

**ÜNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZONANÊ GANIYAN
QISIMÊ ZON U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**HETÊ SEMBOLİZMÊ ARKETİPİ RA TEHLİLÊ
EFSANEYANÊ ZAZAYAN (MINTIQA YÊ ÇOLİG)**

HEDREKAR

Hidayet SAMUK

TEZÊ DOKTORA

ŞORMEND

Doç.Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

**UNİVERSİTEYA BİNGOLİ
ENSTİTUYA ZONANÊ GANIYAN
QISIMÊ ZON U EDEBİYATÊ ZAZAKİ**

**HETÊ SEMBOLİZMÊ ARKETİPİ RA TEHLİLÊ
EFSANEYANÊ ZAZAYAN (MINTIQAYÊ ÇOLİG)**

HEDREKAR

Hidayet SAMUK

TEZÊ DOKTORA

ŞORMEND

Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

T.C

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ZAZA EFSANELERİNİN ARKETİPSEL SEMBOLİZM
YÖNÜNDEN İNCELENMESİ(BİNGÖL YÖRESİ)**

HAZIRLAYAN

Hidayet SAMUK

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Doç.Dr. İsmail SÖYLEMEZ

BİNGÖL – 2024

TEDEYİ

TEDEYİ.....	I
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	VI
TEZ KABUL VE ONAY.....	VII
VATEYO VERİN	VIII
XULASA.....	X
ÖZET	XI
ABSTRACT.....	XII
KILMNUŞTEYİ.....	XIII
LİSTEYA ŞEKİL, XERİTAYAN	XIV
LİSTEYA RESİM U FOTOĞRAFAN	XV
DESTPÊKERDIŞ	1
1. Dehkera u Çarçewaya Tezi.....	1
2. Meqsed u Ehemiyetê Xebat.....	1
3. Usul u Modelê Xebat.....	2
4. Cıgêrayişê Mıntıqayi.....	3
4.1. Nameyê Çoligi Ser o	3
4.2. Tarixê Çoligi.....	5
4.3. Coğrafya u Nufusê Çoligi	6
4.4. Kulturê Çoligi.....	10
5. Derheqê Efsaneyan dı Melumato Umumi.....	11
5.1. Çımeyan dı Tewirê Efsane	11
5.2. Kokê Efsaneyan.....	14
5.3. Munasebetê Efsaneyan u Tewıranê Binan.....	15
5.4. Tesnifê Efsaneyan	17

5.5. Efsaneyi Zazayan ê Çoligi	25
5.5.1. Hetê Cayê Aredayış u Vatiş u Vatoğan ra Efsaneyi Zazayan ê Çoligi	29
5.5.2. Çımeyan dı Derheqê Efsaneyanê Çoligi dı	33

QISIMÊ YOYIN

1. TEHLİLÊ EFSANEYANÊ ZAZAYAN Ê ÇOLİGİ	38
1.1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi	38
1.1.1. Wareameyişê Cısmânê Asmêni	38
1.1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti	40
1.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni	41
1.1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan	43
1.1.5. Efsaneyi Kerrabiyaşi	43
1.2. Efsaneyi Golan u Awan	45
1.2.1. Efsaneyi Golan	45
1.2.2. Efsaneyi Awan	48
1.3. Efsaneyi Dini	50
1.3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni	50
1.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xıziri Ser Vaciyeni	51
1.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesanê Binan ki Wahirê Keremati	53
1.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tirban Ser Vaciyeni	66
1.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni	74
1.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni	78
1.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi	79
1.4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Giroto	79
1.4.1.1. Heyduti Sosyali	79
1.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan	82
1.4.2. Binayi Tarixi	83

1.4.3. Efsaneyi Xızınayan.....	84
1.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi	85
1.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi	86
1.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni	87
1.5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni	87
1.5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni.....	88
1.6. Efsaneyi Heywananê Binan	90
1.7. Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan	93
1.7.1. Efsaneyi Meleketan	93
1.7.2. Efsaneyi Cın u Şeytanan	93
1.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan	94
1.8. Efsaneyi Bini.....	97

QISIMÊ DIYIN

2. HETÊ SEMBOLİZMO ARKETİPİ RA TEHLİLÊ EFSANEYAN Ê ÇOLİĞİ

.....	102
2.1. Carl Gustav Jung u Psikolojiyo Analitik.....	102
2.2. Mefhumê Psikolojiyo Analitiki.....	103
2.3. Arketipi	105
2.3.1. Persona	106
2.3.2. Anima u Animus	110
2.3.3. Vêrsi.....	115
2.3.4. Dayik/Dadi.....	119
2.3.5. Self (Bızatiyi).....	122
2.3.6. Kalo/Pira Zanaye (Ferdo Pil).....	128
2.3.7. Arketipê Qehremani (Cengawer).....	132
2.3.8. Arketipê Asi.....	137

2.3.9. <i>Arketipê Geyrayoği</i>	140
2.3.10. <i>Arketipê Sêwiri</i>	143
2.3.11. <i>Arketipê Masum (Bêsuc/Bêgune)</i>	145
2.3.12. <i>Arketipê Fedakar/Qurban</i>	148
3.3.13. <i>Arketipê Hilebazi</i>	150
3.3.4. <i>Têki Semboli Arketipanê ki Aredayişê Ma dı Viyereni</i>	151
3.3.4.1. <i>Kelimeyi Sembolik</i>	152
3.3.4.2. <i>Omartişo Sembolik</i>	155
3.3.4.3. <i>Semboli Rengan:</i>	160

QISIMÊ HİRİYIN

3. METNÎ EFSANEYAN	163
3.1. <i>Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi</i>	163
3.1.1. <i>Wareameyişi Cismanê Asmêni</i>	163
3.1.2. <i>Wareameyişi Hediseyanê Tebieti</i>	168
3.1.3. <i>Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni</i>	168
3.1.4. <i>Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan</i>	171
3.1.5. <i>Efsaneyi Kerrabiyayişi</i>	172
3.2. <i>Efsaneyi Golan u Awan</i>	174
3.2.1. <i>Efsaneyi Golan</i>	174
3.2.2. <i>Efsaneyi Awan</i>	176
3.3. <i>Efsaneyi Dini</i>	179
3.3.1. <i>Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni</i>	179
3.3.2. <i>Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciyeni</i>	181
3.3.3. <i>Efsaneyi Şêxan, Welijan, Piran u Kesani Binanê ki Wahirê Keremati</i>	184
3.3.4. <i>Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tirban Ser Vaciyeni</i>	202
3.3.5. <i>Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni</i>	216

3.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni	220
3.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki.....	221
3.4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Giroto.....	221
3.4.1.1. Heyduti Sosyali.....	221
3.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan.....	229
3.4.2. Binayi Tarixi	233
3.4.3. Efsaneyi Xızınayan.....	234
3.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi	236
3.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi	238
3.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni	241
3.5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni	241
3.5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni.....	245
3.6. Efsaneyi Heywananê Binan	250
3.7. Efsaneyi Mehluqat u Hediseyanê İstisnaiyan	255
3.7.1. Efsaneyi Meleketan	255
3.7.2. Efsaneyi Cınan u Şeytan	256
3.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnaiyanê Binan	257
3.8. Efsaneyi Bini.....	265
NETİCE	273
ÇIMEYİ	278
İLAVE.....	291

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyânê Zazayan(Mıntıqayê Çolig) adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2024

İmza

Hidayet SAMUK

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hidayet SAMUK tarafından hazırlanan *Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan(Mintıqayê Çolig)* başlıklı bu çalışma, .../.../2024 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*oybirliği/oy çokluğuyla*] başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Zaza Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : ..... İmza: .....

Danışman : ..... İmza: .....

Üye : ..... İmza: .....

Üye : ..... İmza: .....

Üye : ..... İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../ 2024 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

VATEYO VERİN

Mehsulî kulturê fekki virê yo mileti yi. Zey tarix, baweri, urf u edeti miyanê xu dı top keni u bı vatiş neqıl keni neslanê binan. Ino şekil kulturê miletan gani maneno, virê şari muhefeze beno u mileti verba asimilasyonu ino qeyde eşkeni xu bıpawî. Zey efsane, mit, estanık, deyir, vateyê verinan ueb. mehsulî kulturê fekki kırıştoğê kultur u ercê şari yi u virê kalıkan kırışeni, ani resneni ma. Miyanê ini tewıran ra efsane cayêko muhim geno. Efsaneyi kodê kultur, sistemê erciyayan u baweriya şari ihtıwa keni. Ini kodi ekseriyet binê motifan u arketıpan dı nımıte yi. Efsaneyi ge ge zi mesajê xu bı qeydeyêko aşıkar dani. Ini kod u mesajî şekil dani cuyayışê şari, hududê şari kıfş keni. Şari rê zey tebiet u mexluqat çiyi ki heqıqetê cı niyeno zanayış izah keni u mena dani cı. Ino sebeb ra ma eşkeni vaci efsane senetê fehmkerdışê heyat u kainati yo. Tewırê efsane nasnameyê yo mileti ser zaf muhim o. Kulturê Zazayan dı zi tewırê efsane cayêko hira geno. Ino tewır ercanê maddi u manewi ê şarê Zazayan xu miyan dı pêser keno u wextê kalıkan ra fek bı fek bı vatiş pa ercê şari resneni ma. Se serra 19. ra pey dınya dı kulturê nuşteki zaf qıymet gırot. Ino dewr dı mileti mehsulê kulturo fekki yê xu ser cıgêriyayi, ê etud kerdı u pê nuşteyi mehsulê fekki yê xu qeyd kerdı. Bı ini xebatan ilmê folklori ame meydan. Sahaya folklori zi kulturê şari yo u qıymetê maddi u manewi ê şari dano şınasnayış. Miyanê Zazayan dı kulturê nuşteki zaf erey destpêkerdo. Edebiyatê Zazayan dı nuşteyê tor verin peyniya se serra 19. dı bı xebatê Peter Lerch destpêkerd. Labelê folklorê Zazayan ser xebati dahina erey destpêkerdo. Tewırê folklorê Zazayan serranê 1960. dı verco mecmua u rocnameyan dı ameyi neşr kerdış. Serranê 1980 dı kulturo fekki yê Zazayan ser xebatê aredayış u cıgêrayış biyi zêd u mecmua u rocnameyan dı mehsulê edebiyatê fekki neşir biyi. Ino dewır ma gore dewro buliki ê edebiyatê Zazayan o. Serranê 2010 ra pey universiteyan dı qısımê Zon u Edebiyatê Zazaki abiyi u xebati akademik ameyi meydan. Ino dewır dı edebiyato nuşteki yê Zazayan hin kowt pay. Tewırê edebiyato fekki ser xebati wareameyi, nusiyayi u çap biyi. Nika tewırê edebiyato fekki ê Zazayan ser tezi u meqaleyi esti. Inan ra têki Tırki têki zi Zazaki nusiyayi. Labelê efsaneyanê Zazayan ser hema bı Zazaki tezi nêvıraziyayi. Xebata ma efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser a u bı Zazaki xebata tor verin a. Ina xebat kultur u edebiyatê Zazayan ser xebata zaf bıqıymet a. Ina xebat dı efsaneyi arediyayi, etud biyi u hetê serbolizmo arketipi ra tehlil biyi. Bilhesa

sembolizmo arketipi ê ini efsaneyan miyanê edebiyat u kulturê dinya dı cayê kultur u edebiyatê Zazayan mocneno u tarixê insaniye dı rêça Zazayan nawnena. Ma bı ina xebat edebiyato nuşteki ê Zazayan rê yo esero bıqıymet hedre kerd. Ma bawer keni ki teyna şarê Çoligi niyi, heminê Zazayan rê yo esero bıfeyde ameyo meydan u seba edebiyato nuşteki ê Zazayan dı beno çıme u nımuneyo muhim. Wa piyor Zazayan rê bımbarek bo.

Hedrekerdişê ina xebat dı şormendê mı Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ mı ra inan kerd, mı rê rayberi kerd u her merhaleyê xebat dı paşt da mı. Ez qey rayberi u destegê ey, cı rê zaf teşekur keno. Dr. Öğr. Üyesi Ayetullah KARABEYESER u Öğr. Gör. Murat VAROL her merhaleya tezi dı verê mı dı bi, ma tımotım istişarê kerdên, mı inan ra zaf desteg dı. Ez ini xoca u embazanê xu yê delali rê zaf teşekur keno. Doç. Dr. Yusuf Aydoğdu, Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER u Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DAĞILMA zi zaf desteg da mı, fikirê inan mı rê zaf bıqıymet bi. Ez inan rê zaf teşekur keno. Ez seba ina xebat dı zaf geyrayo, zaf cayan dı biyo meyman, mı zaf insani şınasnayı, inan dır sohbet kerd u inan ra melumat areda. Ez heminê wahirê keyeyan u vatoğan xu rê zaf teşekur keno. Ino prosesê aredayiş dı têki vatoğan mı dınyaya xu bedılna, Homa Teala cayê inan cenet kero.

01/07/ 2024

Hidayet SAMUK

XULASA

Coğrafyaya Çoligi yo wareyo kıhan o. Ino mıntıqa zaf medeniyet, din u kulturan rê biyo mekan. Ma eşkeni Çolig u dormaleyê cı dı zey Dewleta İskendero Pil, Urartuyan, Bizansan, Sasaniyan, Dewleta İslamiye, Selçukiyan, Safewiyan u Usmaniyan rêçê xeylê medeniyetanê kıhanan bıvin. Ino ware zey Armeni, Ereb, Ecem, Tırk, Kurd u Zazayi zaf miletan rê biyo welat. Zey Zerduştêy, Xıristiyanıye, Şamanizm u İslamiye dini zi ina coğrafya dı cuyayi. Tesirê inan ra mıntıqayê Çoligi dı yo xızna tarix, kultur u folklori ameya meydan. Bê şık ina xızna şaro qedim ê ino mıntıqa rê yani Zazayan rê miras menda. Ino miras zêd ra miyanê folklorê Zazayan dı xu belli keno. Bilhesa ma eşkeni tewirê efsaneyan dı ino tesir eşkera bıvin. Ma zi ino sebeb ra qıymet da efsaneyan u efsaneyanê ino mıntıqa ser xebitıyayi.

Xebata tezê ma “Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)” dı mıntıqayê Zazayanê Çoligi dı efsaneyi ameyi aredayış u 304 efsaneyi qeyd biyi. Çımeyanê nuştekiyan ra zi derheqê efsaneyanê Çoligi dı melumat top biyo. Xebata ma dı qısımê “Destpêk” dı mıntıqayê xebat ra hetê tarix, coğrafya, nufus u kultur ra behs biyo u tewirê efsane ser melumato umumi ameyo dayış. Qısımê yoyın dı efsaneyi ki aredıyayi etud biyi, irtibatê inan u efsaneyanê binan ê Anadolıyi erziyayi werte. Qısımê dıyın dı hetê sembolizmo arketipi ra etudê efsaneyan vıraziya. Qısımê hiriyan dı metni efsaneyan ameyi dayış. Qısımê “Netice” yê ina xebat dı zengineya folklor u kulturê Zazayan ê Çoligi u Zazayanê binan isbat biyo. Edebiyatê Tırkan u dınya dı cayê efsaneyanê Zazayan kışf biyo. Bı tehlilê sembolizmo arketipi kulturê Zazayan dı rêça miraso qedim ê insaniye ameyo tesbitkerdış.

Ina xebat hem şarê Çoligi rê hem zi Zazayanê binan rê xebata bıqıymet a u edebiyato nuşteki ê Zazayan dı çımeyo muhim a. Çünke ina xebat ra ver edebiyatê Zazayan dı tewirê efsane ser xebat nêameya meydan. Ma hêvi keni ki ina xebat sobina xebatan rê bena referans u edebiyatê şari ê Zazayan rê bena yo çımeyo bıqıymet.

Kelimeyi Muhimi: Coğrafyaya Çoligi, Zazayi, Efsane, Aredayış, Sembolizmo Arketipi

ÖZET

Bingöl coğrafyası pek çok kültür, medeniyet ve dine mekân olmuş kadim bir yerleşim yeridir. Bingöl ve çevresinde Büyük İskender İmparatorluğu, Urartu, Bizans, Sasani, İslam Devleti, Selçuklu, Safevi ve Osmanlı gibi pek çok eski medeniyetin izine rastlamak mümkündür. Bu bölge Ermeni, Arap, Fars, Türk, Kürt ve Zaza gibi halklara vatan olmuştur. Zerdüştlük, Hristiyanlık, Şamanizm ve İslamiyet gibi dinler de bu coğrafyada yaşama alanı bulmuştur. Bu medeniyet, millet ve dinlerin tesiriyle bu bölgede bir kültür, tarih ve folklor hazinesi ortaya çıkmıştır. Hiç şüphe yok ki bu hazine bölgenin kadim halkına yani Zazalara miras kalmıştır. Bu miras Zaza folklorunda fazlasıyla kendini hissettirmektedir. Özellikle efsane türünde bu mirasın etkisini açık bir şekilde görebilmekteyiz. Biz de bu sebeple efsane türüne kıymet vererek yörenin efsaneleri üzerinde çalıştık.

“Arketipsel Sembolizm Bağlamında Zaza Efsanelerinin İncelenmesi (Bingöl Yöresi)” başlıklı tez çalışmamızda Zazaların yoğun olarak yaşadığı Bingöl coğrafyasında 304 efsane derlendi ve kayıt altına alındı. Yazılı kaynaklardan da Bingöl efsaneleri hakkında bilgi toplandı. Çalışmamızın “Giriş” kısmında bölgenin tarihi, coğrafyası, kültürü üzerinde duruldu ve efsane türü tanıtıldı. Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde derlenen efsaneler incelenmeye tabii tutuldu ve Anadolu’da söylenen diğer efsanelerle ilişkileri ortaya konuldu. Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde ise derlenen efsaneler arketipsel sembolizm açısından incelendi. Bu tahlille Zaza kültüründe en eski insanlık mirasının izlerine ulaşıldı. Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde derlenen efsanelerin metinleri verildi. Çalışmanın “Sonuç” kısmında da Bingöl Zazalarının yanı sıra genel olarak Zaza kültürü ve folkloru tanıtıldı ve zenginliği vurgulandı. Türk ve dünya edebiyatında Zaza efsanelerinin yeri belirtildi.

Bu çalışma, Bingöl halkı ve Zazalar için önemli bir çalışmadır ve yazılı Zaza edebiyatı için de önemli bir kaynaktır. Çünkü bu çalışmadan önce Zaza edebiyatında efsaneler üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Umut ederiz ki bu çalışma başka bilimsel çalışmalara referans olur ve Zaza halk edebiyatı için yapılacak araştırma ve incelemelere katkı sağlar.

Anahtar Kelimeler: Bingöl Coğrafyası, Zazalar, Efsane, Derleme, Arketipsel Sembolizm.

ABSTRACT

The geography of Bingöl is an ancient settlement that has been home to many cultures, civilizations, and religions. It is possible to find traces of numerous ancient civilizations in Bingöl and its surroundings, such as the Empire of Alexander the Great, Urartu, Byzantine, Sassanid, Islamic State, Seljuk, Safavid, and Ottoman. This region has been the homeland of peoples like Armenians, Arabs, Persians, Turks, Kurds, and Zazas. Religions such as Zoroastrianism, Christianity, Shamanism, and Islam have also found a place to live in this geography. The influence of these civilizations, nations, and religions has created a treasure of culture, history, and folklore in this region. Undoubtedly, this treasure has been inherited by the ancient people of the region, the Zazas. This heritage is deeply felt in Zaza folklore. We can particularly see the influence of this heritage clearly in the legend genre. For this reason, we valued legends and worked on the legends of the region.

In our thesis titled "An Analysis of Zaza Legends in the Context of Archetypal Symbolism (Bingöl Region)," we compiled and documented 304 legends from the Bingöl region, where Zazas predominantly live. Information about Bingöl's legends was also gathered from written sources. The "Introduction" section of our study provides an overview of the region's history, geography, and culture, as well as an introduction to the legend genre. In the "First Chapter," the collected legends were analyzed and their connections with other legends told in Anatolia were explored. In the "Second Chapter," the legends were examined in terms of archetypal symbolism, revealing traces of the oldest human heritage in Zaza culture. The "Third Chapter" presents the texts of the legends that were compiled. In the "Conclusion" section, the richness of Zaza culture and folklore, particularly focusing on Bingöl's Zazas, is highlighted, and the place of Zaza legends in Turkish and world literature is discussed.

This study is significant for the people of Bingöl and the Zazas and is an important source for written Zaza literature. Before this study, no research had been conducted on legends in Zaza literature. We hope that this work will serve as a reference for other scientific studies and contribute to future research and analysis of Zaza folk literature.

Keywords: Bingöl Geography, Zazas, Legend, Compilation, Archetypal Symbolism

KILMNUŞTEYİ

bo. :	bıoni
c. :	cild
Çar. :	çarnayoğ
Çev.:	Çeviren
Ed:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
Hz. :	Hazreti
İ. V. :	İsa ra ver
r. :	rıpel
TRB1:	Orta Anadolu Bölge Düzeyi (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli)
TC:	Türkiye Cumhuriyeti
TDK :	Türk Dil Kurumu
TDV:	Türkiye Diyanet Vakfı
TUIK:	Türkiye İstatistik Kurumu
u.ê.b. :	u ê bin
V. :	Vatoğ
Vol.:	Volume
Vd. :	ve diğeri

LİSTEYA ŞEKİL, XERİTAYAN

Şekili:

Şekıl 1. Nisbetê Nufusê Çoligi	9
Şekıl 2. Leziya Zêdyayişê Nufusê Serra 2023	9
Şekıl 3. Serran Gore Nufusê Çoligi	10
Şekıl 4. Melumatanê Serra 2023 gore Nufusê Ğeriban ki Çoligi dı Cuyeni	10
Şekıl 5. Tabloyê Basconi	16
Şekıl 6. Hetê Wendışi Ra İstatistikê Vatoğan	30
Şekıl 7. Hetê Cinsitey Ra Nisbetê Vatoğan	30
Şekıl 8. İstatistikê Emr ê Vatoğan	31
Şekıl 9. Qısımê Psikeyi	103

Xeritayi:

Xeritaya 1. Pozisyonê Coğrafî yê Çoligi	7
Xeritaya 2. Şeklê Erdi yê Çoligi	8

LİSTEYA RESİM U FOTOĞRAFAN

Resimi:

Resim 1. Anima u Animus	111
Resim 2. Persona u Vêrsi	116
Resim 3. Mandalaya Carl Gustav Jungi	124
Resim 4. Sembolê Yin u Yangi	156

Fotoğrafi:

Fotoğraf 1. Wextê Jonê 19 dı Xebata Aredayişê Ma ra (Çamlıx/Darahêni)	291
Fotoğraf 2. Xebata Aredayişê Ma ra (Wareyê Dewa Kexmuti/Boglon)	291
Fotoğraf 3. Lınga Beri/Payê Dundıl (Kaso/Darahêni)	292
Fotoğraf 4. Quçê Pêxamberi (Ruymelekun/Darahêni)	292
Fotoğraf 5. Siyê Way u Bırayi (Sosın/Darahêni)	293
Fotoğraf 6. Kerreyê İjdihayi(Şabon/Çolig)	293
Fotoğraf 7. Dıza Sereterias/Dıza Şewetari (Darahêni/ Çolig)	294
Fotoğraf 8. Hêniyê Rızo (Rızo/Darahêni)	294
Fotoğraf 9. Hêniyê Muso (Kaso/Darahêni)	295
Fotoğraf 10. Gola Qulingi/Yüzen Ada (Hezarşah/Boglon)	295
Fotoğraf 11. Gola Gerindal (Şabon/Çolig)	296
Fotoğraf 12. Leweyê Şariki/Kuyo Sıpi (Siwun/Darahêni)	296
Fotoğraf 13. Kayê Qertali	297
Fotoğraf 14. Ziyara Celaledin Harzemşah(Melekun/Darahêni)	297
Fotoğraf 15. Estunê Sofi Şekeri (Xeylani Kebir/Darahêni)	298
Fotoğraf 16. Mewlid/faaliyetê Ziyara Kalemin ra(Aldu/Darahêni)	298

DESTPÊKERDIŞ

1. Dehkera u Çarçewaya Tezi

Nameyê ina xebat “Hetê Sembolizmê Arketipi Ra Tehlilê Efsaneyanê Zazayan (Mıntıqayê Çolig)” a. Ina xebat dı merkez, qeza u dewanê Çoligi dı efsaneyi ki miyanê Zazayan dı vaciyeni ameyi aredayış. Ini efsaneyi bı Zazaki qeyd biyi u fekê vatoğan gore nusiyayi. Ina xebat dı efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra teber sobina efsane nêameyi aredayış. Çımeyanê nuştekiyan ra zi tewirê efsane u efsaneyanê Çoligi ser melumati top biyi. Efsaneyi ki arediyayi sistemêka ilmi gore etud biyi.

Mıntıqayê Çoligi hetê efsaneyan ra zaf zengin o. Derheqê efsaneyanê Çoligi dı, dı hebi tezi biyi hedre. Têki çımeyanê nuştekiyan dı zi efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti. Ini xebatan dı xeylê efsaneyi Çoligi ca geni. Efsaneyi ki arediyayi bêgeyr çend nımuneyan Tırki nusiyayi. Ma gore mıntıqayê Çoligi dı inan ra dahina zêd efsaneyi hema nêameyi aredayış u gereka inan ser yo xebata newe vıraziyo. Tewirê efsane daşınasnayışê yo şari ser zaf muhim o. Efsaneyi kulturo maddi u manewi yê şari ihtiya keni. Têki elemani kulturê şari miyanê efsaneyan dı bı eşkera xu nawneni. Têki elemani kulturê şari zi binê sembolan dı nımiteyi. Ma mo sebab ra tewirê efsane ser vınderti. Ina seha dı aredayış kerd tamam. Ma efsaneyi ki aredayi hetê sembolizmo arketipi ra zi tehlil kerdi. Ma verni ra peyni hemınê xebata xu bı Zazaki ard ca u ino şekil dı zey urf u edet, baweri, cuyê şari ueb. elemanê kulturo maddi u manewi yê Zazayanê Çoligi da şınasnayış.

2. Meqsed u Ehemiyetê Xebat

Ina xebat dı meqsedê ma mıntıqayê Zazayan ê Çoligi ra efsane aredayış, inan qeyd kerdış u etud kerdış o. Ino şekil efsaneyi Zazayan ê Çoligi yeni nuştış, vımbiyayış ra xelisiyeni u reseni neslanê binan. Pê xebata ma, tewirê efsane ser Tırkiya u dinya dı cayê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi kıfş beno, cu u kulturê dinya dı reçê şarê Zazayan erziyena orte u ehemiyetê kulturê fekkiyê Zazayan ê Çoligi yeno mocnayış.

Çolig dı nufusê dewan zaf biyo tay. Çoligican egleb demo peyin dı dewan ra bar kerdo u ameyi bajaran. Her cayê dewan dı virameyişê şarê Zazayan esto. Zon, baweri, urf u edeti, şeklê cuyayış ueb. dewan dı dahina gani yi. Hemınê inan zi efsaneyan dı ca geni. Ma bı etudê efsaneyan virê şarê Zazayan qeyd keni u kulturê Zazayan muhefeze keni. Efsaneyanê Çoligi ser o têki xebati ameyi meydan, ini xebati ya Tırki ameyi vatış ya zi Zazaki ra açarniyayi Tırki u Tırki nusiyayi. Yona xısus zi ini xebati hemınê

mıntıqayê Zazayanê Çoligi nêgıroto miyanê xu u baxısus Zazayan ser o niyi. Xebata ma efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser o xebata tor verin a. Ma ina xebat dı her mıntıqayê Zazayan ê Çoligi ra efsaneyi aredayi ki zafinê inan zi heta nıka nêameyi nuştış. Tayi efsaneyi zi hetê nesıla nıkayin ra niyeni zanayış. Yona xısus muhim hına yo: Ina xebat dı efsaneyi Zazayan hetê simbolizmo arketipi ra etud beni. Simbolizmo arketip universal o u ma beno mirasê tarixê insaniye. Yani ma bı simbolizmo arketipi kulturê Zazayan dı pabestışê mıletanê binan u qewmanê verinan vineni. Ina xebat kultur u edebiyatê Zazayan ser o zaf muhim a u virê Zazayan gani depışena.

3. Usul u Modelê Xebat

Ma ina xebat dı hem usulê aredayış hem zi tagêrayışê literaturi şıxulnayı. Ma xebat dı ewela mıntıqayan ser o zanayış peyda kerd, dıma zi ini mıntıqayan dı efsaneyi aredayi; seba inay usulê aredayışi şıxulna u çımeyanê nuşteki u fekkiyan ra melumati aredayi. Melumati ki arediyayi, bı cihazê elektronik u notê nuşteyi qeyd kerdı. Heminê aredayışi şeklêko sistematik dı seba merheleya nuştışi hedre kerdı. Xebata ma dı usulo bin zi tagêrayışê literaturi yo. Eseri ki edebiyatê şari, simbolizmo arketipi, kultur u tarixê Çoligi ser nusyayi; tez u meqaleyi ki ino mewzu ser nusyayi peyda biyi; ini eseri ameyi wendış u noti ameyi girotış.

Ma wendış u not girotış ra pey merheleya nuştışi dı qısımê destpêkerdışi dı mıntıqayê xebat u tewirê efsane ra behs kerd. Coğrafya, tarix u kulturê şari tewirê efsane ser zaf muhim i. Tewirê efsane inan ra çımeyê xu geno. Ma ino sebeb ra coğrafya, tarix u kulturê mıntıqayê xebata xu da şınasnayış. Edebiyato nuşteki yê Zazayan dı tewirê efsane ser xebati nêameyi meydan. Ino sebeb ra edebiyatê şari yê Zazayan dı efsane ser yo çarçewa u metodê ilmi çın o. Ma edebiyatê şari yê Tırkan u dınya referans girot u tewirê efsane da şınasnayış. Ino şekıl edebiyatê şari Zazayan dı tewirê efsane ser yo çarçewe vıraşt u metodê ilmi belli kerdı.

Ma qısımê yoyın dı efsaneyi ki aredayi metotanê ilmi yê edebiyatê şari u metotanê etudê metnan ê edebiyati gore tehlil kerdı. Ma motifi ki efsaneyan dı viyereni izah kerdı. Ma efsaneyi Zazayanê Çoligi u efsaneyi sobina mıntıqayan hetê şekıl u motifan ra nayi pêvero u munasebata inan eşt orte. Qısımê dıyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi hetê simbolizmo arketipi ra tehlil kerdı. Tiya dı ma xebatê Carl Gustav Jung u Carol S. Person gore arketipi ki efsaneyanê ma dı viyereni tehlil kerdı. Ma qısımê

hiriyın dı metni efsaneyan usulê aredayiş u nuştışê edebiyatê fekki gore nuşti. Efsaneyi fekê vatoğan gore seni vaciyayi o qeyde nusiyayi.

4. Cıgêrayişê Mıntıqayi

4.1. Nameyê Çoligi Ser o

Nameyê bajarê Çoligi ser vercoyan ra heta nıka panc nameyi ameyi vatiş. Nameyanê Çoligi ser çımeyan dı ini melumati esti:

Tarix dı silsileyê kuyanê ki bınateyê Kanireş (Karlıova) u Gıngım (Varto) dı ca geni ra vatên Bingol. Cayê bajarê Çoligo nıkayın çımeyanê dewranê verinan dı “Ming-köl”, Dewro Miyanin dı çımeyanê Bizans u Armeniyan dı “Cebaxçur”, çımeyanê İslamiyan dı “Cebeli Cur” u çımeyanê Usmaniyan u miyanê şarê ino mıntıqa dı şeklê “Çolig/Çewlig” viyeren (Çağlayan, 2008: 9).

“Çewlik” ya zi bı fekê şari “Çolig”, verco yo nahye bi u besteyê Palı bi. Serra 1872 dı bı nameyê “Cebaxçur” i beno qeza, serra 1936 dı zi beno wilayet. Serra 1945 dı nameyê Cebaxçuri bediliyeno u beno Bingol. Ino name Kuyanê Bingoli ra ameyo. Serê Kuyanê Bingol dı bı hezaran goli esti. Nameyê ini kuyan zi zêdiya ini golan ra ameyo (Alay, 2006: 13).

Kuyanê Bingoli ser Ewliya Çelebi kitabê xu Seyahatname dı hına vano: “ Vani Bingol (Hezargoli) labelê xeylê hezar goli esti. Ewela Gola Xızır, Gola İlyas, Gola Zülyezen, Gola Can, Gola Meryem, Gola Huvaren, Gola Bel’am...”. Ewliya Çelebi ini golan ra Gola Teyr ser yo efsaneyo hınayin neqıl keno: “Yo seydwana yo teyr kışeno u wexto ki a teyr awa ina gol dı şuweno teyr bena gani u gol dı geybiyena. Badê cu bı emrê Homayi hezar goli zahir beni u inan ra kamci gol, gola awa heyati ya geyib bena. Inay ra tera vani Gola Teyr. ” (Kahraman & Dağlı, 1999: 140).

Sakaoğlu nameyê Çoligi ser hına yo efsane neqıl keno: “ Dı ordiyi ino mıntıqa dı herb keni. İnan ra yo bêaw maneno, beno teyšan. Ino ordi ra yo qıfleyê eskeri şino kuyan ra geyreno aw. Aw vineni, weni, pê yo çapıtı cayê aw işaret keni u yeni embazanê xu ra vani. Dıma qıfleyo bin seba aw werdiş şino kuyan. Qomutanê inan şino yo lewe oniyeno ki se ra zêd goli aseni. Qomutan mat maneno u vano ‘ İtya yo gol niyo, hezar gol i.’ Ina mesele ra pey bajaro ki mıntıqayê herbi dı ronayayo nameyê “Bingol”i giroto (Sakaoğlu, 1978: 236).

Nameyo verin “Cebaxçur” ê Çoligi çimeyanê Îslamiyan dı şeklê “Cebel Cilayu” viyeren. “Cebel” yeno menaya “kuyê gemin”i, “cilayu” zi yeno menaya awa şipın. Badê cu ino name bedilyeno beno Cebaxçur. Şarê ino mıntıqa zi bajarê xu ra vato Çolig (Çewlik). Ino name yeno menaya wareyo darın, awın, baxçeyin u raşt. Şarê Bingoli miyanê xu dı hema zi ino name şixulneno (Arda, 2006: 91).

Goreyê yo riwayeti Îskendero Pil wexto ki şino sefera Îrani, yo serr Çolig dı vındeno u beno nêweş. Hekiman ra yo vano ki itya dı awa heyati esta, eke ina aw ra bıwero wı beno weş. Îskendero Pil ina aw ra weno u beno weş. Cuwa pey emır dano u nameyê Cebaxçuri nano ino mıntıqa ya. Ino name dinê Makdisi dı yeno menaya “awa ceneti”. Ino mıntıqa goreyê tarixan inı nameyan geno: Cebaxçur (Awa ceneti, Tewrat u İncil dı awa pak), Çolig (Rez, baxçe) u Bingol (Tektaş, 2008: 348).

Cebaxçur, nameyo verin ê Bingoli yo. “Cur/Çur” Tırkanê Uyguri dı nameyê yo rutbe yo. Çekuya “cebax” zi Mehmudo Kaşkarıc hına izah keno: “ Nameyê yo maseyo hurdi yo u Gola Tırk dı cuyeno.” (Akbulut, 1995: 118).

Salnameya Vilayetê Bitlisi dı cebax çekuya “canbak” a u yena menaya “cayo ki tera aw şına”. Çekuya “çur” ser zi Mehmudo Kaşkarıc vano yena menaya “awa ki lez şına.” Salnameya Vilayetê Bitlis ê serra 1892/3 dı derheqê çekuya cebaxçuri dı hına yo melumat esto: Çekuya çebaxçuri tebirê “canbakçur” ra yena. Ino tebir yeno menaya cayo ki doruverê cı ku yi u benateyê inan dı zi yo çimeyê aw esto (Soylu, 2003: 28).

Ewliya Çelebi yo efsaneyo hınayin neqıl keno: Yo merdım esto, tera vani Îskenderê Zulqarneyn. Ino merdım riwayetan gore wayirê dı estriyan o. Labelê Îskender decê inı estriyan ver nêşkayni yo saet zi rehet rakowero. Semedê weşiya xu xeylê zeman seyhat keno, bı hezaran hekiman dır sohbet keno la decê xu rê yo çare nêvineno. Îskender yeno verê Kuyê Cebaxçuri dı xeyma xu roneno u awa Murati ra weno. Badê werdışê aw ra estriyanê Îskenderi ra yo koweno. Îskender wexto ki feydeyê awa Murati vineno, vano “ Çı cebax çur!”. Lisanê Makdisi dı cebaxçur yena menaya “awa ceneti”. Îskender, hekimê xu Filikosi ra vano “Şıma nêşkayi decanê mı rê şifa bıvini, şifa çemê ceneti yê Homayi ra ameya. Cad mı rê tiya dı yo kela vırazi u name pa nani “Cebaxçur”. Hiri sey u pancês roci dı kela vırazeni u nameyê “Cebaxçur”i nani pa. (Kahraman & Dağlı, 1999: 135)

4.2. Tarixê Çoligi

Nameyê Çoligi dı vercoyan dı yo bajar ya zi cayê ikametgah çin bı. Çolig heta seserra peyin pê nameyê Cebaxçuri yo dew bi. Melumato ki tarixê Çoligi ser yeno dayış tarixê dewletan u qewmanê ki sinorê Çoligi yê nıkayın dı cuyayi ra yeno meydan. Ma bı tarixê ini dewletan u eseranê inan ki mıntıqayê Çoligi dı yi u resayi ma, inan ser ra tarixê Çoligi izah keni.

İ.V ra heta nıka mıntıqayê Çoligi dı zaf dewleti roniyayi. İ.V serranê 3500 dı Hurriyi mıntıqaya Çoligi dı ca dani xu. Hurriyi mıntıqayê Anadoluya Rocveteyi dı nuşteyê mixi ê Sumeran şıxulneni u dewrê tarixi akeni. İV 2000 dı dewleta Hititi roniyena. İV 1500 dı tay qabileyi Hurriyan ra ciya beni u dewleta Mitanni roneni. (Akbulut, 1995: 32).

Dewranê verinan dı cayê bajarê Çoligi, miyanê sinoranê Urartuyan dı bı. Badê cu bı sıra koweno binê destê Asuran, Persan, İskendero Pil u xelifeyanê cı. Çımeyanê Dewro Verin gore mıntıqayê Çoligi dı o dewr dı nufus kêm bı u bajaro muhim çin bı. Nameyo kıhan Çebaxçur ê Çoligi zi tor veri çımeyanê İslamiye yê Demo Werteyin dı bı şeklê “Cebelu Cur” viyerenö.

Wextê Xelife Osmani dı ordiyi İslami Anadoluya Rocvete feth keni u Kelaya Cebaxçuri zi geni. Badê cu dewleta Bizansi mo mıntıqa gena. Herbê Malazgirt ra pey Cebaxçur koweno binê destê Selçukiyan. Cebaxçur yo mudet binê destê Artukiyan dı maneno. Peyni seserra 12' in dı Dewleta Eyyubi mıntıqayê Cebaxçuri gena. Selahadin Eyyubi Cebaxçur u doruverê yi merdımanê xu ra Takıyyidin rê tehsis keno. Serra 1228 dı Celaleddin Harizmşah heta Cebaxçur geno u mo mıntıqa talan keno. Timur seserranê 14'in dı ordiya xu Cebaxçur dı roneno u seba seferanê xu itya dı tedarikê xu vineno. Cebaxçur seserra 15'in dı bınateyê Akkoyuniyan u Karakoyuniyan dı beno sebebê mucadeleyi u binê destê inan dı şino yeno. Badê Akkoyuniyan Dewleta Safewi mo mıntıqa gena. Yavuz Sultan Selim bê herb Cebaxçuri Safewiyan ra geno u keno sencax. Ina sencax heta seserranê 19'in besteyê eyaleti Diyarbekir bi. Cebaxçur peyniya seserra 19'in dı bestiyeno sencaxê Genc ê vilayetê Bitlisi.

Cengo Yoyın ê Dinya dı serra 1915 ra heta peyniya serra 1917 Rusya dest na mıntıqayê Cebaxçuri ser. Aşma Kanunê Verin ê serra 1917 dı Dewleta Usmani u Rusya Erzingan dı pê yeni u mıntıqayê Çoligi xelisiyena (Tuncel, 1992: 183-184).

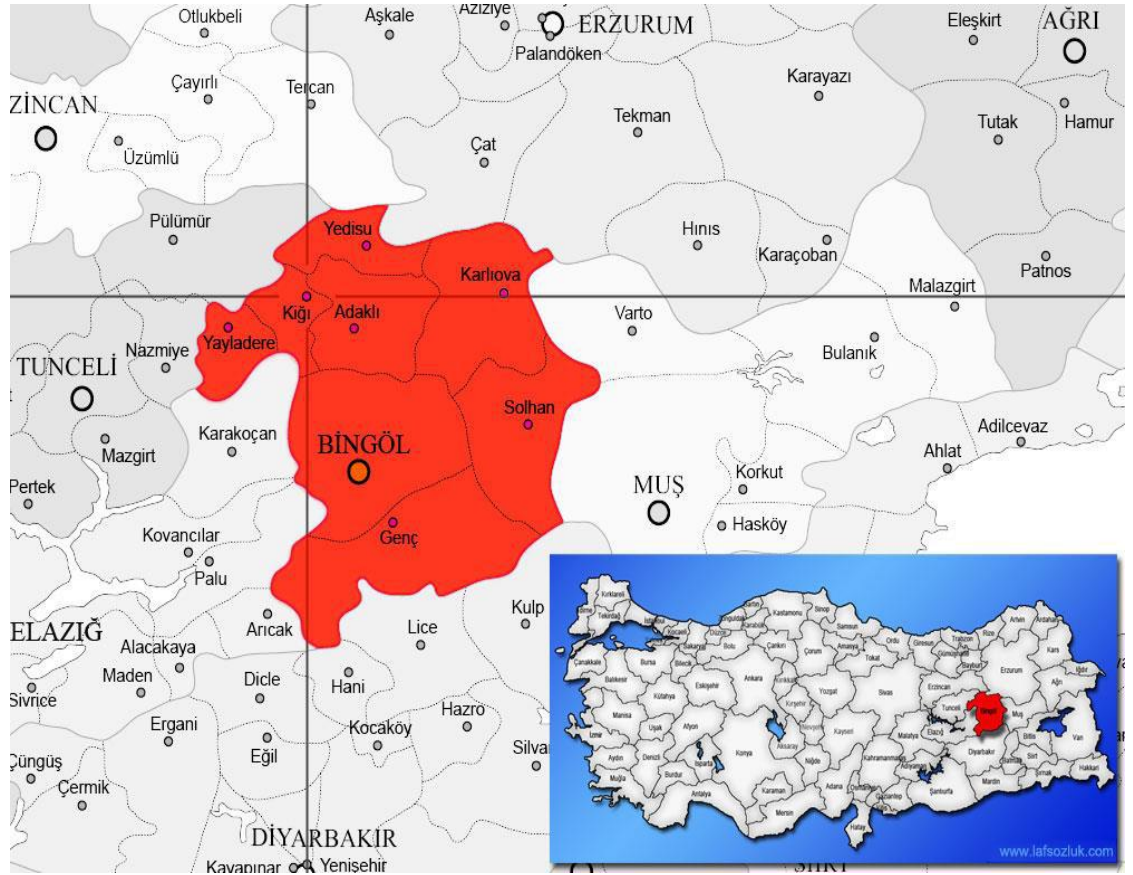

Serranê verinan ê Cumhuriyet dı Darahêni wilayet bi, Cebaxçur zi yo qeza bi u besteyê wilayetê Daraheni bi. Serra 1927 dı wilayetê Darahêni lağv beno. Cebaxçur zi serra 1927 dı bestiyeno Xarpêti, serra 1929 dı bestiyeno Muşi u serra 1936 dı zi beno wilayet. Tarixê 13.12.1944 dı nameyê wilayetê Cebaxçuri bedliyeno u beno Bingol (Çağlayan, 2008: 23).

Coğrafyaya Çoligi dı xeylê medeniyetan ca dayo xu u cuyayi, labelê inan ra zaf tay eseri tarixi resayi ma. Eseri ki İslamiye ra ver i, ekseriyetê inan Persan, Medan, Urartuyan u Romayan ra mendi. Darahêni dı Dıza Keynaya Qırali, Dıza Sebeteriası u Kumbeta Kuba; Gêxi dı Dıza Gêxiyi, çend hebi xırbê kiliseyi u çend tewir berkoleyi inan ra yi. Wextê İslamiye dı mıntıqayê Çoligi dı zaf camiye, hêniyi, pırdi, hemami u xani vıraziyayi. İnan ra Gêxi dı Camiya Pir Ali Beyi, Mektebê Gêxiyi u Pırdê Selenki; Boglon dı Camiya Kaleyi/Camiya Sarayı u xırbê Camiya Mızgefti; Azarpêrt dı Camiya Temrani u Çolig dı Camiya İsfahani inan ra tor muhim i (Alay, 2006: 16).

4.3. Coğrafya u Nufusê Çoligi

Çolig mıntıqayê Anadolu Rocveteyi dı Qısimê Fırato Corin dı ca geno. Rocveteyê Çoligi dı Muş, zımayê cı dı Erzırom u Erzingan, rocawanê cı dı Xarpêti u Dêrsim, verrocê cı dı zi Diyarbekir esti. Çolig benateyê 41° 20 u 39° - 56° boylamanê rocveteyi u 39° - 31 u 36° - 28° enlemanê zımayi dı ca geno. Merkezê Çoligi ra teber pê nameyanê Dara Hêni (Genç), Boglon (Solhan), Gêxi (Kiğı), Azarpêrt (Adaklı), Kanireş (Karlıova), Xorxol (Yayladere) u Çêrme (Yedisu) hot qezayi cı esti. (bingol.ktb.gov:2023). Çolig dı 3 beldeyi, 325 dewi u 818 zi mezrayi esti (bingol.gov:2023).

Xerita 1: Pozisyonê Coğrafi yê Çoligi

Erdê Çoligi zaf kuye yo. 3000 metre ra zêd kuyi berzi esti. Ware u raşteyê kuyanê Çoligi 2000 metre ra cêr niyi. Deşti cı zi serê 1000 metreyi dı yi. Serê titikê kuyan dı goli, kaşanê kuyan dı zi çayi bîrin aseni. Bilhesa daristanê mazêri zaf i (Alay,2006:42-43)

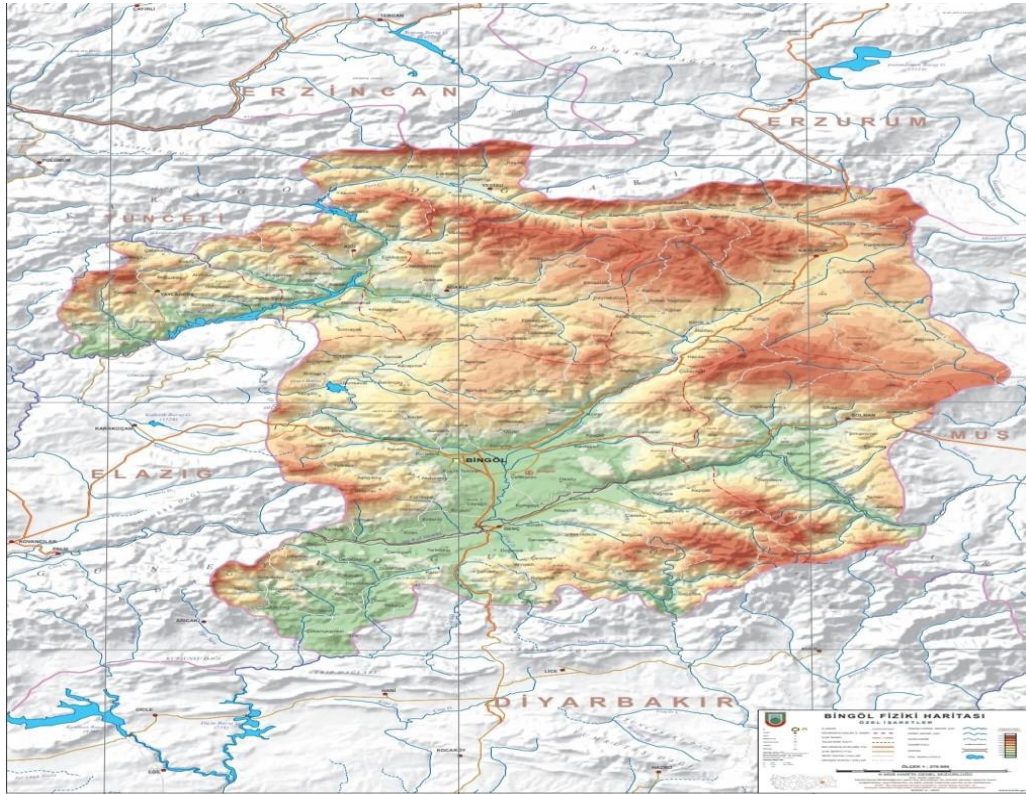
Kuyanê Bingoli ra tor berzi ini: Kuyi Bingoli (3250 m), Kuyê Çotla (2940 m), Kuyi Şeytani (2906 m),Kuyê Çorişi (2793 m), Kuyê Elbeyi (2240 m), Kuyi Şerevdini (2544 m), Kuyê Karaömeri (2477 m), Kuyê Gerdileki (2350 m), Kuyê Gökdereyi (2350 m), Kuyê Kurucayi (2260 m), Kuyê Hakustuni (2250m) (Yılmaz, 1995: 9).

Çolig dı kuyi qısımê werteyi dı yobinan ra dur kowti u biyi hera, mo çayo hira dı Deşta Çoligi ameya meydan. Deşta Çolig 80 km² ya u dengız ra 1150 m berza. Ina deşt dı ğele, cew, rız, gılgıl, sılq, zerzewat u feki ramiyeni. Bê Deşta Çoligi zey Deşta Darahêni, Deşta Sencax u Deşta Kanireş deşti werdi zi esti (Alay, 2006: 41). Kuyanê Çoligi dı wareyi zaf i. Bilhesa kuyanê Çoligi u Kuyanê Şerevdini dı wareyi zaf i.

Wareyê Deşta Duzi, Wareyê Sulbusi, Wareyê Geri, Wareyi Çilkeri, Wareyê Kumnakşani, Wareyê Merga Şewtiyi, Wareyi Batimeyi, Wareyê Çilkaniyi, Wareyê Bazirganan, Wareyê Qendili, Wareyê Mergamiri, Wareyê Şerevdini, Wareyê Amasiyi, Wareyê Gökçekani, Wareyê Qewaki, Wareyê Genç Tavusi zaf namdar i. Ini wareyan dı her amnan bı seyan xeymi roniyeni u bı se hezaran heywani çereni (Arda, 2006: 45-49).

Sinoranê Çoligi dı xeylêk goli u bendawi esti. Kanireş dı Gola Bahriyi, Gola İbrahimağayi, u Gola Çilliyi; Azarpêrt dı Gola Kamışı, Gola Katiri, Gola Korti; Boglon dı Gola Arzêngi, Gola İnandiki, Gola Qulingi (Yüzenada), Gola Serboni (Gelintepe) u Gola Harsevanki; Çerme dı Gola Heşin; Xorxol dı Gola Bewin u qezaya merkezi dı Gola Gergidal (Gerindal), Gola Birim, Gola Gölbaşı, Gola Armeni, Gola Tizirugi, Gola Heseni, Gola Huseyni, Gola Sıpi inan ra yi. Çem u dereyanê Çoligi ser çend hebi bendawi zi esti. Ini Bendawa Özlüce, Bendawa Gêxi, Bendawa Kaleköy, Bendawa Gayt u Bendawa Gülbahar i (Arda, 2006: 51-52). Melumatanê serra 2023 gore ini bendawi biyi 27 hebi (2023 İl Brifingi).

Kuyanê Çoligi ser vor u varan zaf vareno. Ino sebeb ra ini kuyan ser aw zaf a. Ina aw dereyan ana meydan, dereyi zi çeman ani meydan. Çemê Muradi, Çemê Periyi u Çemê Goynuki tor muhim i (Akbulut, 1995: 10).

Xerita 2: Şeklê Erdi yê Çoligi

Nufusê Çoligi hesabane serra 2023 gore pêro piya 282,556 o. Ino reqem yo serr ver ra gore 556 biyo tay. Demo peyin dı tesirê universite u iltica ra nufusê ğeriban zi biyo zaf. Peymawıtışê hirayeyê Çoligi 8.277 km² yo. Çolig dı her yo km² rê 34 teni koweni. Nufusi qezayanê Çoligi zi hına yi: Boglon 33491, Dara Hêni 32757, Kanireş 27083, Azarpêrt 8041, Gêxi 4684, Çêrme 2797 u Xorxol 1953 yo (bingol.gov: 2023)

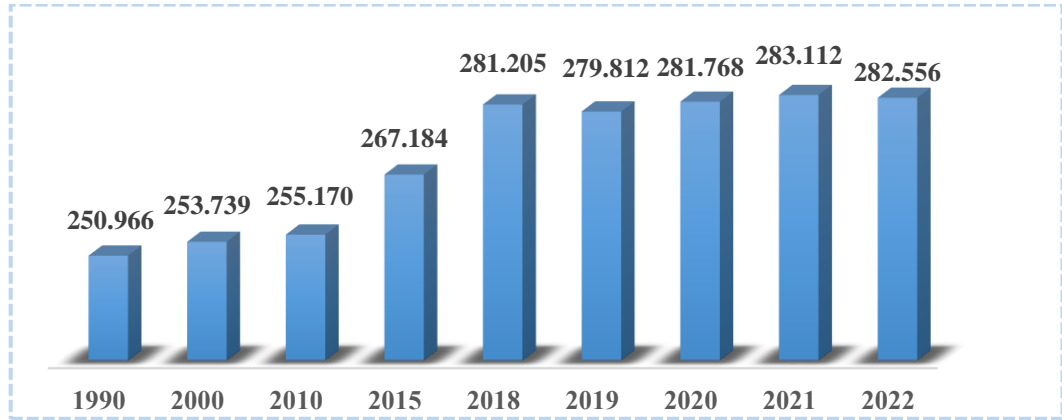
Brifingê wilayetê serra 2023 ê Bingoli gore grafikê nufusê Çoligi hına yi:

Nufusê Çoligi	282.556 kişı (Sıraya 62.)
Sıxletiya Nufusi	34/ km ² (Tırkiya 111/ km ²)
Nufusê Merkezê Çoligi	171.752
Zerreyê Pêronê Nufus dı Nisbetê Nufusê Merkezi	% 60,79
Nisbetê Bajar Biyayişı (%)	67,71

Şekil1: Nisbetê Nufusê Çoligi

	Nisbet (Hezar dı)
Tırkiya	7,1
TRB1	4,2
Çolig	-2,0

Şekil 2: Leziya Zêdyayişê Nufusê Serra 2023

Şekil 3: Serran Gore Nufusê Çoligi

Welati	Omarê Nufusi
Suriye	1.292
Iraq	28
Turkmenistan	18
Îran	19
Azerbaycan	16
Ê Bini	130
Komê Inan	1.503

Şekil 4: Melumatanê serra 2023 gore nufusê şeriban ki Çolig dî cuyeni

4.4. Kulturê Çoligi

Çolig hem hetê kulturo maddi hem zi hetê kulturo manewi ra zaf zengin o. Mıntıqaya Çoligi Î.V. ra heta nıka zaf medeniyet u komelan rê biya welat. Tesirê inan bî kulturo fekki, kulturo nuşteyi u eseranê tarixi kulturê Çoligi di xu mocneno. Çerçeweya inan dî meseleyi, efsaneyi, vateyê verinan ueb. ameyi meydan. Herbê

Dınyaya Yoyın dı Rusi heta dewanê merkez ê Çoligi ameyi u bı hezaran insani şehid kerdi. Kulturê Çoligi dı derheqê ını herbi dı zaf meseleyi yeni vatiş. Heta Herbê Dınyaya Yoyın mınraqaya Çoligi dı Zaza, Kurd, Tırk u Armeni piya cuyayi. Wextê herb dı bı Qanunê Tehciri Armeniyi tiya ra surgın biyi. Labelê tesirê Armeniyan hem kulturo maddi hem zi kulturo manewi ê Çoligi di aseno. Ma vaj hetê zanaati, kulturê weri, nameyê cayan dı mirasê Armeniyan xu belli keno. Nıka zi ina coğrafya dı egleb Zazayi cuyeni. Bê Zazayan nufusê Kurdan zi zaf o, Tırk zi esti u piya cuyeni. Hetê baweri ra bı Qanunê Tehciri Xıristiyani nêmendı, ey ki mendı zi biyi Musluman. Nıka ıno mınrıqa dı Muslumanê Suni u Alewiyi teyna cuyeni.

Mınraqayê Çoligi hetê şeklanê coğrafi ra zi zaf zengin a. Kuyi, goli, gemi, wareyi, deşti ueb. cugehê şari vir u virameyişê şari dı cayeko muhim geni. İnan ser zaf meseleyi, efsaneyi ameyi vatiş. Zey debare u werê şari kulturo maddi u zey urf u edet, baweri, dua u zoti ueb. kulturo manewi ê şari ware ani. Şarê Çoligi heta tarixo nızdi egleb dewan dı cuyayo u Çolig dı heyato tradisyonel hakim bı. Çoligican dewan dı ziret kerdên u heywoni mıqat kerdên. Dewan dı wendış u nuştış çın bı. Merdımı wendeyi zi egleb şêx, pir u malayi bi u pê ilmo dini şari rê xızmet kerdên. Yona xısus zi ekseriyetê Çoligican Zazayi u Zazaki edetê nuştış çın bı. Inay ra ıno mınrıqa dı kulturo manewi u edebiyato fekki zaf aver şı. Tesirê şêxan, piran u malayan ra zi hem Suniyi hem zi Elewiyi ê Çoligi zaf muhafezekar mendı. İno sebab ra kulturê Çoligi dı u cuyaşiyê Çoligican dı din cayêko hira geno. Ma vaci roşanê diniyi, rocê muqeddesi, ziyari, rituelê biyayiş u merdışi, dua u zoti, efsane u meseleyi ueb. inan ra yi. Nıka şarê Çoligi egleb bajaran dı cuyeno. Tesirê bajaran, miletanê binan u teknoloji ra têki urf u edeti vind bi, têki edeti neweyi zi peyda biyi. Kultur bınêk bedılyayo la hema zi zengin o.

Şarê Çoligi ekseriyet Zaza yo. Çolig welatê Zazayan o u cuyayişê şari dı kulturê Zazayan hakim o. Inay ra derheqê kulturê Çoligi dı çına vaciyeno, zereyê kulturê Zazayan dı ca geno. Ma eşkeni vaci kulturê Çoligi kulturê Zazayan ê Çoligi yo. İno kultur zaf bı kıymet o u kulturê Anadolu dı zi cayêko muhim geno.

5. Derheqê Efsaneyan dı Melumatı Umumi

5.1. Çımeyan dı Tewirê Efsane

Tewiri edebiyatê fekki seba miletan zaf muhim i u derheqê zon, kultur, tarix, fikir, baweri u awani ê miletan dı melumat dani. Inay ra ını tewiri xeylê ilıman rê biyi

wareyê xebat. Efsane zi ini tewiran ra ya u qey miletan zi zaf ercaye ya. Tewirê efsane ser o nêmeyê seserra 19. ra tepiya xebati ameyi destpêkerdış u seserra 20. dı zi hem Tırkiya dı hem zi dinya dı xeylê folklorist, cıgêrayoği eleqedar biyi u eseri muhimi dayi. Efsaneyi kulturê miletan dı zaf muhim i labelê ino tewiro muhim çına yo, çına ra muhim o, çımeyê cı çına yo, ça ra ameyo u xısusiyetê cı çına yo? Ma ini persan hem Tırkiya dı hem zi dinya dı pê xebatanê ilmiyi ki folklor u tewirê efsane ser i izah kenî.

Zoni Rocawani herinda efsane dı terimanê ki kelimeya Latinki “legendus” ra ware ameyi şıxulneni. Seba efsaneyi İngilizi “legend”, Fransızı “légende”, Almanî “legende” u “sage”, İtalyani “leggenda”, İspanyani “leyenda”, Rusî “legende”, “predaniye” u “skaz”, Yunani zi “mythe/mythos” şıxulneni (Sakaoğlu, 1980: 4).

Termê efsane Farıski ra ameyo Tırki. Tesirê İslamiyeti ra ver ino term Tırkiya Kıhan dı bı kelimeyanê “sab”, “saw”, “kep” u “irtegi” ifade biyo. Tırkiya Tırkiya dı pa efsane Erebkî ra esatir, usture, menkabe u Yunankî ra çekuya “mitoloji” zi yeni şıxulnayış. Terifê efsane ki tor zaf qebul beno hına yo: Hikâyeyi ki derheqê hedise ya zi ca, keso belli ki raşt ya zi xeyali yo bı bawerkerdış yeni vatış (Çobanoğlu, 2009: 149).

Dewro verin ra heta nıka yo çeşid estaniki esti ki coğrafya, mıntıqa u qewiman dı ciya ameyi meydan u aver şiyi u pê zeman wareamayışê baweri, urf u edet u rituelan ser tay ra zêd tesir kerd. İni estaniki anonimi ki urf u edetê fekki dı cuyeni, zonê ma dı pê nameyanê usture/esatir (Erebki), efsane (Farski), mitos/mit (Yunankî) name biyi (Elçin, 2004: 314).

Eslê kelimeya efsane kelimeya “fesane” yê Farıski ya. Tırki dı metni ki xısusanê diniyan mocneni ra vani “menkıbe”. Kelimeyê “mit” u “mitos” zi Yunankî ra viyerti Tırki u terimê efsane dır têkiliya yin esta. Efsane vatışê şari ki dini yi, kılm i, ‘emeldar i u şeklê nesir dı yi (Alptekin, 2018: 15).

Efsane; miyanê tewiranê vatış dı estanik, destan u hikayeya şari gore dahina kılm a u yo vatışê nesir a ki tede mubalağa u halo istisna esto. Mewzuyê efsane wareameyişi ki tebiat dı yi u insan i. Xısusiyetê efsaneyan zi hına yi: Zey mexluq, hedise u wareameyiş çiyi ki sebebê inan belli niyi izah kenî; muessese u idealê komelki dani qebulkerdış (Oğuz ueb, 2018: 145).

Dewro verin ê xebatê efsaneyan dı Ludwig Karl Grimm u bırayê xu Wilhelm Grimm tewirê efsaneyi hına terif keni: “Hikâyeyi raşt ya zi xeyaliyi ki derheqê hedise, ca u şexısanê bellıyan dı yeni vatış.”. Ino terif tor zaf yeno zanayış u xeylê terifi efsaneyan çımeyê xu tiya ra geni.

Sakaoğlu pa terifê Ludwig Karl Grimm u bırayê xu Wilhelm Grimmi terifanê Max Lüthi, Robert A. Georges u çend şarnasan dano u badê cu xısusiyetanê efsaneyan hına izah keno:

- a) Derheqê şexıs, ca u hediseyan dı yeni vatış.
- b) Çiyi ki yeni vatış dı wesifê bawerkerdışi esti.
- c) Bı ekseriyet şexıs u hediseyan dı wesifê halo istisnayı esto.
- d) Yo şeklo belli ê efsaneyan çın o. Kılm i u ca dani zonê fekki (Sakaoğlu, 1980: 4-6).

Efsane mewzuyê baweri ya, esas wesifê cı hına yo. Çiyi ki ifade keni se ke raştiki biyo yeno qebulkerdış. Efsane yo tewirê vatış a ki bı vatışê fekki ifade bena; xuser yo uslub, qalıb u şeklo qeydeyinê cı çın a (Boratav, 1969: 106).

Ferhengi ki Tırkiya dı neşir biyi inan dı termê efsane ser o hına zanayış esto:

Ferit Develioğlu kitabê xu “ Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat” dı efsane hına terif keno: 1) hikayeya ki raşt niya, estanık, vateyo bê lızum 2) Hediseyo ki fek ra fek geyrayo u biyo meşhur (Develioğlu, 2006: 206).

Ferhengê TDK dı Efsane: 1) Qal ya zi hikayeya xeyaliya ki dewranê verinan ra bı vatış ameya, hediseyan u mexluqatanê istisnayı ihtıwa kena. 2) Qal ya zi hikayeya ki esilê cı çın o u bê mesned a (Türkçe Sözlük,1998c1: 674).

Kamus-ı Turki dı efsane: “ 1.Estanık, hikayeya ki esilê cı çın o, xurufat. 2. Hedise, hal u destani ki şoretin i u fek ra fek vaciyeni (Kamus-ı Turki: 113).

Hilmi Ziya Ülken eserê xu “Sosyoloji Sözlüğü” dı efsaneyi hına terif keno: “ Pêronê virameyişanê ki heyato arkaik ê komelki teberê zeman dı u bı şeklê hikayeya hediseyan dana fehmkerdış. Efsane estanıkan gore dahina kıhan a u heyatê insan ser a. Labelê mitoloji gore heyatê insaniye ra daha nızdi ya. Efsane qet yo kronolojiya vınderta ra istinad nêgena u bı ino xısusiyet ra zi tarix ra ciya bena (Ülken, 1969: 91).

Termê efsane Fariski dı kelimeya “afsâne” ra ameya u yena menaya “hikâye, destan”. Ina kelime beno ki Awestki dı bı kelimeya apa-sanha (çiyêk ra behs kerdiş) eyni kok ra ya. Labelê qeti niyo (nisanyansozluk.com).

Roşan Lezgin eserê xu Ferhengê Termanê Edebi dı efsane ino qeyde terif keno “*Meselikê xeyalî ke verîn a derheqê çîyan u babetanê fewqilede de yenê vatiş. Mesel û hikayeyê şarî ke bîyananê tarîxî bi terzêkê teberê aqilî de qisey kenê. Vatiş, meselik yan zî hikayeyê ke raştîya xwu çin a* (Lezgin, 2022: 36-37).

Şaban Şenateser eserê xu dı efsaneyi hına terif keno: “ *1. Çîye menşur ê ki tim bi fek a û fekanfekî vajîyayê. Labelê dima jî nûsîyayê, tey çîyo nêbîyaye û ecaîb vajîyayo. 2. Zûr û zûrkerey. Çî û keso nêbîyaye.*” (Şenateser, 2022: 592).

Melumatanê corinan gore tewirê efsane ser ma eşkeni ini xısusan vac:

Kelimeya efsane Fariski ra ameya Tırki u ihtimal o ki Tırki ra ameya Zazaki. Ina kelime Ferhenganê Zazayan dı egleb yena menaya “çiyêko xeyali u eslê cı çin o”. Efsane dı hedise, ca, kesi belli yi. Çiyi ki yeni vatiş dı halo istisna u mubalağa esti. Efsaneyi raşt ya zi xeyali yi, labelê inan dır baweri esta. Urf u edeti u binhişê şari mocneni ino sebeb ra milli yi. Labelê mevzuyê efsaneyan her ca dı eyni yi u meseleyê muşterek ê insanan ser yeni vatiş ino sebeb ra zi xısusiyetê universal mocneni.

5.2. Kokê Efsaneyan

Wareameyişê efsaneyan ser o hem dinya dı hem zi Tırkiya dı zaf şarşınasan fikr u diyayiş teklif kerdi. İnan ra Raoul Rosiere diyayişê xu hına vano:

1. Qeydeyê ki eleqedarê kok i: Miletî ki wahirê eyni kapasiteyê eql i, qewetê xeyalê inan zi eyni şekil xu mocneno. Ino sebeb ra efsaneyi ki pê maneni yeni meydan.

2. Qeydeyê ki herında yo keso bin girotiş: Eke virameyişê yo qehremani bıbo zeif meseleya ki ey ser ameya vatiş, inê qehremani terk kena u ina mesele dahina meşhur yoyi ser yena vatiş.

3. Qeydeyê adapte biyayiş: Efsaneyi ki mıntıqayê xu bedılzeni şartanê komelki u etnoğrafikê cayê newe rê xu adapte keni. (Sakaoglu, 1980: 7)

Alptekin zi wareamayişê efsaneyan binê hiri sernuşteyanê esas dı izah keno.

1. Çımeyê efsaneyan dini yo: Hema hema her dino semawi wahirê kitab o. İnan dı nımuneyi tor verin ê motifanê efsaneyanê nıkayınan esti.

2. Çımeyê efsaneyan mitoloji yo: Efsaneyan dı xısusê şeklê xu bedılnayış mitoloji ra çımeyê xu geno. Reyna efsaneyi ki derheqê mexluqato istisnayı dı yeni vatış zi çımeyê cı mit i.

3. Çımeyê efsaneyan pıştwerdê heyatê raştikin o: Hikâyeyi ki miyanê şari dı şeklê bawerkediş ya zi urf u edet dı yeni zanayış pê zeman beni efsane. Ino sebeb ra Tırkiya dı bêhurmetiya nimeti gunayo pil o u serê erdi dı yo parçeyê nani zi bo gereka wedariyo. Kesi ki verba nimet dı bêhurmeti keni bı ekseriyet beni kerra (Alptekin, 2018: 18-19)

5.3. Munasebetê Efsaneyan u Tewıranê Binan

Miyanê tewıranê vatışanê şari dı tekılıya efsane tor zêd mit, destan u estanık dır esta. Efsane, hikayeya şari u fıqra ra zaf nızdi niya.

a) Munasebetê efsane u mitan: Hem mit hem zi efsane hetê baweri ra yobinan ra zaf nızdi yi u wırdın dı zi çiyoy ki yeno vatış heqiqi qebul beno. Waxtê wareameyişê efsaneyan waremaeyişê mitan gore dahina nızdiyo. Zemanê ma dı zi efsaneyi neweyi yeni meydan, labelê qey mitan imkan çın o. Cayê waremayişê hediseyan ê mitan yona dınya ya, ya zi dınyaya verin a. Ino xısus efsaneyan dı dınyaya nıkayın a. Hediseyi efsaneyan seserra ma ya zi çend seserri ra ver ameyi meydan. Mitan da muqeddesi esta, ê egleb homa ya zi nim homayan qehreman qebul keni. Ino xısus efsaneyan dı ge esto ge çın o. Efsaneyan dı herında inan kesi tarixi ya zi nim tarixi geni. Qadroyê şexısanê inan ciya yo.

b) Munasebetê efsane u estanikan: Efsaneyi raştikin, estaniki xeyali qebul beni. Efsaneyan dı baweri esta, estanikan dı ino xısus çın o. Wextê efsaneyan demo viyarteyo nızdiyo, estanikan dı wext belli niyo. Estanikan dı hediseyi cayêko belli dı nêviyereni, ca belli niyo, cayo ki estaniki viyeren ra vani “welatê estanikan”. Yo qısimê efsaneyan u estanikan dı qutsiyet çın o, labelê yo qısimê efsaneyan zi mewzuyi dini ser i.

c) Munasebetê efsane u destanan: Hem efsane hem zi destanan dı hediseyi raştikin qebul beni. Destani rıpelanê tarix dı ca geni, labelê qey efsaneyan ma nêşkeni ino xısus ra behs bıkeri. Benatê hediseyê destan u wareamayişê destan dı gereka xeylê zeman

bıviyero, efsaneyan dı ino xısus muhim niyo. Wırdi tewıri zi dınyaya nıkayın xu rê kenı mekan. Yo qısım efsaneyan dı qutsiyet esto, la destanan dı çın o. Destanan dı wesıfo milli esto u destani ayidê yo millet i. Labelê efsaneyan dı ino xısus çın o u maneni efsaneyanê sobina miletan (Sakaoğlu, 1980: 21-22)

Efsane u fıqra zaf nêmaneni pê. Ini vatışı yobinan ra ciya yi. Wırdi zi şeklê nesiri dı nusiyeni u kılm i. Wırdin dı zi xısusiyeti raşıye u bawerbiyayış esto (Göde, 2002: 42). Aredayışê ma ra efsaneyi dewa Kason u Çırrkason yo ca ser i u mıntıqayê xu dı şeklê fıqra yeni vatış.

Bascom ferqi ki benatê efsane- mit u estanık dı yi bı kılmı şeklê tablo dı dano (Bascom, 2003: 80):

Tewır	Baweri	Wext	Ca	Şeklê Qebulkerdış	Karaktero Esıl
MİT	Raşt	Viyerteyo Dur	Yona Dınya: Rew ya zi bin	Qutsiyet	Mexluqato bê insan
EFSANE	Raşt	Viyerteyo Nızdi	Dınyaya Nıkayın	Qutsiyet Est ya zi Çın	İnsan
ESTANİK	Fiksiyon	Yo zeman	Yo ca	Qutsiyet Çın o	İnsan ya zi o bin

Şekıl 5: Tabloyê Basconi

Zey memoratan, efsaneyani welıyan têki tewıri esti ki efsane ra kowti dur. Kami gore efsane ra ciya biyi, kami gore zi tewıranê efsaneyan ra yi.

Çobanoğlu memoratan hina izah keno: Memorat yo hikayeyo ki besteyê şexıs o u hetê keso ki hediseyo serê tebieti cerıbnayo ya zi ey ra yoyi eşnawıt u vato ra yeno vatış. Ino tebir dı bı “serê tebieti” dınyaya bin u zey cın, peri, şeytan, alqarısi, kapus ya zi ruhi ki dınya dı cuyayi dır bı qıseykerdış, vinayış, destpanayış, hiskerdış, hon u sobina rayıran dı irtibat o. Memorati zi bı ino qeyde irtibati çiyêko cuyayi hetê keso ki cuyayo ya zi keso ki ey ra gostari kerdo ra vacıyayış o (Çobanoğlu, 2003: 21).

Ocak menkabeyanê weliyan ser o hina vano: Menkabeyi weliyan zerreyê menkabeyan dı ca geni u zey estanık, efsane, destan u menkabeyan hediseyanê istisnayan ser o vaciyeni. Verco, o zi şexsi bı, yani terzê vatışo ki binê destê yo şexisi erziyeyo orte. Labelê badina şexıs virê insanan ra şino, beno malê pêroni u xısusiyetê mehşer geno. Mewzuyê menkabeyê weliyan kesi raştikin i. Ina nuqta dı efsane u estanikan ra ciya beno. Zeman u mekanê kesê raştikin belli yi. Menkabeyê weliyan nimmuqedes qebul beno. Ino hal dı benateyê menkabeyê weliyan u tewirê efsane u destani dı ferqo esil yeno meydan (Ocak, 1992: 32-33).

Gürol Pehlivan gore weliyan ser o hiri hebi tewirê vatışı esti: menkıbe, memorat u efsane. Pehlivan bı ini kriteran ini tewiran hina ciya keno:

1. Qahreman cuyeno: Ino kriter menkıbeyan, memorat u efsaneyan ra ciya keno. Menkıbeyi wexto ki weli dinya dı cuyayo ameyi meydan.
2. Dereceya baweri: Seba yobinan ra ciya kerdışê efsane u memortan şıxuliyeno. Memoratan ser o baweri bı qıyasê efsaneyan dahina zêd a.
3. Cerıbnayış: Memoratan dı keso bı xu, şınasiyi ey ya zi kesanê ki eşkeno namayê inan bıdo cerıbnayo; efsaneyan dı kam cerıbnayo belli niyo.
4. Hetê zemani: Hetê kriterê cerıbnayışi dı efsaneyan dı zeman memoratan gore vera beno kıhan.
5. Hetê oniyayışê awani dı kerdoğê menkıbeyan şexıso dini yo. Efsane u memoratan dı zi kerdoğ, verba şexıso dini dı keso ki cerıbnayışo istisnayı cuyayo (Pehlivan, 2009: 94-95).

Ini fıkran ser muneqeşe hema zi devam kena. Labelê eğlebê xebatanê akademikan dı ini tewiri zi miyanê efsaneyan dı hesıbiyayi. Ma zi xebata xu dı ini tewiri efsane qebul kerdi.

5.4. Tesnifê Efsaneyan

Tesnifê efsaneyan ser xebata tor verin bı cıgêrayışê International Society For Folk-Narrative Researh (cematê enternasyonal ê cıgêrayışê vatışanê şari) destpêkerd. Ino cemat benatê serranê 1959 -1969 dı şeş hebi kongreyan tertib keno. Serra 1966 dı seba yo tesnifo universal Budapeşte dı yo ekip roniyeno. Ino ekip yo tesnifo universal hedre keno u mo tesnif kongre dı qebul beno. Ino tesnif çar grubê esas u grubê binêni ê inan ra yeno meydan. Ini:

1. Efsaneyi ki Derheqê Xelqkerdişê Dinya u Peyniya Dinya dı yi
2. Efsaneyi Tarixi u Efsaneyi ki Derheqê Tarixê Medeniyetan dı yi
  - 2.1. Ca u Kokê Eşyayi ki Derheqê Medeniyeti dı yi
  - 2.2. Efsaneyi ki Derheqê Têki Cayan dı yi
  - 2.3. Efsaneyi ki Derheqê Bınê Tarix u Dewranê Verinan dı yi
  - 2.4. Şer u Felaketi
  - 2.5. Şexısi Mumtazi
  - 2.6. Xerıpiyayışê Sistemêk
3. Mexluqat u Qeweti ki Serê Tebiet dı yi (halo istisnayı yi) / Efsaneyi Mitik
  - 3.1. Qeder
  - 3.2. Merg u Merdeyi
  - 3.3. Cayi ki Bêoğiri u Xeyaleti
  - 3.4. Derbendê Ayın a Xeyaletan u Herbê İnan
  - 3.5. Dinyaya Bin dı Ca Gırotış
  - 3.6. Cını, Periyi, Ruhi
  - 3.7. Xeyaleti ki Serê Erdi dı yi u Derheqê Medeniyetan dı yi
  - 3.8. Mexluqati ki Bedıliyayi
  - 3.9. Şeytan
  - 3.10. Ruhi Xırabi (Cını) ki Nêweşi Vırazeni u Nêweşiyê İnan
  - 3.11. Kesi ki Wahirê Halo İstisnayı
  - 3.12. Heywan u Nebati ki Efsanewi yi
  - 3.13. Xızneyi
4. Efsaneyi Dini / Efsaneyi ki Homa u Qehremanan Ser i (Sakaoğlu, 1980: 15-16).

Pertev Naili Boratav zi efsaneyanê Tırkan ser cıgêriyeno u inan tetkik keno. Boratav mo tesnif ca ca bedılreno u qey efsaneyanê Tırkan hına yo tesnif ano meydan:

1. Efsaneyi ki Derheqê Xeqlkerdişê Dinya u Peyniya Dinya dı yi

2. Efsaneyi Tarixi
  - 2.1. Kokê Cayanê Tabii ki Smorkerde Biyi (Kuyi, Goli)
  - 2.2. Kokê Cayanê ki İnsani Tede Cuyeni
  - 2.3. Kokê Binayi Girdi (Cami u Pirdi)
  - 2.4. Xızneyi
  - 2.5. Kokê Miletan, Sulaleyê Padişahan u Sınıfanê Komelan
  - 2.6. Felaketi
  - 2.7. Cınawiri Wahirê Qeweto İstisnayı ki pê Destê Qehramananê Tarixi ki Zaniyeni ra Mağlub Biyi
  - 2.8. Şeri, Fetihi, İstilayı
  - 2.9. Verba Sistemê ki Roniyaya Sere Wedarıtışı
  - 2.10. Hediseyi Bin u Şexsiyetê Pili, Qehremani ki Medeniyet Ard Meydan, Alimi, Şairi
  - 2.11. Eşq u Cuyayişê Keyeyi
  - 2.12. Vatişi ki ê Binan Ser Vaciyeni ki Karakterê Şexsi u Muşterek dı yi u Parçeyo Tarix ê Yo Komeli Ani Meydan
3. Efsaneyi Kesan u Mexluqatanê ki Wahirê Halo İstisna yi
  - 3.1. Qeder
  - 3.2. Merg ra Wet
  - 3.3. Cayi ki Bêoğır i
  - 3.4. Cayi ki Leteyêkê Tebieti (Gem, gol ueb.)
  - 3.5. Zey Cın, Peri, İjdihayan Mexluqati ki Wahirê Qeweto İstina yi
  - 3.6. Şeytan
  - 3.7. Mexluqati ki Nêweşi u Seqetey Ani
  - 3.8. Kesi ki Wahirê Qeweto İstisna yi
  - 3.9. Vatişi ki Derheqê “Heywan u Nebati ki Wesıfê “Mythique” dı yi

4. Efsaneyi Dini (Sakaoğlu, 1980: 18-19).

Boratav ra pey xebata aredayişê efsaneyan ê Tırkan eğleb yo mıntıqa, yo bajar, yo motif ya zi yo mewzuyo kıfşkerde ser ameyi meydan u ini xebati goreyê mewzuyanê xu tesnif biyi. Sakaoğlu xebata xu “ Efsaneyanê Tırkan ê Anadolu dı Motifê Biyayişê Kerreyi u Katalogê Tip ê Ini Efsaneyan” dı efsaneyi hına tesnif kerdi:

1. Eşq
2. Halo Çetin ra Xelısiyayış
3. Bêhurmeti
4. Xuyi Xırabi
5. Xızır u İnsani
6. Kerra Biyayişê Ferqın
7. Vaciyayışi Nêmceti (Sakaoğlu, 1980: 65).

Bilge Seyidoğlu, xebata xu “Erzurum Efsaneleri “ dı goreyê mekan efsaneyan ercınena u hına tasnif kena:

A. Efsaneyi ki Derheqê Binayê Dini dı yi

1. Efsaneyi ki Cami u Mescidan Ser Ameyi Vatiş
2. Efsaneyi ki Derheqê Qebranê Muqedesan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Teke, Ocax u Muridan dı yi
4. Efsaneyi ki Ziyaretgahan Ser Ameyi Vatiş
5. Efsaneyi ki Kelayan Ser Ameyi Vatiş.

B. Efsaneyi ki Derheqê Banan u Cayanê ki İnsan Cuyeni dı yi

1. Efsaneyi ki Derheqê Alqarısı u Keynaya Peri dı yi
2. Efsaneyi Şaneyan u Pırdan
3. Efsaneyi ki Derheqê Ari dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Banan dı yi

5. Efsaneyi ki Hemaman Ser Ameyi Vatiş
6. Efsaneyi ki Derheqê Qewexane u Aşxaneyan Ser Ameyi Vatiş
7. Efsaneyi Kesanê ki Wahir Keremati
8. Efsaneyi ki Derheqê Dewan dı yi
9. Efsaneyi ki Derheqê Bir dı yi
10. Mexluqati Bêoğiri ki Cayanê Bêoğır dı Cuyeni

C. Efsaneyi ki Derheqê Tebiet u Geman dı yi

1. Efsaneya ki Derheqê Hêni dı ya
2. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê Raştayan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Golan u Çırran dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Germawan dı yi
5. Efsaneyi ki Derheqê Şikeftan dı yi
6. Efsaneyi ki Derheqê Çeman dı yi
7. Efsaneyi ki Derheqê Hêniyan dı yi
8. Efsaneyi ki Derheqê Kerra u Zinaran dı yi (Seyidoğlu, 1978: 7-298).

Ali Berat Alptekin kitabê xu “ Fırat Havzası Efsaneleri-Metinler” dı Çolig, Xarpêt, Dêrsım u Malati ra 101 heb efsane aredayi u goreyê mewzuyanê inan ino qeyde yo tesnif vıraştı:

1. Efsaneyi ki Derheqê Kerra Biyayişi dı yi
2. Efsaneyi ki Derheqê Weliyan dı yi
3. Efsaneyi ki Derheqê Gejan dı yi
4. Efsaneyi ki Derheqê Hz. Xızır dı yi
5. Efsaneyi ki Derheqê Qehremananê Namdaran dı yi
6. Efsaneyi ki Derheqê Cayan dı yi
7. Efsaneyi ki Derheqê bı Çeşidê İşaretan dı yi
8. Efsaneyi ki Derheqê bı Çeşidê Awaniyan dı yi
9. Efsaneyi ki Derheqê Ku, Gol, Hêni u Şikeftan dı yi
10. Efsaneyi ki Derheqê Daran dı yi

11. Efsaneyi ki Derheqê b1 Çeşidê Nêweşiyani dı yi
12. Efsaneyi ki Derheqê Hediseyanê Tebiati dı yi
13. Efsaneyi ki Derheqê Cismanê Asmini dı yi
14. Efsaneyi ki Derheqê Kayanê Şari dı yi
15. Efsaneyi ki Derheqê Mexluqatê İstisnayi dı yi
16. Efsaneyi ki Derheqê Heywanan dı yi
17. Ê Bini (Alptekin, 1993a: 37).

Alptekin, efsaneyanê Çoligi ra pa aredayişanê neweyan u çimeyanê nuştekiyan hendê heştay hebi çeşidê efsane tespiti keno u binê heşt hebi xetanê bingeyin dı dano:

1. Efsaneyi ki Hezargolan u Koroğlı Ser Wareameyi,
2. Efsaneyi ki Herbê Usmaniyan u Rusan Ser Wareameyi,
3. Efsaneyi ki Kayan u Deyiranê Şari Ser Wareameyi,
4. Efsaneyi ki Mexluqatanê İstisnaiyan Ser Wareameyi,
5. Efsaneyi ki b1 Çeşidê Cayan Ser Wareameyi,
6. Efsaneyi ki Kerrabiyayişi Ser Wareameyi,
7. Efsaneyi ki Heywanan Ser Wareameyi,
8. Ê bini (Alptekin, 1993b: 756)

Efsaneyanê Çoligi ser, dı hebi tezi lisansê berz vıraziyayi. Inan ra yo tezê Ali Duymaz “ Bingöl Efsaneleri (Metin-İnceleme) yo. Ali Duymazi benatê serranê 1985-1989 Çolig dı melımti kerda u serra 1989 dı tezê xu ê lisansê berzi “Bingöl Efsaneleri” daya (biyografya.com). Wexto ki xebata xu arda ca dewan dı nufus zêd b1. Zey televizyon, telefon aletê teknoloji çın bi. Wendış zi zaf tay b1. Inay ra kulturê fekki zaf zengin b1. Heto bin ra zi virameyişê herbê Usmaniyan u Rusan gani bi. Şahidanê herbi ra têki extiyari bi bi. Ino sebeb ra aredayişê xu dı mewzuyê herbê Usmaniyan u Rusan dı cayo hira geno. Tesnifê Ali Duymazi hına yo:

1. Efsaneyi Dini
  - 1.1. Efsaneyi ki Aliman Ser Yeni Vatış
  - 1.2. Efsaneyi ki Cayanê Ziyaretan Ser Yeni Vatış
  - 1.3. Efsaneyi ki Pêxamber, Xızır u Pılanê Binan ê Dini Ser Yeni Vatış
2. Efsaneyi ki Herbê Usmaniyan u Rusan Ser Yeni Vatış
3. Efsaneyi ki Nameyê Cayan Ser Ameyi Meydan
  - 3.1. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê İkametan i (Şehir, qeza, dew, mezra)

- 3.2. Efsaneyi ki Derheqê Şeklanê Tebiet i (ku, şikeft, çem, maden)
- 3.3. Efsaneyi ki Derheqê Cayanê Bêoğır i u Cayanê Binan dı yi
4. Efsaneyi Kerrabiyayış
5. Efsaneyi ki Derheqê Heywanan dı yi
6. Efsaneyi ki Derheqê Mexluqato İstisnayı dı yi
7. Efsaneyi ki Eşq Ser Ameyi Meydan.
8. Efsaneyi ki Kay u Deyiranê Şari Ser Ameyi Meydan. (Göde, 2002: 47-48; Duymaz, 1989:44-45).

Efsaneyanê Çoligi ser tezo bin zi tezê lisansê berzi ê Recai Bazancir o. Bazancir tezê xu “Bingöl Efsaneleri” dı tesnifê efsaneyan hına vıraşt:

1. Efsaneyi Dini
  - 1.1. Efsaneyi ki Şexısanê Dini u Tarixi Ser Ameyi Vatiş
  - 1.2. Efsaneyi ki Piran u Welıyanê Elewiyan Ser Ameyi Vatiş
  - 1.3. Efsaneyi ki Keyeyê Cem, Tekke, Ocax, Camiyan (Cayanê İbadeti) Ser Ameyi Vatiş
  - 1.4. Efsaneyi ki Ziyaretgahan, Tırban, Qebiran, Ziyaran, Mezarani Ser Ameyi Vatiş
2. Efsaneyi ki Qeweten u Mexluqatanê İstisnayı Ser dı yi
  - 2.1. Cını, Periyi, Devi, İjdihayi, Kaposi
  - 2.2. Mexlukati ki Nêweşi u Merg Ani
3. Efsaneyi ki Heywanan Ser dı yi
4. Efsaneyi Tarixi
  - 4.1. Herbi u Fetihi
  - 4.2. Kokê Sulaleyanê Padişahan, Nameyi-Unwani
  - 4.3. Kelayi, Suri, Pırdi
  - 4.4. Efsaneyi ki İkametan Ser dı yi

5. Efsaneyi ki Derheqê Tebiet dı yi
  - 5.1. Kerrayi, Zınari, Qılı, Kuyi, Gemi
  - 5.2. Goli, Çırri, Hêniyi
  - 5.3. Dari, Nebati, Fêkiyi
6. Efsaneyi ki Derheqê Xızır u İlyasi dı yi
7. Efsaneyi Etiolojiki (İzah Keni)

Tesnifanê corinan ra kıfş beno ki yo mewzu, motif ya zi yo mıntıqa ser xebati ameyi meydan u goreyê aredayişi tesnif biyi. Ma zi efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser çiyoyê ki aredayo goreyê mewzuyan hına tesnif kerd:

1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi
  - 1.1. Wareameyişê Cismanê Asmêni
  - 1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti
  - 1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni
  - 1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan
  - 1.5. Efsaneyi Kerrabiyayiş
2. Efsaneyi Golan u Awan
  - 2.1 Efsaneyi Golan
  - 2.2.Efsaneyi Awan
3. Efsaneyi Dini
  - 3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni
  - 3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciyeni
  - 3.3.Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesanê Binanê ki Wahirê Keremati
  - 3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni
  - 3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni
  - 3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni
4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi

4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Giroto

4.1.1. Heyduti Sosyali

4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan

4.2. Binayi Tarixi

4.3. Efsaneyi Xızneyan

4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni

5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni

6. Efsaneyi Heywananê Binan

7. Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

7.1. Efsaneyi Meleketan

7.2. Efsaneyi Cınan u Şeytan

7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan

8. Efsaneyi Bini

Aredayişê ma dı efsaneyi ki Hezargolan u Koroğlı ser i zaf tay i, mi eğleb edebiyato nuşteki dı ca geni u çımeyê xu Seyahatnameyê Ewliya Çelebi ra geni. Ma kayan u deyiran ser o zi seha dı zaf tay melumat areda. Ino xısus dı tesirê dewrê aredayiş zaf o. Benatayê mi xebatan dı zaf serri viyerti. Ino mudet dı dewi biyi veng, têki virameyişi virê şari ra şiyi, çımeyê kesan biyi tay u bedilyayi, cuyayişê şari zi bedilyayo u hin zey veri çew efsane nêvano.

5.5. Efsaneyi Zazayan ê Çoligi

Efsane tewıranê edebiyatê şari ra tewırêko muhim o. Şar ekseriyet efsaneyan ra inan keno u raştıkin qebul keno. Inay ra vatışê efsaneyan muteber o u miyanê şari dı hema zi dewam keno. Tewıranê edebiyatê şari ra hikayeya şari, estanık u destan dı

qeyde u vatoği zaf muhim i. Ini xısusı efsaneyan dı çın i. Yo dew dı qıc ra heta pir heme kes eşkeno efsane vaco. Çünke efsaneyi tarix, coğrafya, baweri u cuyayişê şari ra yi. Kesi ki dewan dı cuyeni hişar ya zi bêhiş tesirê efsaneyan dı heyatê xu dewam keni. Ma vac seba şifa, qısmet u nezeri nuşte keni, moraya nezeri milê xu u heywananê xu ra alıqneni, awa şifayin weni, ziyaretgahan dı dua keni, cın u şeytanan ra gerguşanê xu paweni ueb. heminê inan heyatê şari dı eğleb tesirê efsaneyan ra yi. Cuyayişê Zazayan ê Çoligi dı zey inan zaf xısusan dı tesirê efsaneyan aseno.

Mıntıqayê Çoligi hetê efsaneyan ra zaf zengin a. Efsaneyanê Çoligi ser çımeyan dı zanayış zaf o. Bêğeyr çend nımuneyan heminê inan bı Tırki nusiyayi. Ini efsaneyi zi kulturê Zazayan ra yi. Xebata ma heminê mintıqayi Zazayan ê Çoligi ihtiya kena. Ma derheqê efsaneyan ê Çoligi çımeyanê nuşteki u internet dı melumat top kerd, Çolig dı zi zanayoğan ra fıkır girot. Ma inan ra istifade kerd u yo plan hedre kerd. Ma planê xu dı kamci mintıqa dı kamci efsaneyi yeni vatış, seni melumat geni u kam ra ardım wazeni belli kerd u heta rocê şiyayış not girot. Labelê caardışê plan zaf zehmet bı. Çoligican demo peyin dı seba asayış, debare, wendış ueb. dewanê xu ra bar kerd u ameyi bajaran. Nesili ki bajaran dı biyi pil urf u edetê dewanê xu hol nêzani. Efsaneyi zi inan ra yi. Ma vaci efsaneyi ki nameyê cayan, ziyaretgahan, tarix u cuyayişê dewan ser i, niyeni zanayış ya zi zaf tay zaniyeni. Inay ra ma seba xebata aredayişê efsaneyan dew dew geyrayi, kesi ki dewan dı biyi pil inan dır mulaqat kerd. Inay ser ra ma bajaran dı zi kesi ki serri xu zêd i u urf u edetê xu hema xu vir ra nêkerdi goştari kerdı u inan ra melumat girot.

Ma xebata aredayış dı metodê ilmi taqib kerd. Ma cihazê qeydan, defter, qelem u sobina malzemeyi giroti u persi xu zi hedre kerdı u veciyayi seha. Labelê seha dı sobina problemi veciyayi. Zazayi Çoligi termê efsane nêşixulneni. Herinda efsane eğleb kelimeya “mesele”yi şixulneni. Bê ina estanık, fıqra, hedise, keremat, ge ge zi bı nameyê hediseyan şixulneni u vani. Ma termê efsane inan rê seni terif keni? Ma gereka metotanê neweyan bıvin. Inay ra ma tewiranê efsaneyan ra nımuneyi giroti u her mulaqat dı verco misali dayi. Bı misal ma vatên “Kuyê Çotlayi ser hına yo mesele yena vatış. Mintıqayê şıma dı zi hına yo mesele esta?”. Yona metodê ma zi hına bı: Ma dewan ser cuwaver cıgêrayış kerdên u melumat aredayên u dewıcan ra vatên. Dewıcan zanayışê ma ki derheqê dewanê inan dı yo ra biyên şa, samimiyeti ameyên meydan u persanê ma ver çına zaneni vatên. Misal seba efsaneya Keloğli ma şiyi dewa Fatrakom.

Uca dı cemat gıredaye bı, galgala bı, çew goş nêda ma ser, eleqedarê ma nibi. Ma bı pers va “Kalikê şıma Keloğlı ser hına yo mesele yena vatış, şıma şınawıta?” Cad galgala qediya heminê cemat natırê xu da ma ser u zanayışê xu va. Bê inan xebata aredayış dı zaf tengasi bı u ma zaf zehmet di. Kesi çımeyan, merdımınê ğeriban het rehet nêbeni. İnan ra terseni ya zi şık keni. Ma zi piya şınasnayanê inan ya zi referansê şınasnayanê inan şıyi. Ino xısus dı ma zey derneqê Zıkteyi u Kareri dernekan ra ardım gırot u bı referansê inan geyrayi. Ma ını tengasiyan bı rêz izah bıkeri:

1. Destpêkê aredayışê ına xebat dı tesirê jonê Covid-19 dewam kerdên. Ino sebeb ra ma mulaqatê xu zafın ra teber dı kerd. Bı misal ma vatoğanê xu ra Hec Murat Görgel dır Çamlıxê Darehêni dı mulaqat kerd.
2. Vinayışê şexısanê çımeysi u resayışê inan zehmet bı. Dewan dı aşmanê amnani dı kar u gure zaf o. Herkes xebıtiyeno, seba mulaqati çew qayıl niyo kar u gureyê xu war verdo. Aşmanê zımıstani dı zi dewıcı şıyêni bajaran. Herkes şıno yona heta u dewan dı zaf tay merdımı maneni.
3. Têki dewi hem zaf dur bı hem zi rayirê wesayitanê inan zaf xırab bı, her wesayit nêşiyeni. Bı misal dewanê Siwun ra Kaso u Ğerzo hem dur i hem zi rayirê inan zaf xırab o. Ma heta dewa Gewılı pê wesayitê xu şıyi u uca ra pey yo wesayitê erazi kira kerd u şıyi.
4. Dewıcan dı ters u şık bı, nêeftayên cewabê persanê ma bıdi. Ma ra pers kerdên: Şıma kami, çı geyreni, ını meseleyan pê sekeni? Inay ra seba iqna ma universite ra wesiqeyo resmi ê xebata xu gırot u her mulaqat dı nawıtên dewıcan. Ma şıyayışê dewan dı zi muheqeq yo şınasiyê inan xu dı berdên.
5. Vatoği verba kamera dı rehet nêbiyeni. Bilhesa ciniyan şermı ra qısey nêkerdên. Ino hal dı ma verco sohbet kerdên, çı wext ters u şermiyê inan rema ma xebata xu ardên ca.
6. Dewan dı çı wext yo ğerib biro, herkes bı meraq yeno pêser u cemat gıredıyeno. Ino hal ge ge zarar dano mulaqat. Herkes piya qısey keno u çew sıra nêdano yobinan. Helê mulaqati dı vengi koweni têmeıyan, sobina meselayi zi abeni u qeyd dı meseleyi niyeni fehmkerdış.
7. Vatoğan têki efsaneyi heqıqi qebul kerdên u qala efsane ser hêrsbiyeni. Inan gore zey kerematê şexısan, weliyan, pıran; meseleyi şehidan, pêxamberan,

Xızır ueb. meseleyi dini raştikin i u ê bin zi efsaneyi yani zur i. Ma xaseten mala u piran ra bê inan u efsaneyanê tarixi zaf tay efsane aredayi.

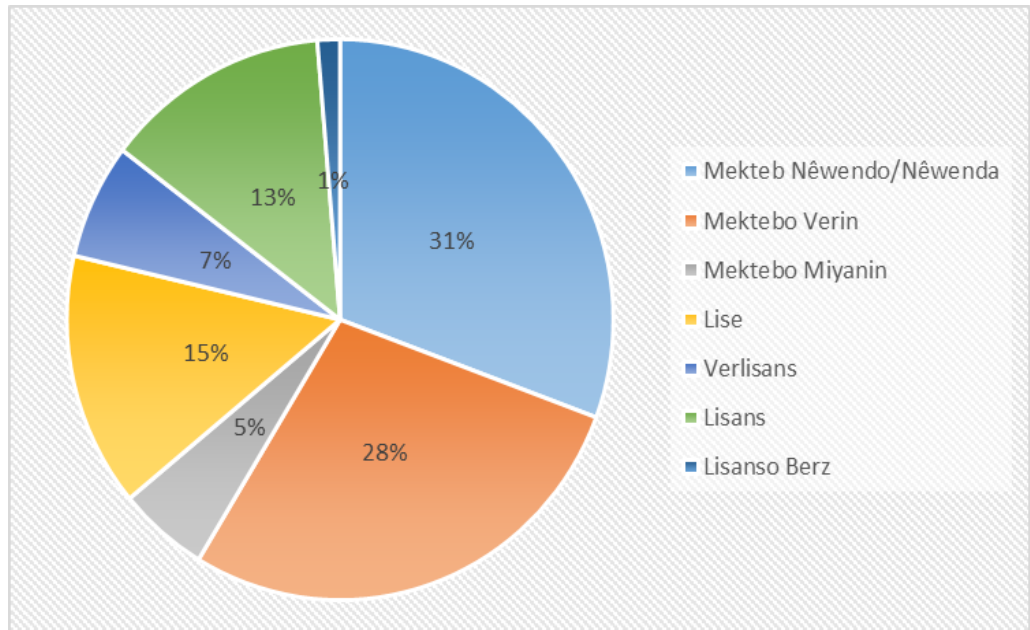
8. Têki vatoği bilhesa efsaneyi ki kesan u meselanê komelki seri, inan ra dur şiyeni. Hem terso siyasi, hem zi xatirê merdîmanê qehremanan ê efsaneyan ra nêvaten. Ma Darehêni dı yo ziyaretgah ser efsane areda u qeyd kerd. Efsane dı yo dızd şino serê ziyaretgah dı sond waneno u a hel beno lal, hin nêşkeno sondê xu tamam bikero. Badê cu vatoğê ma poşman bı u ma ra rica kerd. Va torni inê mêrîki esti eyb beno, menus. Ma zi ricaya ey ser ina efsane nênuşt.
9. Vatoği ma ekseriyet extiyari bi. Veng nêşiyen cı u vengê inan zi tay veciyeni. Hişê inan hin bibi vıla, meseleyi kerdên têmiyan. Ge ge şireti ser qal kerdên, ge ge qıcey xu ra behs kerdên.
10. Têki vatoğan het xebata ma ercaye nibi. Qayil nibi vaci, bı rica vatên. İnan ra yoyi mı ra hına va: “Qusurê mı meoni mı qey xatırı felankesi va. La ina xebata tu bêqıymet a. Efsaneyi zur i, çiyêk rê nibeni.”. Pê ino vateyê ey zerra mı zaf şikiya.
11. Têki vatoğan seba ardım soz dayên ma, la sozê xu dı nêvîndertên. Ma seba yo efsane şeş aşmi yo mêrîki dıma geyrayi u belka vist hew şiyi cayê ey. Labelê her şiyayış ma ra qusurê xu waştên, yo sebeb vatên u mullaqat eştên pey. Peyni dı ma zi hêviya xu fina u ca verda.
12. Vicnayışê vatoğan dı meseleya cinsiyeti xu mocna. Ino xısus dı Metin Ekici hına vano: “Yo arekerdoğo camêrdo ki dewan dı aredayış keno eke zey xısusiyetanê merdîmi, embazi ya zi cirani çini yo cini ya zi keyna ra melumat aredayış cı rê zaf zor o heta mumkun niyo.” (Ekici, 2019:32). Ma hem dewan hem zi bajaran dı ino xısusiyet ra zaf muzdarib biyi. Ciniyan dır mullaqat kerdış zaf zor bı. Ino sebeb ra miyanê vatoğan ma dı cıniyi zaf niyi. Ma piya bırayan ya zi qıcanê inan şiyeni, labelê reyna zi ma zor mullaqat kerdên ya zi ma dest veng ameyni.
13. Ma hemînê mullaqati xu bı Zazaki qeyd kerdi. Labelê ino xısus zaf zehmet bı. Têki vatoğan bı Tırki vatên ya zi nêmeyê yo Zazaki nêmeyê yo Tırki vatên. Ma timotım bı Zazaki çiko vato tekrar kerdên u ino qeyde vatışê inan tadayni Zazaki.

14. Têki vatoği qayil nibiyi Zazaki mulaqat bıkeri. Vatên qey ma seba propagandaya siyasi geyreni u qeyd geni. Inay ra persayên, vatên ma bı Tırki vaci, şıma Zazaki pê sekên? Ma ge ge iqna kerdên, ge ge zi sekerdên nêkerdên nêşkayên inan dır mulaqat bıker. Ino hal bajaran dı çın bı.

5.5.1. Hetê Cayê Aredayış u Vatiş u Vatoğan ra Efsaneyi Zazayan ê Çoligi

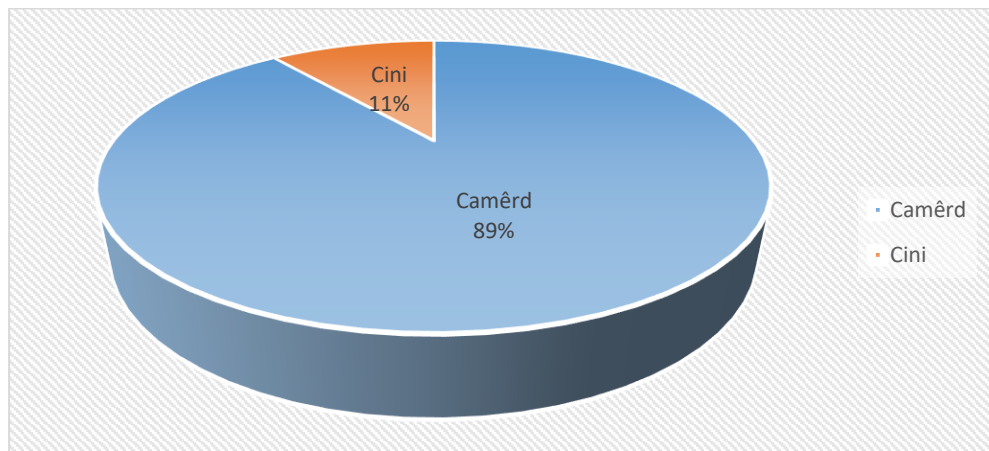
Ina xebat dı cayê vatoğan zaf muhim o. Ma mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı her ca ra geyrayi u qıç ra pil efsane ser zanayışê kami esto ey dır mulaqat kerd. Ma pêro piya 75 tenan ra efsane aredayi u 200 teni ra zêd şexısan ra zi melumat girot. Ma mulaqat dı xaseten kesi extiyari vicnayı. Çunke merdimo extiyar Zazaki fikirıyeno, kelimeyi inan Zazakiya xalıs ra yi. Labelê ge ge hişê inan vin biyên u sobina meseleyi vatên. Ino hal dı ma qıcan ya zi şınasnayanê inan ra ardım waştên. Bê inan keso ki kultur u tarixê Zazayan ser xebitıyayo u zanayışê cı esto ma tesbit kerd u ey dır hem mulaqat kerd hem zi derheqê kultur u tarixê Zazayan dı melumat girot. Mala u piri ki medrese u dergehan dı tehsil diyo roşnvirê şari yi. Ma efsaneyi ziyaran, meseleyi komeli, keremati, meseleyi şehidan ueb. zêd ra inan ra aredayi. Ini efsaneyan dı tesirê dini esto u raşt qebul kerdên. Labelê ekseriyetê inan têki tewirê efsaneyan ser melumat nêdayni, ini tewiran ra vatên zur. Ma vac efsaneyanê cinan, şeytan, biyayışê şeklê kerreyan, bediliyayışê mexluqatan ueb. inan ra yi. Ma tewirê efsaneyan ra meseleyi cın, şeytan, kapus, nezari eğleb ciniyan ra aredayi. Dewan dı keso ki wendişê cı çın ya zi tay o efsaneyan ser çı şınawito vatên. Vatoğanê ma ra yo qısım zi tewirê efsane ra xeberdar bı. Ini kulturê şari zani, qıymet dani cı u ser ra cigêrayên. Ino qısım eğleb bajaran dı cuyeno u wendişê inan esto. İnan ra têki muesesanê qamu dı xebitıyeni têki zi teqawıt i. Ma ina xebat dı inan ra zaf istifade kerd. İnan hem çiyi ki zanayi ma ra vati hem zi ma rê rayberi kerdı. Hetê wendişi ra istatistikê vatoğanê ma hına yo:

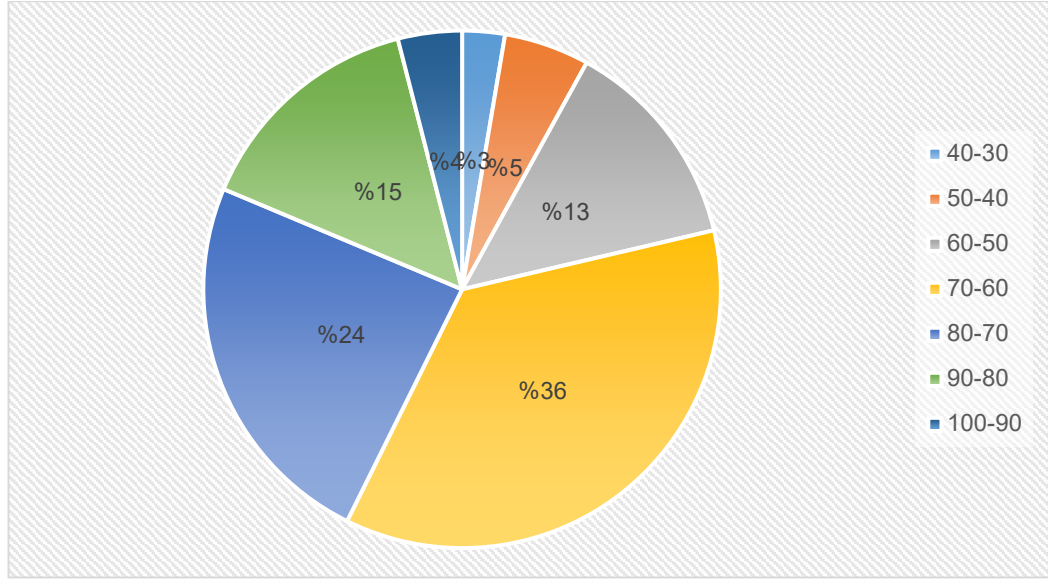
Şekil 6: Hetê Wendîşi Ra İstatistikê Vatoğan

Ma efsaneyi xu ekseriyet camêrdan ra aredayi. Ma seba mulakati baxîsus camêrdi tercih nêkerdi. Labelê bilhesa dewan dî ciniyi verê ğeriban dî rehet nibiyên u nêşkayni xu ifade bikiri. Ino hal dî ya mullaqat qebul nêkerdên ya zi bêzerri vatên. Têki ciniyan zi rehet vatên la qayil nibiyên ma vengê inan qeyd biker. Ino sebeb ra ma têki efsaneyi ki ciniyan ra şinawıtı qeyd nêkerdi. Yona xîsus zi wextê aredayişê ma dî tesirê jonê Covid 19 dewam kerdên, ma inay ra mullaqatê xu eğleb teber dî kerd. Çolig dî ciniyi ki efsane zani eğleb xanimê keyeyi u teber dî zaf nêgeyreni ya zi verê ğeriban dî nêvîndeni. Ini sebeban ra miyanê vatoğanê ma dî nisbetê ciniyan tay o. Hetê cinsiti ra nisbetê vatoğanê ma hîna yo:

Şekil 7: Hetê Cinsitey Ra Nisbetê Vatoğan

Ma ina xebat dı hetê serranê vatoğan ra xaseten kesi ki serri cı estı tercih kerdi. Vatoğanê ma ra tor cıwan 32 serre yo u tor extiyar zi 95 serre yo. Vatoği ma hetê emrê xu zêd ra ser 60 i. Serê 90 dı zi hiri teni estı. İstatistikê emrê vatoğan ma hına yo:

Şekil 8: İstatistikê Emrê Vatoğan

Mıntıqayê Zazayanê Çoligi dı her çeşid efsaneyi yeni vatış. Aredayışê ma dı bilhesa efsaneyi dini zaf i. Ini, tor zêd kerematan ra yeni meydan. Inan dı tesirê medreseyan, şêxan, pıran zêd o. Ino xısus dı vatoğanê ma ra yoyi hına izahat da: “Verê cuyan şireti ser keremati, meseleyi ameyêni vatış. Zey kitabi Envarul Aşiqin, Durettul Vaizin ki tede meseleyê dini estı medreseyan dı ameyêni wendiş. Ini meseleyê dini bı feke malayan u talebeyan vıla biyi. Miyanê şari dı zi fek ra fek neqıl biyi, esilê xu ra biyi ciya u şeklê efsane giroto.”(V.42) Yona xısus zi dewan dı wendiş zaf tay o u inay ra kulturo fekki zaf aver şıyo. Şar derheqê tebiat u cuyayış dı çı zano pê cerıbnayışê xu u goştarikerdiş musayo u fek ra fek neqıl kerdo. Ma vac yo nêweş, honê xu dı kalêko sıpıla di u cı rê şifa biya u bı weş. Ina mesele fek ra fek vıla bena u şeklê efsane gena. Ya zi yoyi tari dı tersê xu ver yo mexluq di u bı çeşid vengi şınawiti. Ino kes meseleyê xu dew dı vano, mesele bena vıla u zey inayi cayanê binan dı zi meseleyi yeni vatış. Bı kılmi miyanê Zazayanê Çoligi dı dini, tarixi, şireti, şifa, ters, xela u ceza ueb. ser zaf hediseyi biyi u zaf meseleyi ameyi vatış. Ini bı baweri ameyi vatış u cuyayışê Zazayan

dı cayeko muhim giroto. Muşahedeyê ma gore Zazayi Çoligi egleb efsaneyan ra inan kenî u inay ra zi Çolig dı vatışê efsaneyan dewam keno.

Ma xebata aredayişê xu aşmanê amnani dı u dewanê Darahêni ra dest pê kerd. Ma hemînê mıntıqayi Darahêni geyrayi u tor zêd tiya dı efsane aredayi. Aşmanê amnani dı dewici ki teber dı cuyeni yeni dewanê xu. Ma inan ra zi istifade kerd. Ma dewanê qezaya merkezi ê Çoligi u qezayanê binan dı xebata xu verê aşmanê zımıstani ard ca. Aşmanê zımıstani dı zi xebata xu merkezê qezayan dı dewam kerd. Çünke coğrayaya Çoligi zaf çetin a. Vor varena, rayir giriye u şiyayişê dewan beno zor. Yona xısus zi aşmanê zımıstani dı dewan dı zaf tay keyeyi maneni. Extiyari zi egleb yeni bajaran keyeyê qıcanê xu. Ma dewan dı zafın ra mullaqatê xu teber dı kerd. Bajaran dı keyeyan, qewexaneyan, ofisan, karxaneyan ueb. vatoği ma kam ca dı qebul kerdi ma uca dı xebata xu ard ca. Tebii destpêkê xebata aredayişê ma dı tesirê jonê Covid-19 dewam kerdên. Inay ra merdimo ki nêweşiya kronik tede bi eke cayo hira u temiz çın bi ma qebul nêkerdên ya zi bı maske qısey kerdên.

Ma xebata xu dı hem teknikê mullaqato ki kanalize biyo u hem zi teknikê mullaqato ki kanalize nibiyo şıxulnayı. Ma mullaqati xu rê bı teknikê mullaqato ki kanalize biyo destpêkerdên. Ancax ino hal cayê mullaqati gore bediliyeno. Baxısus dewan dı helê mullaqati dı milet ameyên pêser, galgala vıraziyeni, mudaxele biyên u sobina meseleyi ameyni vatış. Ino hal dı ma bı teknikê mullaqato ki kanalize nibiyo hereket kerdên. Ma muşahade kerdên, ge ge bı persan qıseykerdişê inan bırayên u newe ra kanalize kerdên. Ino çeşid mullaqat zaf biyên derg, vengê qeydan zi zor fehm biyên. Labelê ma dewan dı ino qeyde zaf melumato newe peyda kerd. Ma bajaran dı zi egleb teknikê mullaqato ki kanalize biyo şıxulna. Mullaqato ino şekil dı ma zehmet nidi u mullaqatê xu lezabez kerd tamam.

Xebata aredayiş dı cayê şıxulnayışê teknik ê mullaqati zaf muhim o. Ma ina xebat hem cayo tebii hem zi cayo vıraşte dı ard ca. Ma aredayişê xu ser zey festival, veyvi, teziye, nımacê cumeyi ueb. cayanê ki milet top bena ra geyrayi u cayo tebii dı mullaqat kerd. Ma ge ge ini cayan dı cayo vıraşte hedre kerd u zanayış top kerd. Ma vaci dewa Aldu ya Daraheni dı festivalê Kalemin, dewa Hezarşah ê Bogloni dı nımacê cumeyi, beldeya Gırwas ê Boglon dı tezeyi dı vatoğan dır ameyi yo ca u mullaqat kerd. Bajaran dı zi ma zafın ra cayo vıraşte dı xebata xu ard ca.

Yo vatoğ hetê vatış u neqıl kerdış ra çend rehet bıbo zi cayo tebiî ra teber zanayışê xu cad nêvano. Çı wext benateyê vatoğ u aredayoğ dı yo dayış-gırotışê xeberan, embazti u dosti vıraziya o wext vatoğ zanayışê xu vano (Ekinci, 2019:77). Ino xısusî xebata ma dı zi xu mocna. Ma zi inay ra zaf diqet kerd. Ma ge ge mulaqat ra ver şınasnayan ra derheqê fikr, wendış u cuyayışê vatoğan dı zanayış gırotên, helê mulaqat dı adapte biyên u zey inan hereket kerdên. Ma ikramê inan qebul kerdên, ge ge xu dı çiyêkê weri berdên u piya werdên. Ma munaqeşe ra dur şiyên u fikr, baweri u cuyayış inan rê hurmet kerdên. Bilhesa kesane extiyaran virameyişê xu vatên u meseleyê din u dinya ser nesihat dani. Ge ge mewzuyê ma ra kowtên dur, labelê ma bı sebır goştari kerdên.

Ma seba ina xebat zaf geyrayi, zaf tengasi dı mendi u peyni dı 304 efsaneyi aredayi u hemine inan bı Zazaki qeyd kerd. Ino sebeb ra xebata ma zaf bı qıymet a u kulturê Zazayan ê Çoligi ser çimeyêko muhim a.

5.5.2. Çimeyan dı Derheqê Efsaneyanê Çoligi dı

Ma efsaneyanê Çoligi ser çimeyanê nuşteki dı nımuneyanê tor verinan kitabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı vineni. Ewliya Çelebi kitabê xu dı derheqê mıntıqayê Çoligi dı efsaneya Kelaya Cebaxçur u efsaneya Gola Milçık neqıl keno (b. r. 2). Baxısus efsaneyanê Çoligi ser, dı hebi xebatê akademiki vıraziyayi. Inan ra yo tezê lisansê berzi ê Prof. Dr. Ali Duymaz o u serra 1989 dı hedre biyo. O bin zi tezê lisansê berzi ê Recai Bazencir o u serra 2012 dı qebul biyo. Bêğeyr inan xeylê kıtaban, tezan u meqalayan dı efsaneyi Çoligi viyereni. Çend nımuneyan ra teber ini xebati bı Tırki ameyi nuştış. Labelê her çı bı Tırki bınusi zi kulturê Zazayan ê Çoligi ra yi u Zazaki ra ameyi açarnayış. Çünke Çolig mıntıqayê Zazayan o. Piya qezaya merkez heşt qezayanê Çoligi dı Zazayi cuyeni u nufusê Çoligi zafi ra Zazayan ra yeno meydan. Ini sebeban ra ma ini xebatan efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra ciya nêgeni. Xebati ki ma tesbit kerd u efsaneyanê Çoligi ihtiya keni hına yi:

Tezi

1. Ankişhan, A. (2006). *Bingöl İli Masal ve Efsaneleri*, İnönü Üniversitesi, Lisans Tezi, Malatya. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
2. Ankişhan, Güler. (2007). *Bingöl İli Halk Edebiyatı*, Gaziantep Üniversitesi, Lisans Tezi, Gaziantep. Efsaneyanê Çoligi ra nımuneyi esti.
3. Ayva, Aziz (2001), *Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)*, Selçuk

Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.

4. Bazancir, Recai. (2010). *Bingöl Efsaneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van. Ino tez dı 140 hebi efsaneyi Çoligi ca geni.
5. Can, Sadin(1979), *Şarge ve Çevresindeki Adak Yerleri ve Çeşitli Halk İnançları*, Atatürk Üniversitesi, Lisans Tezi, Erzurum. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
6. Çakar, B. (2014). *Bingöl Folkloru*. Bingöl Üniversitesi, Lisans Tezi, Bingöl. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
7. Duymaz, Ali, (1989), *Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Ino tez dı 101 hebi efsaneyi Çoligi esti.
8. Hamarat, Handan. (2017), *Bingöl Alevi Toplumunda Halk Kültürü Unsurları*, Yüksek Lisans Tezi. Bingöl Üniversitesi, Bingöl. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
9. Kaygalak, Sevda. (1995), *Bingöl Folkloru*, Dicle Üniversitesi, Lisans Tezi, Diyarbakır. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
10. Küçükler, Paki(1988), *Bingöl Merkez İlçe ve Köyleri Ağzıları(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
11. Namlı, Gülten, (1982), *Bingöl-Kurudere Köyü Folkloru*, Fırat Üniversitesi, Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
12. Özer, Osman,(1990), *Karlıova ve Yöresi Ağzıları(İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Fırat Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.
13. Pesen, Ömer Faruk, (2001), *Bingöl Sahasından Derlenen Folklor Ürünleri*, 18 Mart Üniversitesi, Lisans Tezi, Çanakkale. Efsaneyânê Çoligi ra nımuneyi esti.

Meqale u Tebliği

1. Alay, Okan, (2016), *Seyahatnamelerde Folklorik Ögeler*, *Journal of International Social Research*, 9(46).

2. Alptekin, Ali Berat. (1993). “Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri”. *Türk Kültürü*, 368, 754-762.
3. Alptekin, Ali Berat,(1986), Köroğlu'nun Zuhuru ve Onun Bingöl ile Munasebeti, *Sultan Baba ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri*, Ankara,55-60
4. Bulmuş, Ahmet, (2010), “Bingöl Halk Oyunları Çıkışı”. *Ankara Binyar Dergisi*, 1.
5. Duymaz, Ali, (1992), “Bingöl’de I. Dünya Savaşı’na Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler”,*Türk Kültür ve Siyasi Tarihi İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu*, (30 Nisan-1 Mayıs), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
6. Çapak, İbrahim (2014). “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Bingöl”. *II. Bingöl Sempozyumu*, (25-27 Temmuz 2008), Ankara, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, 197-208.
7. Irmak, Yılmaz. (2016). “Mitten Efsaneye Bir Halk Oyunu: Bingöl Kartal Oyunu”. *Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6/10, 90-105.
8. Irmak, Yılmaz. (2015). “Bingöl Halk Oyunları”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 55-74.
9. Samuk, Hidayet. (2017). “Servi Bölgesi ve Köyleri”. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 9-40
10. Şaroğlu, Fuat. (1983). “Bingöl Dağı ve Öyküleri”. *Yeryuvarı ve İnsan*, 8/3, 3-4.

Kıtabı

1. Akdeniz, Hüseyin Abdullah (2009), *Melekan Şeyhleri*, Malatya, İtaki Kitabevleri.
Ino kıtab dı kerematanê şêxan ê Melekan esti.
2. Alptekin, Ali Berat, (2018), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ, Ankara. Ino kıtab dı efsaneyanê Çoligi ra panc hebi efsaneyi esti.

3. *Bingöl 1973 İl Yıllığı*, (1973), Pars Matbaası, Ankara. Hiri hebi efsaneyi Çoligi ca geni.
4. *Bingöl 1995 İl Yıllığı*, (1995), Gen Matbaası, Ankara. Efsaneya Şarık u Şivan ca gena.
5. *Bingöl İli Kültür ve Turizm Envanteri*, (1987), Bingöl. Yo efsaneya Çoligi tede esta.
6. Boratav, Pertev Naili, (1969), *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınları, İstanbul. Ino kitab dı efsaneya Köroğli ra behs beno.
7. Boratav, Pertev Naili, (1973), *100 soruda Türk folkloru: inanışlar, töre ve törenler, oyunlar*. Gerçek Yayınları, İstanbul. Ino kitab dı efsaneya Köroğliyi, efsaneya Golê Hezar u Gola Milçık ca geno.
8. Bukan, İbrahim, (2022), *Zegun Zazaki*, Eğiten Kitap Yayıncılık Organizasyon, Ankara. Ino kitab Zazaki nusiyayo. Kitab Kulturê Zazayan ser o. Kitab dı efsaneyanê Çoligi ra zaf nımuneyi esti.
9. Fırat, Mehmet Şerif,(1961), *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara. Ina xebat dı, dı hebi efsaneyi Çoligi esti.
10. Korkutata, Diyaddin,(2016), *Tasavvuf Yolu (Şeyh Ahmed-i Çanevi Ailesi)*, Bingöl.
Nuştoğ ino kitabı xısusı çap kerdo. Kitab dı kerematanê şêxan ê Çun esti.
11. Mehmet Önder(1966), *Anadolu Efsaneleri*, Ankara. Ino kitab dı derheqê nameyê Çoligi dı 2 hebi efsaneyi ca geni.
12. Mehmet Önder,(1966), *Efsane ve Hikâyeleriyle Anadolu Şehir Adları*, Ankara.
Ino kitab dı hiri hebi efsaneyi Çoligi esti.
13. Fırat Kalkınma Ajansı (Aredayoğ: Nihat Elçi),(2023) *Fırat'ın Bingöl Efsaneleri*, Şafak Ofset Matbaacılık, Malatya. Ino kitab dı 13 efsaneyi Çoligi ca geni.
14. Önder, Ali Rıza,(1955), *Yaşayan Anadolu Efsaneleri*, Yeni Erciyes Yayınları, Kayseri. Ino kitab dı efsaneya Köroğliyi ca geno. Boratav maqaleya xu dı ino kitab dano şınasnayış u efsaneya Köroğli ser hına vano: “ Ino versiyon fekê yo Xınısıc ra arediyaya u tede vatışê Zazaki esti.”(Boratav,1997:115).
15. Sakaoğlu, Saim. (1976). *101 Anadolu Efsanesi*, Damla Yayınevi, İstanbul. Ino kitab dı derheqê Çoligi dı hiri efsaneyi yeni vatış.

16. Sakaoğlu, Saim, (1980). *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara. Sakaoğlu ino kıtab dı efsaneyanê Çoligi ra zi nimuneyan dano u hetê motifan tetkik keno.
17. Samuk, Hidayet,(2022), *Servi Bölgesi Folkloru*, Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bingöl. Ino kıtab dı new hebi efsaneyi ca geni. İnan ra heşt hebi hem Zazaki hem Tırki nusiyayi.
18. Sevin, Hasan (2008), *Karer Dar Vadide Çarıklı Çocuk*, Can Yayınları,İstanbul. Ino kıtab dı kerematê seyidan ê Karer ser çend efsaneyi esti.
19. Yiğitbaş, Mehmet Sıddık(1950), *Kiği*, İstanbul. Ino kıtab dı hiri hebi efsaneyi esti.

Efsaneyanê Çoligi ser literaturê Tırkan dı melumat zaf o. Bilhesa eseri Ewliya Çelebi, Pertev Naili Boratav, Saim Sakaoğlu, Ali Duymaz, Ali Berat Alptekin u Recai Bazencir tor muhim i u ini zafinê xebatanê akademik rê biyi çıme. Bêğeyr xebatanê corinan efsaneyanê Çoligi ser kıtaban, mecmuayan u internet dı zaf melumat esto. Labelê ekseriyetê inan dı aredayişo newe çın o u zêd ra çımeyan ra neqıl biyi. Litaraturê Tırkan dı efsaneyanê Çoligi ra efsaneya Cebaxçur, efsaneya Golê Hezar, efsaneya Awa Heyati, efsaneya Şarık Şıwan, efsaneya Köroğlı u efsaneya Cınawıro Bırindar (Kerreya Gawan) zaf namdar i u zafinê xebatanê akademikan dı tetkik biyi.

QISIMÊ YOYIN

1. TEHLİLÊ EFSANEYANÊ ZAZAYAN Ê ÇOLİĞİ

1. 1. Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayişi

Însan, heta nika derheqê xelqkerdişê xu, kainat, dinya, mexluqat u xaliki timotim fikiriyayo. Verba kainato bêpeyni dı pê aqıl u ceribnayışê xu cehd kerdo, çiyêko nêzanayo mena dayo cı, izah kerdo. Têki tewirê efsaneyi zi ini izahatan ra ameyi meydan. Bilhesa efsaneyi wareameyiş u bediliyayişi hetê wareameyiş u şekili mexluqatan izah kenî. Boratav ino xısus hına izah keno: Efsaneyi ki xelqkerdişê kainat, dinya, asiman, erd, astare ueb. izah kenî ra vani “cosmonogie”; efsaneyi ki peyniya dinya u mexluqatan ra behs kenî u çınbiyayişê inan ra xeber dani ra zi vani” eschatologie”. Ini vatişi derheqê folklori dı yi u teberê baweriya resmi (teberê kitabane dini) dı yi. Efsaneyi bediliyayiş u “etiologique” yi hikayeyi ki yo dar, yo heywan ya zi tebiet ra çiyêko bêgan o, seni halê xu yo nikayın girot izah kenî. (Boratav, 1969: 109)

1.1.1. Wareameyişê Cısmanê Asmêni

Efsaneyi ki ma aredayi ra hiriyes hebi wareameyişê cısmanê asmên ser i. Ma inan ra new hebi kitabê İbrahim Bukan “ Zegun Zazaki” ra giroti. İbrahim Bukan zon u kulturê Zazayan ser bı şexsi cıgêrayo, tewirê edebiyatê fekki aredayi u ino kitab dı top kerdi. Ma ey ra zaf efsaneyi aredayi. İnan ra têki cısmanê asmên ser i u wextê aredayişê ma dı kitabê ey hema neşır nêbı. Badê cu kitabê xu neşır kerd u bı teklifê ey efsaneyi ki ma behs kerdi kitabê ey ra giroti u bı ifadeyanê ey nuşti. Bê inan hiri hebi efsaneyi zi ciya ciya vatoğan ra aredayi. Efsaneyi ki ma aredayi bı kılmi hına yi:

Efsaneya 1. dı Leyl u Mecnun yobinan ra zaf heskeni. Serê yo hêni dı Mecnun sareyê xu nano serê çaqeyê Leyl ro. A hel keyeyê babiyê Leyl ra yo inan vineno. Leyl ters u şermı ver Homayi rê dua kena u duaya aye qeblu bena. Homa inan keno astare. Vani wexto ki şewanê tari dı astareyi pereni Leyl u Mecnun reseni yobinan. Efsaneya 2. dı way u bira teyna maneni u seba heyato rehet koweni rayir şini. Şiyayişê inan, o şiyayiş o u hema zi asmên ra geyreni. Efsaneya 3. dı hiri birayi şini seyd u yo heywana seyd vineni. Heywan bı hesiyayiş remena u birayi zi koweni dıma. Birayi aleman ra hema zi geyreni nêşkeni seyd bıkeri. Efsaneya 4. dı hot birayi esti. Ini birayê xu yê qıcı aşma gulani dı kenî vin. Geyreni cı nêgeyreni cı nêvineni. Birayi cı rê zaf

qehiriyeni u zaf bermeni. Aşma gulani dı yo hefte zaf varan vareno. Ino varan hesirê çımanê hot bırayan o. Efsaneya 5. dı hot bırayi esti. Bırayê xu yê qıcı keni golıkan ver u ê zi şını gayan çerineni. Bırayi yeni ki ne bırayo qıc ne zi goliki aseni. Dıma şını hetê gayan eke gayi zi biyi vıla. Bırayi vani ma yobinan ra nêkowi dur u piya bıgeyri bırayê qıcı u heywanan. Inay ser hema zi alemê hiriyın dı piya geyreni bırayê xu yê qıcı. Efsaneya 6. dı yo şane hon dı maneno. Şane wexto ki xu hesiyeno hin biyo tari u dewar çın o. O zeman asmên serê erd bı. Wexto ki asmên beno berz, ê zi piya şını. Vani Astoreyê Şaneyi seba şaneyan ro veciyeno u şoq dano dınya. Şaneyi zi oniyên ey ra dewarê xu beni çerineni. Efsaneya 7. dı Astoreyê Zımeysi cuwa ver yo merdımı bıqewet u ğıdar bı. İnat keno vano ez gere şiyeri mundiya hotın. Şıno mundiya hotın dı cemıdiyeno u maneno. Wexto ki beno tari hetê zımeysi dı sareyê xu veceno u xu nawneno, wexto ki şefeş diyeno zi beno vin. Efsaneya 8. dı aşm yo keynaya sequr a. Damariya aşm mir alawena, aşm ra vana bıoni golıkan. Aşm nêşına, damari miyanê mir ra yo lapat dana paşta aşm rê. Nıka ma oniyeni serê aşm dı lekeyi esti, vani ê lekeyi herında gıştanê damari yi. Efsaneya 9. dı aşm keynaya yo ağayi ya, roc zi lacê yo gawani yo. Aşm u roc yobinan ra zaf heskeni, labelê ağa keynaya xu nêdano lacê gawani. Keyna babiyê xu ra vana ez lacê gawani ra zaf heskena, mı bıdên cı. Ağa keynaya xu keno teber. Keyna şew şoq dana geyrena lacê gawani u roc zi xu nımnena. Keyna u lac tımotım dua keni. Homa duayê inan qebul keno u keyna bena aşm, lac zi beno roc. Vani serr dı, panc serran dı ya zi des serran dı yo dor yeni yoca u gıriyayışê aşm u roc yeno meydan. Efsaneya 10. dı dınya dadi ya, aşm keyna ya u tic(roc) zi bıra yo. Bıra beno pil dadi ra koweno dur şıno, way zi ey dıma şına. Bıra verni dı şıno, way zi ey dıma şına; bıra zer vêşneno, way kena wenık; bıra roşn dı sineno, way tari dı sinena... Derheqê inan dı mo qeyde yo vatış vaciyeno şıno. Efsaneya 11. derheqê astarekan dı ya. Inay ra vani rêça sımerê pır/cehdeyê pır (bı Tırki Samanyolu). Goreyê ma efsane yo pır erşa cêrin dı cuyena. Zımıstan dı sımerê pır qediyeno. Pır şına xalanê xu ra yo sela sımeri gena. Bınê sela sımeri qulkerde yo, sımer pır dıma rışiyeno. Nıka asmên dı ma ra yo rayiro horın aseno. Ey ra vani “cehdeyê pır”. Yona vatış dı wexto ki pır ageyrena keyeyê xu tıca aşm şına, beno tari u pır rayirê xu ğeletnena. Rayir dı şeklê merdımê kokımı dı şeytani vinena u ey ra ardım wazena. Şeytan rayiro ğelet tera vano. Pır şına şına rayir nêqediyeno, fehm kena ki xapiyeya, rayirê aye raşt niyo, geyrana a. Pır oniyena kainato corin Astoreyanê Hot Bırayan vinena u oniyena astareyê şani zi veciyayo. Pır Astoreyanê Hot Bırayan gena kıfta xu ya çep, Astoreyê Şani zi gena kıfta

xu ya raşt u rêça xu vinena resena keye. Derheqê rêç dı hına vatiş zi esto: Pir keye ra remena, şına keyeyê babiyê xu. Kal zi koweno dıma, labelê nêreseno cı u yo çara çatalın pey ra erzeno cı. A çara çatalın uca dı menda.

Efsaneyâ 12. gore astareyê meğrebi dat o. Yo zeman dı yo tofan wedariyeno. Dat bar keno meğreb ser şino serê yo qılı. Dat hend şino diyar, ku viyerenno reseno serê hori. Wexto ki hor ku sera şino dat asmên ra alıqiyeno maneno. Dat nızdiyê şani dı adır wekeno ki şar ey bıvino. Dat hend adıro pil wekeno şoq u alazê adırı zey tic berıqiyeno. Ino berıqnayış ra zi vani “tıca meğrebi”. Efsaneyâ 13. vıraziyayışê dınya ser o vaciyena. Ina efsane gore Homa Teala dınya vırazeno u Cebrail ra vano şu bıoni dınya ra, mı seni vıraşta. Cebrail dınya ra geyreno, yeno Homa Tealayı ra vano têki cayi hol i, raşte yi; têki cayi zi ku u kendal i, xırab i. Mexluq seni cayo rınd warverdeno u şino cayo xırab. Homa Teala vano ez mı cayan mexluq rê hındêk kena weş, cayo raşte warverdeno, şino kuyan dı cuyeno. Kulturê Zazayan dı ku zaf muhim o. Zazayı eğleb zey kuyan, wareyan cayanê berzan dı cuyayı. Ma vac dewi Çoligi ki deşt dı yi eğleb dewanê kuyan ra badına ameyi u deşt dı ca dayo xu. Dêmek Homa Tealayı Zazayan rê ku kerdo weş.

1.1.2. Wareameyişê Hediseyanê Tebieti

Ma wareameyişê hediseyanê tebieti ser çar hebi efsaneyi aredayi. Hemınê inan erdlerz ser o vaciyeni. Ma teberê inan dı derheqê hediseyanê tebieti zaf vatiş goştari kerdi. Labelê ma inan dı wesifê efsane nidi, eğleb şeklê fikro şexsi ê vatoğan dı bi.

Ino qısım dı efsaneyâ 14. dı orteyê dınya dı yo qulp esto. Homa Teala dı hebi meleketan rê emır keno, yeni o qulp depışeni u tişaneni. Ino qeyde erd lerzeno. Efsaneyâ 15. dı erd dı damari esti u yo meleket damaranê erdi ancena. Ellah ma meleket ra vano filan ca dı damar kaşkır. Wexto ki damar kaşkına erd recıfıyeno. Efsaneyâ 16. gore dınya ha serê sareyê yo gayi dı ya. Ino ga wexto ki sareyê xu tişaneno pa dınya leqeno. Ino sebeb ra erdlerz vıraziyeno. Efsaneyâ 17. gore zi dınya serê paşta yo gayi dı ya. Wexto ki ga xu tişaneno erdlerz yeno meydan.

Çolig mıntıqayê erdlerzi yo. Çolig dı riyê erdlerzan ra zaf teni merdi. Şarê Çoligi erdlerzan ra zaf decayo. Inay ra Çolig dı erdlerzi ser vatiş u baweri zaf i. Ma hema hema her dew dı erdlerz ser o efsane şınawıt. Şar wextê kalıkan ra sebebê erdlerz ser fıkrıyayo u goreyê baweri, zanayış u cerıbnayışê xu izah kerdo. Efsaneyi erdlerz zi mı izahatan ra wareameyi.

1.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni

Efsaneyi ki bediliyayişê heywanan ser yeni vatîş epey zêd i. Miyanê inan ra nîmuneyê bediliyayişê teyran tor zêd i. Yo halo çetin ra xelas, şermî u ceza dayîş sebebê esil ê bediliyayişê teyran i. Eke bediliyayişê teyr bî waştîş biyo ina teyr ra şar heskeno u egleb seydê cî yasax o. Eke yo teyr neticeyê ceza wareameya şar tera hesnêkeno. Teyran ra teber bediliyayişê heywananê binan zi eynî şekil dî yeno meydan. (Ergun, 1997a: 178-179). Motifê bediliyayişê teyran zafî ra neticeyê duaya insanan ki qey xelîsyayişê halo çetin keni ra yeno meydan. Ino bediliyayiş ge ge şeklê şermiyayiş u cezadayîş ra zi beno. Qıcı ki kowti bînê destê damari, qıcı ki babiyê xu ra terseni, keyna u veyvi ki botan erziyayo cî, qıcı ki yo çik kerd vini u inay ra nêeftani şiyeri keye dua keni u bediliyeni beni yo teyr (Türktaş, 2012: 157).

Miyanê Zazayanê Çoligi dî bediliyayişê heywanan ser zaf efsaneyi yeni vatîş. Inî efsaneyan dî teyri egleb neticeyê duayan; zey heş, hermuş ueb. heywanê bin zi ekseriyet neticeyê zotan ra bediliyayi. Ma inan ra tor meşhuri aredayi. Ino qısım dî heşt hebi efsaneyi esti. Inan ra çar hebi vuriyayişê teyran ser i, çar hebi zi vuriyayişê heywananê binan ser i.

Efsaneya 18. gore dije yo terzi bî. Kami yo parçeyê qumaşi dayên cî, o qumaş ra kinc viraştên. Labelê qumaş ra çiko zêd mendên nêdayên çewi u zur kerdên, vatên çik nêmento. O wext insan feqîr bî, pê parçeyanê zêdan qıcanê xu rê yo çik viraştên. Inay ra şari zot da pîro. Şar vato “ Eke çiko zêd mend u tu nêdayo Homa ê derzinanê tu, tu ra bîdisno.”. Vani ino sebeb ra Ellah ey keno yo dije u şermî ver rocan nêşino teber. Efsaneya 19. dî legleg cuwa ver yo nanopoc bi. Vani yo ciniya feqîr bi. Mirdeyê aye yo sahabe bî, herb dî şehid bî u panc hebi sewiri tera pey mendî. Qıcı biyi veyşan u çik çin o ki dadiya inan bîdo cî. Dadi şina nanopoc ra derdê xu vana u nan wazena. Nanpoc vano kincanê xu vec u ina merdan ra şu ser, ez zi cêr ra oniyena tu ra. Cini şina paynîka pancin, nanopoc zi cêr dî oniyeno u zey legleg huyeno. Uca dî nanopoc zaf eyb keno. Homa Teala ceza dano cî u ey keno yo legleg. Efsaneya 20. dî bediliyayişê hermuşi ser o. Ina efsane gore dî teni meseleyê hêga ser muneqeşe keni u şini dawa. Yo zi inan rê beno şahid. Şahid raşt nêvano u hetê neheqi geno. O bin zi zot dano pîro, vano “ Tu raşt nêva, Homa Teala tu bîkero yo hermuş”. Roco bin Homa Teala ê şahido zurkeri zerreyê ê hêgayi dî keno yo hermuş. Efsaneya 21. dî yo cini viyari kena u zerrîya aye şina goşt. Cini linga yo bergirê murdari ra yo leteyê goştî tera kena u wena. Vîstoreyê cini aye

vineno. Cini zaf şermiyena u dua kena. Vana “ Ya Rebbi, ez ino hal dı seni oniyena riyê vıstore u vısturiya xu ra? Tı mı bıkeri yo heywan.”. Homa Teala duayê aye qebul keno u cini bena yo heş. Efsaneya 22. zi meleseyê heş ser a. Yo merdimo feqir bı, xu rê qeyreni zıka. Yo zi şanê bı, mêşnayê ey zafi bi. Şanê purtê mêşnayanê xu bıneno u keno piser. Şane oniyeno ki merdimo feqir ho yeno, xu bınê purti dı nımnenno ki tera zıka nêwazo. Merdimo feqir weliyê Homayi bi, pê çunqal dano purt rê. Şane bınê purt ra naleno. Feqir vano “heş, heş” , yani vengê xu bıbırn. Uca dı purt duseno pa, şane beno yo heş, koweno rayir şıno. Efsaneya 23. meseleyê teyra keku ser a. Ina efsane zaf meşhur a, heme mınıqayanê Zazayan dı vaciyena. Ina efsane dı damari zaf teda kena way u bırayi. Damari bınê pêlek qul kena u seba kinger aredayiş way u bırayi raykena deşt. Way kinger top kena, bıra zi dekeno zerreyê pêlek. Pêlek qul bı u çik tede nêmend. Wextê ageyrayişê keyeyi dı oniyeni ki pêlek dı çik çın o. Way bırayê xu ra vana, tu inı kingeri werdi. Ma pê ino pêleko veng seni şını keye. Bıra vano mı nêwerdi, tı mı ra inan nêkena pizeyê mı bışeqn u bıoni cı. Way u bıra hema zaf qıcı bi, nêzaneni ki merg çıta yo. Way pizeyê bırayê xu şeqnena, oniyena cı eke tede çik çın o. Vana tu nêwerdi, hadê wırz ma şiyeri keye. Way sekena nêkena bıra nêwırzeno, bıra merdo. Way zaf qehıriyena, dua kena. Vana “ Ya Rebbi, tı mı bıkeri yo teyr. Ez heta peyniyê dınya kuyan dı bıgeyr u şew u roc vaci keku.”. Uca dı Homa Teala duaya way qebul keno u way keno yo teyr. Teyra keku kulturê Zazayan dı hema zi muqedes a, çew destê xu pa nênano. Efsaneya 24. dı lu verco yo veyva finder biya. Zaf fesadey kerdên, insani vıstên yobinan. Milet zot da pıro. Zotanê milet ver veyv biya yo lu. Seba findan u fesadey xu ra zi şari tera vato luya findker. Efsaneya 25. dı zarec verco yo veyv bi. Veyv hend rınd bı vısturiya aye nêverdayên şiyero teber. Tımotım teda kerdên cı, zaf xebıtnayên. Heto bin ra zi nêverdayên veyv şiyero qıb u çik bıwero. Wexto ki vısturi keye ra dur kowtên veyv şiyên qıb ra çiko di werdên. Rocêk vısturi şına qıb, oniyena ki wer bıyo kê. Vısturi veyv ra persena, veyv vana ez nêşiya qıb. Vısturi zot dana pıro. Veyv bena yo zarec firena ku. Wexto ki ku ra wanena vana “Qa qıbo, qa qıbo... Qey ez kowta qıb, ina omeya sareyê mı ser, ez kowta ku.”.

Zarec kulturê Zazayan dı bê efsane zey deyir, şiiran, hikâyeya seydaran, hewalan zaf tewiran dı viyeren. Deyiran dı waştı zey zarec rında, çımsiya ya. Dest, lıngi u lewi waştı zey zarec sur i. Zarec bi xu waştıya hıneyin a. Aşiq derdê xu zey zarec waneno u kuyan rê vano. Rındi u qaqıbnayişê zarec cı rê beno bela u bı inan bena seyde seydaran. Rındiyê waştı zi cı rê bela yo. Ya zi zey zarec bêmırad a. Efsaneyan dı zi

eğleb xayin a, cayê pêxamberan duşmanan ra vana, cayê embazanê xu seydaran ra vana. Inay ra qetîlê cı heq o.

1.1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bediliyayişê Nebatan

Ma ino qısım dı, dı hebi efsaneyi aredayi. İnan ra yo dara wers/hors ser o. O bin zi zebeş ser o. Dara wers mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı bı qıymet a u zımıstan dı pelanê xu nêrişnena. Efsaneya 26. dı hin beno payiz. Milçiki seba xu tamarnayiş geyreni yo ca. Şını bınê kamci dar, dar cad peli xu rokena. Peyni şını bınê wersi. Wers pelanê xu ano pi, miyanê gılanê xu dı qulıkan verdeno u milçikan rê ca vıraziyeno. Milçık zi cı rê dua keni, vani “ Peli tu tim zergun bi, tı tim teze bi.”. Vani inay ra wers pelanê xu nêrişneno u timotım zergun o. Efsaneya 27. zi wareameyişê zebeş ser o. Ina efsane gore Hezret Silemun awa heyati vineno. Labelê eke ina aw bıwero, zaf erey reseno Homayê xu. Qayil niyo Homayi ra dur bıkewo. Emir dano, awa heyati rişneni, doruverê aw geni ki çew nêşiro ser. Badê cu a aw ra zebeş yena meydan.

1.1.5. Efsaneyi Kerrabiyayiş

Efsaneyi kerrabiyayiş ra ver lazımo ki ma cewabê persa bedılneyişê şekılı bıdi. Sakaoğlu persa bedılneyişê şekılı ver hına yo cewab dano: Çiyi ki gani ya zi bêgani u yo efsane dı ca geni, pê destê yo qeweto pil, seba cezadayiş ya zi yo felaket ra xelısnayişi şekılo esilê xu ra ciya sobina şekıl gırotış o.(Sakaoğlu,1977:29) Ergun zi motifê bedılneyişê şekılı ino qeyde izah keno: Bedılneyişê şekılı yo motifo ki kokê yo zınar, kerra, dar, ku, gol ya zi heywani izah keno u ini vatışan dı yeno vinayiş. Efsaneyi ki ca dani ino motifi zêd ra sebeb, wareameyiş u kokê yo çi izah keni. Ini vatışan dı xısusiyetê dın u exlaq zi aseno (Ergun, 1997: 167).

Efsaneyan dı nımuneyê bedılneyişê şekılı epey zêd i. İnan ra tor zêd efsaneyi kerrabiyayiş i. Kerrabiyayiş dı yo gani ya zi yo obje bedıliyeno u beno yo kerra. Efsaneyi Tırkan dı qıci ki vateyê dadi-babi u pılanê xu nêkeni, şexısı ki nimet rê bêhurmeti keni, kesi ki vateyê xu ser nêvındenı, kesi ki bı hile insanan xapineni, kesi ki Homayi rê isyan keni u kesi ki çiyêko muqedes rê bêhurmeti keni beni kerra (Türktaş, 2012: 154).

Tanyu biyayişê kerra yê insanan ser o hına yo tesnif vırazeno:

1. Kesi ki pê zotan biyi kerra. Kesi ki lanetini mar dano pede ya zi pê zotan beni kerra.
2. Kesi ki gune keni ğezebê Homayi ver beni kerra.
3. Kesi ki peyniya waştışê xu dı beni kerra. Keynayı rındi ki muradê xu nêvineni, keynayı rınd u bêbexti ki wahirê ifet i, kesi ki vera ğari qey ifet u heskerdışê xu biyayışê kerra wazeni.
4. Seba rêç u virameyişê kesani qehreman u efsane biyi, kerra yo wesıfo newe gena. Rêçê Hz. Eli, Battal Gazi, Köroğli u ey binan, heta pê rêçê astoranê inan ki kerra u kurn ser i kerrayı yo nasnameyo xısusı geni.(Tanyu, 1968: 166)

Sebebê cezayı ki Türkteş u Tanyu ifade kerdı ekseriyet kulturê Zazayan dı zi xu ramocneni. İnan ra teber kulturê Zazayan dı yo cini zey babi, bıra, dat ueb. verê merdımânê xu gereka zıt nêmano. Yo cini ğelet ra, ya zi bê waştış zi verê inan dı zıt bımano bê edebey kerda, ino hal eybo pil hesıbiyeno. Gereka cini u camêrdi ki merdımê yobinani u desmacê inan yobinan nêşikiyeno yona çım ra meoni yobinan u yo şık zi niro meydan. Ino hal bıne şarê Zazayan dı sebebê kerra biyayış o. Yona xısus zi keso ki rigırot u qureyi bıkeru, beno mustahaqê ceza u Homa Teala seba ibreti ceza dano cı. Kulturê Zazayan dı rigırotış u qureyi çiyi zaf xırab i, lazımo ki insan sınoranê xu bızano u xu pil nêhesıbnu.

Efsaneyi ki ma aredayi ra new hebi biyayışê kerra ser i. Inan ra hiri hebi pê dua, hiri hebi nimet rê bêhurmeti u hiri hebi zi seba xu roc u tic dır têver nayış u inan dır hemberi kerdış biyi kerra. Hiri hebi efsaneyan dı pê nan bıne qıci estereni u beni kerra. Nan kulturê Zazayan dı muqedes o u kami ki bêhurmeti kerd ğezebê Ellahi keno xu ser. Dı hebi efsaneyan dı zıtey esta u Allah inan keno kerra. Zıteyi zi eybo pilo. İnsan ancax verê ciniya xu ya zi mêrdeyê xu dı xu keno zıt. Ini efsaneyan dı way u veyv eybê xu ver zaf şermiyayı u dua kerd biyi kerra. Yo efsane dı zi pê duaya dadi ijdiha, dadi u gerguş beni kerra. Cinika xelısiyeya bêgune ya u duaya aye meqbul a. Gerguş zi zey meleket o. Heta baweriya Zazayan gore meleketi gerguş dı kay keni ey huyneni. Dadi ijdiha ra zaf tersena u dua kena. Dadi u gerguşê xu beni kerraya sıpi, çünke bêgune yi. İjdiha zi beno kerraya sur. Sur tehluke ifade keno.

Efsaneyi ino kısım bı kılmi hına yi:

Efsaneyi 28. dı yo keyna nışena astora xu u roc dır reqabet kena. Vana ma kam verco raseni cayê xu? Keyna şına, Allah nêverdeno u aye keno yo kerra. Efsaneyi 29. dı

yo ijdihayo gird esto. Yo cini zi hema newe qic ana. Wexto ki ijdiha yeno, cini oniyena zırar dano cı. Cini dua kena ijdiha beno kerraya sur, cini u gerguşê xu zi beni kerraya sıpi. Efsaneyaya 30. dı yo veyve şino. A hel yo qic bınê xu keno pis. Veyv zi pê nan kena temiz. Homa Teala ina bêhurmeti ser a inan keno yo kerre. Efsaneyaya 31. zi eyne zey efsaneyaya 30. a. Yo veyve şino, yo qic xu herımneno u cini pê lawaş kena pak. Ellah Teala hemın uca dı keno kerre. Efsaneyaya 32. dı yo veyve beno. Nızdê şan dı veyv nişena astor u xu tic ra vana ez verê tu şına keyeyê mêrdeyê xu, ez tu ra ver muradê xu vinena. Veyve şino yo nuqta dı tic şına awan. Homa Teala zi veyv a nuqta dı keno kerra. Efsaneyaya 33. dı yo way u bıra esti u yobinan ra zaf heskeni. Bıra eskerey ra yeno. A hel way sareyê xu şuwena. Dewıcı mijdan dani cı. Way o heyecan ra cılanê xu nêdana xu ra u zıt verardi şına bırayê xu ra. Badê cu way oniyena ki ha zıt a. Way zaf şermiyena u şermı ver Ellahi rê dua kena. Ellah inan keno kerra. Efsaneyaya 34. dı veyv keynaya qırali ya, zoma zi lacê qırali yona welati yo. Wexto ki veyve yeno veyv zi a hel xu şuwena. Pê reseni, çım çewi çew ra nêaseno. Yo mexmel nani sareyê veyv ra u beni hetê zomayi. Zona nişeno astorê xu u veyv zi geno pêy xu. Hewa dano mexmela veyv ro, beno riyê weri. A hel ferq keni ki veyv zıt a. Şermı ver veyv u zoma dua keni uca dı pa veyvi beni kerre. Efsaneyaya 35. dı yo veyve yeno ki veyv bero. Uca dı yo tut bınê xu herımneno. Dadiya tuti pê nanê tiri bınê tutê xu esterına. Uca dı yoyi zot dano pıro. Ellah Teala uca dı pa astoran, inan keno kerre. Vani inan ra yo ten xelisiyayo. O zi cuwa pey veciyayo u nêresayo veyve. Wexto ki reseno cı oniyeno ki pêro piya biyi kerre. Efsaneyaya 36. dı yo veyve beno. Veyve tic dır koweno hemberi. Tic ra vato “Ticê ticê tı veri şına awan nu ma veri reseni cayê xu?”. Vani Ellah Teala o veyve uca dı keno kerre.

1.2. Efsaneyi Golan u Awan

1.2.1. Efsaneyi Golan

Anadolu dı golan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Aziz Ayva tezê xu yê lisansê berzi “Anadolu Göl Efsaneleri (İnceleme-Metin)” dı, dı sê ra zêd efsaneyi golan ê Anadolıyi etud kerdi u ê hetê mewzu u motifan ra hına tesnif kerdi:

- a. Efsaneyi ki çımeyê golan izah keni
- b. Efsaneyi ki vatışê “goli hesıran ra ameyi meydan” seri
- c. Efsaneyi ki golanê maseyinan ser yeni vatış
- ç. Efsaneyi ki Köroğlu u Hezar golan ser yeni vatış

- d. Efsaneyi ki Gola Tortum u Çırrê yê ser yeni vatiş
- e. Efsaneyi ki golanê guninan ser yeni vatiş
- f. Efsaneyi ki name girotişê golan ser yeni vatiş
- g. Efsaneyi ki derheqê “golê bêbınan “ yeni vatiş
- ğ. Efsaneyi ki mexluqatê istisnayı ser yeni vatiş
- h. Efsaneyi ki wahirê golan ser yeni vatiş
- ı. Efsaneyi ki bajari bınê golan u xızneyi inan ser yeni vatiş
- i. Efsaneyi ki girawa gol u hikayeyi eşqi ki itya dı cuyiyayı ser yeni vatiş
- j. Efsane u baweriyi ki awa şifayin ê golan ser yeni vatiş
- k. Hikaye/efsaneyi eşqi ki doruverê golan dı yeni vatiş
- l. Efsaneyi ki serê gol ra pay şiyayış ser yeni vatiş (Ayva, 2007: 192).

Çolig hetê golan ra zaf zengin o. Nameyê xu zi ini golan ra giroto. Kıtabê Ewliya Çelebi “Seyahatname” dı golanê Çoligi ra nameyê vist u hot golan pa wesıfanê inan ca geni. Gol u awanê Çoligi ser zi çend hebi efsaneyi zi naqıl beni(Kahraman & Dağlı, 1999: 135-141). Ma zi derheqê efsaneyi golan ê Çoligi dı hot hebi efsaneyi aredayi. Tesnifê Eziz Ayva ra maddayı ç,h,g,ğ,j hetê mewzu ra aredayışê ma dı zi est i. Efsaneyi ino qısım hına yi:

Efsaneyi 37. u 38. Gola Gerindal ser i. Goreyê ini efsaneyan Gola Gerindal nameyê xu “gerr” ra giroto. Esilê nameyê ina gol gerdol a.Wextê verinan dı kamci heywan gerr vetên, berdên ina gol u heywani biyên weş. Ina gol ser yona xısus zi hına yo: Vani bınê gol çın o. Yo nire erzeni gol. Ino nire efsaneya 37. gore dewa Horsel ê Pali dı, efsane 38. gore zi Çemê Muradi dı veciyeno. Efsaneya 39. zi Gola Gerindal ser o. Goreyê ina efsane yo espar yeno kıştı gol dı arısiyeno. Espar mayına xu uca dı giredano. A hel gol ra yo yaxte veciyeno u mayına ey dır temas keno. Serra bin mayın yo cane ana. Espar mayına xu pa cane ra geno şino verê goli. Yaxne heyına gol ra veciyeno u caneyê xu geno şino. Efsaneya 40. Gola Keyna ser a. Ina efsane zey efsaneya 39. ya. Yo mêrik yeno verê Gola Keyna. Uca dı astora xu giredano, desmacê xu geno nımac keno. A hel gol ra yo astor veciyeno. Ino astor sur o, çareyê ey sıpi yo, lıngi ey zi xerxalin i. Astor şino erziyeno astora ey ser u dima xu dano gol rê beno vin. Yo serr sera şına, astora mêriki yo cane ana. Ino cane eyını qeydeyê ê astori sur o, çareyê xu sıpi, lıngi xu xerxalin i. Cane hend rınd o ki herkes yeno dormaleyê ey geyreno u mêrik ra cane wazeno. Mêrik reyna astora xu u cane geno şino verê gol.

Reyna desmac geno, nımac keno u gol ra astor veciyeno. Astor yeno verê cane buy keno, cane zi xu saweno pıra u piya şını gol u beni vin. Mêrik astora xu geno yeno dewıcan ra ina mesele vano. Dewıcı vani “A gol, Gola Keyna ya, bınê cı çın o.”

Efsaneyi 39. u 40. derheqê astoro ki gol ra veciyeno dı ameyi vatış. Alptekin gore motifê astoro ki aw ra veciyeno eyro ma zêd ra destananê Tırkan ê Asyaya Miyandin dı vineni(Gola Issıg ê Kırgızistan dı zey inan efsaneyi esti). Ino motif Anadolu dı zi cayanê kışan(Ardahan-Gole, Mersin Gulnar) yeno ma ver. Ge ge zi herında astori ga geno. Astorê Koroğlı zi neticeyê temasê mayına ki aw ra veciyena u astori ameyo dınya. Erzincan dı Gola Aygır dı zi gol ra yo yaxte veciyeno, mayınan dır temas keno u gol dı beno vin (Alptekin, 2018: 103-104).

Efsaneya 41. dı Gola Keyna ser a u gol nameyê xu ina efsane ra gena. Yo zeman Rusi yeni. Dew dı yo keyna biya ki rındiya xu ra meşhur a. Rusi çım verdeni cı u koweni dıma. Keyna yena serê gol, hin ca çın o bırema. Keyna Homayi rê dua kena u xu erzena zerreyê gol. Gol zaf xuri ya, çew dıma nêşino. Keyna sebiya çew nêzano, labelê ina mesele ra nameyê gol bı “Gola Keyna”. Efsaneya 42. Gola Qılıcı ser a. A gol dewa Oğnit ê Kanireş dı ya. Vani nire eşt zerreyê ina gol, nire gola Ezizan dı veciya. Efsaneya 43. Gola Qulingi(bı Tırki Yüzenada) ser a. Verco ina gol dı qulingi zaf bı. Inay ra tera vani Gola Qulingi. Vani bınê Gola Qulingi çın o. Dewa Hezarşah dı Gola Ağon esta. Vani yo nire eşt ina gol, nire Gola Quling dı veciya yo.

Efsaneyanê Gola Gerındal, Gola Qılıcı u Gola Quling dı yo nire erziyeno gol, nire yona gol dı ya zi yo çem dı veciyeno. Tiya dı nire eğleb zey motifanê “ tas, zel ueb. ki hêni dı beni vin” yo. Sakaoğlu gore çımeyê ino motif çına yo ya zi ino motif ça ra ameyo hema belli niyo. Sakaoğlu ino xısus dı çend hebi metnanê efsaneyan etud keno u bı kılmi hına dano:

1. Tasa ki Qıbrıs dı yo hêni dı yena vinayış, Kuyanê Toros dı zerreyê yo hêni dı kowta.
2. Zela ki Kuyanê Torosi dı kowena zerreyê hêni, awa İvriz dı yena vinayış.
3. Tasa ki kowta birê Zemzemi, yo mudet ra pey birê Tırba Şemsi ki Konya dı yo dı yena vinayış.
4. Heciyo Konyayıco ki tasa xu vıst birê Zemzemi, ina tas welatê xu dı hênıyê Pêxamberi dı vınenı.

5. Çonqala ki Çemê Tuna dı biya vin, Kaynarca(Kırklareli) dı yo çıme dı yena vinayış.
6. Sımer u zığalo ki Demirkapıyo verê Tuna dı ameyi rokerdış ariyanê Dona, Pınarhisar u golanê Çekmece dı veciyeni.
7. Cısnê Maseyanê Tuna, golanê Çekmece dı zi aseni.
8. Awa tay ariyanê mıntıqayê Kırklareli Çemê Tuna ra yena. Çunke ini awan dı maseyê Çemê Tuna aseni.
9. Sımer u zığalo ki Çemê Tuna dı ameyi rokerdış ariyanê Dona, golanê Çekmece u Pınarhisar dı veciyeni (Sakaoğlu, 2018: 99).

1.2.2. Efsaneyi Awan

Çolig dı hêniyan u awan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Ini efsaneyan dı çend xısusî zaf xu belli keni. Inan ra yo vatıřê awa heyati yo. Wextê verinan ra miyanê Çoligican dı baweriya estiya awa heyati esta. Kami ra gore Laya Metan, kami ra gore Laya Hemaman, kami ra gore awa Merga Mir kami ra gore zi awa Ku Şerevdin dı çımeyê awa heyati esto. Labelê ino yo sırr o çımeyê awa heyati kamci aw da çew nêzano. Xora efsaneya golê hezaran dı zi çımeyê awa heyati vin beno u çew hin nêzano kamci gol a. Yona xısus zi hina yo: Munasebetê weliyanê Ellahi u awan ser ra řarê ê mıntıqayan ini hêniyan u awan muqedes hesabeno. Ma vac awa Kuyê Şariki hem Siwun, hem Qerebegan, hem zi Pali dı efsaneya Şarık u Şiwani ra muqedes hesabiyena. Ini efsaneyan dı zafın ra keremat esta. Efsaneyi ino qısım hina yi:

Efsaneya 44. vatıřê awa heyat ser a. Yo seydar yo zarc kışeno u zerreyê dere dı yo gol dı şuweno. Zarc roneno u destan u riyê xu şuweno. A lehza dı zarc bena weş u firena. Seydar ca verdeno yeno keyeyê xu. Qıci ey oniyên tera riyê xu biyo pak, nur ameyo ser. Seydar verco nêweř bı, riyê ey dı pijik bi bi. Seydar vano riyê mı biyo pak, zarc zi firaya çi, a aw dı çik esto, a awa heyati ya. Seydar dono ra şino hetê a gol. Oniyeno ki her ca gol i, kamci gol a nêzano. Efsaneyi 45, 46, 47 u 48. awa Kuyê Şariki ser i. Hetê Siwun, Qerebegan u Pali dı hina yo baweri esta. Kuyê Şariki dı yo aw esta. A aw merdimo bêgune u holê Ellahi teyna vineni. Kuyê Şariki zıkuzıwa yo, labelê wextê kalikan ra heta nıka vani zaf tenan uca dı aw diya. Efsaneya 45 dı Sofi Cunik, efsaneya 46. dı yo tuto des serre, efsaneya 47. dı wextê Usmaniyan dı yo mulazım, efsaneya 48. dı zi dewa Hasbeg ê Pali ra yo heci ma aw vineni. Yo vatış gore ma aw çımeyê xu efsaneya Şarık Şiwani ra gena. Goreyê efsane wexto ki ağa yeno Şarık pes çerineno u

waya ey Şiwan zi howz vırazena. Ağayi vineni uca dı pa howzi ğeybiyeni, beni vin. Aw zi a howz ra yena (bo. efsaneya 94.). Efsaneya 49. Çımeyê awa Anqabir ser a yena vatiş. Awa Anqabir ha bınê qezaya Hêni dı ya. Yo ağa awa Anqabir vineno. Aw zaf weşê ey şına. Çımeyê aw meraq keno labelê nêşkeno ca kero. Rocêk yo luli awa hêni ra yena. Ağa vano esilê hêniyi ino niyo, yona ca dı yo, ina aw bınê kuyan ra yena u zaf a. Ağa luli dês ra alıqneno u heme ca dı geyreno wahirê luli. Rocêk yo şane yeno keyeyê ağayi u serê dês dı luli vineno. Şane ağayi ra vano ina luliyê mın a. Vano ez Kuyo Sıpi dı dewar çerinena. Helak mı hêni ra aw werd, luli kowt zerrê aw vın bi. Ağa dı hebi merdımânê xu şane dır şıraweno. Ağa inan temi keno, vano serê hêni bıgirên u şaneyi zi bıkişên. Ağa, dı hebi merdımânê xu zi inan dıma raykeno. İnan ra zi vano merdımı ki şane kışeni, şıma zi inan bıkişên ki hin çew cayê hêniyi nêzano. Ino qeyde şane zi merdımı ki şahid biyi zi yeni kıştı u çımeyê awa Anqabir beno sırr. Efsaneya 50. Peymawıtışê çırr ser a. Efsaneya Çırr Kason şeklê fıqra wextê verinan ra yeno vatiş. Şarê o mintıqayi ina efsane ser pê Kasonıcan u Ğerzonıcan yari keni. Goreyê efsane dewıcı berzê çırr meraq keni. O wext metre çın bi. Dewıcı şını serê kıftanê yobinan u berzê çırr peymaweni. Efsaneya 51. dı yo çırr esto, tera vani Çırrê Sofi Şekeri. Bêğeyr merdımânê holan u merdımânê Ellahi çew nêvineno. Efsaneya 52. gore puşê koreki fekê İniy Çım Gırote geno u yo dol vıraziyena. Badê fek abeno u puşê korek dewa Şıxmiron ê Pali dı veciyeno. İniy Çım Gırote u dewa Şıxmiron yobinan ra zaf dur i. Efsaneya 53. dı İniy Muso ra behs beno. Awa İniy Muso şıfayın a. Serê hêni dı yo ziyaret esto. Vani uca dı yo merdımı cılsıpi esto ki zafın diyo. Yo hew zi awa gunin tera ameya. Efsaneya 54. dı İniy Rızo ser hına yo vatiş esto: Vısturi, veyv raykena aw. Veyv şına oniyena ki çılka aw çın a. Tersa vısturi zi nêftana ageyra. Veyv uca dı bıney vındena, aw yena. Veyv elba xu kena pırr u yena keye. Vısturi a aw dekena meşk. Meşk şaneni u keni veng. Oniyeni ki pêro run o. Vısturi veyv ra persena, “Tu ina aw ça ra arda.”. Veyv meseleyê aw vana. Vısturi a aw erzena keyeyê xu, embaranê xu, dana bızanê xu. Bereket kowen keyeyê inan u beni zengin.

Efsaneya 55. dı İskenker yeno Çoligi u zaf nêweş o. Merga Mir ra aw ani dani cı u İskender beno weş. Vano ina awa heyati ya. İskender uca dı yo dız vırazeno u awa Merga Mir pê kanalan ano uca. Efsaneya 56. dı İniy Rızo u İniy Şırko bırayê yobinan i u wırd zi xas i. Seba aw lec keni. Xasê İniy Rızo, destê Xasê İniy Şırko qerıfneno u aw tera geno. Inay ra awa İniy Rızo zaf a, awa İniy Şırko tay a. Destê Xasê İniy Rızo aw dı yeno Rızo, dewıcı defın keni. Nıka zi yo ziyaret o u ser ra çaput gıredani u dua keni.

1.3. Efsaneyi Dini

Bawerkerdış xısusiyetê efsane ra yo. Bilhesa baweriya dini efsaneyan dı xu mocnena. Tebliğê dini bı kıtabanê muqedesan u vatışê pêxamberan destpêkeno. Dıma herında pêxamberan sahabe u alimi geni u tebliğ u vatışê dini miyanê şari dı ino qeyde vıla beno. Meseleyi dini zerreyê kulturê fekki dı vatış ra vatış bedıliyeni, xerıpiyeni u şeklê efsane geni. Kulturê Zazayan dı zi baweriya dinê İslami bıqewet a. Wextê verinan ra heta nıka heyato komelki goreyê dinê İslami dewam kerdo. Inay ra efsaneyi dini zaf u bı tewır i. Derheqê pêxamberan, aliman, Hezret Eli, Xızır, şehidan ueb. zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneyi ki ma aredayi ra tor zêd efsaneyi dini yi.

1.3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni

Ino qısım dı çar hebi efsaneyi ca geni. Efsaneya 57. gore wexto ki Hezret İbrahim erzeni adiri, Cebrail reseno cı. Vano Homa Tealayı va şu tera vac, mı ra çına wazeno? Hezret İbrahim vano halê mı ey ra aseno, halê mı hewaleyê Homa Teala yo. Tı veci benateyê ma ra. Inay ra Homa Teala ê adiri cı rê keno baxçe, howz. Efsaneya 58. dı morcele zaf xebıtiyeno u çiko ki zımıstan dı weno ra zêd beno. Ino xısus diqetê Hezret Sılemanı ancena. Hezret Sıleman morcele keno zerreyê yo şuşe yi, şeş hebi heba ğeleyi zi dano u tera vano rızqê tu ez dano, hin mexebıt. Hezret Sıleman morceleyi keno xu vıra, ser ra dı serri zaman viyereno. Badê cu Ellah Teala ano virê ey, şino hetê morceleyi, oniyeno ki dı hebi werdi u çar hebi heba ğeleyi mendi. Morcele vano, mı serr dı, dı hiri hebi werdên, o wext rızqê mı Ellah dayên, Ellah mı xu vir ra nêkeno, nıka rızqê mı kowt destê tu. Mı vatê tu bıkerdên, ez gesver merdên. Efsaneya 59. Hezret Sıleman Ellahi ra vano, rızqê heywanan ez bıdı cı, tu rê zehmet nê bo. Ellah Teala ey raykeno verê yo kerra, kerra abena eke yo karmê dari hema newe hak ra veciyayo u ho pelo teze weno. Ellah Teala vano zey ını milyaran esti. Uca dı Hezret Suleyman ef wazeno u tobe keno. Efsaneya 60. dı benateyê hududê Darahêni u Miyaran dı hetê Ruymelekan dı dı hebi quçi esti. Goreyê efsane Pêxamber u sahabeyê xu Kelaya Palıyi geni u yeni uca dı istirahat keni. Bı emirê Pêxamberi herkes yo kerra geno yo ca dı nano piser u yo quç vıraziyena. Badina şını ğeza keni u yeni verê quç. Bı emirê Pêxamberi sahabeyi serê quç ra kerraya ki naya ro geni u kıšta bin dı roneni u yona quç vıraziyeni. Pêxamber oniyeno ki quça verin dı zaf kerrayı esti, qehıriyeno u zaf bermeno. Vano demek ma hındêk şehid dayi.

1.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızırı Ser Vaciyeni

Quran dı Sureya Kehf dı benateyê ayetanê 64-81. dı qısaya Hezret Musa u Hezret Xızır yena vatış. Ini ayetan dı Hezret Xızır ra ino qeyde behs beno: Yo kulo ki hetê Ellahi ra rehmet u yo ilım diyayo cı. Ayetan dı o kulê Ellahi Hezret Musayi cerıbneno u sırranê meseleyan nawneno cı. Hezret Xızır eğleb bı inı xısusanê xu yeno zanayış: Xızır rısıpi, derg, bı şıfquet u fekweş o. Ge ge feqir o, kinci ey kıhan u lêşın i, nêweş o, zeif u eciz o. Ino qeyde xu nawneno şari, inan ra sedeqe u ardım wazeno u insanan cerıbneno. Ino hal dı kam cı rê ardım bıkeru duaya ey geno u bereket koweno mal u mulkanê ey u bı weşi cuyeno. Kam zi teda pey bıkeru, zotê Xızırı geno u perişan beno. Xızırı awa heyati werda u biyo bêmerg. Kam ki tengasi dı yo ey xelısno. Xızır şifa dano nêweşan (Uludag, 1998: 410).

Hezret Xızır cıwaniya xu dı dest pê keno u timotım Ellahi rê ibadet keno. Riwayetan gore babiyê ey qayilo ki ey bızewıno. O waştışê babiyê xu ver bêzar beno, welatê xu terk keno u welat welat geyreno. Ellah Teala zi kam ki ey ra heskeno bêxelat nêverdeno u awa heyati dano Hezret Xızırı. Yona riwayet gore Xızır, İlyas u İskender Zulqarneyn piya geyreni awa heyati. Şını Welatê Tariyan dı awa heyati vineni. Xızır u İlyas ina aw weni, labelê İskender ra nêvani. İnay ra Xızır u İlyas hê weşi. Xızır riyê erd dı, İlyas zi dengızan dı kam ki muhtac o u tengasi dı yo ey rê ardım keni. Xızır u İlyas her serr rocê 6. ê aşma Gulani dı şewa Xıdırellez bınê yo dara gul dı yeni pêhet (Sevin, 2016: 176). Ini riwayeti zêd ra miyanê Zazayanê Elewiyan dı vaciyeni.

Kulturê Zazayanê Çoligi dı zi baweriya Xızırı xu her ca dı mocnena. Kesi ki tengasi dı yi, nêweşi Ellah rê dua keni u bı sebir ardım ya zi şifa paweni. Ge ge zi hêvi keni ki cı rê pê destê yo ardımkar ya zi xelaskari ra ardım ya zi şifa biyero. Ino xelaskar u ardımkar ge şeklê yo kalo erdiş sıpi dı xu nawneno, ge zi şeklê yo feqirêk dı yeno u xu rê zıka wazeno. Ino qeyde şari cerıbneno. Ino sebeb ra Zazayi Çoligi berê xu ra yo feqiri, yo parsekeri destveng nêşaweni. Teber dı zi yo feqir, yo raywan, yo muhtac rê ardım keni. İhtimalo ki o kes Xızır o u inan cerıbneno u gereka duaya ey bıgeri. Çolig dı qey muhtacan hina yo dua zi esta: “Pelê Xoca Xızırı tu sera bo.” Yani Xızır tu rê ardım bıkeru, tu bıpawo, derdanê tu rê derman bıdo.

Sehaya xebata ma dı Hezret Xızır bı inı nameyan şınasiyeno: Hezret Xızır, Xızır Eleyhselam, Xoca Xızır u Xıdır. Ma ino qısım dı new hebi efsaneyi aredayi. Efsaneya

61. gore XIZIR u İlyas bırayı yobinan i. Eke XIZIR u İlyas kuyan dı raşt pê yobinan ameyi a serr vor zaf varena. Deştan dı raşt pê ameyi a serr zaf rınd viyerena. Efsaneya 62. dı Şêx Kasım seba zıka geyreno. Serê yo hêni dı desmac geno u nımac keno. Yo merdım yeno verê ey, yo kiseyê zerdan dano cı u tera vano hin çew ra zıka mewaz. Mêrik cad beno vin, Şêx hin zano ki o XIZIR o. Efsaneya 63. dı yo mêriko ğerib geyreno XIZIR. Cami dı yo cı rê XIZIRI terif keno u vano rocê cumeyi yeno u nımacê cumeyi keno. Hefteyo bin mêrik yeno cami, XIZIR vineno. XIZIR tera vano mêriko ki mı tu rê terif kerd merdo. Mêriko ğerib zaf terseno u remeno. Efsaneya 64. dı dewa Gewil dı yo nêweşi veciyena u heywani qır beni. Dewıcı nêşkeni yo çare bıvini. Rocêk yo extiyaro erdış sıpi yeno. Vano ez nêweşi edılne la şıma wesar dı her yoyi gerekı yo bızêk bıdı mı. Kalo erdış sıpi nuşte keno u şıno. Nêweşi cad qediyena. Wesar yeno kal niyeno. Reyna nêame, çew o kal nêdiyo. Vani o kalo erdış sıpi XIZIR bı. Efsaneya 65. dı Seyid Huseyin u Budo şını gome. Seyid Huseyin Budoyi temi keno, vano eyro XIZIR yeno tı tera çik bıgir. Yo aspar yeno. Budo ra vaş, cew u sımer wazeno. Budo vano esti. Aspar vano xatırê tu u şıno. Budo reseno astori tera çend muyan geno. Seyid Huseyin bı keyfweşi vano XIZIR ameyo u çend heywanan bırneno, keno qurban. Efsaneya 66. dı Budo bar weneno gayê xu şıno hetê keyeyê xu. Rayer dı ga meğel beno u bar nano ro. Budo teyna nêşkeno bar weno serê gayi. Yo kalo erdış sıpi yeno Budo rê ardım keno. Bar weneni serê gayi u kal vin beno. Nıka uca dı kemer top kerde yo u tera vani “Nışanê Budo yi”. Efsaneya 67. yo murid zaf qayılo XIZIRI bıvino u her şan şêxê xu ra vano. Yo roc şıno verê rezê xu eke dızdı kowti rez u hêrs beno. A hel yo extiyar yeno tera engur wazeno. Dewıc vano dızdan engur nêverdaya u çik nêdano extiyari. Wextê şan reyna şêxê xu ra vano ez qayıla XIZIRI bıvin. Şêx vano XIZIR eyro ame rezê tu, tu engur nêda cı. Efsaneya 68. dı yo mêriko zengin esto labelê lacê ey çın o. Yona dew ra yo feqir yeno ey ra deyn wazeno. Mêrik pere dano cı u cı rê keno helal. Feqir cı rê dua keno u şıno. Badê yo merdımı veyşan yeno verê berê ey, ciniya ey ra nan vazeno. Cini nan dana cı. Mêrik beno mırd u dua keno. Ciniya mêriko zengin ra vano “Tu rê yo lac beno, eke ez ameyo ez name nano pa, ez nêameyo nameyê ey İsmayil o.” Merdım uca dı beno vin. Cini zana ki o XIZIR o. Cı rê yo lac beno u nameyê İsmayil nani pa. Efsaneya 69. gore Xoca XIZIR awa heyati werda. Her serr muheqeq yo donım keyeyan ra geyreno u çi wazeno. Kam çi bıdo cı beno zengin, kam zi medo cı beno feqir. Dew dı yo cini ra run wazeno. Cini run dana cı u bereket koweno keyeyê inan, beni zengin. Şıno yo dadiya sekuran ra ardan wazeno. Keyeyê cini dı yo tasa ardan teyna esta u a zi dana cı. Şıno verê embarı, cini ra

vano fekê embari ameker u meoni zerreyê embari, çime ra çend lazımo bıgir. Weni weni nêqediyeno. Yo roc cini meraq kena, qepax akena u oniyena cı eke a tasa ardan teyna tede ya. Ay zi weni ardi qediyeni.

1.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesanê Binan ki Wahirê Keremati

Cuya komeli dı cayê şêxan, piran u welıyan ciya yo. Ini mubarek hesıbiyeni u terefê şari ra zaf hurmet vineni. Ini merdımê Homa yi, rayirê Homayi ra şini u şari rê rayiro Heq telqin keni. Çımê şari dı wahirê sırranê alemê ğeybi yi. Keremata inan esta, hetê Ellahi ra yo ikram diyayo cı. İnan dı qeweto istisna esto u mo qewet badê mergê inan zi dewam keno. Duaya inan meqbul a, helm u aliya inan nêweşan rê şifa yi. Keremat wesifo esil ê inan a. Xora keso ki keremata xu eşkera nê bo, weli ya zi şêx nêhesıbiyeno. Keremat çıta ya? Keremat yo halo istisnayı ya ki kulanê Ellahi ra salihan, wahirê teqwayan u welıyan dı xu mocnena. Keremat zey mucize yo hediseyo istisnayı ya, pê qanunê tebieti izah nêbena u esilê xu mucize ra ciya niya. Ferqê inan şeklê wareameyişê xu dı yo. Mucize pêxamberan dı, keremat zi weliyi ki bı qetiyet bestiyeyi pêxamberan dı xu ramocnena. Labelê pêxamberi pêxamberiyê xu idda keni u seba ispati mucize nawneni. Weliyi tabiyi pêxamber i u welıtey idda nêkeni. Hem mucize hem zi keremat Allah ra yi (Uludağ, 2022: 265). Kesi çımeyanê ma ra Ali Kavran zi vatışê efsaneyi Sofi Şeker dı derheqê keremat dı hına vano: “Keremat u ikrami İlahi est. Ferqê aray yın mo: Wexteko mecburiyet çınik vatê yin yesax o. İkrami İlahi tı gereka vac, beno sebebê zêdnayışê rındey. Tı pê ikrami İlahi şıkır keni.”(bo. Efsaneyi 91.).

Wareyê xebata ma dı welıyan ser zaf efsaneyi yeni vatış. Ini efsaneyi keremata welıyan ser i. Miyanê şari dı inan dır baweri esta u bêşik a. Ahmet Yaşar Ocak efsaneyi ki welıyan sera yeni vatış hına dano şınasnayış.

1. Qehremenê inan kesi raştikin u muqedes i.
2. Wext u cayê hediseyan kıfş o.
3. Seba şayi kerdış, izahatê yo eşya ya zi hedise nênani piya. Bawer beno ki ey raştikin i.
4. Nim muqedes i u zey yo nas xu dani qebulkerdış.
5. Ini efsaneyi weliyo ki tera behs beno hem wextê cuyayışê ey di hem zi badê mergê ey dı yeni wareameyiş.

6. Hetê şekil dı kılm u sade yi (Ocak, 1992: 33).

Boratav gore qey mocnayışê gureyanê istisnayı ê pêxamberan kelimeya “mucize” şıxuliyena, verba inay qey gureyanê istisnayı ê weliyan rê kelimeya “keremat” yena şıxulnayış. Baweriya şari dı seba yobinan ra ciyakerdışê mucize u kerematan yo sınuro qati çın o. Boratav xısusiyeto şirikê motifanê kerematan gore hırıs u panc hebi motifan dano (Boratav, 1984: 42-45)

Ahmet Yaşar Ocak pancyes hebi menakıbnameyan tetkik keno u goreyê ini menakıbnameyan motifanê menakıbnameyanê Tırkan ino qeyde tesnif keno:

- A) Motifi keremat ki leşa weliyan dı yeni meydan
- B) Motifi keremat ki mexluqatê tebieti u eşya ser yeni meydan
- C) Motifi keremat ki heywanan ser yeni ware
- D) Motifi keremat ki çiyêko nımıteyo ser yeni ware
- E) Motifi keremat ki qeweti muqedes, insan ra ser u nımıte dı yeni ware
- F) Motifi keremat ki wesifê biyolojik dı yeni ware
- G) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul keni ser yeni ware
- H) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul nêkeni ser yeni ware

Ocak bınê ini sernuşteyan dı şêşt heb motif u çoras u panc hebi zi motifi bınên rêz kerdi (Ocak, 1992: 88-92).

Ino qısım dı pancas heb efsaneyi esti. Eğlebê inan dı nameyê weliyan belli yi, labelê teki efsaneyan dı kesi bı leqmatık u wesifanê xu yeni zanayış. Ma vac Mala Por, veyva Pirik Seyfi, Solderz ueb. inan ra yi. Ini kesi miyanê şari dı bırumet i u şarê Çoligi ini kesan ra vani şêx, pir, weli, seyda, xas, xoca u mala. Ma efsaneyanê ino qısım bı kılmı dani u motifanê inan goreyê rêzkerdışê motifanê Ocak u xebatanê binan nawneni.

Efsaneyaya 70. dı Eli Xoca u Şêx Eli Pali bırayê axreti yobinan i. Şêx Eli Pali yeno dewa Çun u uca dı beno nêweş. Muridanê xu ra vano serê howl ra veng bîdên bırayê mı Eli, wa bêro. Eli Xoca dewa Kelaxsi dı yo. Kelaxsi Çun ra zaf dur a. Keyeyê xu dı vengê muridan şınaweno. Qıcanê xu ra vano bırayê mı nêweş o, ez şıno diyara bırayê xu. Zımıstan o, vor zaf a, bıney ca şıno u beno vin. Muridi Şêx Eli Pali oniyeni ki Eli Xoca ameyo u ho uca dı desmac geno. Eli Xoca yeno zerre bırayê xu perseno u dua keno vano emirê mı bîd bırayê mı. Homa Teala duaya ey qebul keno. Uca dı Şêx Eli Pali beno weş, Eli Xoca zi nêweş koweno u dınyaya xu bedılno. Eli Xoca ina mesele

ra bı nameyê Eli Canfeda yeno zanayış. Efsaneyaya 71. dı Heci Huseyni Şemson yo weli yo, la icazetê cı çın o. Verba halo zaruri dı mecbur beno u keremata xu eşkera keno. Goreyê efsane yo mêrik deynê xu nêdano u inkar keno. Mêriko ki deyn dayo cı heqê xu wazeno u şını hetê Mala Mehmed. Uca dı deyndar sond waneno heyne inkar keno. Heci Huseyni Şemson inan goştari keno. Heci Huseyn Şemson uca dı ilmo ğeyb ra qısey keno, seke her çi verê çımanê xu dı yo u tera aseno. Mêrikê deyndari ra vano şıma felanca dı, felan qeyde qısey kerd u mo mêriki deyn da tu. Tı çı ra sond waneni? Birayê xu ra vano eke ez ilmo ğeyb ra qısey nêkeri mêrik zur keno, sond waneno u xu erzeno adır. Efsaneyaya 72. dı yo kes derheqê Heci Guevi dı çiko xırab vano. Yo muyes musalatê cı bena u muyes nêverdena şewan rakowero. Yeno Heci Guevi het, derdê xu vano. Heci vano derheqê mı dı tu hına vato, inay ra muyes yena tu ser. Efsaneyaya 73. dı Husê Emeri timotim Ellahi rê dua keno. Vano tı mı Kuyê Şariki ra leyr bıkeri u iman ser ganê mı bıgeri. Eyni o qeyde dinyaya xu bedılreno. Efsaneyaya 74. Mala Ebdulkerim sond waneno ki yo cini ra teber eyro ware dı çew nımacê sıbayi nêkerdo. Şını ware dı perseni eke raştı, yo cini teyna wırışta nımacê xu kerd. Efsaneyaya 75. dı Mala Kose mıntıqayê Siwuni ser bı keremata xu çend xısusı vanı, inan ra bığeyr yoyi heme zi ameyi ca. Yo vatış zi gore Mala Kose u Şêx Şemsedin Palıyi, wexto ki ameyên yoca, seke yobinan bıvini, yoyi vatên tu felan roc felan saet dı hına kerdo, ê bin zi vatên tu zi hına kerdo. Ino qeyde pê hıketê İlahi dur ra halê yobinan diyên. Efsaneyaya 76. dı wexto ki Mala Musa wefat keno yo buya miskê ember yena. Şew dı cenazaya ey beni, teberê kuçeyi dı yo çılaya xerıpiyaye esta ki nêvêşana, a lehza dı a çıla xuver vêşena. Cenaza uca ra beni cami, ina çıla xuver şına hona u uca ra pey hin nêvêşena. Efsaneyaya 77. dı yo qewğeyo gırd yeno meydan. Dew bena dı parçeyi, pê kerrayan yeni yobinan ser. Mala Musa uca dı ezan waneno u dua keno. Dew bena mij u dıman, çım çımı nêvineno. Hêrsê şari qediyeno, heme kes şino keyeyê xu dıman zi vıla beno. Efsaneyaya 78. u 79 dı Mala Por keyna remneno, koweni dıma mundiya xu erzeno serê çemi u aw sera şıno. Efsaneyaya 80. dı Wextê Herbê Korfezi dı Mala Salah yeno Darahêni dı beno meymanê yo merdım. Mêrik oniyeno cılanê Mala Salah ra gunin i. Oniyeno tera darb u bırin çın i. Mala Salah qayil niyo vaco. Mêrik bı zor iqna keno. Mala Salah vano, ê ki herb dı şehid biyi ma defin kerdı, ina guniya inan a. Efsaneyaya 81. yo mêrik pê Mala Salahi yari keno. A hel zerbet weno u loqme qırıka ey dı maneno. Mala Salah zano, yeno cı rê yo la nuseno u mêrik beno weş. Mêrik poşman beno u qusırê xu wazeno. Efsaneyaya 82. dı Mala Salah mergê xu ra çend roc ver wesiyetê xu keno. Vano mı felan ca dı defin bıkerên. Dewa ey

dı awa werdıŝ çın a, dewıcı perişan i. Dewıcı wesiyetê ey ani ca, cayo ki vato keneni u aw veciyena. Efsaneya 83.dı pereyi Mala Salahı çın i. Mala Salah istasyonê Dowerni dı wenişeno tren. Şef ey tren dı vineno u ano war. Tren şına Darahêni şef yeno war. Uca dı şef oniyeno ki Mala Salah ho uca dı yo. Şef tera helali wazeno. Efsaneya 84. dı Mala Salah paçê xu veceno, erzeno serê aw u nişeno ser şıno wever. Efsaneya 85. dı Melow Kal Cizira Botan dı feqi yo. Feqiye uca dı bı sıra şını koliyan ani. Dora ey yena, şıno veng yeno. Seyda tera vano tu çıra koli nêardi? Vano ez şiya verê kamci bırr zıkır kerdên. Seyda vano tı hema kali, yani cıwan i. Nameyê xu uca ra geno. Efsaneya 86. dı Pirik Seyf şıno yo dew. Uca dı yo cini u dı hebi sêwurê xu bi. Sêwuri biyi veyşan. Cini kerreyi kerdı yo tencere, nayi adiri ser u pê sêwıranê xu xapınena. Vengê inan yeno Pirik Seyfi. Şıno yo kerg bırneno u dekeno zerreyê tencere yi. Dadiya qıcan oniyena ki tencere dı goşt esto, dana sêwıranê xu u dua kena. Pirik Seyf keremata xu uca ra geno. Efsaneya 87. dı aşma gulani dı Seyda Mala Eziz u dewıcı xu şını ware. Dı hebi sêwuri beni veyşan, yeni keyeyê ey kuware ra ardan veceni, dekeni yo çente u goya şını. Yeni verê beri, ber çın o; çenteyê ardan roneni yeni verê beri, ber akerde yo. Ino qeyde ra zaf hew yeni verê beri nêeŝkeni şiyeri teber. Seyda ciniya xu ra vano mınafiqi zerre dı ecız biyi, ez şına keye. Seyda yeno keye inan rê malêz vırazeno u dano cı. Badê inan rê nesihet keno, sêwuri zi tobe keni u şını. Efsaneya 88.dı yo keyna gınena war, felç bena. Beni doxtoran, ziyaran heme ca dı çarneni şıfa nêvinena. Rocêk Seyid Eli keyna vineno, cı rê la gıredano. Seyid Eli cı rê layê hiriyın gıre dano, yo kalo sıpi yeno verê beri keyna ra vano rawırz pay. Keyna wırzena u bena weş. Efsaneya 89. dı wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı çar hebi espari yeni verê hêgaya Sofiye Ekragi. Sılom dani cı nameyê xu nêvani u şını. Yo hefte ra pey eyne roc, eyne ca, eyne saet dı yeni. Sofi perseno “ Şıma kami?”. Yo vano “ Ino Eli yo, ino Ebubekir o, ino Hemza yo, tı mı zi zani. Ma şiyi Kerreyê Gayan Rusan ra gırot, ê fetılneyi hetê Raŝteyê Şerefi u ameyi. Efsaneyi 90. u 91. dı Sofi Şeker u çend weliye yeni pêhet u kerematê xu zahir keni. Serê hêni ra pê sela engur aw beni Camiya Şarık u inŝatê cami tamam keni. Sela Sofi Şeker ra aw nêkemiye. Efsaneya 92. dı keynaye Sofi Şekeri şını ware dı pesi çırkeni. Çend merdımı şını verniya inan xu nımneni ki inan bıremni. Keynaye remeni yeni weverê dew. Varan vareno, laser yeno keynaye hin nêeŝkeni bêri naver. Sofi Şeker mundiya xu erzeno serê aw, keynaye mundi ser ra yeni naver.

Efsaneyi 93, 94 u 95. varyantê efsaneya Şarık Şiwani ye. Varyanta yoyın dı Şarık Şiwan camêrd o, Diyarbekir dı yo ağıayi het dı şaneti keno. Diyarbekir ra pesê xu geno

fireno yeno Kuyo Sipi dı pesê xu çerineneno u şan dı eyne şekil pesê xu beno. Rocêk yo lema kılkori sareyê yo kelce ra şına. Ağa vineno, vano imo vaşê Kuyo Sipi yo. Ağa heta Kuyo Sipi Şarık Şiwani taqib keno. Ağa Kuyo Sipi dı Şarık Şiwani vineno. Uca dı sırr bena eşkera Şarık ğeybiyeno. Varyanta dıyın dı Şarık camêrd o, Şiwan zi waya ey a. Şarık Diyarbekir dı verê yo ağayi dı şaneti keno Şiwan zi Kuyo Sipi dı howz vırazena. Yo keli ra buya weş yena, ağa vano ina buya Kuyo Sipi ya. Ağa Şarık taqib keno. Şarık pa pesi fireno yeno Kuyo Sipi. Ağa yeno uca eke Şarık ho cami vırazeno, Şiwan zi howz vırazena. Uca dı sırrê inan bena eşkera u wırd zi ğeybiyeni. Pesê Şarık zi beno peskuvî. Varyanta hiriym dı Şarık Şiwan way u bıray i. Diyarbekir dı yo ağayi het dı şaneti keni. Esilê nameyê Şarık Şeriban a, esilê nameyê Şiwan zi Mustafa yo. Ciniya ağayi zi esilê xu Siwun ra ya. Dewar ra buya weş yena, ağa ra vana ina buy buyê kuyan ma ya, buyê Kuyo Sipi ya. Ağa zaf meraq keno, yo posteyê mişna onceno xu ser, koweno miyanê dewari. Dewar teberê dew dı beni hingi fireni, şını Kuyo Sipi. Ağa uca dı inan taqib keno, badê xu nawneno inan. Sırrê inan eşkera bena, Şarık dua keno u wırdi zi uca dı mirenî. Efsaneyê Şarık Şiwan ser ya zi tesirê ina efsane dı mıntıqayê Siwuni, dewanê Pali u Miyaran dı zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneyi awa Kuyo Şarık zi çımeyê xu ina efsane ra geni.

Efsaneyê 96. dı Pali dı bırayê Şariki solderz esto. Solderz tam pociyayo, biyo xas. Şarık şıt keno zerreyê sela xu, şino Pali diyariya bırayê xu. Şarık sela şıt dıkanê bırayê xu dı alıqnenno. A hel yo cini yena, Şarık oniyeno tera. Sel ra çılê şıt koweni. Solderz bırayê xu ra vano, “ Şu, itya cayê tu niyo. Tı nêşkeni tiya dı xu muhefeze bıkeri.” Şarık weta yeno Kuyê Şariki, ğeybiyeno. Ina efsane dı halê Şariki maneno efsaneyê Kuyê Heseni dı halê Heseni Dede(Pirik Heseni). Efsane gore, Heseni Dede yo weli yo u ku dı cuyeno. Rocêk vor dekeno zerreyê yo pêşgir, ano bajar dı dıkanê embazê xu u dês ra alıqnenno. Heseni Dede seni ki yo cini vineno tesirê aye dı maneno u vor cad heliyena. Embazê ey vano, “ Ku dı weliti rehet o, çiyeko zor bajar dı weli biyayış o.”(Sakaoğlu, 1976: 121-123). Tiya dı kıfş beno ki yo weli heta zehmeti nêvino u nêceribno, tengasi dı nêmano tam nêpociyeno u nêbeno weliyo xas.

Efsaneyê 97. dı rocêk astorê yo Urfayic remena. Urfayic bêçare maneno, çik ey vir nêkoweno, vano “Ya Şêxê Cergo!”. Şêxê Cergo, Şêx Ebdulah o. Biney ca şino yo mêriko sare sipi astora ey depışto, nano dest a u beno vin. Urfayic vano ez hetani Şêx Cergo ca nêkeri, ez nêşına keye. Mêrik hemînê wilayetan ra geyreno, peyni yeno

Boglon wareyê Qeldil dı Şêx Ebdulahi vineno, xu erzeno pişeno cı. Efsaneyaya 98. dı yo heş yeno dormeyê Şêx Ebdulahi dı geyreno. Şêx muridanê xu ra vano, ina heş leyirê xu kerd vin ameya dua wazena. Yo serr ra pey eyne ca dı a heş u dı hebi leyirê xu reyna yeni dormeyê Şêx Ebdullahi geyreni u şini. Efsaneyaya 99. dı yo şêx ayetêk mocneno Şêx Ebdulahi, tera vano ina ayet mena biker. Gayeyê ey Şêx Ebdulahi şeqıznayiş o. Şêx Ebdulah vano şıma şiyerên teber, ez oniyena cı. Wahirê kıtab yeno Şêx Ebdulahi ra menaya ayet vano. Ino nuştog rewna merdo. Şêx Eli Palıyî zi qulê mefti ra inan vineno. Yeni zerre, Şêx Ebdulah cewabê ayet dano. Efsaneyaya 100. dı yo merdım cayêk ra yeno u yo heş yeno verniya cı. Mêrik vano “Ya Şêx Ebdulahê Melekani!”. Uca dı yo çik gınenê heş ro, heş remeno. A hel dı Şêx Ebdulah linga astor nale keno. Nale beno vin, şıno gınenê heş ro u heş ino sebeb ra remena. Efsaneyaya 101. dı wexto ki Rusi yeni Kanireş, Şêx Ebdullah u Şêx Emin seba kıfşî şını u koweni pusiya Rusan. Şêx Ebdulah uca dı şehid beno, Şêx Emin zi birindar beno. Rusi ey beni cayo ki dest ser nayo. Uca dı Qerman Ağa memleket dı pere top keno u Şêx Eminî Rusan ra geno. Şêx Emin benateyê Kanireş u Erzırrom dı yo dew dı malati keno u uca dı şıno rehmet. Dewlet Şêx Ebdulahi rê meqber vırazena. Şêx Emin rê zi zerreyê cami dı meqber vırazeni. Efsaneyaya 102. dı Şêx Ehmedê Cebaxçuri Şêx Eli Palıyî het dı talebe yo. Varan vareno talebeyi bı sıra serê boni loğ keni. Sıra yena Ehmedî. Şıno serê boni dı roşeno u loğ xuver şına yena. Talebeyê bin vineni u Şêxê xu ra vani. Şêx tera vano tehsilê tu biyo tamam, hin şu memleketê xu dı xızmet biker. Efsaneyaya 103. dı Şêx Ehmedê Cebaxçuri Xarpêt dı şıno medrese, yo cami dı zi xızmetkari keno. Rocêk İstanbul ra sadrazam yeno. Şêx Ehmedî vineno, vera wırzeno pay, qıymet dano cı. Wali u ê bin hayret dı maneni. Vani eceba Sadrazam ça ra ino sofî şınasneno. Sadrazam pa ê binan beno meymanê ey. Ehmed yo kilo rız poceno. Pa sadrazam u wali pêronê meymanan o rız weni reyna zi nêqediyeno. Uca dı keremata ey bena zahir. Efsaneyaya 104. dı yo merdım bırayê xu kışeno u suçê xu erzeno yona ser. Wırdî terefi seba mehkemeya şerieti yeni Şêx Ehmedê Çuni het. Şêx Ehmed suçdari zano, labelê mêrik suçê xu qebl nêkeno. Şêx zot dano suçdari ro u vano “ Ellah Teala tu bıkişo u karman dekero zerreyê tu.”. Sucdar vor dı xeniqiyeno. Geyreni cı, nêvineni. Wesar yeno buy kowena cı, cesedê ey vineni, karmi dekowti cı. Efsaneyaya 105. dı yo mala oniyeno Şêx Ehmed ho serê astor ra ho yeno u zerriya xu dı vano ki eke alimêko pil o çıra keremata ey çın a. A lehza dı sareyê astor u sareyê Şêx hend beno berz ki oniyeno sareyê Şêx nêvineno u xu qelb dı vano “hin beso”. Efsaneyaya 106. dı Şêx Ehmedê Çuni wesiyetê xu dı vano eke mı wefat kerd, bırayê mı Şêx Selim

bêro mı bışıwo. Şêx Ehmed wefat keno, dewa Şêx Selim zaf dur a, çew xeber nêdano cı. La Şêx Ehmed seni wefat keno Şêx Selim cad yeno reseno cı u ey şuweno. Efsaneya 107. dı şêxi yeni yo ca. Şêx Ehmed zi o roc kincanê rından dano xu ra. Lacê ey Şêx Eyub xu zerr dı vano, “Babiyê mı goya şêx o, wahirê keremat o, eyro hend merdımı ameyi tiya, qey xu bedılnayo?” Şêx Ehmed tera vano eke tı şiyeri teber, tı vineni. Şêx Eyub şino teber, yo dewıc ho hetê ey ra yeno. Yo çuxa daya xu ra, porê xu zi eş serê kıftanê xu u pê fexır keno. Uca dı Şêx Eyub mesajê babiyê xu fehm keno: Nefis cube dı niyo. Eke yo merdım dı fexır u qureyi bıbo pê çuxa zi nawneno. Efsaneya 108. dı ağayê Eli Paymegi şino hec. Xanıma ağayi kuftan pocena. Elık vano ini kufteyi verê ağayê mı dı bıbiyen ey zi xu rê bıwerdên. Xanım vana qey zerriya Elıki şiya kuftan. Yo tasa kuftan dana cı. Elık tas geno u hec dı dano ağayê xu. Wexto ki ağa hec ra yeno insani şını vera. Ağa vano şıma qey ameyi mı vera, şiyeri Elık vera. Elık zi ho paweyê ağayê xu yo. Uca dı sırrê ey eşkera beno, dua keno u uca dı mirenno. Efsaneya 109. dı Şêx Erif şino cami. Yo mênık oniyeno ki paltoyê Şêxi dirate yo, zerra xu dı vano, ez yo palto bıdı cı. Şêx Erif cami ra yeno, ê mêniki ra vano “o paltoyê mı ça dı yo, biyar ez xu ra di.”. Efsaneya 110. dı Şêx Erif yo cini ra yo dik wazeno. Cini dik nêdana cı. Dı saeti ra pey yo heli ey diki keno xu fek a u şino. Şêx Erif vano a cini dik nêda mı, heliyê mı zi girot berd. Efsaneya 111. dı Şêx Erif yo dewıc ra her wazeno. Dewıc hera xu nêdano cı. Şew dı cıawırı a her kışeni. Dewıcı ra vani se bı? Vano verganê Şêx Erifi hera ma berd. Efsaneya 112. dı Şêx Evdılsılom yo merdımı zaf feqir bı, şêx dewan ra geyrayên u xu rê zıka aredayên. Yo merdım zi tera zaf qıcix girotên. Yo roc taqib keno, şino keyeyê Şêxi. Uca dı ciniyi feqiri, verdayeyi, bêwari esti. Şêx Evdılsılom dewan ra zıka aredano u dano ini feqiran. Efsaneya 113. dı Seyda Mala Feyzulah Erzırom dı şino nımacê cumeyi. Mala xutbeyê xu raşt waneno, labelê menaya ğelet keno. Mala Feyzulah keno ki qarşı bıvecıyo. Şêx Ebdulah Çolig dı yo u ğeyb ra tera vano roş! Reyna teşebus keno. Şêx Ebdulah vano roş, şohret afet o! Wexto ki Erzırom ra yeno ino hedise beno eşkera. Efsaneya 114. dı Şêx Hemza pa dewıcan şını ziyaretê Sıltan Qubeysi. Şêx Hemza cêr dı vındeno u bermeno. Hem bermeno u hem zi Quran waneno. Tera vani se bı, tı çıra bermeni? Vano Sıltan Qubeysi hêrs bı, mı o Mekke ra açarna. Şını serê ziyareti ki eke qefleyê ciniyan u cıwanan hê ser dı yi. Şêx vano semedê inan remayo. Efsaneya 115 dı behsê biyayışê Şêx Saidi beno. Pırıkê ey Şêx Eli Palıyi nêverdeno dadiya Şêx Saidi gorikero u çıce bıdo dı. Gerguş şuweni ani verê Şêx Eli Palıyi. Wexto ki gerguş ani wadeyê Şêx Eli Palıyi, gerguş cad wırzeno pay, Şêx Eli Palıyi zonê xu erzeno fekê

gerguşi. Vano “Nameyê ey Said o. O Saidê wırdi dınyayan o. Ez hayret manena mı ra Mehmud, Mehmud ra ino durrê Ellah bıbo.”. Efsaneya 116. dı yo muridê Şêx Selhedin şino Erzırom şêxê xu diyar keno. Murid, Şêx Selhedin ra keremat wazeno. Şêx Selhedin qayil niyo keremat bınavo cı, la murid cı nêgeyreno. Şêx sareyê ey geno keno binê çengê xu ra, von de hê bıni. Murid çımanê xu akeno ki ho Çolig dı yo. Nêzano seni ameyo. Efsaneya 117.dı Şêx Selhedin dewa Xıraba dı piya dewıcan nımacê cemat keno. A lehza dı serê Kuyê Şariki ra yo çıla yena serê cemati, şoq u şemal dana u heyne peyser şına. Efsaneya 118.dı wextê Herbo Yoyın ê Dınya dı Ataturk yeno dewa Misyan dı yo alaya milis roneno u Şêx Şerif zi keno miralayê qewetanê milisan. Duşmeni Ataturk derbest keni u beni. Şêx Şerif davist ten suwari geno şino cayê duşmenan. Verê çadır dı nobetdari esti. Şêx Şerif yo çengê herr erzeno serê duşmenan u şını Ataturki xelisneni. Ataturk Şêx Şerif ra vano, “Tı mı ra çı wazeni, bıwazı?”. Şêx Şerif vano, “Paşam peyniya peyni tu dest dı ya.” Ataturk vano, “Tı qey qalanê otir vani?”. Şêx Şerif vano “Ma vani, ma vineni.”.

Şêx Şerif Çolig dı hem bı şêxey hem zi bı qumandaneyê xu meşhur o. Aydar derheqê Şêx Şerifi u mucadeleyê ey ser hına vano: Şêx Şerif yo qumandanê milisan ki Herbê Dınyaya 1. dı vera Rusan dı xeta Cilligol, Oğnit u Kurık dı pa 650 milisanê xu herb kerdo u bı qebiliyet u cesaretê xu virameyişê şari dı herında xu gırot. Şero ki Derbendê Siği u Kerraya Gawan(Çoban Taşı) dı vera Rusan u Armeniyan dı dayo qederê herbi bedılneyo u qewetê Rusan uca ra açernayi. Bı qerarê Mahkemeya İstiklal ê Diyarbekiri darde biyo (Aydar, 2009: 602). Efsane dı ifadeyê “Ma vani, ma vineni.” İdame Şêxi işaret keno. Yani Şêx Şerif keremat mocneno, zano ki derheqê ey dı qerar koweno destê Paşayı u ino qerar ey rê peyniya peyin o.

Efsaneya 119. dı Pirik Seyf şino hec. Mangaya inan ziyena. Heriş poceni u nani xu ver. Ciniya Pirik Seyfı vana, kaşka pirikê şıma zi tiya dı bıbin, xu rê bıwerdên. Veyva inan vana, “Dayê bıd mı, ez beri bıdi cı.” Vısturi zerra xu dı vana, veyv nêweşa zerra ay kowt cı. Yo xıla heriş dana veyva xu. Veyv şına teber, hec dı heriş dana Pirik Seyfı u xıla xu şuwena yena. Wexto ki Pirik Seyf hec ra yeno keremata veyva xu vano u ino qeyde keremata aye bena zahir.

Hediseyo ki efsaneyi Şêx Eli Paymegi u Veyva Pirik Seyfi dı viyereni zaf meşhur o. Esmâ Şimşek gore ino hedise hema hema heminê coğrayaya Tırkan dı yeno zanayış u her mıntıqa dı sobina nameyan ser yeno vatış. Ma vac Balıkesir dı “Ali

Dede”, Bursa dı “ Helvacı Bacı”, Bergama dı “Lokma Dede”, Diyarbakir dı “Eli Baz”, Erzirom dı “ Ehmed Baba”, Gazienteb dı “ Şêx Bilecen” u “Memik Dede”, Dersim dı “ Munzur Baba”, Kars dı “ Heci Kağızman”, Hatay dı “ Bayezidi Bestami”, Kocarli dı “Bilal Dede”, Kozan dı “Heci Efraim Dewletlu”, Malati dı “Heci Yusuf”, Mudurnu dı “ Fariğ Emine”, Muğla dı “ Çoban Ewliya”, Yozgat dı “ Aliyar”. ueb. Ina efsane Tırkiya ra teber Qıbrıs, Bosna Hersek u Polonya dı zi yena zanayış u nızdê pancas varyantê cı esti. Hemın dı zi hedise bı sıra ino qeyde yeno meydan.

1. Ağa (beg, efendi, patron) şino hec ya zi şino cayêko dur.

2. Xanıma keyeyi wero ki ağa tera heskeno pocena.

3. Xızmkaro (şane, lala) ki wahirê keremat o hediseyê tayyizaman-tayyimekan gore wero ki zerra ağayi kowena cı germın beno dano cı.

4. Ağa yeno welatê xu, qabê weri xu dı ano u keremat eşkera bena (Şimşek, 2015: 105-115).

Alptekin gore ma ino tewır efsaneyan dı piya zengini u feqiriyi rêça heyatê koçeriyi zi vineni. Ini efsaneyi dormaleyê motifê “şane helwa beno ağayo ki şiyoy hec” dı yeni meydan. Berdışê helwaya germın pê motife tayyizeman u tayyimekan wareameyo. Ma nımuneyê tor verin ê ino motif Xoca Ehmed Yesewi u Velayetnameyê Heci Bektaş Weli dı vineni u efsaneyanê Anadolu dı zi ino motif ra zaf nımuneyi esti (Alptekin, 2018: 126).

Efsaneyi weliyan hetê motifan ra zaf dewlemend i. Ma tiya dı rêzkerdışê motifan ê Ocak (Ocak, 1992: 88-92) ra bı istifade motifi ki xebata ma dı esti mocneni.

A) Motifi keremat ki leşa weliyan dı yeni meydan

1. Şeklê heywanan dı xu nawıtış

Efsaneyanê 93,94 u 95. dı ağa, Şarık Şiwani taqib keno. O zi pa pesê xu koweni şeklê hıngan ya zi muyesan fireni, şini Kuyo Sipi.

2. Şeklê kowtışê roşn dı estışê xu mocnayış

Ino, motifo zaf meşhur o. Roşn yo motifo ki efsaneyanê weliyan dı zaf viyerenoy. Bawer beno ki verco roco ki defin biyi, badê cu her rocê kiri u yene roşn koweno serê mezelanê şehidan, kesi ki bı zulm ameyi kıştış u weliyan. Menkıbeyi ki derheqê Mewlana u Heci Bektaş Weli dı yeni vatış dı roşn viyerenoy. Nıka her mıntıqayê Tırkiya

dı roşn ser o menkıbeyi yeni vatış. Adana dı tırbê Uzun Arab- Uzun Ehmed, Dortyolê Adana dı mezelê Hesên Dede, Mezelê Arpaçı Dede; Balıkesir dı mezeli weliyanê ki leweyanê Çamlar, Ilıca u Dadalar dı yi; Bingol dı mezelê Seyid Mustafa, Xarpêt dı mezeli Ewliya Baba, Diyarbekir dı ziyaretê Pir Mansuri, Siwas dı mezelê Eli Baba, İstanbul dı tırbê Eyup Sultan dı bawer beno ki roşn ameyo vinayış. Eyni şekil dı Erzirom, Kayseri, Xarpêt, Karacahisar, Trabzon, Muğla u Bosna dı zi roşn ameyo vinayış (Önal, 2007: 7-8).

Aredayışê ma ra efsaneya 117. dı ino motif esto. Wexto ki Şêx Selhedin u muridi xu nımac keni serê Kuyê Şariki ra yo çıla yena serê inan, şoq u şemal dana u peyser şına. Kuyê Şariki mekanê Şarık Şiwan o. Şarık Şiwan weliyê Homayi yo u a mınıtqa dı zaf meşhur o. Baweriya şari gore weliyi hem verê mergê xu hem zi badê mergê xu eşkeni sobina weliyan ziyaret bıkeri.

3. Tayyimekan

Motifê tayyimekan menakıbnamayan dı zaf viyeren. Ferhengê İlhan Ayverdi gore tayyi mekan; 1) Seke yo ca ra pê perayış vıyertış, 2) Mucize u keremat ki şeklê bınê lıngan dı tadeyişê erdi, a helık şiyayışê cayeko dur i, mesafe ser ra viyartış o (Ayverdi, 2010: 1213).

Alptekini gore ino motif Xoca Ehmed Yesewi ra pey hema hema heme efsaneyi ki weliyan ser yeni vatış dı esto: Sultan Weled, Heci Bayram Weli, Heci Bektaş Weli ueb.(Alptekin, 2018: 119).

Efsaneyê 70. dı Eli Xoca, 80 u 83 dı Mala Salah, varyantanê Şarık Şiwan ra 93, 94 u 95. Şarık Şiwan, 108. Şêx Eli Paymegi, 116. Muridê Şêx Selhedin u 119. Veyva Pirik Seyfi a helık şını menzılê xu u yeni.

4. Wareameyişê halo istisnayı ki ver u badê mergi dı yi.

Efsaneya 74. wexto ki Mala Musa mirenno têki halê istisnayı yeni meydan. A hel yo buya weş yena, yo çılaya xerıpnaye xuver vêşena u badê hin nêvêşena.

5. Wareameyişê halo istisnayı ki wextê biyayış dı yi.

Efsaneya 115. dı Şêx Said dadiya xu ra beno, beni verê pirikê ey Şêx Eli Palıyi. Şêx Said cad wırzeno pay.

B) Motifi keremat ki mexluqatê tebiyeti u eşya ser wareameyeni

1. Serê aw ra pay şiyayış.

Efsaneyi 78 u 79. dı Mala Por,84. dı Mala Salah u 92. dı keynayı Sofi Şekeri aw ser pay şını.

Ino motif zaf kıhan o. Ocak gore ino motif çımeyê xu Kıtabo Muqedes ra geno. Hezreti İsa u şakirdê xu duşmenan ra remeni. Yeni verê dengizi duşmeni reseni cı, uca dı İsa şakirdanê xu wenışneno serê yo kelek u o zi serê dengiz ra ling şino. Menakıbnamê Heci Bektaşî Weli, Menakıbul Kudsiye dı nımuneyê ino motif esti. Mewlana u Ahi Evren zi ino qeyde keremati mocnayı (Ocak, 2002: 277-278).

2. Qewetanê tebiyeti u hediseyi bı waştışê xu gore idare kerdış

Efsaneya 77. dı qewge esto, dew kowena tēmıyan. Mala Musa dua keno. A hel heme ca beno mij u du. Çım çıman nêvineno, qewge biriyeno, dewıcı şını keyeyanê xu u hema du vıla beno.

3. Şınawıtış u pê hesnayışê zıkır u tesbihan ê mexluqatanê bêgan

Efsaneya 85. dı Melow Kal seba ardışê kolıyan şino darıstan. Uca dı şınaweno ki dari hê zıkır kenı. Uca ra çik nêbırneno u dest veng yeno.

4. Xızmetê xu dı mexluqatanê bêgan xebıtınaşı.

Mıyanê weliyan dı çiyêkê gani ya zi bêgan rê hukımkerdış dereceya piliyi nawneno. İni motifi şeklê motıfanê yo tēverok i. Sebebê esilê inan zi weliyi ki wahirê keremati, qayıli ino wesifê xu bımocni sobina weliyan. Labelê şexıso bin ki wahirê keremat o, eke yo keremata dahina zor bımocno, şexıso verin ino hal dı hurmet dano cı u ey xu ra piliyêr hesıbneno (Sakaoğlu, 2018: 188)

Efsaneyi 90 u 91. dı Sofi Şeker; efsaneyi 93,94 u 95. dı Şarık Şıwan; efsaneya 96. dı Şarık u Solderz sel, aw u şıt rê hukımkarı kenı u pê sel aw ya zi şıt benı. Tiya dı sel yo wasıtaya ki efsaneyê Şarık Şıwan dı weliti; Sofi Şeker u Şarık u Solderz dı zi dereceya weliti nawnena. Eke sela yo weli ra çılki kowti o weli dı kēmane esto, o weli hema tam nêpociyayo. Eke sel ra yo dilope zi nêkowt u weli a sel bıresno menzıla xu kēmaneyê ey çın o, o weli bıyo xas. İni efsaneyan gore Sofi Şeker u Solderz xas i u tam pociyayı. Şarık zi xas o, la hema kēmane ey dı esto. Efsaneya 102. dı Şêx Ehmed Cebaxçuri bı keremata xu serê bani dı loğ çarneno u bı ina keremat Şêx Cebaxçuri welitiya xu mocneno u beno serfiraz. Efsaneya 118. Şêx Şerif herr rê hukımkarı keno, yo çengê herr erzeno duşmenan ser, duşmeni çik nêvineni u eskeran xelısno.

C) Motifi keremat ki heywanan seri wareameyeni

1. Qıseykerdişê heywanan

Efsaneya 98. yo heş leyirê xu kerd vin u Şêx Ehdulahi rê dua wazena.

D) Motifi keremat ki çıyanê nımıteyan seri wareameyeni

1. Vinayiş u nawıtışê kes u hediseyan ki cayê binan dı yeni wareameyiş

Efsaneya 75. Mala Kose u Şêx Şemsedini Palıyi yobinan ra zaf dur i, labelê bı kerematanê xu halanê yobinan vineni.

2. Zanayişê fıkr u çiyeko aqlê yoyi ra viyeren

Efsaneya 107. Şêx Ehmed çıyo ki aqlê lacê xu ra viyeren zano, efsaneya 109. dı zi Şêx Erif derheqê xu dı çıyo ki aqlê embazê xu ra viyeren waneno.

3. Eşkera kerdişê eşya u madeyi ki nımıteyi

Efsaneya 82. awa werdişi çın a. Dewıcı zaf tengasi dı yi. Mala Salah dewican rê cayê mezêlê xu wesiyet keno. Wexto ki wefat keno, dewıcı cayo ki wesiyet kerdo kene, aw veciyena.

4. Zanayişê çıyo ki demo viyerte dı wareameyo u qediyayo

Efsaneyê 71. Hec Huseyin Şemson, 74. dı zi Mala Ebdulkerim hediseyi ki biyi seke çımanê xu ra bıvini yo yo vani.

5. Xeberdayişê çıyi ki demo ameyoğ dı yeni wareameyiş

Efsaneyê 75. dı Mala Kose, 118. dı zi Şêx Şerif demo ameyoğ ra xeber dani.

6. Zanayişê halanê qebıran

Efsaneya 114. dı Şêx Hemza halê weliyo ki mezêlê xu dı yo zano u ey dır qısey keno.

E) Motifi keremati ki qeweti muqedes, insan ra ser u nımıte ser dı wareameyeni

1. Viniyayişê Pêxamberan

Efsaneya 89. dı yo dewıc wextê Herbo Yoyın ê Dınya dı çar hebi asparan vineno. Yo Hezret Eli yo, Yo Hezret Ebubekir o, yo Hezret Hemza yo u bıhurmet nameyê asparê çarın nêvano, labelê o zi Hezret Muhammed o.

F) Motifi keremat ki wesifê biyolojik dı wareameyeni

1. Holkerdişê nêweşıyan

Efsaneya 88. dı yo keynaya nêweş u bêçare esta. Seyid Eli la giredano u dua keno keyna şifa vinena u bena weş.

G) Motifi keremat ki kesi ki weliteyê inan qebul keni ser o wareameyeni

1.Xelîsnayîşê kesi ki binê tehluke u felaket dı yi

Efsaneyâ 97. astorê yo merdım remena, o merdım bı nameyê Şêx Ebdulah ardım wazeno u yo kalo sıpi astor depışeno u teslim keno. Efsaneyâ 100. dı yo heş musalatê yo merdım beno. O merdım bı nameyê Şêx Ebdulah ardım wazeno. Yo çi gıneno heş ro u heş remeno. Efsaneyâ 118. dı zi Şêx Şerif bı keremata xu xeylê duşmenan ra Ataturki xelîsreno.

2. Pê tay weri zaf tenan mird kerdış

Efsaneyâ 102. Şêx Ehmed Cebaxçuri pê yo kilo rız Sadrazam, wali u meymananê xu yê binan keno mird.

Anadoli dı nımuneyê motifê kerematanê weliyan ra tor zêd ino motif o. Ahmet Yesewi yo nan neway u new hezari weliyan, eskeran u padişah rê bar keno u hemînê inan keno mird. Tesirê Ehmed Yesewi ra Anadoli dı nımuneyê motifê “Pê tay weri zaf tenan mird kerdış” xeylê zafî: Adıyaman dı Şêx Şukru pê yo tasa mast u qedayîfî heme muridanê xu, Abdal Musa yo qaba qıckek dı wer poceno u pê çoras hezar eskeran, Ebdurrahman El Erzingani pê çar panc kilo cew u çar panc balye simer astoranê leckeran u pê yo vara zi leckeranê Muradê 4.i, Weli Babayo Ispartayıc pê yo tenceri leckeran u pê yo şinik cew u dı cıwal simer astoran, Karacasu ya Aydın dı Şêx Kemal pê simer u cew astoran u pê yo tasa şorbaya goştê yo zarc zi eskeran keni mird. Wan dı Seyid Fehim Arwasi u Heyder Bey; Siwas dı Dadaş Emi, Samit Baba u Çoban Bey; Çolig dı Şah Kızıl Deli; Erzingan dı Terzi Baba; Giresun dı Koyun Baba, Derviş Eli Baba, Şêx Mustafa u Çoban Baba weliyi ki “pê tay weri zafin tenan kerdî mird” ra yi (Karadavut, 2016: 720).

3.Bı iqaz xelîsnayîşê kesânê ki tehluke u xırabi dı yi

Efsaneyâ 113. Şêx Ebdulah ğeyb ra Seyda Feyzulah i iqaz keno, nêverdeno bıkow şan u şohret.

H) Motifi keremat ki kesi ki welitiya inan qebul nêkeni ser o wareameyeni

1.Bı qewetê keremat vera yona weli serkowtış u ey rê hukm kerdış.

Efsaneyê 99. dı Şêx Ebdulah,102. dı Şêx Ehmed Cebaxçuri u 105. dı Şêx Ehmed Çuni bı keremata xu welitiya xu mocneni u vera weliyanê binan serkowte beni.

2. Pê zotan duşmenanê xu rê ceza dayış

Efsaneya 104. dı yo qetılkar sucê xu nano yona merdım ser. Şêx Ehmed zot dano pıro. O qetılkar mıreno.

3. Duşmenanê xu rê felaket musalat kerdış

Efsaneyê 72. dı Heci Guevi, 81. dı Mala Salah, 87. dı Seyda Mala Eziz kesi ki tera inan nêkeni, bêhurmeti keni ya zi zırar dani cı rê felaket musalat keni.

1.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni

Ini efsaneyi çımeyê xu verê İslamiye ra geni. Ma gereka tiya dı kultê weliyan u kultê kalıkan izah bıkeri. Kultê kalıkan dı eğleb kalıki muqedes hesıbiyeni. Baweri ra gore badê mergê kalıkan yo çeşid qeweto istisnayı dıyeno cı u bı ini qeweti eşkeni keyeyê xu rê ardım bıkeri. Ina baweri ra yo fehm ameyo meydan ki ters u hurmet têmiyan dı yo. Inay ra ruhê kalıkan rê qurban biriyeni, eşyayê inan muqedes hesıbiyeni u mezelê inan zi muqedes i (Ocak, 1992: 12).

Kultê kalıkan dewro Şamanist dı bilhesa badê qebul kerdışê Budizm bı kerematê ezizanê Budistan dahina biyo zengin u badê İslamiye bı tasawuf kultê weliyanê Tırkan kerd hedre. Ino qeyde kultê weliyan hem dergahanê Suniyan hem zi dergahanê teberê Suniyan dı aver şı (Çıblak Coşkun, 2020: 38).

Kultê weliyan, keso ki Homayi ra nızdi qebul beno u wahirê qeweto istisnayı yo rê bı baweri -wexto ki gani ya zi merde yo- seba ardım girotişi bı çeşid rituelan ca ardış o. Ini weliyi temsilkarê ercê hemınê ya zi yo qısımê ictimai, dini u exlaqî ê komelê xu hesıbiyeni. Komel bı ini erceyanê xu keso ki muqedes qebul kerdo xu ey rê yo hesabeno. Ino qeyde o weli, qey ê komeli yo insano sade niyo, o hemınê erceyi xu yi ki tera inan keni. Ino kult ancax badê mergê weli yeno meydan. Her weli kult qebul nêbeno. Gereka qebirê ey weli bıbo ya zi yo qısım eşya ki ey ra mendo bıbo. Ino qebir ya zi eşya gereka seba caameyişê têki waştışan, tedawiyê nêweşiyan ziyaret bıbo u ser dı adaq ya zi qurban bıbirniyo. Gereka seba dua derheqê ê weli dı têki qısayi bıbi ya zi duayan dı nameyê cı bıviyero (Ocak, 1992: 6-9).

Tiya dı ma vateyê Ocak ra fehm keni ki efsane ya zi qısayê rındi ki weliyan ser yeni vatış bı esıl exlaq, erce u pawıtışê komeli yo. Ma vac yo komel ki zanatkar o weliyê o komeli zi o qeyde zanatkar o, zanat ser qısey keno u exlaqê zanati telqin keno. Ahi Evran inan ra yo. Yo komel zi ğeza keno weliyê inan zi lecker o. Sarı Saltuk inan ra

yo. Tiya dı muhimiya efsaneyan zi kıfş beno. Efsane teyna yo vatişê şari niyo, hemînê erceyê komeli ihata keno u zaf tewıro ercayeyo.

Kulturê ziyareti welatê ma dı zaf zengin o u wextê kalıkan ra heta nıka muhimiya xu muhefeze kerdo. Anadolu dı hema zi insani bı çeşid sebeban şını ziyaretan ser u bı tewır rituelan ani ca. İskender Oymak sebebê ziyaretê ini cayan bınê dı hebi sernuşteyan dı top keno:

Bı meqsedo manewi ziyaret kerdış: Yo qısım ziyaretkeri seba dua, Homayi rê dest akerdış, hazo manewi u feyz şını. Ini kesi uca dı çiyêk nêwehdneni, qurban nêbırneni u çaput nêbesteni. Sureya ihlas u fatiha waneni, ruhê keso ki definkerdeyo rê hediye keni u çiyê ki wazeni Homayi ra paweni.

Seba menfeato maddi ziyaretkerdış: Ini kesi zi esas ziyaretgâh ra çiyêk nêwazeni, Ellahi ra wazeni. Ziyaretgâh waştışê inan rê yo wasita yo. Bı ziyaretgahan Homayi ra wazeni. Bı ekseriyet,

- a) Nêweşi ra xelısyayış
- b) Seba cı rê gerguş biyero dınya
- c) Seba duaya varan
- d) Wehdınayış u waştış
- e) Seba keynayanê keye dı mende rê veciyayışê qısmeti
- f) Seba mal u milk
- g) Seba ziyaretgah ra tawsıye gırotış (Oymak, 1996: 296-297)

Eliade gore kesi ki eleqedarê ziyaretani ziyaret, kerra ya zi darı herında qeweto esıl qebul nêkeni; ini muqedesi u asayeyê qeweto esıl i (Eliade, 1992: x). Fıkrê Eliade ra gore ma eşkeni vaci keso ki şino ziyaretan derd u waştışê xu vano u dua keno seke verê qeweto esıl (Homa) dı yo u ey ra wazeno u xu hına his keno.

Atasagun gore fenomenê ziyareti zey mezelan, tırban, kerreyan, daran, çimeyê awan, banan, şikeftan, leweyan, kuyan u mewkiyan bı çeşid objeyan dı aseno. Şar bawer keno ki ini cayan dı serê tebiet dı yo qeweto istisnayı esto. Şar mo çım ra oniyeno ziyaretgahan, inan dır eleqeder beno u goreyê fıkr, aqıl u xeyalê xu isbat keno (Atasagun, 2006: 49). Tiya ra kıfş beno ki ğeyretê isbatkerdışê şari ki ziyaretan ser o biyo sebebê zêdinayışê efsaneyan ê ziyaretan.

Çolig hetê quban, ziyaretan, tırban u inan rê inankerdiş dı zaf dewlemend o. Şarê Çoligi egleb inan ra vani ziyar ya zi ziyaret. Ma tiya dı ziyareti ki mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı yi u inan ser efsaneyi yeni vatış ra behs keni. Ini ziyaretan dı şêxi, weliyi, şehidi, xasi definkerde yi. Ge ge zi ziyaretgâh dı weliyan ra yo eşya ya zi virameyiş esto u biyo sebebê ziyaret. Ma vaci efsaneyanê ma ra “Estuna Sofi Şekeri” ino qeyde yo ziyaret o. Kesi ki ziyaretan dı definkerdeyi ra têki nasnameyê xu belli yo u şecereyê inan zi esto. Ma vaci Kur Huseyin, Sofi Şeker inan ra yi. Têki bı nameyê xu yeni zanayış, la derheqê inan dı melumat çın o ya zi tay o. Ma vaci Ziyara Şêx Kalenderi inan ra ya. Têki zi vatışê weliyan, hon ya zi vinayışê merdımmanê xasan, cerıbnayışê şari ra yeni zanayış. Ma vaci yo merdım xas honê xu dı ya zi bı şeklo istisna yo aspar bıvino, ya zi yo ca dı kalo rısıpi bıvino; ino hal miyanê şari dı yeno vatış u uca beno ziyaretgâh. Ziyaretê Mezelê Horsi inan ra yo. Şarê Çoligi ini cayan muqedes qebul keno u zaf hurmet dano cı. Baweriya şari gore ini ziyaretgahan dı qeweto maddi u manewi esto. Şar hêvi keno eke ziyaret bıkeroy feyde reseno cı. Ino sebeb ra waxtê verinan ra derd u waştışê kami beno şıno ziyaretgahan ser, têki rituelan ano ca, xu rê yo çare wazeno. Ino qısım dı çoras hebi efsaneyi esti. Ma ini bı kılmi dani şınasnayış u dıma tehlil keni.

Efsaneyi 120, 121, 122, 123 u 124. Estuna Sofi Şekeri ser i. Estuna Sofi Şekeri dewa Xeylan ê Darahêni dı ya. Ma verco Sofi Şekeri ra behs kerd, ina estun zi ey ra yo yadigar a. Sofi Şeker gem ra yo dar ano dewa xu u erzeno. Ina dar pay vındena, doruverê dar dês keni, ban vırazeni. Şarê o mıntıqa ina estun muqedes hesıbneno. Verco ziyaretkeran seba şifa estun telaş kerdên, berdên eştên serê adırı u du verdayên xu ser. Ina estun ser zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneya 120. dı wexto ki dewıcı şını ware zey run, turaq çıyo ki bı qıymeto ani verê estun dı roneni u bawer keni ki Estuna Sofi Şekeri weri inan muhefeze kena. Rocêk dızdı yeni ki wadeyê Estun dı her çi werê dewican esto bıtıravi. Şını zerre dı run geni. Wexto ki şını oniyeni ber çın o. Run ani cayê xu dı roneni a hel ber abeno. Ino qeyde çend hew geyret keni, la nêşkeni çik beri u dest veng şını. O roc ra pey çewi uca dı dızdey nêkerda. Efsaneya 121. dı dewa Heydan ra yo merdım pê cınaza ani. Ino kes verê estun dı rakoweno u serê sıbayi beno weş, wırzeno pay u pê lıngan şıno dewa xu. Efsaneya 122. dı mehkumi yeni yo keye. Yoyi ciniya o keyeyi ra perseno, vano mehkumi ameyi keyeyê şıma? Cini vana “Ina “estun” ocağa mı weşun ki mehkumi nêameyi keyeyê ma”. Serê sıbayi wırzeni ki a cini merda. Efsaneya 123. dı yo cini pa dı hebi qıcanê xu bano ki estun tede ya cuyena. Mırdeyê aye zi esker

dı yo. Şew cini sareyê xu verê estun dı nana ro, a hel ber abeno yo merdım yeno ki çımanê cı dı çıla vêşena u şaşıka kesk pıradaye ya. Lehif serê qıcan ra nano hewa u destê xu saweno qıcan ra, şıno oniyeno embar u bad oniyeno turaq ra. Cini serê sıbayı oniyena ki ber ho kilitkerde yo. Çıkeso nêzani, la mıqatê ey keyeyi keno. Efsaneyaya 124. dı yo cemat dı vani çew nêşkeno axuro ki estun tede ya ra dewar bero. Yo dewıc vano ez eşkeno. Yeno axur ra yo bız geno şıno verê dereyi, uca dı yo xas yeno ver. Tera vano “ Tı ina bız veradani, nu ez çımanê tu veci teber”. Mêrik bız veradano u remeno. Estuna Sofi Şekeri wesifê kultê weliyan nawnena u hema zi şarê o mıntıqa tera inan keno.

Efsaneyaya 125. dı Kur Huseyin Kol nêweşo, wesiyetê xu dano. Vano cenazaya mı bıdên serê yo tawugi, tawug ça dı vındert uca dı mı defin bıkerên. Kur Huseyin şıno rehmet, cenazaya ey nani serê yo tawugi. Tawug xu bı xu şıno, şar zi kowen dima yeno Darabi dı cayo ki nika defin kerde yo. Uca dı tawug vındeno u Kur Huseyin defin keni. Efsaneyaya 126. dı Darabi dı Seyid Hesên Sevin nêweş o. Mabeynê mide u loqlayanê ey dı yo qul esta. Hiriyes serri doxtoran dı geyreno, perhiz keno nêbeno weş. Wehd keno ki eke nêmiro meqberê Kur Huseyin vırazeno u wehdê xu ano ca. Şew hon vineno. Dı teni yeni ey ser ra, halê ey perseni, dima destê xu beni sineyê cı u şını teber. Sodır wırzeno dest beno sineyê xu ki dec çın o u beno weş. Babiyê xu ra vano kalıkê ma Kur Huseyin Kol qulê mı girot u ez biyo weş. Efsaneyaya 127. Mezelê Horsî ser yeno vatış. Ino mezel kışta dewa Ğeyd ê Darahêni dı yo. Wextê verinan dı pilanê dew seba dısmacê sıbayı şiyi uca yo sıpıla diyo. Pırin u tımanê sıpi pıradaye bi. Vatên verê hêni ra desmac geno u şıno Mezelê Horsî dı beno vin. Yo dewıc zi şeklê cini dı diyo u kincê kesk pıradaye bi. Mezelê Horsî dı zaf qebir esti, çew nêzano qebrê ey kamci yo. Efsaneyaya 128. dı cayê mezelê Mala Por ra kam dar bıbırno, yo bela yeno sareyê ey. Yo dewıc cesaret keno, uca ra dar ano. A şew banê ey vêşeno. Efsaneyaya 129. derheqê Mezelê Sofî Eli dı vaciyena. Ino mezel dewa Armaşin ê Darahêni dı yo. Serê mezelê Sofî Eli dı yo kerra esta. Şarê o mıntıqa gore ina kerra muqedes a. Yo serwan bêhurmeti keno, vano ino merde sekeno mı u a kerra leyr keno. Serwan pancas metreyi şıno ya zi nêşino astor ey dana erd ro, miyaneyê ey şikiyeno u uca dı mireno. Efsaneyaya 130. Mezelê Torsa ra behs beno. Mezelê Torsa dewa Vartok(Yazkonağı) dı yo. Ino mezel dı Şêx Hesên u Şêx Usman definkerdeyi. Ino mezel zaf rewin o. Dewıcı her serr serê mezeli dı qurban bırayni. Vani ku ra horês teqeyo ameyo serê dew. Serê ziyaret ra yo çi hiri hew biyo berz u nêverdayo zırar bıdo dew. Horês verê dew ra viyerenno şıno. Efsaneyaya 131. dı dewa Xelifan ê Kanires dı yı qub esta. Kalıkanê Xelifanican verco uca dı zıkır kerdên,

badê cu biya ziyaret. Her ca ra seba şifa mîlet ameyni. Wextê Usmaniyan dı esker adır erzeno o mintıqa. Uca dı heme çi vêşeno a qub nêvêşena, teyna manena. Efsaneya 132. dı Şêx Sileman wefat keno. Dewa ey dı bendaw vırazeni u meqbera ey kowena binê aw. Yo Xarpêtic honê xu dı Şêx Silemani vineno. Şêx Sileman tera vano ez filan ca dı yo, cayê mı zaf xırab o, mı tera veci. Xarpêtic bı tewafuq yo Çoligici vineno u tera perseno: Tı ino qeyde yo dew zani, uca dı ziyaret esto? Çoligic vano dewa ma dı yo, uca dı bendaw vıraziya, dew neqıl kerda Çolig. Honê xu ra behs keno, piya yeni Çolig, şını meqbera Şêx Silemani hewılmeni. Wexto ki hewılmeni oniyeni tera hema kefenê ey nêhelisıyayo. Benatê dı se serr ra zêd zeman viyert o, la hema zırar nêdiyayo cı. Efsaneyi 133 u 134. Sıltan Qubeysi ser i. Ini efsaneyan gore Sıltan Qubeysi sencexdarê Pêxamberi yo. O rid ra tera vani Sıltan Qubeysi. Ino ziyaret sınorê Çolig u Palıy dı yo u serê yo leweyo berz dı ca geno. Efsaneya 133. gore serê ziyaretê Sıltan Qubeysi dı yo teyra sıpi esta. Vani eke gruba ziyaretkeran dı keso gunakar ya zi bêdesmac bibo a teyr firena şına. Yo grup şına ziyaret. Rayer dı yo kal vineni. Kal vano miyanê şıma dı yo gunekar esto, o zat xu kerd şeklê teyr fira şı. Efsaneya 134. dı şarê Çoligi gore wextê Hezret Omeri dı eskeri Bısilmanan yeni Darahêni dı çend hebi dewan geni, şını Kelaya Gêği geni, yeni Kelaya Palı yi. Tiya dı zaf şehid dani u remeni serê leweyê Gırdbelek. Uca dı zi zaf şehid dani, Sıltan Qubeysi zi sencexdarê Bısilmanan bı u o zi uca dı şehid beno. Bısilmanan ra hotay teni teyna maneni. Efsaneya 135. gore serê Hêniyê Rızo dı yo xas esto. Rızo dewa Darahêni ya. Vani yo gunekar şino serê hêni oniyeno ki yo kal ho nımac keno. Kal tera vano, tı reyna bêri tiya ez çımanê tu yo qul ra vecena. Verinan ra yo cini vatên,” Ez seba awa meşk şiyeni serê hêni, mı zaf rey serê hêni dı yo sıpıla di. Serê salan dı nımac kerdên. Cılê ey sıpi bi, zey vor bi. Mı sılîlê xu dekerdên ameyên, mı ra çık nêvaten.” Efsaneya 136. Ziyara Ağan ser a. Ino ziyaret dewa Fatrakom ê Darahêni dı yo. Efsane gore serê ziyaret ra panc hebi çılayi wırışti, serê dew ra şiyi u heme ca bı roşn. Vani weli u şehidê Ellahi yobinan ra geyreni, o roşnê inan o. Efsaneya 137. Ziyaretê Az ser vaciyena. Ziyaretê Az dewa Binziyar ê merkezê Çoligi dı yo. Çew nêzano kam definkerde yo. Vani wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı serê ziyaret ra topi erziyayi Rusan ser. Kami zi vani Herbê Qıbrisi dı top erziyayi. Efsaneya 138. Ziyaretê Bastek ser vaciyena. Ino ziyaret dewa Evdalon dı yo. Vani ziyaretê Bastek dı waya Şarık u Şarwon definkerde ya. Rocê ineyi yo veng u reqiyê lınganê astoran rayir ra viyereni, labelê çık nêaseno u şını serê ziyaretê Bastek. Vani ê Şarık u Şarwon i u ameyi waya xu diyariya waya xu. Efsaneya 139. Ziyaretê Celaledin ser vaciyena. Ino

ziyaret dewa Melekan ê Darahêni dı yo. Vani ino ziyaret dı Celaleddin Harzemşah definkerde yo. Dewa Zımag ê Siwun ra yo merdım şino hec. Hec dı yo xort yeno verê ey. Perseno cı, vano ez Celaleddin Herzemi yo, ciranê tu yo u filan ca dı definkerde yo. O merdım hec ra yeno, o ziyaret newe ra vırazeno u wesiyetê xu dı vano ki mı kışta Celaleddin dı defin bıkerên. Qıcı ey, o wesiyeti ani ca u kışta ziyaretê Celaleddin dı ey defin keni. Ma derheqê ino ziyaret dı kitabê xu “Servi Bölgesi Folkloru” dı çend melumat dayi. Şarê o mıntıqa gore a ziyaret dı yo qomutan u eskeri xu definkerde yi (Samuk, 2022: 169-170).

Efsaneyâ 140.dı Ziyaretê Fetil ser a. Fetil dewa Kelaxsi ê Darahêni dı yo, wextê verinan dı dersxane bı. Yo seyda uca dı muderisey kerdên, ders dani softeyanê xu. Rocêk yo nêweşi kowena Fetil, hemînê softeyan mıreni. Uca ra pey Fetil biyo ziyaretgah. O mıntıqa ra heta Darahêni kam nêweşo u bêçare yo, şino Fetil dı çiyêk bırneno, dua keno u yo şew rakoweno. Vani uca ra zaf kesan şifa diyo. Efsaneyâ 141. Ziyaretê Heci Xelifeyi ser vaciyena. Ino ziyaret dewa Xelifan ê Kanireş dı ca geno u meqamê Heci Xelifeyi yo. Vani kam uca ra çaran bıbero muheqeq yo bela yeno ey ser o. Yo mêrik uca dı çaran bırneno u beno, lodê vaşê ey vêşana. Xelifan ra yoyi uca ra çaran, cıawır koweni axura ey u yondes hebi bızê ey kışeni. Efsaneyâ 142. derheqê Ziyaretê Hecer Babayi yena vatiş. Wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı yo heli serê kuyê Hecer Babayi dı serê ziyaretê Şeker Babayi ra fireno u serê eskeranê ma dı tur erzeno. A hel eskeri ma qewet geni, Rusi meğlub beni u memleketê ma ra şini. Ina mesele ra eskeriyê nameyê Şeker Baba nawo pa. Efsaneyâ 143, 144 u 145. Ziyaretê Kalemin ser vaciyeni. Ino ziyaret dewa Aldu (Alaaddin) dı yo. Kalemin zi kalıkê Alduncan o. Efsaneyâ 143. gore wext verinan dı yo nêweşi kowena dewari u heywani telef beni. Şini serê ziyaret dı qurban bırneni nêweşi edilyena. Keni edet u her serr ino ziyaret dı qurban bırneni. Benate dı epey zeman viyereno, dewıcı ino edet terk keni u nêweşi heyna veciyena. Qurban bırneni edilyena. Ino edet hin terk nêkeni, hema zi devam keno. Efsaneyâ 144. dı mehkumi yeni dewa Aldu, Kalemin şino vera, inan ra vano eke şima zırar bıdi ina dew, ez çımanê şima vecena. Mehkumi yeni keye dı ina mesele vani. Yo dewıc inan nêkeno u şew honê xu dı Kalemin vineno. Efsaneyâ 145. dı zi yo mêrik serê dara ziyaret dı yo simore kışeno. O mêrik beno nêweş çoras roc koweno cıl.

Ziyaretê Kalemin dı kultê weliyan esto. Kalemin kalikê dewıcan o u weliyê Homayi yo. Panc sey serr ra zêd esto ki dewıcı her serr serê ziyaret dı qurban bıneni bı çeşid rituelan ani ca.

Efsaneya 146. dı Ziyaretê Kondurman ser yeno vatış. Ino ziyaret hududê Boglon u Muşi dı yo. Yo şane beno. Nêweşi kowena cı, heme cayê ey dı birin veciyeni. Wahirê pesi tera ecız beno u ey fetılno. Şane teyna kuyan dı maneno. Geyreno şino zerreyê yo şikeft dı maneno. Awa şikeft ra weno, destan u riyê xu şuweno. Badê cu oniyeno ki heme cayê xu biyo weş. Efsaneya 147. u 148. Ziyaretê Leckeri ser vaciyeni. Ino ziyaret dewa Fatrakom dı bınê qereqol dı yo. Vani uca dı yo lecker definkerde yo u xasê Homayi yo. Efsaneya 147. dı yo esker şew nobet depışeno. Oniyeno mezelê Leckeri eke o mezal yo bajaro gırd o u qêri gınena cı. Efsaneya 148. gore zi mehkumi şini qereqola Fatrakom ser. Vani mehkuman vatên, heme ca bı tari, ma çık nêdiyên, mermiyi ma isabet nêkerdên. Vani a grub dı hotay panc tenan ra panc teni mendi. Efsaneya 149. Ziyaretê Mehmed Meyrabi ser wextê kalıkan ra yena vatış. Vani o wext nêweşi zey merdıman ameyni. Hiri hebi aspari yeni, astorê inan nêmaneni astorê insanan. Yeni verê Ziyaratê Mehmedi Meyrabi ra şini. Mehmed Meyrabi mezelê xu ra wırzeno u esparan fetılno. Badê cu yo dewıc ra vano ini nêweşi yi. Mı inan ra yo kışt, yo kerd birindar u o bin zi rema. Hin nêşkeni nêweşi biyari ina dew. Efsaneya 150. Ziyaretê Pirık Mala Wısıf ra behs beno. Yo seydar tıfing nano simore ra. Simore şino zerreyê dara ziyaret dı xu nımneno. Seydar a dar vêşeno. Şew pirık Mala Wısıf yeno honê seydari u nêverdeno rakowero. Efsaneya 151. dı Ziyaretê Qerwaşi ser vaciyena. Yo ğireti verê yo qıral dı qerwaşi kerdên. Ellahi rê dua kena, vana hin emanetê xu bıgir. Ellah Teala ganê aye geno u uca dı defin keni. Efsaneya 152. Ziyara Qıl Sur ser vaciyeno. Ina ziyar dewa Mataron ê Darahêni dı ya. Yo ciniya gej verê yo dar dı gınena erd u xu ra şına. Badê cu xu hesiyena, oniyena ki biya weş u zıt a. Dewıcan ra vana, kınca dani pıra, doruverê a dar geni u keni ziyaret. Efsaneya 153. Ziyaretê Ser Kerri ser vaciyena. Ino ziyaret dewa Gewil(Eskibağ) ê Darahêni dı yo. Efsane gore vısturi zaf teda kena veyva xu. Rocê cumeyi veyv raykena ki heywanan rê velg biyaro. Rocê ineyi bınayışê velg gune yo. Veyv tersa vısturiyê xu şına. Darey dana kamci dar ra guni yena. Veyv dua kena Ellah duaya aye qeubul keno u serê kerri dı hêdi hêdi şına war u bena vin. Efsaneya 154. dewa Xeylan ê Darahêni dı viyerena. Serra 1989 dı mehkumi u qorici pêkoweni. Mêrikan vatên yo sıpila veciya destê xu nani guleyanê ma ver u açarnayên, guleyi ameyên ma

ser. O sıpila Ziyaretê Sofî Şeker o. Efsaneyâ 155. derheqê Ziyara Şeş Bırayan dı vaciyena. Ino ziyaret dewa Ğeyd(Karcı) dı serê yo leweyo berz dı yo. Çew nêzano ini kami, ça ra yi, çı wext şehid bi. Vani serê Ziyara Şeş Bırayan ra çılayi wırzeni, zey astareyi beni berz u çı qeyde estare qerifiyeno o qeyde şini serê Ziyara Şarbon. Dewıcan zaf rey diyi. Efsaneyâ 156, 157, 158 u 159. Ziyaretê Şêx Kalenderi ser yeni vatış. Efsaneyâ 156. dı sareyê yoyi zaf deceno, şino ziyaret ser u dua keno. O merdım xu ra şino. Yo sıpila veciyeno. Cêr ra cor sıpi yo u derg o. Sıpila çend hew ey mêrıkı hewa nano u roneno. Mêrık xu hesiyeno, oniyeno xu biyo weş u war. Efsaneyâ 157.gore serê Ziyaretê Pir Ezizi (hetê Hêni dı yo) ra yo çılay ameya serê Ziyaretê Şêx Kalenderi dı biya vin. Dewıcan zaf hew ina çıla diya. Efsaneyâ 158. gore dı teni şini serê Ziyaretê Şêx Kalenderi dı geyreni zerdan. Qazme dani pıro, yo dest qazme inan ra geno u erzeno. Oniyeni çik nêvineni u remeni. İnan ra yo serê sıbayı bı ğeleti damançe dano lınga xu ra u beno seqet. Efsaneyâ 159. gore dew dı cını yo merdım esti. Vani ma şiyeri serê Ziyaretê Kalenderi dı dua bıkeri. Keni nêkeni nêşkeni ey merdımı beri. Vani cını ey merdımı nêverdayo o şiyero ser. Ziyaret cınan tera geno.

Ma motifi ki ziyaretanê Çoligi dı viyereni gore tesnifê Ahmet Yaşar Ocak (Ocak, 1992: 89-92) izah keni.

1. Badê merdışi xu gani nawıtış

Efsaneyê 127 dı Mezelê Horsi, 130. dı Mezelê Torsa, 135. dı Xasê Hêni Rızo,139. dı Celaleddin Harzemi,144. dı Kalemin, 149. Mehmed Meyrabi. 154 dı Sofî Şekeri, 156. dı Şêx Kalenderi xu nawneni.

2. Bı qıseykerdış cayê xu kıfşkerdış

Efsanaya 139. dı Celaleddin Harzemşah Mekke dı xu nawneno yo dewıcı, ey dır qısey keno u cayê xu tera vano. O dewıc yeno tırba Celaleddin Harzemi vırazeno. Efsaneyâ 149. gore nêweşi şeklê insanan dı yena, Mehmed Meyrabi mezelê xu ra vırzeno, inan fetılno u badê cu yo dewıc dır qısey keno.

3. Çiyi ki kışeni ya zi tehrib keni ra muteesir nêbiyayış

Efsaneyâ 131. her ca vêşeno Quba Xelifan zırar nêgena.

4. Kesi ki tera inan nêkeni u zerar dani cı rê felaket ardış

Efsaneyi 122 u 124. dı Estunê Sofî Şekeri, 128. dı Mezelê Mala Pori, 129. Mezelê Sofî Eliyi, 135. sıpılayê Hêni Rızo, 141. Ziyaretê Heci Xelifeyi,145. Ziyaretê

Kalemini, 150. Ziyaretê Pirik Mala Wısıfı, 153. Ziyaretê Ser Kerriyi u 158 dı Ziyaretê Kalemini dı ino motif aseno.

5. Mexluqatê bêgani rê hukum kerdış, xızmetê xu dı xebıtnayış

Efsaneyê 148. dı Ziyaretê Leckeri, efsaneyê 154. dı ziyaretê Sofi Şekeri pêrodayışê eskeran u mehkuman dı qerşunan rê hukum keni u açarneni mehkuman ser.

6. Mexluqatê bêgani ki xu bı xu hareket keni.

Efsaneyê 125. dı Kur Huseyin Kol mireno. Cenaza ey nani serê tawugi, tawug xu bı xu şino cayo ki nıka definkerdeyo.

7. Şeklê Heywani dı xu nawıtış

Efsaneyê 133. dı Siltan Qubeysi xu şeklê teyra sıpi dı nawneno u wexto ki gunekari yeni fireno. Efsaneyê 142. Hesar Baba şeklê heli dı serê leckeranê ma ra fireno u ceraset dano inan.

8. Weş kerdışê nêweşyan

Efsaneyê 121. dı Eftuna Sofi Şekeri, 126. dı Ziyaretê Kur Huseyin Koli, 140. Ziyaretê Fetılı, 143. Ziyaretê Kalemini, 146. dı Ziyaretê Kondurmani, 152. dı Ziyaretê Qıl Sur, 158. dı Ziyaretê Şêx Kalenderi ino motif mocneni. Tesirê İnan ra têki nêweşan şifa vineni.

9. Yo kesi ya zi yo komeli halo tehlikeyin u afetan ra xelısnayış

Efsaneyê 120. dı Estuna Sofi Şekeri, 130. dı Mezelê Torsayi, 137. dı Ziyaretê Azi, 142. dı Ziyaretê Hesar Babayi, 144. dı Ziyaretê Kalemini, 148. dı Ziyaretê Leckeri, 149. dı Ziyaretê Mehmed Meyrabiyyi u 154. dı Ziyaretê Sofi Şekeri dı ino motif esto.

1.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni

Baweriya şari gore tayê cayan dı şehidi esti. Şar eğleb bı honan, bı şeklo istisnayı dı vinayış, bı keremata weliyan u bı motifê roşn ini cayan kıfş keno u bı kelimeya “şehid” cayanê inan teqdim keno. Xısusiyetê inan zi zey ziyaretan o. Göde zi ino xısus dı hına vano: Anadolu dı mezelanê şehidan zafi ra bı zeman halê tırban giroto u şehidi zi zey weli ameyi hesabnayış. Ini mezeli bı zeman biyi muqedes i, şar şeklê ziyaretan inan diyar kerdo u zey efsaneyan bı kerematan waştı ki weliti bıdı cı (Göde, 2002: 323).

Şarê Zazayanê Çoligi zaf itibar dano şehidan. Cayê inan zi ziyaret hesabneni, rituelanê ziyaretan ani ca u cı rê dua keni. Ino qısım dı pancyes hebi efsaneyi esti.

Efsaneya 160. Şehidê Belqıs ser o vaciyeno. Fexran dı yo mêrik şino serê mezê Şehid Belkısı bêhurmeti keno. Yo veng u şoq veciyeno, mêrik gineno erd u xu ra şino. Efsaneya 161. Şehidê dewa Şueği(Aricılar) ser a. Dewa Şueği mıntıqayê Sencex dı ya. Uca ra rayir beni. Yo kerra kowena fekê dozer, dozer nêşına. Ramitoğ yeno war, oniyeno ki yo merdım ho binê kerra dı yo. Cızmeyi pay dı yi u silah zi kışta cı dı yo. Vani ino yo şehid o. Dewıcı cı rê ca vırazeni u uca keni ziyaret. Efsaneya 162. u 163. Şehidê Gırdbelek ser vaciyeni. Ino şehid leweyê dewa Kuermon (Yelesen) dı definkerde yo. Efsaneya 162. dı yo çıla asmên ra kowena serê Gırdbeleki u heme ca beno roşn. Efsaneya 163. dı zi zey efsaneya Rustemê Zali vaciyena. Vani yo lecker o, ina welat ra yo. Otır yo merdım ki zaf qewetın o. Hendê gıranê yo merdımı yo kerra depıştên, eştên dur. Yo gurzê ey bı, zaf gırd bı. Efsaneya 164. u 165. Şehidê Gola Beji ser vaciyeni. Ino şehid dewa Arçuk ê qezaya merkezê Çoligi dı yo. Efsaneya 164. gore dewa Arçuk ra yo merdım u Şêx Tahar şini cayê ey. Şêx u şehid uca dı cezm keni. A hel uca ra yo çıla şına serê Şehidê Gomêli. Şêx dewıc ra vano, eke çiyeko tu diyo, heta hot serri çew ra vaci, tı mirenı. O dewıc heşt serri ra pey dewicanê xu ra vano. Efsaneya 165. gore kam qorriyê Şehidê Gola Beji ra dar bıbirno, yo bela yeno sareyê ey ser. Yo dewıc uca ra dar bırneno, a şew ciniya ey lacê xu xenıqnena. Yoyi, dar ra yo gil bırneno, hınglan serê dar ra koweno, gineno gayê ey rê, ga mirenı. Dew dı yo zi tera inan nêkeno, şino uca dı dar bırneno, gineno erd ro u destê ey şikiyeno. Efsaneya 166. derheqê Şehidê Gomêli dı vaciyena. Ino şehid zi dewa Arçuk dı yo. Dew ra dı teni ino şehid dır raşt yeni. Yo esker bı, tıfingê ey zi dest dı bı. Vani ma tıfing tera bıgiri. Tesel keni nêşkeni tera bıgiri. Kayışê şehidi bırneni, tıfing dest ra koweno. Şehid yo paskul dano inan ro, yoyi çoras roci cıl dı maneno. Efsaneyê 167. Şehidê Heşwareyi ser vaciyena. Ino şehid Fexran(Ilıcalar) dı definkerde yo. Vani uca dı yo şehid esto, wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dı biyo şehid. Verinan ra yo uca dı rakoweno. O şehid yeno honê ey. Vano “Ez niz sekena tu, ek ez leşa bê sareya”. Ino şekıl cıgiriyo tera u ey wırıznenı. O kes uca dı yo howş vırazeno u keno ziyaret.

Alptekin gore ino motif çimeyanê fekki hem zi çimeyanê nuşteki dı yeno zanayış u edebiyato modern dı zi ca geno. Ino motif egleb wextê fethê dızdan dı yeno mocnayış. Efsaneyan gore İstanbul dı Ulubatlı Hasan, Bağdat dı Genç Osman, Qers dı Celal Baba, Konya dı yo esker, Magosa dı Canbulat Paşa fethê dızan dı bê sare herb kerdi. Motifo esil qomutan ya zi yo esker herb dı sareyê cı biriyeno, la bê sare herb keno(Alptekin,

2018: 124). Efsaneyaya Şehidê Heşwareyi ino motif esto, labelê hikayeya şehidi nêyeno zanayış.

Efsaneyaya 168. Şehid İlyas ser yena vatış. Cayê Şehid İlyasi Fexran dı Goristanê Alas dı yo. Dew dı yo şino serê mezêlê şehidan ra viyereneno u beno nêweş. Vani cını perayi ey ser. Şini Seyda Mala Ebdulcelil ra seba şifa dua wazeni. Seyda şino serê mezelan, oniyeno yo mar ho şino. Pancês kilometre taqib keno. Mar ageyreneno tera vano, “Agêr şu! Feqihan helqaya zıkır gıreda bi, şıyo gınayo pıro. Ino sebeb ra biyo nêweş. Tı heta şiyeri keyeyê xu, beno weş.” Seyda reseno keye, o zi beno weş. O mar şehid İlyas o, xu şeklê mar dı mocnayo. Efsaneyaya 169. Şehid Karer ser vaciyena. Ino Şehid mıntıqayê Karer dı, nızdê Kuyê Hesper Babayi dı yo. Yo bezırgan şino hetê Kareri, keyeyê dostê xu dı beno meyman. Dostê ey kowto cıl, nêweş o. Bezırgan ra meseleyê xu vano. Dostê bezırgan yo quçê kerra vineno. Qul ra oniyeno ki eke yo merdım ho uca dı, cızme yi pay dı yi u silah zi ver dı yo. Kerrayan wedareneno u a gam dı yo pay dano fekê ey ro. Gıneno erd ro, dı roci ra pey milet ey vinena u ana keye. Efsaneyaya 170. dı Şehid Kurê Hesiran ra behs beno. Kurê Hesiran Gırwas dı yo leweyo berz o. Yo şane uca dı pesê xu meğelneno. Yo aste vineno, vano qey koli yo u geno şeqneno. Uca dı sareyê xu nano ro, oniyeno weta ra yo ho yeno ki kincê sıpi pıradayeyi. Tera vano “Şıma pesi ma ser çarneni tay o, nıka zi asteyanê ma şeqneni. Lez a lınga mı biyar, nu ez çımanê tu vecena.” Şane wirzeno, lezabez uca quç vırazeno u pesê xu geno şino. Şane beno nêweş, dewıcan ra meseleyê xu vano. Dewıci şini ey asteyi vineni, defın keni u ser dı yo heywan zi bıneni u yeni. Efsaneyaya 171. Şehidê mezêlê Vılık ser yena vatış. Ino şehid dewa Vılık ê Darahêni dı goristanê dew dı yo. Bınê mezêlê dew dı rayir vırazeni. Dewıci ramitoği ra vani tiya dı mezêl esto, bıney dur ra rayir ber. Ramitoğ inan nêkeno u dozer dano pıro. Seni ki dozer berkule finena xu fek nıška ra kowena hewa çend metreyi erziyena dur. Verinan ra yoyi zi uca dı serê hêni dı yo sıpıla diyo, desmac gırotên. Efsaneyaya 172. Şehidê Tırpon Sıpi(Tırb Sıpi) ser o. Ino şehid dewa Serbon (Dilektepe) ê Boglon ra dı km dur o. Uca dı yo eskero şehid esto. Milet şına ziyaret kena. Fek u çımı yo mêrik beni çot, beni serê Tırpon Sıpi. Yo muyes yena dana çıman ey ro cad beno weş. Vani rocê paşeme nımacê eşayi ra pey yo çıla kowena ta, şına Sarbon dı kowena u dı saeti ra pey reyna a çıla vêşena u şına cayê xu. Şarê o mıntıqa gore a çıla ruhê o şehid o. Efsaneyaya 173. Şehidê Yekmali ser vaciyena. Cayê Şehidê Yekmali dewa kıhan ê Xelifan ra hiri kilometre dur o. Vani qomutanê Usmaniyan bı. Wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dı yo hon vineno. Yo tera vano, “Rusi Qerecehenım

dı yi, heme zi hon dı yi, eskerê xu bıgir u şu.”. Leckeranê xu geno şını heminê Rusan uca dı qır kenî. O zi birindar beno u yeno Yekmal dı şehid beno. Efsaneya 174. Şehid Zurav ser yena vatış. Şehid Zurav kışta rayirê Çolig u Kanireş dı yo. Vani wexto ki uca dı rayir vıraşt, des hebi dozeri şikiyayi. Oniyeni imkan çın o ki rayir vırazi, cayê ey dês kenî u rayir bıney ca hewılne.

Ma verco vato ki mezêlê şehidan zey ziyaretan u şehidi zi zey weliyan hesıbiyeni. Efsaneyi şehidanê Çoligi zi ino xısus mocneno. Kerematê weliyan, şehidan ser zi vaciyeni u motifê ki kerematê weliyan dı viyereni tiya dı zi estî. İnan ra tayi hına yi:

1. Badê merdışi xu gani nawıtış

Kokê ino motif dı bêmergey esto. Quran dı “Kesi ki rayirê Homayi dı kışiyayi ra mevacên merde yi, ê merde niyi; labelê şıma nêzani.”(Bakara, 2/154). Ina baweri ra bilhesa efsaneyi şehidan wareameyi. Efsaneyanê ma dı şehidi şeklê roşn ya zi çıla, honan dı, ya zi bı gani xu nawneni. Şehidê Belqıs, Şehidê Gola Bej u Şehidê Mezeli Vılık xu gani nawneni. Şehidê Heşwari u Şehidê Kurê Hesiran hon dı xu mocneni. Şehidê Gırdbelek, Şehidê Gola Bej u Şehidê Tırpon Sıpi dı zi motifê roşn esto u ê xu şeklê roşn ya zi çıla dı nawneni.

2. Keso ki beno şahidê keremata yo weliyi, eke vaco felaket yena ey ser a

Ino motif efsaneya 164. dı Şehidê Gola Bej dı viyerenî. Uca dı Şehid u Şêx Tahar cezm kenî u Hec Selim zi inan vineno. Şêx tera vano eke tı hetani hot serri ino sır çew ra vaci, tı mirenî.

3. Kesi ki tera inan nêkeni u zarar dani cı rê felaket ardış

Ino motif efsaneyanê şehidan dı zaf viyerenî. Kam ki zırar dano cayê inan, cayê inan ra yo çi beno, bêhurmeti keno kerdışê xu ver bı qati yo felaket yena sareyê ey. Efsaneyanê 160, 165, 166, 168, 169, 170, 171 u 174. dı ino motif esto.

Mezêlê şehidan ki zerreyê bajaran dı mendi bı qatıyet niyeni wedarnayış. Planê bajar se beno wa bıbo gerekca cayê şehidan gore vıraziyo. Kam ki wazeno cayê inan bıbedılno felaketi yeni ey ser. Şikiyayışê zengeneyan u kepçeyan, qelıbiyayışê kamyonan, karkeri ki serban ra gineni erd, idarekari ki felç beni heme zerreyê inê motifi dı yeni vatış (Göde, 2012: 323)

Efsaneyê Şehidê dewa Şueği, Şehidê Mezêlê dewa Vılık u Şehidê Zurav dı wesayiti tehrib beni u nêşkeni rayir vırazi. Inay ra cayê rayir yeno hewılınayış.

4. Motifê Roşn

Efsaneyê 160, 162, 164 u 172. dı cayê şehid dı, zey çıla ya zi astare roşn aseno. Şehidê Tırpan Sıpi dı bilhesa şewanê paşeme badê nımacê eşayi dı yo çıla kowena ta, çend saeti ra pey heyne şına cayê xu u bena vin.

5. Şeklê Heywani dı Xu nawıtış

Efsaneyê Şehid İlyasi dı ino motif xo mocneno. Şehid şeklê mari dı xu nawneno.

6. Weşkerdışê nêweşiyen

Ino motif efsaneyê Şehid Tırpon Sıpi u Şehid İlyasi dı aseno.

1.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni

Hezret Eli zumayê Hezret Muhamedi u xelifeyê çarın o. Hezret Eli miyanê Bısilmanan dı bı cesaret u cengaweriya xu yeno şımasnayış. Ey, bı ini wesıfanê xu İslamiye rê zaf xızmet kerd. Meydananê herbi dı bı astorê xu Dundıl u şımşêrê xu Zılfıkar biyo namdar. Her mıntıqayê Anadolu dı Hezret Eli ser o meseleyi yeni vatış. Xaseten cengnameyan dı Hezret Eli serê insanan dı yo, wahirê wesıfanê istisnayı yo u qehremanê hemınê Bısilmanan o. Dundıla ey zi wahira halo istisna ya. Zulfıkarê ey bı halo istisna taswir beno. Her nuqtaya Anadolu dı Hezret Eli ra alameti esti. İnan ra yoyi efsane yo. Anadolu dı heme her ca dı Hezret Eli u Dundıl sero efsaneyi yeni vatış.

Anadolu dı hema hema her ca dı herında lınga astori ki serê yo kerrı dı ya, şeklê ameyişê Hezret Eli ercınıyayo. Ge ge zi wexto ki Dundıl bı ters ya zi yo ca ra peraya herında lınganê verinan ya zi lınganê peyinan biyo hikaye. Zey Bucakê Divriği, Çermikê Diyarbekiri, Gaziantap, Divriği yê Siwasi, Doğanşar, Hafik, Malatı, Erzingan, Yozgat, Xarpêt, Diyarbekir, Afyon, Niğde, Çıldır, Fethiye, Alanya, Korkuteli, Pulumur, Maçkayê Trabzon u Giresun ciya ciya mıntıqayanê Anadolu dı ma eşkeni ini herından bıvini (Göde, 2002: 268-269).

Çımeyanê tarixi gore ordiyê İslami wextê Hezret Osmani dı ameyo mıntıqayê Çoligi. Efsaneyi ki ma aredayi ra efsaneyê Sıltan Qubeysi gore Ordiyê İslami yeni Kelaya Gêği geni u dima yeni Palı dı herb keni. Efsaneya Quçê Pêxamberi gore zi Ordıyê İslam yeni Kelaya Palı, Kelaya Seyar u Kelaya Babiğ geni u ina gëza dı Hezret Eli zi ca geno.

Ino qısım dı heşt hebi efsaneyi ca geni. Efsaneya 175. dı dewa Sayerê Siwun ê Darahêni dı şeklê gew yo ca esto, tera vani Gewa Hezret Eli. Kafiri uca dı doruverê

Hezret Eli geni u yo gew vırazeni. Hezret Eli pê Dundıl xu erzeno weverê dereyi u xelisiyeno. Nıka uca ra vani Gewa Hezret Eli, tayi zi tera vani Gola Hezret Eli. Yo çal a u doruverê cı dı kerreyi esti. Efsaneyaya 176. dı gore Hezret Eli yeno mıntıqayê Kuyê Hesareki. Uca dı paya Dundıl esta. Vani Hezret Eli yeno uca ra oniyeno hetê Suka Merran eke keynayê Armeniyan hê meydan dı kay kenı. Uca ra yo kerraya gırd geno erzeno inan ser. Nıka a kerra dı herında engıştanê Hezret Eli belli ya. Efsaneyaya 177. dı dewa Ruymelean(Çaybaşı) ê Darahêni dı yo kerraya qulkerde esta. Tera vani “Kerraya Dundıl”. Vani sahabeyi yeni uca ra şını Kelaya Seyar geni. Hezret Eli uca dı yo kerra qul keno, Dundılê xu pa besteno u peya şıno herb. Efsaneyaya 178. dı rayirê Sayer u Kason dı yo kerra esta. Ina kerra ra vani “Kerraya Lınga Beri” Serê kerra dı herında lıngan esta, vani ini herındı lınganê Dundıla Hezret Eli yi. Wexto ki beno vêrsi dur ra şeklê astori veciyeno. Seke fotoğrafê astor o, vani o fotoğrafê Dundılê Hezret Eli yo. Efsaneyaya 179. gore pey dewa Şenıg(Gözer) dı serê yo leweyi dı herında payê Dundıla Hezret Eli esta. Yo nuqta zi Simsor dı ya. Vani Dundılê Hezret Eli hend derg bi ki yo lınga xu Simsor dı naya ro, a bin zi leweyê Şenıg dı naya ro. Nıka serê kerran dı herında lınga Dundıl belli yo. Efsaneyaya 180. dı serê rayirê Zımag u Wışkala dı yo kerre esto. Ino kerre dı yo qul esta, zey herında payê her ya zi astor a. Vani ina qul herında payê Dundıla Hezret Eli ya. Efsaneyaya 181. dı verê dewa Melekun ê Darahêni dı yo kerreyo xışn esto. Vani Hezret Eli u keynayê qırali serê Kela Seyar dı qenc kay kerdo u ino kerre zi qencê inan a. Efsaneyaya 182. dı mabeynê dewa Şelaheydo ê Darahêni u dewa Horsel ê Hêni dı yo kerreyo xışn esto. Vani ino kerre şeylê Hezret Eli ya.

1.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki yi

1.4.1.Efsaneyi Şexısanê ki Virameyişê Şari dı Ca Gıroto

1.4.1.1 Heyduti Sosyali

Tarix dı zafinê komelan dı qehramanê şari esti ki vera statuko, zulm u nêheqey serewedarito. Ini qehremani wextê xu dı miyanê şari dı biyi bıqıymet. Cuwa pey vir u vatıšanê şari dı ca gırot u bı zeman biyi efsane. Ini qehremani hema hema her komel dı ameyi vinayiş u miyanê şari dı biyi pil. Wexto ki otorite biyo zeif xu nawıto u vera kesanê ki şar rê zulm kenı mucadele kerdo. Komelê binan dı Robin Hood (İngiltera), William Tell (İswiçra), Gregorio Cortez (Meksika), Jesse James (ABD); kulturê Tırkan dı zi Koroğlu, Dadaloğlu, Pir Sultan Abdal, Çakıcı Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe qehramananê şari ra tor zêd yeni zanayiş (Gacar, 2019: 302).

Eşqıyayı ser o şeklê pozitif u negatifi dı hebi hawayê oniyayişi esti. Hawayê oniyayişo verin gore eşqıyayı, seba şari hereketê xuvereştış u hereketêko pil o. Hawayê oniyayişo bin gore zi eşqıyayı, verba qontrolê dewlet kesi ya zi komi ki xuver hereket keni u zırar dani şar (Gacar, 2019: 303; Gözütok, 2011: 50).

Hobsbawn mefhumê “heyduto sosyal” erzeno orte u inê mefhumi hına terif keno: Dızdo ki dızdiya yo mutemeti keno ra heta asiyê organizekerdeyi u komanê gerilayi ki hetê idarekaran ra bı nameyê heydut yeni wesıfnayış, kesi ki bı zor şelêneni u azayê yo grubı qanunan gore eşqıya yi. Eşqıyayı yo sarewedartışo komelki u hediseyê prostesto yo. Otoriteya dewlet u miranê feodal gore eşqıyayo sosyal sucdar hesabiyeno u esilê xu dewıco ki kowto teberê qanun dı yo. Şar gore o qehreman o, hetê inan ra yo, heyfgêr o, verba bêdaleti qewge keno u belka yo serwer o ki azadiya inan dano cı (Hobsbawn, 1995: 10-11).

Çolig dı zi zey Yado, Qasê Kosi, Keloğlı u Em Heyd kesi efsanewi ya zi qehremani şari esti. İfadeyanê corinan gore ma eşkeni vaci Yado, Qasê Kosi u Keloğlı heyduti sosyal i. İni kesi qanun gore heydut i, labelê şari gore qehreman i. Virameyişê şari dı cayo muhim giroti. Zey efsane, deyir ueb. vatışanê şari dı nameyê inan viyereni. Miyanê şari dı inan rê hurmet esto u hema zi virameyişê inan gani yi. Em Heyd ser o ma nêşkeni ino terif bıker. Mucadeleyê ey egleb şexsi bı. Labelê o zi bı cesaret u mucadeleyê xu biyo efsane u virameyişê şari dı ca giroto. İno qısım dı ma çar hebi efsaneyi aredayi.

Efsaneya 183. dı Em Heyd ser o. Em Heyd (Ömer Becerikli) dewa Vazenan ê Darahêni ra yo. Hediseyanê Şêx Said dı ca geno. Eskeri yeni dı bırayê ey kışeni. O zi çend hebi eskeran kışeno u beno mehkum kuyan ra geyreno. Badê cu teslim beno, cezaya hepis dani cı. Wexto ki hepisxane ra veciyeno yatağa xu nêbeno, embazan xu ra vano ez çend hebi bēnamusan kışeno tepiya yeno. Şıno epey wext niyeno, yo mude ra pey reyna koweno hepisxane. Embazê ey bı meraq vani “ Tu va ez çend tenan kışeno yeno, tı çıra zaf mend?”. Vano “ Ez şıyo mı bēnamusi kıştı nêkıştı nêqediyayi, ê ma zi biyi nēnamus.”. Em Heyd şêşt u çar tenan kışeno. Se serr emir keno u Muş dı şıno rehmet. Em Heyd dewanê Darahêni u Boglon dı namdar bı, hema zi bı qısey xu “ Ez şıyo teber bēnamusan bıkışı, heme kes biyo bēnamus, pê kıştış nêqediyeni.” yad beno.

Efsaneya 184. dı meseleya Kel Oğlı vaciyena. Esilê nameyê ey Ehmed o, ağayê dewa Fatrakom o. Şewa Serrnewe dı mirê Palıyî İsmail Begi kışeno u şıno ku. Fermanê

ey veciyeno. Eskeri yeni Fatrakom dı zaf tenan alıqneni. Ehmed Ağa beno mehkum. Qeydan dı şeklê Keloğlı viyereni. Kuyan Siwun, Palı u Qerebegan ra geyreno. Çı wext, seni merdo belli niyo. Vani teslim nêbiyo, heta extiyariya xu dı zi kuyan dı geyrayo u kuyan dı merdo.

Keloğlı, yo şexıso efsanewi yo. Hediseyê ey peyniya serranê 1700'ın ameyo meydan. Virameyişê ey biyi zeif, labelê ey ser hema zi meseleyi yeni vatış. Kami gore pehliwan o, kami gore qehreman o, kami gore zi Keloğlan ê estanikan o. Kam vano idam biyo, kam zi vano kuyan dı emirê xu kerdo tamam. Nıka Çolig dı, Xarpêt dı, Diyaberkir dı, Adana dı tornê ey esti, herkes derheqê ey dı ciya ciya çi vano.

Efsaneya 185. meseleya Qas Kosi yena vatış. Qas Kosi Herbê Dınyaya Yoyın dı serwanê milisan bı u Şêx Şerif het dı vera Rusan herb kerdo. Hediseyê Şêx Said ra pey bırayê Şêx Saidi Şêx Ebdurrahim teslim nêbı u kuyan dı pa eskeranê xu geyreyên. Eskeriya zi ey dıma bı, taqıb kerdên. Astorê Şêx Ebdurrahim beni keyeyê Qas Kosi emanet keni u dıma gerreyê ey keni. Xeber geno ki şikayet biyo u esker ho ey dıma yo. Qas Kosi pa cini u qıcanê xu remeno, şını ku. Badê cu koweno miyanê eskeranê Şêx Ebdurahimi u inan het dı mucadele keno u uca dı beno namdar. Miralay Eli Heyder ra cayê inan vani. Inay ser yeno dewa Melekan koşka Xelil ağayi vêşneno u inan ra heşt tenan kışeno. Esker badê cu cayê inan tesbit keno, ciniya ey kışeno u ey zi derbest keno. Miralay Eli Heyder wazeno ki miyanê şari dı şerefê ey bışikno. Inay ra çoras roci dew dew ey çarneno, işkence keno cı u tera vano “ Qaso eman bıwaz!”. O zi vano “ Heydo, ez comêrd o, eman nêwazeno.” Eli Heyder bıhêrs vano “ Tı qey mı ra nêvani Eli Heyder Beg, mı ra vac Eli Heyder Beg u eman bıwaz ez tu ef bıkeri.”. Qas Kosi vano “ Eke tı mı ra vaci Qasım Ağa, ez zi tu ra vano Eli Heyder Beg”. Eman nêwazeno. Badê cu hukmat ey ef keno, labelê Eli Heyder bı işkence ey kışeno.

Qas Kosi mıntıqayê Siwun, Qerebegan, dewanê Palı u dewanê Hêniyi dı zaf namdar bı. Zaf tenan nameyê ey nayo qıcanê xu ra. Cewabo ki dayo Eli Heyderi hema zi vaciyeno. Mucadeleyê ey teyna verba dewlet nê bı, verba ağayan u milisan dı zi mucadele kerd.

Efsaneya 186. meseleya Yadoyi ser o. Yado ya zi Yadê Mehmudê Ebasi esilê xu dewa Darahêni Şin ra yo. Kam gore qaçaxê eskeri bı, kam gore cendermeyan dır dano pêro u ey ra şıyo ku u biyo mehkum. Yado kuyan dı bı serran geyreyo, hediseyanê Şêx Said dı ca giroto u eskeran dır kowt pê. Mucadeyê Yadoyi dı ciniya ey Telli Xanım zi ca

gena. Ya zi zey camêrdan kincan dana xu ra, Yado het dı bê ters mucadele kena u kuyan dı kişiyena. Yado zi Telli Xanım ra dıma kişiyeno. Yadin bı cesaret, cıhati u camêrdê xu kuyanê Çoligi dı bı namdar. Şarê Çoligi tera zaf heskerdên, inan çım dı Yado yo qehreman bı. Inay ra şarê Çoligi zaf wesifi u nameyi dayi cı.

Ehmedê Dırıhi wesif u nameyanê Yadoyi hına izah keno: “*Yadîni tarîxê kurdan de bi qehremanîya xo ca girewto. Yado miyanê şari dı bı ini nameyan ya zi wesifan ameyo şınaşnayis. Yadîn, mîyanê şarî de, kitaban de, kilamanê dengbêjan de bi kirdkî (zazakî), kurmanckî û tirkî bi zaf nameyan şinasîyêno (nas beno). Nameyê eyê ke mi tesbît kerdê, nê yê: Bingöllü Yado, Uzun Boylu Yado, Yad, Yadê Began, Yadê Ewasî, Yadê Mehmudê Ebasî, Yadîn, Yadîn Axa, Yadîn Paşa, Yado, Yado Axa, Yado Paşa, Yadoyê Dimilî, Yadoyê Navdar, Yahaza, Zaza Yado*”(Dirihî, 2010: 26)

Yo komel yo kesi ra hesbikero virameyişê ey gani depişeno. Inay ra zaf cayanê Çoligi dı Yado ra xatırayi esti u bı nameyê ey yeni zanayış. Dırıhi ino xısus dı hına vano: “*Ez bi zanayışê xo eşkena vajî ke hetanî ewro, tarîxê kurdan de çi kesî hendê ey nameyê xo nêdayo welatê ma. Banê Yadîn Paşayî, Cawo ke Yadî teyare vista, Çirê Yadî/Kanîya Yado, Gemê Yadî, Gomê Yadî, Hokê/Wekê Yadî, Newala Yadî, Mezêl Cînê Yad, Qulê Yadî, Warê Yadî, Xirbê Yadî...*”(Dirihî, 2010: 27)

Nameyê Yadoyi nika tayê faaliyetan ya zi propagandaya siyasiyan dı şıxuliyeno. Labelê Yado xaseten yo fikir ya zi yo dahwa ser nêkowt ku. Vatoğanê ma zi ino xısus izah kerdo. Elaltuntaş u Karaca meqaleya xu dı ino xısus dı hına melumat dayo: Yado seba siyasetê dewletê newe ra kowt miyanê hereketê sarewedartış. Labelê Yado direkt verba dewlet mucadele nêkerdo. O verba despotiyê meheli vınderto. Heto bin ra zi Yado verba ağayê ki teda keni şar rê mucadele kerdo. Ino sebeb ra ma nêşkeni vaci Yado seba dewletê bânizami ya zi nizamo bê dewlet mucadele kerdo. Waştışê ey şarê xu rê zordarey ra dur, yo heyato bîdalet temin kerdış o (Elantuntaş&Karaca, 2021: 54-55).

1.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan

Verco mıntıqayê Çoligi dı têki şexısı cuyayi ki zey qewet, cihatey, aqıl ueb. bı tayê wesifanê xu şınasiyayi u meselayê inan hema zi vaciyeni. Ekseriyetê inan bı leqmatık u efsaneya xu yeni virameyiş. Ino qısım dı heşt hebi efsaneyi ca geni. Efsaneyi 187,188 u 189. Evdalonıcan ser o vaciyeni. Evdalo Darahêni dı yo dew a. Vani Evdalonıcı verini zaf bıqewet bi. Efsaneya 187. dı Evdalonıcı yo qıl dı vay veceni, raştê

yo kerri yeni nêşkeni veci. Vani ancax datê ma bîşko mo kerreyi bîşeqno u vay veco. Cı rê hot hebi patilayan poceni(yo patila hendê hiri çar hebi nan a). Datê inan patilayanê xu weno, o kerre şeqneno u vay vırazeno. Ina vay hema zi esta. Efsaneya 188. dı yo Evdalonıc şino esker. Qomutan yo golaşgir ano Evdalonıc dır golaş keno. Evdalonıc o golaşgir nano hewa erzeno. Qomutan hayret dı maneno, vano tu seni yo antreman kerdo ki hend bıqewet i. Evdalınıc vano, ez antrenman ra çık nêzano, wexto ki şiyen dewari, mı herında kerra gewe kaş kerdên eştên dewari ser. Efsaneya 189. gore mêriko Evdalonıc dewa Rızo ra yo berda velgi nano serê kıftanê xu ano dewa Fatrakom(benate dı nızdiya 20 km rayir esto), uca dı zi yo loğ esta ki çew nêşkeno hewa nano. Evdalonıc a loğ zi hewa nano, erzeno serê berd. Ino merdım teyna arrsiya ari nani hewa(vani panc sey kilo esta). Efsaneya 190. gore dewa Şabon bı nameyê Gelt yo merdimo bıqewet biyo. Muş ra yo pehliwan yeno. Çoligi dı miyaneyê hemın roneno. Veng dani Gelt. Gelt o pehliwani keno berz u roneno u paya xu nano serê miyanê ey. Wali seba heywananê ey sol dano cı. Vani belka a sol panc sey kilo biya. Çıwalê sol erzeno serê kıftanê xu şino dewa xu. Efsaneya 191. Gılgıloğlı ser o vaciyena. Yo dewic zerreyê hêgayê gılgılı dı yo gerguş vineno u beno mıqat keno. Nameyê xu zi hêgayê gılgıl ra geno, tera vani Gılgıloğlı. Vatên hend bıqewet bı, arrsiyê ari bestên lınganê xu şiyên herb u dayên dêsi banan ro u bani war şiyên. Efsaneya 192. gore yo heş cityerê ağayı keno birindar. Ağa xeber şıraweno Hesê Wıson rê. Hes Wıson u heş gulaş keni. Hes Wıson heş kışeno u heyfê ağayı geno. Efsaneya 193. dı bı nameyê Hıng u Wasi dı hebi bırayı biyi. Ini wırdi zaf cihat bi, zaf bıqewet bi. Her roc cayêk ra yo bız tırawetên u werdên. Yo roc dest veng yeni u bıza dadiya xu weni. Dadiya inan kıfş kena ki yo bız kemiyaya. Vani şıt eyni şıt o, new çı des çı. Ino vateyê inan dewa Gewil dı zey idyomi hema zi vaciyeno. Efsaneya 194. Pırık Seyf ser o vaciyena. Pırık Seyf kalıkê eşıra Seyfanıcan o u merdimo bıaqıl u cihat o. O wext mıntıqayê Seyfan dı Ecemi biyi. Pırık Seyf pê aqıl u cihatê xu Eceman uca ra fetılno.

1.4.2. Binayi Tarixi

Mıntıqayê Çoligi dı zaf medeniyetan hukum kerdo. Labelê inan ra tay eseri tarixi mendı. Ini eseran ser o Çolig dı têki efsaneyi vaciyeni. Ino kısım dı hiri hebi efsaneyi esti. Efsaneya 195. meseleya Dıza Keynaya Qırali u Dıza Lacê Qırali ser o vaciyena. Efsane gore keynaya qırali u lacê qırali aşiqê yobinan bi. Benatayê wırdi kelayan dı mesafe zaf o. Lac u keyna bınê erdi ra yo tunel vırazeni u şımi yobinan vineni. Rocêk

tunel gınena pıro, wırdi piya bın dı maneni u mıreni. Efsaneya 196. dı meseleya Kelaya Şewatari yena vatış. Ina kela ra bı nameyo resmi vani “Kelaya Sebetias”. Labelê ina kela miyanê şarê Çoligi dı bı nameyanê Kelaya Şewatari, Dıza lacê Qırali yena zanayış. Kelaya Şewatari Darahêni dı naverê Çemê Muradi dı ya. Kelaya Keyna zi weverê Darahêni dı ya. Ina efsane gore zerra lacê Kelaya Şewatari kowena prenses. Her şew nişeno yo gamêş şino hetê keyna u yeno. Rocêk çend embazi laci yo qamış meqata gomêş rê keni war. Lac reyna şew nişeno gamêş şino hetê keyna. Awa Muradi zaf a, gamêş aw geno u ro dı şino. Lac zi xeniqiyeno. Inay ra a kela ra vani Kelaya Şewatari. Efsaneya 197. Koşka Madeni ser o yena vatış. Koşka Madeni dewa Ownik ê Darahêni dı ya. Efsane gore wextê Bizansi dı lacê qırali aşiqê keynaya qıralê Palıyi beno. Yo koşk vırazeno u keno berz ki Kelaya Palıyi tera bıaso u waştiya xu bıvino. Koşk zaf keno berz, keyna tera nêasena u o mıreno.

1.4.3. Efsaneyi Xıznavan

Çolig dı xıznavan ser o zaf efsaneyi vaciyeni. Ini vatışan dı zey sêhr tayê halo istisnayı esti. Eğleb ini xıznavi sêhrin u şifreyin i. Kam ini sêhr u şifreyan safi bıkerero eşkeno a xızna bıgero.

Efsaneya 198. Xıznavaya Quç Kun ser vaciyena. Vani wextê tehcir dı Armeniyan zey zerd, sêm ueb. hotay hebi barê dewa madeno bıqıymet uca dı defin kerdo. 199. gore bınê Kelaya Keyna dı yo xızna esta. Mangaya yo gawan verê Kelaya Keyna dı bena vin. Gawan rêça manga taqib keno, verê kela dı yo qul vineno. Şino zerre dı yo xıznavaya gırd vineno ki her çi tede esto. Goreyê xu çi geno, şino ki qul giriyaya. Zerdan nano ro qul abena. Ino qeyde sekeno nêkeno nêşkeno çik bero teber. Dewicanê xu ra vano, yeni qul biya vin. Heta şew uca keneni. Sıba yeni ki uca heyne biyo zey ver. Çend hew ino qeyde keneni u kendışê inan xuver debeno. Peyni dı hêviya xu fineni u caverdeni şini. Efsaneya 200. gore Dıza Keyna dı yo wadeyê xızna esto, kamcin heywan şiyero uca dı a xızna bıvino beno belek. Efsaneya 201. dı yo mêrik şino Kuyê Şerevdin dı beno meymanê yo şane yi. Şane cı rê şıt ikram keno u rakoweno. A hel yo muyes zerreyazincê şane ra veciyena, şina zerreyê zeli, uca ra zi veciyena şina serê yo quç dı bena vin. Şanê zi a hel yo hono weş vineno. Şane wirzeno honê xu vano. Mêrik fehmi keno, bena şew yeno bınê quç dı yo xıznavi vineno u geno şino. Efsaneya 202. dı Tahirê Tayro seba vıraştışê bani erd keneno u yo xıznavi vineno. Yo Armeni ano, zerdan helneno. Ino Armeni tera cayê yo xıznavi vano. Labelê ina xıznavi sêhrin a, nêasena. Eke ina xıznavi ser

ewlad u dadiya xu zina bikeri sêhr xeripiyeno u cayê xızna xu belli keno. Tahirê Tayro yo manga u yo viştıra ki aye ra biyo ano o mıntıqa dı gayi dano. Sêhr xeripiyeno uca dı yo lênê zerdan vineno u beno zengin.

1.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

Çolig dı tayê cayi esti ki bı çeşid sebeban terk biyi ya zi helaq biyi. Herında ini cayan belli ya, labelê ini cayan dı kam cuyayo, ini cayi çı wext u seni terk biyi ya zi helaq biyi qeti nêyo. Miyanê Şari dı ini cayan ser o wextê kalıkan ra efsaneyi yeni vatış.

Ino qısım dı panc hebi efsaneyi ca geni. Efsaneya 203. gore benateyê dewanê Darahêni ra Armaşin(Güvercin mezrası) u Mezraya Solaxan (Bayırlı) dı yo dew biya. Ina dew dı çoras heb keyeyi biyi. Yo del leyiri ardi. Dew dı çew nan nêdayo cı. Del u leyiri xu piya gesver mirenı. Homa Teâla ina dew helaq keno. Pa insanan u heywanan dew erd ro şına war. Efsaneya 204. dı dewa Kexmut ser o vaciyena. Dewa Kexmut, Boglon dı yo dewa Armeniyan bi. Wesar yeno, yo pising leyiranê xu kena xu fek u bena cayê dewa nıkayin dı ronena. Armeniyi ina mesele pilê xu ra vani. Zonayeyê Armeniyan vano dew terk bikerên, yo felaket yena ma ser. Serê sıbayi hezaz qılayeno, dew binê herr dı manena. Kesi ki vateyê zonayeyê xu keni xelısiyeni, ê bini piro mirenı. Efsaneya 205. dewa Qırqulaq ser a. Hetê Palıyi ra yo dew yena o mıntıqa dı ca dana xu. Nêweşiya goşrap(qabaqulaq) kowena miyanê dew. Pêro nêweş koweni, goşi inan maseni u mirenı. Hemınê dew leweyê Kuermon (Yelesen) dı defin keni. Inay ra a dew ra vani Qırqulaq. Efsaneya 206. dewa Xıraba ser a. Xıraba zerreyê Şirnan (Sudüğünü) dı yo mıntıqa ya. Vani xışt(yo nêweşi) kowta miyanê dew. Bê dı tenan pêro merdi. Çew nêzano ini kami u kamci qebile ra yi u çı wext merdi. La mezelanê inan ra belli yo ki Bısilman i. Efsaneya 207. derheqê Kiy Bela dı vaciyena. Kiy Bela yo het dı yeno menaya maya herr (bı Tırki toprak ana), heto bin ra zi yeno menaya “bajarê binê erdi”. Yo tofan beno. Asmên ra adır vareno, her çi vêşneno. İnsan her gani ra yo cıt geno u şino şıkefta Kiy Bela. Uca dı yo awa pil veciyena, a aw ra maseyi werdên u pê cuyayni. Hiri aşmi cuwa pey hende qama yo holyer vor varaya. Dıma hiri aşmi varan vareno u dınya binê aw dı mend. Hiri aşman ra pey zi aw anciya, asmên abıya, tic veciya u insani pa ganiyanê binan kowt teber u dınya ra biyi vıla. Efsaneya 208. derheqê Mezelê Doqan dı vaciyena. Mezelê Doqan wareyê dewa Azizan ê Kanireş dı yo. Miyanê mezelan dı yo rayir esto. Uca dı, dı keyeyê koçeran cuyeni. Vani kutıki yobinan geni. Semedê kutıkan ini wırdi keyeyi yobinan kışeni, inan ra çew nêmendo. Nameyê kutıko ki biyo sebebê

qewği “Doeq” o. Inay ra vani Mezelê Doqan. Çew nêzano ini koçeri kam i, ina mesele çı wext biya.

1.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

Tarix dı têkî hediseyi esti ki virê şari ra nêşini. Ini hediseyan ser zaf çi vaciyeni u fek bî fek vıla beni. Herında ini hediseyan, vatîşi hediseyan virê şari dı cayeko muhim geni. Ino qısım dı zi çend hebi efsaneyi esti ki virê şari dı hema zi gani yi.

Efsaneya 209. hududê Palı u Lıceyi ser vaciyeno. O wext dewê mıntıqayê Siwun besteyê Palı biyi. Siwun Palıyi ra zaf dur o, Hêni u Lıce ra zi nızdi yo. Erdê Palıyican zaf bî, hududê Palıyi zi nızdiyê Lıce dı yo. Çıra hına yo? Vani Palıyican u Lıceyican semedê hudud yobinan ra zaf teni kıştı. Mirê Palıyi u mirê Lıceyi seba omîşi yeni pêhet. Vani ma yo wer poci weniş astoranê xu, kamca dı werê ma bî serdın ma vındeni. Eke ma nêresayi pê, ma orteyê xu keni hudud. Mirê Lıceyi pilaw vırazeno, dekeno zerreyê yo xıl u wenişeno astorê xu koweno rayir. Mirê Palıyi zi somir poceno u dekeno zerreyê kuya qırıki u koweno rayir, yeno nızmiyê Lıceyi dı rastê mirê Lıceyi yeno. Oniyeni eke hema zi somir germına. Uca keni hudud. Vani inay ra erdê Palıyi zaf o. Efsaneya 210. dı lecê Zazayan u Kurmancan yeno vatîş. Mıntıqayê beldeya Gırvasi dı Zazayi u Kurmanci semedê heywanan lec keni. Qewğe beno gırd. Hetê Xınıs ra Kurmanci, Sêwregi ra zi Zazayi yeni ardım. Badê cu pê yeni u miri Kurmancan u miri Zazayan Kanireş dı nanê omîş dı yeni yo ca u benateyê xu dı weri vırazeni. Derheqê ino lec dı miyanê Zazayanê Bogloni dı ini wırdi hediseyi hema zi vaciyeni: Yo hedise dı vani nanê omîş dı Zazayan ra yoyi gıšta xu eşt adır u pê çiğarayê yo begê Kurmancan tafına. Hediseyo bin dı Kurmancan vato, şıma ra ini namdar Remo u Omo kam i? Şıma veng dayên cı; vatên Remo, Omo! Ma zi tersayên u remayên. Uca dı Zazayi huyeni. Tı nêvani ki wexto ki Kurmanci ramîtên cı, Zazayan vatên omey! Wexto ki Zazayan tıfing pa nayeni Kurmanci tepiya şiyeni. Ina hew Zazayan vatên remayi, remayi... Kurmancan zi vatên qey Remo u Omo dı hebi qehreman i u ameyi ardım. Efsaneya 211. dı hediseyê Quça Merga Menc ser o. Quça Merga Menc beldeya Germaw (Ilıcalar Beldesi) dı ya. Vani yo keynaya Armeniyan bena Bısilman. Babiyê keyna aye kışeno u kerrayan erzeno ser, keno yo quç. Dur ra yo şane zi inan vineno. Cuwa pey botan keno Bısilmanan. Vano Bısilmanan keynaya mı remnaya. Armeni yeni yoca, vani ma Bısilmanan dew ra biker teber. A hel şane yeno, çıyo ki diyo vano. Babiyê keyna remeno. Cayê keyna keni ziyaret. Kam ki yo waştayê yi bibo, niyetê xu ardên yo kerra nayên ser. Kam zi nahlet

kerdên Armeniyan u yo kerra eştên a quç ser. Ino şekıl kerrayi eşti piser yo quç viraziyaya. Efsaneyaya 212. wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı yo hedise ra behs beno. Verco mıntıqayê Çoligi dı Armeni u Bısilmani piya weri u weşi dı cuyayên. Badê cu Herbê Dınyaya Yoyın ame meydan. Rusi yo het ra heta dewa Armelu (Elmalı) ameyi u heto bin ra zi heta Raşteyê Şerefi ameyi. Armeniyan zi zafın ra hetê Rusan giroto u zaf zırar dayo Bısilmanan. Armeni şını yo dew, dewıcan dekeni zerreyê banan u vêşneni. Armeniyan ra dı teni bi, verco xızmkarê yo Bısilmani bi. Eqrebayi ey keyeyi zerreyê yo celi dı nımneni u inan xelisneni.

1.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

1.5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni

Benateyê insan u cayê ronıştışê xu bı zeman yo eleqeyo hisi yeno meydan. Ini cayi cı rê beni welat. İnsan qayilo ki mena bıdo her cayê welatê xu. Hedise u virameyişanê xu ra bı hereket mena dano cı. Efsaneyi ki cayê ikametgahan seri zi eğleb mo qeyde yeni wareameyiş. Ino qısım dı hot hebi efsaneyi esti.

Efsaneyaya 213. gore dewa Dirı Armeniyan ra menda. Ina dew nıka besteyê Gırvas a. Dirı ibadetxaneyê Armeniyan o. Direy dı pilê Armeniyan ronıştên. Serr dı yo hew teber ra Armeni ameyni, uca dı ritueli xu ardên ca. Vatên ware ra pê boriyan şıt ardên zerreyê dirı. Efsaneyaya 214. dewa Gaweron ser ra vaciyena. Nameyê Gaweron ser, dı hebi efsaneyi vaciyeni. Efsaneyaya yoyın gore pili eşıra Kejon mal u milkê xu bar keni u dew ra weneni. Vani wexto ki mal milkê xu bar keni yo ga zêd maneno u pê nêkeni. Gayi sare birneni, weni u şını. Inay ra a dew ra vani Gaweron. Efsaneyaya dıyın gore zi dewanê binan ra yo ga yeno zerreyê baxçeyê inan u zırar dano cı. Ini zi gayi sare birneni u weni. Inay ra dewanê binan name nayo pa “Gaweron”. Efsaneyaya 215. gore yo pısing şına serê locın, zimbêlanê xu estirena u çik vana. Yo Kasonıç vano, ina pısing vana eke şıma tiya ra nê şiyeri Ellah Teala şıma helaq keno. Vani ino sebeb ra Kasonıç uca ra bar keni, yeni cayo nıkayinê xu. Efsaneyaya 216. dewa Muradan ser o vaciyena. Vani kalikê Muradanıcan Murad yeno cayê dew dı erd keneno u a herr reyna dekeno zerreyê çal. Çal nêdebena. Vano tiya dı insani beni zaf, la rızqê inan tay o. Murad uca dı mendo u nameyê xu nayo ina dew ra. Efsaneyaya 217. dı yo keli şıno binê ğabi u weta yeno ki erdişê ey hi ya. O ğab birneni heta dewa nıkayin u çimeyê aw vineni. Uca dı dewa Rızo roneni. Efsaneyaya 218. dewa Xelifan ser o vaciyena. Pirikê Xelifanıcan Heci Xelife seyid o, Beğdad ra ameyo. Çuwaya xu dano qıcanê xu u wesiyet keno. Vano ina çuwa kam ca

dı erd dı şiyero war, şıma uca awan keni. Qıci ey yeni cayo nıkayin dı çuwa erzeni erd, çuwa şına war. Uca keni dewa xu u nameyê Xelifan nani pa. Çuwa zi bena yaşıl, bena dara valêr. Efsaneya 219. Eşıra Tawzi ser yena vatış. Efsaneya gore kalıkı Tavican seyidi yi u Moğolan ver Basra ra remeni, yeni yo mudet Kulp dı vındenı. Uca ra zi yeni mıntıqayê Tavzi dı roneni. Mirê o mıntıqa pa merdımânê xu yeno beno meymanê inan. Xanıma Ŝêx Zerraqi bê adır serê toq dı inan rê nan pocena. Mir u merdımı xu nanê xu weni u o mıntıqa Ŝêx Zerraqi rê hibe keni. Efsaneya 220. Taxa Simoni ser vaciyena. Vani Simon yo Armeni bı u bıaqıl bı. Keynayanê xu dano lacanê began u keynayanê began zi lacanê xu rê geno u pêronê mıntıqa keno binê destê xu. Her yo goŝeyê Çoligi dı lacanê xu, tornanê xu, xalanê xu, vıstoreyê xu rê dew ronayo. Taxa nıkayin ê Simoni dı zi lacanê xu rê yo dew ronayo.

1.5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vaciyeni

Yo ca, ku, kerre, dere, çem ueb. hema her çı ser o efsaneyi yeni vatış. Bı ını efsaneyan virameyişi gani maneni u ını cayi qıymet geni. Ino qısım dı ŝıyes hebi efsaneyi esti.

Efsaneya 221. dı Banê Koroğlı ser vaciyena. Kuyanê Çoligi dı zey kela yo ban esto. Vani ıno banê Koroğlı yo. Koroğlı ku dı banê xu vırazeno u zımıstan dı ku dı maneno. Vor zaf varena, beno puk, fırtına yeno. Kuyi veng dani, orreni, qêreni hal zaf beno xırab. Koroğlı hin zano ki mıreno yo not nuseno. Vano ez nê gestver merda nê zi teyŝaney ver merdo. Ez orri u qêriye kuyan ver merdo.

Ina efsane zaf cayanê Çoligi dı vaciyena. Alptekin ıno xısus hına izah keno: Efsaneyanê Çoligi ki kuyan ser yeni vatış dı baweriya “binê erd ra vengê xofın yeni” esta. Zaf teni vor, serd u zımıstan ra nê merdi, bı ını vengın tersayi merdi. Diyarbekir, Elaziz u Erzırom dı ıno hal çın o. Ino xısus ma eşkeni bı erdlerzanê gırdan ki tiya dı wareameyi izah bıkeri (Alptekin, 1993a: 762).

Efsaneya 222. dı Cey Zeyn Şirini ser vaciyena. Voni Zeyn Şirini wareyê Kuertev ra viyertên. Zaf vêŝan bı, hin nêeŝka gam bıerzo u ronıŝt. Ey dı zerdı biyi. İni zerdan keno xu dest, vano “ Şıma nê weriyeni ez şıma bıweri, nê zi quçıyeni ez şıma bıquçı.”. Zerdan erzeno u uca dı mıreno. Efsaneya 223. Dereyê Sallani ser o vaciyena. Dereyê Sallani Darahêni dı yo. Uca heywanê kuyi biyi. Milet tersê xu ver hêgayê xu nêramıtên, keyberê xu aw nêdayêni. Yo şair şıno uca dı bı ŝiir derdê xu vano. Heşi zi goştari keni u

xu miyan dı vani ki insan tersê xu ra dani ma ro. Qerar geni hin teda nêkeni insanan. Însani zi qerar geni hin mudaxele nêkeni heşan rê. Benateyê xu dı omîş vîrazeni u nameyê dereyi zi bedîlneni keni “Dereyê Omîşi”. Efsaneyâ 224. gore Darahêni dı yo dere esto, tera vani Dereyê Qul. Verco uca ra kam bîviyertên şeklê pîsing ya zi insan dı ğul(bı Tırki Gulyabani) diyêni. Ğul zey şeytan çiyêko xeyali yo. Şeklê xu bedîlnayni u insan tera xof kerdên. Bı zeman Dereyê Ğul biyo Dereyê Qul. Efsaneyâ 225. Dêw Zir ser vaciyena. Dêw Zir benateyê Kawar u Lıceyi dı, yo ku yo. Yo dêw bînê ku dı şikeft vîraşt u uca dı cuyeni. Herb veciyeno, dêw şino zerreyê kuyi. Yeni uca hisar keni u uca geni. O dêw zi zerre dı maneno. Efsaneyâ 226. Gola Şekeran ser vaciyena. Gola Şekeran cayê Sofî Şekeri yo, nameyê xu ey ra geno. Yo daristano gird o. Ino ca muqedes hesabiyeno. Vani uca dı merdım niyeno kıştış. Adır eşto nêvêşayo, ğızali nêşkayi uca dı daran bîbırni. Efsaneyâ 227. Kafır Dere ser yena vatış. Kafır Dere mabeyn dewanê Qejac u Kuertev ra yeno, deştâ Çoligi dı awa Qedran u awa Sağyer dır kowen têmiyan. Laser yeno yo qıc aw dı şino. Dadiya qıcı bermena figan kena, dereyi ra vana “Kafır tu qıcı mı berd”. Uca ra pey inê dereyi ra vani “Kafır Dere”. Efsaneyâ 228. Kurê Hesiran ser vaciyena. Kurê Hesiran bajarekê Gırvas dı, serê Kuyê Şerevdin dı yo leweyo berz o. Kurê Hesiran ra bı Tırki vani Esir Tepesi. Wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi yo alaya leckeranê ma esir geni u bê dı tenan heme leckeranê ma şehid keni. Efsaneyâ 229. Kuyo Sıpi ser yena vatış. Kuyo Sıpi benatê Darahêni, Palı u Miyaran dı yo. Vani bînê Kuyo Sıpi dı xeylê bajari bînê erdi dı esti.

Miyanê Şarê Zazayan dı bajarê bînê ku ser o baweri esta. Ê verinan inan kerdên ki bînê Kuyo Sıpi dı bajaro gird esto. Ino xısus dı Alptekin hına vano: Efsaneyanê Çoligi dı ma eşkeni rêça mitolojê Tırkan bıvin. Raştâ yo bız yo cınawırê birindari pê şiti xu kena weş. Bînê kuyan dı zi bajari girdi esti (Alptekin, 1993a: 762).

Efsaneyâ 230. gore Kuyo Sıpi u Kuyo Karmıcın bırayê yobinan i. Pêro dani, zot dani yobinan rê. Zoti inan qebul beni. Ino sebab ra Kuyo Sıpi ser zergun çın o, Kuyo Karmıcın ser zi timotım vor esta u karmi dekowti cı. Efsaneyâ 231. dı Kuyê Şerevdin dı Merga Aqtebor esta. Armeniyan Aqtebor dı pereyi kerdên wırdı, dayên qıcan. Uca ra zi şiyên dirı ziyaret kerdên. O wext pere ra vatên aqte, yani aqçe. Aqçe bol dayên, may ra a merg ra vani merga Aqtebor. Efsaneyâ 232. gore kuyê dewa Miyalan dı serê yo kerra dı herında payê caneyi esta. Vani ina herında payê caneyê qıralê gawıran a. Efsaneyâ 233. Qerecehenım ser o vaciyena. Qaracehenım Kanirêş dı yo gemo gird o.

Herbê Dinyayê Yoyin dı uca dı seke cehenım bıvıraziyo, eskeranê ma zaf şehidi dayi. O wext ra nat uca ra vani Qerecehenım. Efsaneya 234. Qılê Dueqi ser vaciyeno. Vani zımıstan dı uca ra yo veng yeno, yoyi ardım wazeno. Ino veng şıno pêronê dewan. Vani uca dı yo merdım ğeybiyayo. Çı wext vor zaf bi u hewa zaf serdın bı veng dayên ki insani bêri uca dı bıxeniqi. Efsaneya 235. Raşteyê Şerefi/ Meydanê Şerefi ser vaciyena. Verco uca ra vatên Raşteyê Heran. Wextê Herbê Dinyaya Yoyin dı Armeniyi, yo dewa Zazayan ra ciniyan remneni u kışeni. Dewıci vani ina hin ma rê meselaya şerefi ya. Uca dı Armeniyan dır herb keni u heyfê xu geni. Ino hedise ra nameyê o meydan zi beno “Raşteyê Şerefi”. Nıka bı Tırki tera vani “Şeref Meydanı”.

1.6. Efsaneyi Heywananê Binan

İnsani miyanê tebieti dı cuyeni. İnsan hem tebiet ra feyde vineno hem zi verba zoriya tebieti cehd keno u cuyê xu devam keno. Heywani verba ina zori, insanan rê ardım keni u cuyê inan keni asan. Heywani hem werê insanan temin keni hem barê insanan kırışeni hem zi bı çeşid ihtiyacanê insanan anı ca. Quran dı ino xısus hına izah beno: Nêvineni ki ma bı qudrêtê xu inan rê hındêk heywani xelqkerdi. Ma ê kerdi binê destê inan ki wenışeni qısımêk, yo qısım zi weni(Yasin, 71-72). Ma tiya dı muşahede keni ki heywani cuyê insanan dı zaf bıqıymet i, ardımkarê insanan i. Ino sebeb ra insani, xu heywanan ra ciya nêgıroti, inan dır pozitif ya zi negatif yo eleqeyo hisi vıraşti. Ge ge heywanan zey xu hesabneni. Tewiranê edebiyar ra efsane, fabl, fıqra u estanık dı ino xısus xu mocneno. İnsani zey şekıl, veng ueb. bı wesıfan heywani izah kerdi. Bilhesa efsaneyan dı ino xısus zêd ra aseno. Efsaneyi bedılnayışi dı ma di ki insan verco zey heş, zarec ueb. têki heywanan xu ra hesabnayo. Xeylê efsaneyan dı zi insani kamiya xu daya heywanan u bı inay mena dayo cı u yo hikâye eşto orte.

Adem Yaldız tezê xu yê lisansê berzi dı çımeyê efsaneyanê heywanan hiri sernuşte dı izah kerdo: Çımeyi Mitolojiki, Çımeyi Dini u Çımeyi Tarixi (Yaldız, 2002: 144-151). Efsaneyi ki ma ina qısım dı ca dayi cı bı ekseriyet wesifê mitolojik u dini nawneni. Ma vac yo qısım Gemiya Nuh dır eleqedar i, ini zêd ra wesifê mitolojik mocneni. Efsaneya peskuvi dı zi wesifê mitoloji esto. Ekseriyetê efsaneyanê ma dı behsê qısayê Pêxamberan beno. Ini çımeyê xu kitabânê muqedesan ra geni u inan dı wesifê dini zêd o. Zey efsaneya boran têki efsaneyan dı wesifo tarixi zi esto. Tiya dı Pêxamber u Hezret Ebubekir muşrikan ra remeni u şikefta Sevr dı xu nımneni. Ino hedise hem dini hem zi tarixi yo.

Ino qısım dı vist heb efsaneyi esti. Efsaneya 236. gore peskuviyi bızê Şarık Şiwan i. Yo seydar raştê yo bolê peskuviyan yeno. Yo peskuviya zıxm kowena verniya suri, yo zi kowena peyniya suri. Seydar nişan geno peskuviya verni bena yo kal, tıfingê xu tadeno peskuviya peyin a zi bena yo kal. Vani ey wırd peskuviyi şaneyê suri yi, nêverdeni çew zırar bıdo suri.

Alptekin gakuvi(peskuvi) ser o hına vano: Helê seydi dı seydari tıfing nani gakuvi ra, şını oniyeni ki herında gakuvi di yo pir esto. Bilhesa menkıbeyan dı fikrê “gakuvi beno yo derviş” zaf cayan dı esto (Alptekin, 2018: 130).

Peskuviyi Dersim dı embazê weliyan, xasan u kesanê muqedesan qeubul beni. Baweri gore peskuviyi kuyan dı bı ruhê inan geyreni. Ê pesê Hezret Eli, Dayıka Fatma, Xızır, Munzur Baba u Duzgun Baba yi (Köse, 2021: 38).

Baweriya Zazayanê Dersimi ki peskuviyan ser o ya, tiya dı zi xu mocnena. Baweriya mıntqaya Siwun dı zi peskuvi pesê Şarık Şiwan o. Vatoğê ma gore peskuviya ki suri ra perena, tek manena, zıkaya inan a u helal a. İnsan eşkeno bıkişo, bê may kıştışê inan gune yo. Wexto ki zıka kowena cı ê miyanê xu ra yoyi veceni u raykeni (V.22).

Efsaneya 237. dı yo bız timotım bena vin, şına şıt dana yo cınawıro kori. Alptekin xebata xu “Fırat Havzası Efsaneleri” dı nameyê dewa Kerreyê Gawan (Çobantaşı) ê Çoligi ser varyantê ina efsane dano. Ina varyant gore dewa Kerreyê Gawan nameyê xu ina efsane ra giroto (Alptekin, 1993b: 83-84). Ma varyanti ina efsane zaf cayanê Çoligi dı şınawıto. Bı ekseriyet rısq ser o yena vatiş u ino qeyde yo şıret tede esto: Homa Teala cınawırê kori zi bê rısq nêverdeno. Eke icab bıkeroy bız şına duşmenê xu mıqat kena. Ino sebeb ra ma tiya dı ca da ina efsane.

Efsaneya 238. gore Pêxamber şino yo şıkeft dı kafıran ra xu nımneno. Pırık fekê şıkeft gena u boran leyıran vecena. Kafıri oniyeni mığara eke fekê cı qefılneyeyo u boran zi pa leyıranê xu uca dı ya. Vani mumkun niyo tiya dı bo. A hel zarec u mase sond waneni, vani ho şıkeft dı yo. Uca dı Pêxamber qetilê mase u zarec keno helal. Efsaneya 239. gore Hezret Sıleman awa heyati vineno, fikrê heywanan geno. Heme zi vani ina aw bıwer ki emirê tu derg bıbo. Dodı vano tı ina aw bıweri, tı dostê xu ra (Ellah) koweni duri, ina dostey niya. Hezret Sıleman a aw rışneno u yo tac dodı rê hediye keno. Efsaneya 240. gore ciniya yo pêxamberi wazena ki pê pelanê teyran yo

bina vırazo. Pêxamber xeber dano heme teyran. Verco dodı yeno, pêxamber cı rê yo kelawa zerdın hediye keno. Şewşewik niyena, pelanê aye zi ruçıkneni. Inay ra peli şewşewik ruçıkneyeyi. Efsaneyaya 241. gore Gemiya Nuh dı şeytan merre xapineno, merre gemi qul keno. Nuh mar ra vano pê boça xu ina qul bıgir. Mar seba ino gure guniya şırın wazeno. Melşe vano guniya insani tor şırın a. Hehecik zonê melşeyi tera kena, inay ra melşe viğviğeno. Mar zi vano ez guniya insani wene. Nuh zot dano pıro. Vano “Kam tıfing tabıdo tu, guleyê ey bê tu nêşiyoy.”. Ino sebeb ra zi kam tıfing bıpano mari ra, bı qeti gıneno cı. Efsaneyaya 242. gore heheciki her serr şını hec u yeni. Inay ra mubarek i u çew zırar nêdano cı. Efsaneyaya 243. gore wexto ki Hezret İbrahim erzeni adır, hehecik pê fekê xu aw bena heskerdişê xu mocnena. Efsaneyaya 244. gore Hezret İbrahim erzeni adır. Hehecik pê fekê xu aw ana dana cı. Bızlotik oniyena tera huyena. Hehecik vana ki nebiyê Ellahi bızano ki ez dostê ey a. Uca dı ayet yena war. Ayet gore kam bızlotik bıkişo seke hot hebi kafıran bıkişo sewab geno. Ino sebeb ra insani bızlotik kışeni u hehecik mubarek hesabneni. Efsaneyaya 245. gore her yena Hezret Sileman rê şikayet kena. Vana insani baro gıran weneni ma, teda keni ma. Hezret Sileman yo wesiqe dano cı. Her nêzana ino wesiqe seni bınımno u gena wena. Ino sebeb ra her timotım silê xu buy kena. Efsaneyaya 246. gore kındkor şewan çı het dı veng bıdo, o het dı yo mıreno. Efsaneyaya 247. gore koter u qıjık nışeni serê yo dar, vani tiya ra insani şını ma zonanê inan bımusni. A hel koter rakowena, insani yeni şını u peyni dı yo kurri maneno. Qıjık heme zonan musena. Koter wırzena, a hel kurri zırreno. A zi zonê kurri teyna musena u inay ra vana “ kurr, kurrr...”. Efsaneyaya 248. gore gem vêşena, yo mar zi serê yo gil dı mendo u ardım wazeno. Hezret Musa pê çanqılê xu mar xelısno. Mar Hezret Musa ra vano, ez tu pede dano. Miyanê inan dı yo muneqeşe vıraziyeno. Lu yena, mar xapinena u Hezret Musayi tera xelısno. Hezret Musa vano “ luyê, wa goştê tu nê helal bo, nê zi heram bo.” Inay ra goştê lu nê heram u nê zi helal o. Efsaneyaya 249. gore eke insan yo mari bıkeroy bırandar, o mar insani taqıb keno u pede dano. Ino sebeb ra insan gerekay yo mari darcıbe nêverdo u ey bıkişo. Efsaneyaya 250. gore Gemiya Nuh dı del u kutık temas keni yobinan. Pısing inan vinena u pê huyena. Del zot dana pışing ro. Inay ra pısing wextê edetê xu miyanê şari dı bı vengê xu belli kena. Efsaneyaya 251. gore Hezret Sileman awa heyati dano qela, vano bıdı insanan. Qela serê yo dar dı pê xu şuwena. Bınê dara mahşlêrdı zi mari biyi, aw rışiyena inan ro zi. Ino sebeb ra emirê qela derg o u mar her serr ver (poste) erzeno, dara mahşlêr zi her serr tole erzena. Efsaneyaya 252. gore leyiri werdek mıreni. Werdek dana xu ro, zaf bermena u weq weqena. Inay ra

hema zi weq weqena. Efsaneyaya 253. gore verg qıcanê xu rê wesiyet keno. Vano eke şıma kowti binê yo pesi, heta çoras wesiyetê mın o, uca ra pey şıma çına kışt kar şıma yo. Inay ra eke vergi kowti binê pesi çik nêverdeni, hemînê inan kışeni. Efsaneyaya 254. gore wextê herb bı, yo Bısilman şıno binê hors dı xu nımneno. Zarec zi serê hors dı veng dana, cayê ey vana. Inay ra qetılê zarec helal o. Efsaneyaya 255. gore kafiri koweni pêxamberi dıma, o zi yo ca dı xu nımneno. Zarec veng dana, cayê pêxamberi kafiran ra vana. Pêxamber zot dano zarec ro. Vano wa zonê tu, belayê sareyê tu bo. Inay ra zarec wanena u cayê xu seydaran ra vana.

1.7. Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

Ino tewir efsaneyan dı zey cın, şeytan, peri, xaftar, alqarısı, gıbilık ueb. vatışi esti. Ekseriyetê inan cayanê bêoğıran dı aseni. Ma gore ino tewir vatış efsane ra zêd baweri u mitoloji ra dahina nızdı yi. Ini vatışan dı zey asayış, xeberdayış, hereket u çımanê ver ra vin biyayışê mexluqatanê istisnayan ra behs beno (Alptekin, 2018: 134).

1.7.1.Efsaneyi Meleketan

Efsaneyaya 256. dı heyatê dınya qediyeno. Ellah Teala Ezraili ra vano tı zi ganê xu bıgi. Ezrail heta gozekê xu ganê xu kaş keno, gan verdiyeno. Hewa dıyın heta çaqeyê xu kaş keno, gan heyna verdiyeno. Ellah cı rê keno asan hewa hiriyın ganê xu gena.

1.7.2. Efsaneyi Cın u Şeytan

Quran dı cınan ser o hına vaciyeno: “Sond bo ki ma insan yo çamuro wışk u yo lınca ki şekıl diyeno cı ra xelıqna. Cını zi hına verco ma adır ra xelıqınyabi (Sureya Hicr, 26-27). Ma vatên qey insi u cını derheqê Homayi dı bı qetiyet zuri nêvani. İnsan ra tayê kesen iltica kerdên cınan ra tayê kesen. Ê zi rayir ser dı kowtışê inan zêdnayi (Sureya Cın, 5-6).

Ayetan dı aseno ki cını raştıkin i, zey insanan bı aqıl i, mesuleyê inan zi esta. Munasebetê cın u insanan esta.

Efsaneyaya 257. dı yo ciniya feqir yena keyeyê Mehmed Seyo. Oniyeni cı, mıqat keni. Cini nan nêwena, timotım binê fıraqan lisena. Wesar yeno, ğeybiyena şına. Uca dı hin zani ina ciniya bêkes yo cın a. Uca ra pey tera vani cına Mehmed Seyo. Efsaneyaya 258. gore cını qıcan bedılneni. Qıcanê xu yê nêweşan ani, herında ey dı gerguşo ki newe ameyo dınya beni. Inay ra dadiyi heta çoras roci ardan vêşneni u gerguşê xu pıxur keni.

Efsaneyaya 259. gore wexto ki qic yeno dinya şeytan gıştê xu koweno qinê qıcı. Eke gışt kowt cı, o qic beno nahletin. Efsaneyaya 260. gore yo gawan verê hêni dı aw weno. Uca dı veng yeno, wılwılı bestiyena. Gawan terseno şıno keyeyê xu dı rakoweno. Cını yeni honê ey. Eke veyveyê cınan o, dı teni yeni verê gawani, yo vano ma pırodı, o bin nêverdeno. Efsaneyaya 261. gore ku dı veyveyê cınan zey gıjolek yeno, tıfingı erzeni, wıtwtıti keni u viyereni şını. Efsaneyaya 262. dı yo mala yeno verê mezelan dı veyveyê cınan vineno. Cını wer dani cı, tera vani werê xu bıwer u çew ra mevac. Mala oniyeno ki fistanê veyva xu yoyi ra dayaya. Destanê xu keno runın u saweno tera. Mala pey xu tadeno bismila waneno, a hel veyve vin beno. Yeno keyeyê xu, şıno oniyeno fistanê veyva xu ra ki runın a.

1.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan

Ino kısım dı mexluqati ecayib esti ki insanan tersneni. Ge şeklê insani dı xu nawneni ge zi şeklê heywani dı xu nawneni, şekıl ra şekıl bedıliyeni. Cın, şeytan, xeyal ueb. esilê cı çın o belli niyo. Eğleb şewan dı u cayanê bêoğıran dı aseni. Nameyê inan mıntıqa ra mıntıqa bedıliyeni. İnsani tera xof keni u pê inan yobinan tersneni. Ino tewır efsaneyi binê Zazayan ê Çoligi dı zaf vaciyeni. Ma tiya dı vist u hiri hebi efsaneyan bı kılmi vani.

Efsaneyaya 263. dı çequer şeklê insani ya zi heywani dı xu nawneno u insanan tersneno. Ina efsane dı yo dewıc şew dı cayêk ra yeno. Rayır dı şeklê yo merdımê xu dı çequer vineno. Veng dano cı, bıney ca şıno, o merdım beno yo astor, dıma beno yo herr. Dewıc terseno yeno keyeyê xu u beno nêweş.

Efsaneyaya 264. dı diw zey çımlewe yo u serê sareyê ey dı yo çım esto. Verco şewan dı pê qıcı tersnayêni. Vatên eke diw şıma herqılıya dano şıma ro, şıma erzeno pey Kuyê Qafi.

Efsaneyaya 265 u 266 gunahar sero vaciyeni. Gunahar têki ziyaretan dı u cayanê ki zulüm biyo, mazlumi qetil biyi dı xu kena eşkera. Ini cayan pawena, nêverdena şewan dı çew uca ra bıviyero. Efsaneyaya 265. verê yo ziyaret dı gunahar esta. Kam şewan dı uca ra bıviyero şeklê insan ya zi heywan dı xu nawnena cı, tersnena. Efsaneyaya 266. gore pey dewa Heziran dı yo darıstan esto. Yo ordıyo ğerib yeno uca dı insanan qır keno. Vani uca dı gunahar esta. Yo cini meğreb dı uca ra viyerena binê daran dı qêri yena. Qêriyê qıcan, ciniyan yena; vengê astoran yeno. A cini bı ters remena.

Efsaneyaya 267. dı nızdê dewa Miyalan (Gökdere) dı Wareyê Gor esto. Uca dı viro dano pıro bı nameyê Sileman yo dewıc pa astorê xu mıreni. Ino hedise ra pey kam o mıntıqa bıviyero zey lu, arweş ge zi şeklê kutik dı yo heywan yeno verni, rayir birneno, insanan u heywananê inan tersneno. Dewıcan gore Silemani yo guneyo gırd kerdo, Homa Teala viro dayo pıro u ruhê ey zi şeklê heywanan dı koweno dewıcan dima.

Efsaneyi 268 u 269. ijdiha ser vaciyeni. Baweri gore ijdiha zey mar o u asmên ra koweno. Eke hot serri çımê insanan nêgıno cı, beno xışn, serê sareyê ey dı yo estri veciyeno u meleketi ey kaş keni asmên. Eke çımê insani bıgıno cı zey mari maneno, nêbeno xışn. Alptekin meqaleya xu dı hına vano: Ma ijdihayê xofin ki awan u serê kuyan depişeni Erzırom u Diyarbekir dı diyi; labelê Çolig u Elaziz dı nêşkayi bıvini (Alptekin, 1993a: 762). Ma bı ini wırdi efsaneyan mıntıqayê Çoligi ra nımuneyê efsaneyaya ijdihayo xofin dayi. Çolig dı zi ijdihayo xofin rê baweri esta. Efsaneyaya 264. dı yo dewıc yo mexluqê ecayibi kışeno. Oniyeno cı eke yo ijdiha yo, hendê yo gayi xışn o. Efsaneyaya 265. Kerreyê Gewıl dı yo ijdiha cuyeno. Uca ra şıno verê ruyi, fekê xu nano aw ver u ro peysneno. Badê cu naleno u şıno cayê xu.

Efsaneyaya 270. gore kapus yo cın a. Şewan dı yena serê insani, fekê xu nana fekê insani ser, lınganê xu nana lınganê insan ser. İnsan nêşkeno xu tado u veng bıdo. Efsaneyaya 271. dı kawıs şew dı yena zerre, manena ciniya yo dewıci. La a cini merda. Kawıs nışena cinika keyeyi ser, zonê cini beno gıran, hin nêşkana xu tado. Mêrdeyê cini xu hesiyeno, kawıs ber akena u şına.

Efsaneyaya 272, 273 u 274 lıngvaşturi ra behs beno. Ino mehluq zey insan o, labelê lıngi ey zey vaşturi yi. Şewan dı veng dano insanan, inan cılê xu ra wırıznenno u beno cayanê duri. Efsaneyaya 272. dı lıngvaşturi şewan dı wexto ki insan hon dı yo, veng dano cı, xapinenno u beno cayanê duri dı verdeno. İnsan seke hon ra bıwırzo, xu hesiyeno ki keyeyê xu ra zaf kowt dur. Eke lınganê ey kıfş bıkero lıngvaşturi cad beno vin. Efsaneyaya 273. dı lıngvaşturi vengdano yo cini, vano lacê tu gınayo erd u xapinenno beno. Xeylê şını cini oniyena ki lıngi ey zey vaşturi yi. Nehlet kena cı, lıngvaşturi uca dı beno vin. Efsaneyaya 274. dı dewa Melekan ra Mihê Dati teyna gume dı yo. Yo veng dano cı, şıno teber çew çın o. Reyna ber koyeno, reyna şıno çew çın o. Hewa hirin dı ber abeno, Mihê Dati tıfing nano pa, yo qêri kowena cı. Beno roşn, verê beri dı bıney ca dı çılki guni esti, la uca dı tırm çın o. Yo aşm viyerena ino hedise vano. Tera vani çıyo ki tu tıfing nayo pa lıngvaşturi yo.

Efsaneyaya 275. dı Mihê Dati teyna gumeyê xu dı yo. Beno tari adır wekeno u koweno cıla xu. Ber koyeno, teber dı yo babi u lacê xu yi. Çımanê Mihê Dati padeni, erzeni xu ver. Çend saniyeyi viyereni, vani çımanê xu aker. Oniyeno hê wareyê dewa Aldu dı yi. Destê babi dı yo çuwaya demiro tuj esto, şino zerreyê keyeyi yeno ki serê çuwa dı yo parçeyê qeseba esto. Babi vano ina qesebaya filan merdımı ya, hiri rocan ra pey mireno. Reyna çımanê Mihê Dati padeni. Mihê Dati çımanê xu akeno ki ho gumeyê xu dı verê adiri dı yo. Ino hedise malayê dew ra vano. Mala vano eke hiri rocan ra pey o merdım bımıro çıyo ki tu diyo raşt o, nêmiro tu hon diyo. Hiri rocan ra pey o merdım mireno.

Efsaneyaya 276. gore yo meyit esto, zırreno. Yo mala o mıntıqa dı yo meyit vineno, şuweno u vano ez defin kerı. Meyit beno gani, wırzeno pay. Mala u meyit yobinan çarneni, mala bı zor ey dekeno tırba xu. Mala zi uca ra tew geno u mireno.

Efsaneyaya 277, 278 u 279 dı behsê mezelan beno. Mezel şeklê vara, pısing ya zi sobina heywan dı yeno verniya milet u inan tersneno. Kam gore şeytan o, kam gore zi ruhê keso ki definkerde yo. Cayê inan bêoğır o uca dı yo qebır esta, labelê kam definkerdeyo belli nêyo. Efsaneyaya 277. dı dewa Melekan (Saribudak) ra Eldayi rayir dı yo vara vineno u nano serê astorê xu şino hetê dewa xu. Eldayi bı meraq boça vara hewa nano, derê ner a nê mak a? Yo veng yeno, vano ner o, ner o. Eldayi vara erzeno u çarpay şino dew. Efsaneyaya 278. dı dewa Şirnan (Suduğünü) bı Mezelê Eli, yo ca esto. Dewıcan gore uca dı mezel esto, rayir bırneno u insanan tersneno. Yoyi pa astorê xu uca ra viyereni, zey pısing yo çi xu erzeno verniya astori. O kes u astorê xu zaf terseni, astor çarpay uca ra şino. Efsaneyaya 279. dı Mezelê Ezom rayirê Sirbê(Servi) u Sosin ser o. Vani uca dı mezel esto insanan tersneno. Dewa Wışkala ra Hec Ehmed muy weneno dı hebi qatıran u yeno verê Mezelê Ezom. Uca dı yo çık nawiyeno qatıran u qatırı terseni. Hec Ehmed yeno war oniyeno ki yo vara ya. Meraq keno eceba ina vara ner a nê mak a? Vara vona “Ner o, ner o hak liter o.” Hec Ehmed gıneno erd, qatırı barê xu dani erd u remeni.

Efsaneyi 280, 281 u 282. nêweşi ser o vaciyeni. Mıntıqayê Siwuni dı hına yo baweri esta: Nêweşi şeklê insan dı nışena astorê xu u geyrena. Lingi astorê nêweşi bariçek i u zey bızan çıp çıpeni. Nêweşi nêeftani verê ziyaretan u mezelan ra viyeri. Mezeli u ziyareti kowen dıma, inan fetılmeni. Eke şiyeri yo keye, bıdı kam rê qesebaya ey qerıfmeni, bı qeti o kes beno nêweş u dıma mireno. Efsaneyaya 275. dı “Meseleya Mihê

Dati” dı zi, qısıma Efsaneyi Ziyaretan dı “Ziyaretê Mehmed Meyrabi” dı zi ino xısus xu mocneno. Ziyaretê Meyrabi esparan fetılno. Efsaneya 280. dı hiri hebi espari şını yo keye. O keye dı benateyê hiri rocan dı hiri teni mirenî. Efsaneya 281. dı zi yo cini hiri hebi esparan vinena. Tera vani ma hê şını felan dewan. Roco bin xeber yena ê dewan dı hiri teni merdî. Efsaneya 282. dı, dı hebi espari yo dewıcı kenî xu ver u şını dı hebi dewan dı şını zerreyê keyeyan u yeni. Roco bin xeber yena ê dewan dı, dı teni merdî. O dewıc zi beno nêweş çoras roc koweno cıl.

Efsaneya 283. gore peynişew yo mexluqa pırçın a. Yo mêrik teyna keye dı adır wekeno. Ber abeno peynişew yena zerra, oniyena mêrik ra yena verê adırı dı ronışena. Mêrik sekeno ya zi o qeyde kena. Mêrik run saweno xu ra u adır nano pa. Ya zi otır kena u kıl gena, remena şına teber u vêşena bena wel. Efsaneya 284. peynişew ser o vaciyena. Lingi peynişew çot i, şewan serê locın ra vengdana insanan, inan xapinena u bena verê çırr dı şeqnena. Eke insan bızano a ki veng dana peynişew a, vano “ Tı vınd, ez zengene gena u yena.”, a hel cad bena vin.

Efsaneya 285. dewa Seyfan ra yo mêrik wextê şew tica aşm dı şino velg bıneno. Yo dewicê ey şino serê dar dı velg bıneno, o zi bınê dar dı keno gırze. Mêrik oniyeno dewıcı xu hend biyo derg, resayo asmên. Hin zano ki o qulşew o. Yo muyin vırazeno u dano pıro ey şeqneno. Mêrik zi beno nêweş u yo aşma ey qıdyena mirenno.

Efsaneya 286. gore lingê xırtıki çep i. Şewan dı koweno şeklê insani, veng dano, insani xapineno u beno yo cayo berz ra erzeno u mezgê ey weno. Dewa Gewıl (Eskibağ) ra yo mêriki xapineno, beno teberê dew. Mêrik oniyeno ki lingi ey çep i. Fehm keno ki o xırtık o u remeno.

Efsaneya 287. dı dewa Arçuk(Alatepe) dı yo ca esto, tera vani Dereyê Wasi. Uca dı yo mexluq esto. Zey insan o ya zi sobina çi yo, çew nêzano. Vani zıt o, insanan tersneno u nêverdeno dere ra raviyeri.

1.8. Efsaneyi Bini

Efsaneya 288. dı urf u edetê Zazayanê Çoligi ra edetê veyv ardış ser o melumat dıyeno. Edetê Zazayan dı wexto ki veyvek ani tayi rituelan ani ca. Wexto ki veyvek ani destanê aye hine kenî, bı may vani eyro veyveyê tu yo. Yo çiko sur erzeni serê sareyê cı. Bı may vani tı hin besteyê mêrdeyê xu ya, ancax gunê tu bırışıyo tı bıageyra. Wexto ki veyvek ani keyeyê zuma yi, zuma serê bani ra zey eskıc, loqum, goz, şeker ueb. çiyê

weri erzeno serê sareyê veyvek. Bı inay vani çımê tu teber dı nêmano, rısqê tu hin mêrdeyê tu temin keno, tı besteyê inê keyeyi ya.

Efsaneya 289. gore verco hiri aşmi roce girotên. Vist u yoyê aşma edari dı roce qediyeno u hiri roci roşan kerdên. Rocê vist u yoyın ê aşma edari rocê serrnewe yo. Benateyê vist u yo u vist u çar ê aşma Keşkulan dı zi çar roc roşan esto. Vani inay ra aşmi şiyi Homayi het gerre kerdo, vato tu piyorê xeyr dayo edar u keşkulan, ma rê çik nêmendo. Homa zi vano des roc des roc xu miyan dı bıçarni ki xeyr bıraso şima hemın. Efsaneya 290. dı kam yo gozêr bıramo, qalneyê gozeri bıbo hendê qalneyê miyaneyê ey o kes mirenno.

Efsaneya 291. dı wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı şerê milisan u Rusan yeno vatış. Efsane gore Rusi Heciyan dı meğlub beni. Herb dı leckeranê Rusan ra zafı kışiyeni. Qomandanê Rusan u Qomandanê milisan Şêx Şerif omış kenı. Rusi pey ser şını. Serê cesedi leckeranê Rusan ra heliyi/qertali geyreni u cesedan beni. Vani figuri “kayê qertali” tiya ra wareameyi. Leckerê ma asayeyê herbi teswir kerdo u şari zi bı kay teqlid kerdo. Kaya Qerteli dı poste herında cesedê leckeranê Rusan geno. Efsaneya 292. dı yo şaneyo kerr u lal verê yo ağayi dı şaneti keno. Wext nimroc dı şanê bınê yo dar dı qeldiyeno. A hel yo qertal yeno bınê cerg ra yo vara beno, serê yo kerreyi ra erzeno, keno parçe u weno. Şane yeno keye ağayê xu ra ina mesele pê destan, lingan u ifadeyanê riyê xu vano. İfade kerdış u hereketê şaneyi weşê ağayi şını. Ağa hereketanê şaneyi bınê şari dı teqlid keno. Badê cu ina mesele vıla bena, şar teqlid keno, pê kayneno, ifade kerdışê şaneyi beni figurê govend u kayê qertali yeno meydan. Efsaneya 293. yo koçer ra behs beno. Koçer zimıstan dı ku dı vındeno. Vor zaf varena, nêdilyena. Koçer hend terseno ki hin inan nêkeno ina vor heliyena. Yo merdımio bıaqıl oniyeno ki ino koçer tersê xu ver mirenno. Awa girênaye erzeno serê vor. Koçeri ra vano bıoni, vor ha heliyena u tersê koçeri şıkneno. Mıntıqayê Zazayan dı hediseyanê tebieti ser o zaf efsaneyi yeni vatış. Efsaneya 221. “Banê Koroğlı” dı zi ino xısus ra behs beno. Zey dewanê Kuyo Sipi, dewanê Kuermon, dewanê Kanireşi mıntıqayanê kuyeyan dı çetınêye hewayi ser o vatış zaf i. İni mıntıqayan dı iklim çetin o, hewa zaf serdın o u vor zaf varena. Efsaneyan dı zi verba hediyesanê tebieti dı ters u bêçareyiya şari xu mocneni.

Efsaneya 294. gore Lacê Qersi şıno seyd. Hewa beno puk, zaf beno serd u rayir keno vin. Astorê xu kışeno u şıno zerreyê astor dı xu serd ra paweno. A şew hot rey

beno puk, hot rey zi beno roşn. Serê sıbayı tic akowena, şino keyeyê xu u ciniyanê xu ra vano bişew hewa senin bı. Ciniya qıc nêzana, ciniya pil yo yo vana. Mêrik ciniya xu ya qıc verdeno. Kulturê Zazayan dı bı ina efsane hesabê çileyi yeno mocnayiş. Wexto ki serê sıbayı tic akowena çileyo ner a puk ra pey qediyeno u çileyo mak koweno erd. Cı rê vani çileyê wesari, yani cemre koweno erd. Efsaneya 295. gore çileyo ner çoras roc o. Rocê 20. ê aşma Qanun (kanuno verin) destpêkeno u rocê 20. ê aşma Kal(kanuno peyin) dı qediyeno. Ino wext dı Gağan u Rocê Lacê Qersi esti. Efsane gore rocê 20.ê Kanuno Verin dı Qers rê yo lac beno. Biyayişê Lacê Qersi ra dıma hewa zaf xerıpiyeno. Yo zuri gınena hewa rê u qırf kowena insan u ganiyan. Teber zaf beno serd, tufan vıraziyeno. İnsani Qers ra vani sebebê ino hali biyayişê lacê tu yo u ê rocanê serdın ra vani Rocê Lacê Qersi. Efsaneya 296. gore yo mêrik şino rehmet. Mêrik wexto ki dostê xu defin keno tizbeyê xu qebır dı koweno war. Şew şino qebrê dostê xu akeno, çew tede çın o. Yo pencera ra şino zerre, xu zerreyê baxçeya ceneti dı vineno. Dostê xu dır sohbet keno, tizmeyê xu geno u veciyeno teber. Oniyeno ki her çi bediliyayo, çew ey nêşinaseno, keyeyê xu cayê xu dı niyo. Şino qaraqol dı derdê xu vano. Polisi tesbit keni ki ino merdım hiri sey serr veri cuyayo u o wext vinbiyo. Ino tewir efsaneyi kulturê Zazayan dı zaf yeni vatış. Eğleb kokê inan dini yo. Miyanê şari dı şiretan ser yeni vatış. Ina efsane yo het dı zey Qısaye Eshabê Kehf a (bo. Sureya Kehf 9-26). Heto bin ra zi mezelan dı halê merdeyan teswir beno. Baweriya şari gore qebra merdımê ceneti, cı rê beno zey baxçeyê cenet i, beno gul u gulistan. Qebra merdımê cehenımı zi karm u mari kowen de. Adırê cehenım vêşeno.

Efsaneya 297. gore yo qebile cayêk dı arısiyeno u reyna koweno rayir. Ino qebile xeylê şino dur. Yo tut nêaseno, qebile pey ser yeno u geyreno tuti. Yo vano ma tiya dı arısiyayi, “kuri ma ci”. Yani vano tutê ma ça dı yo? Nameyê inê qebile tiya ra beno “Kurmanç”. Efsaneya 298. dı yo qebile yo çiko ki eyb o, şar pey deceno otır yo hareket kerdo. Vani hemınê pêxamberan ra vani ino qebileyê şıma yo, pêxamberi vani ma ra niyo. Hezret Muhemmed ra vani qebileyê şıma yo? Vano ma ra bı, ma o terk kerdo. Vani nameyê Tırkan tiya dı kelimeya “terk” ra yeno. Efsaneya 299. dı yo padişah yo persa zor perseno. Vano kam bızano yo mukafato pil dano ci. Çew cewabê pers nêzano. Peyni dı yo cewabê pers dano. Padişah bı heyecan vano “za, za” yani cewab zona. Vani uca ra nameyê a qebila biyo “Zaza”.

Efsaneyi 300 u 301. Qere Çarşeme ser o yeni vatış. Aşma edari dı zıpeyi koweni. Zıpeyo verin koweno hewa, zıpeyê dıyın koweno aw, zıpeyê hiriyin koweno erd. Zıpeyo verin dı Qere Çarşeme esto. Miyanê Zazayanê Çoligi dı Qere Çarşeme ser o tayê baweri esti u bı inan tayê ritueli yeni ca. Ma eşkeni vaci demo nıkayin dı ini baweri terk biyi. Labelê kulturê Zazayan dı tesirê inan dewam keno. Bê Çoligi sobina cayan dı zi Qere Çarşeme ser baweri esta. Bilhesa cayi ki Zazayi cuyeni ina baweri zêd ra xu nawnena.

Qere Çarşeme miyanê çarşemeyo peyin ê aşma sıbatı u çarşemeyo verin ê aşma edari dı hot rocan ra vani “qere çarşeme”. Baweri gore dınya hot roci dı vıraziyaya u rocê çarşemeyi dı çiyi ki xırabını u belayı vıraziyayı. Qere Çarşeme ser têkı baweriyi şari esti. Ini rocan dı seba pawıtışê qeza u belayan keye dı yo şuşe yan zi yo tebox şikneni. Ini rocan dı kami lec bıkeri heta peyniya serr niyeni pê (Işık, 2012: 34).

Doruverê Çolig, Dersim, Erzingan u dewanê kuyan ê Muşi dı çarşemeyo verin ê aşma edari ra vani “Qere Çarşeme”. Ino roc dı camêrdi yo lekeyo siya ya zi teni saweni çareyê xu ra u şını yo dere ya zi ro dı keni pak, verba aw dı dua keni u waştışê xu vani (<http://www.mus.gov.tr>).

Efsaneya 300. gore Qere Çarşeme serr dı yo roc o u o roc zey cın, şeytan, peri, heminê heywanan ueb. dınya dı çı esto serbest veradiyeno u ini zarar dani insanan. Cın, şeytan locın ra zehir erzeni. Vor u vart bıvaro pêro zehir o. Qıcı bermeni. Inay ra dı hebi çuwayan şeklê çepıraşt nani serê locın ra ki zırar nêdiyo cı. Efsaneya 301. gore rocê qereçarşeme dı pêro meleketi şını erş u zey cın, şeytan çıyo ki xırab o u pêronê xırabey nışêni erdê dınya. O roc dı insani verê keyeyanê xu, cılanê xu, fıraqanê xu ueb. şuweni. Qıcê keyeyi çaran bı çepıraşt nano serê locın u her ronayışê çar dı dua keno. Ino qeyde serê locın geni. Adır wekeni, lol poceni, kert erzeni gilê dara fekiyi u waştışê xu vani ueb. rituelan ani ca. Roco bin zi heyatê xu yê normalı dewam keni.

Efsaneya 302. vergan ser o vaciyeno. Ina efsane gore dewa Xeylan ra yo mêrik şino gem. Vergi doruverê ey geni, mêrik şino serê yo dar. Heta şefeş vergi binê dar dı edilyeni. Oniyeno yo çi cor ra ame war, kowt binê lınganê vergan. Vergi ey çi weni u şını. Mêrik zi dar ra yeno war. O çi ra yo parçe vineno u bı meraq erzeno xu fek. Sond waneno, vano heta yo hefte ez nêbiyo veşan. Kulturê Zazayan dı verg qetılkarê pesan o, cınawır o, bêrehm o. İnsan tera zaf terseno. Labelê wahirê vergan zi Homa Teala yo. Ê zi Homayê xu rê dua keni. Homa Teala inan zi veşan nêverdeno. Verg heta zırar

nêdo, insan gereka zırar medo cı. Ina efsane dı Homa Teala asmên ra vergan rê wer ano war. Ino wer tayê cayan dı şeklê şekerı, tayê cayan dı zi şeklê gud teswir beno u kam bıwero nêbeno veyşan.

Efsaneyya 303 u 304. dara teyêr u nezar ser o vaciyeni. Kulturê Zazayan dı dara teyêr muqedes a. Verba çım kerdışı gılê teyêr ra yo parçê geni vırazeni u keni insanan u heywanan ra. Teyer, çım kerdışı ra pawena (Hayıg&Werner, 2012: 269). Efsaneyya 303. gore teyêr insani nezar ra pawena. Yo mêrik qayil o gayanê yo cîtêri nezar bıkerö. Sekeno nêkeno nêşkeno nezar bıkerö. Badê boça gayi ra muraya teyêr geno, ga mıreno. Efsaneyya 304. dı şeytan u lacê xu oniyeni yo cıtyer ho cıt keno. Wazeni ki gayan nezar bıkeri. Çık nêbeno gayan. Şeytan lacê xu ra vano, kalmeyê ey teyêrın a, ma nêşkeni zerar bıdı cı.

QISIMÊ DIYIN

2. HETÊ SEMBOLİZMO ARKETİPÎ RA TEHLİLÊ EFSANEYAN Ê ÇOLİGİ

2.1. Carl Gustav Jung u Psikolojiyo Analitik

Psikoloji prosesanê psişikan etud keno u eşkeno etudê edebiyati zi bikero. Çünke ruhê insani (psyche) çimeyê pêronê ilman u senatan o. Ma cıgêrayışanê psikolojik ra yo het ra izahê wareameyişê yo eserê senati, heto bin ra zi waremayişê faktoran ki yo kesi keno viraştog eşkeni bıpawi (Freud-adler-jung, 1981: 53).

Frued ronayoğê psikoloji hesabiyeno. Frued helê tedawiyanê xu dı hereket u muameleya insani tetkik keno u ino sebeb ra bınhişê insani ser xebitiyeno. Frued cehd keno ki bınhişê insani sewiyeya hişî dı veco teber. Xebata Fruedi senat u edebiyat ser zaf tesir kena. Frued gore hisanê senatkaran ki bınhişê inan dı yi eseranê xu dı şeklê xeyalanê xu yeni mocnayış. Cerıbnayışê insani ki bınhiş dı yi sebebê hereket u muameleyanê insanan ra yi. Inay ra eser u metini sewiyeya bınhiş dı tetkik beni. Freud tefsirê eseran dı verco wahirê eseran ser vındeno. Ey gore şexsiyet u cerıbnayışê senatkari tefsirê eseri ser zaf muhim i. Labelê ini xısusî hetê mena dayışê eseri dı bes niyi. Carl Gustav Jung zi ehemiyet dano sembolan u mitan. Ino xısusî zi cigêrayoğanê edebiyat rê yo rayir akeno. Jung verê xu tadayo eseranê sirik ê insaniye. Jung mefhumê “hiş ra tebero kolektif” şıxulneno. Ey gore ino mefhum çıyo ki ma rê baqi mendo u herkes dı esto ifade keno (Ege, 2015: 25-27).

Kefşo pil ê Jungi “hişo kolektif” o. Jung gore qeweti pozitif u tesirdari, hiş ra teber ra meylanê genetiki u hişê insani ser tesiro muhim keni. Hiş ra teber, pê sembolan xu ifade keno. Ini semboli eke cerıbnayışê insanan imkan bıdı senat, efsaneyan, estanıkan, mitan u honan dı bı şeklo newe xu ifade keni (Turani, 2009: 71-72)

Psikolojiyo analitik tehlilê tewıranê edebiyati ser muhim yo hawayê oniyayış o. Carl Gustav Jung hon u mandala ser xebata xu destpêkerdo u bı psikoloji, din u mitoloji ser xebata xu aver berda. Hon u mandala şeklê wareameyişê viro kolektif o. İnan dı seba prosesê biyayışê ferdi semboli esti u “hiş ra teberi” bı cehd hiş dı xu mocneno (Uzun, 2020: 21).

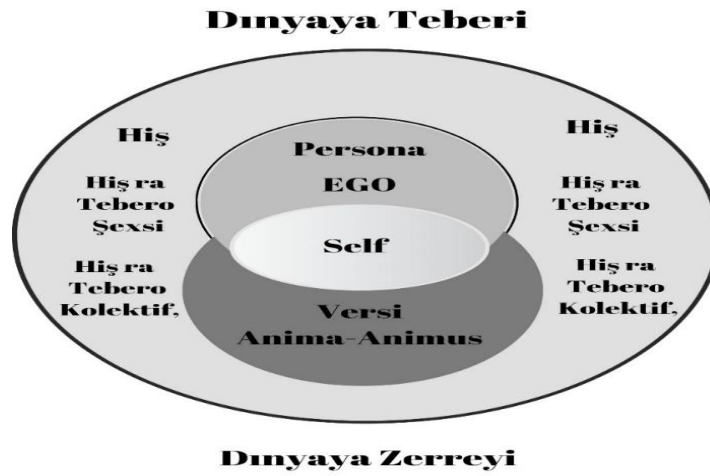
Jung “hiş ra teberi” pozitif vineno. Zey terifê “bınhiş” ê Freudi yo embaro pêserbiyayış o ki tede her çıyo ki qayil beno vir ra şiyero esto, niyo. Jung gore hiş ra

teber esilê hiş o, bezreyi imkanê cuyanê neweyan tede esti. Ma yo gıraw bıfıkırı. Cayo ki gıraw ser dı ronışte yo riyê erd o u ino vera hiş ra tebero kolektif yeno. Parçeyê gıraw ki binê aw dı mende yo hiş ra tebero şexsi yo. Parçeyo qıckek ki serê aw dı mende yo zi hiş o, ego yo, “ez” o ki zanaye u waştog o, merkezê hiş o. Hiş ra tebero şexsi teyna aidê kes o; zey cuyayışê vir ra şiyi ki bêhesabi, waştışı ueb. her çi geni miyanê xu (Gürol, 1977: 10).

Frued mefhumê binhiş egleb şexsi vineno, Jung zi mefhumê hiş ra tebero kolektif ser vındeno u qıymet dano miraso şirik ê insaniyeyi. Inay ra ma zi xebata xu goreyê hawayê oniyayışê Jung ani meydan. Çünke tewirê efsane şexsi niyo, komelki yo u wesıfo universal tede esto. Pa inay efsaneyan dı hefızaya şari esta u bı tehlilo arketipi cuyayışê şari ser o zaf melumati yeni wareameyiş.

2.2. Mefhumê Psikolojiyo Analitiki

Psike (Ruh): Ma seba fehmbiyayışê mefhumê arketipi lazımo ki têki mefhuman u terman izah bıker. Psyche hemınê prosesê hişi, hiş ra tebero şexsi u hiş ra tebero kolektifi temsil keno (Jung, 2016: 54). Psike hemınê his, fikr u hereketanê insan geno xu miyan. Psike verco menaya “ruh” dı şıxuliyayni labelê nıka egleb menaya zihin, hiş dı şıxuliyeno (Geçtan, 2016: 171). Zaf çımeyan dı psike u ruh yo hesıbiyeni. Labelê Jung badê cu mı terman yobinan ra ciya keno. Jung gore psike ra hem hişar hem zi teberê hiş, pêronê prosesı psişik yeno fehmkerdış. Ruh ra zi şexsiyetey yeno fehmkerdış. Sınorê cı belli yo komplekso karkerd o (Jung, 2016: 54). Ma zi xebata xu dı termê “psike” şıxulneni.

Şekil 9: Qısimê Psikeyi

Ego (Ez): Jung gore ego merkezê hiş o. Kompleksê fikran o ki daimiyi u kameye (nasname) cı esto. Inay ra kompleksê “ez” ra behs keno. Kompleksê “ez” hem halê hiş o hem zi muhtewaya hiş o. Eke yo elemanê psişik, kompleksê “ez” dır munasebeta cı esta, hişar o. “Ez” merkezê sehaya hiş o, labelê hemînê psike dır eyini niyo. Ino sebeb ra “ez” u bızatihi (self) beni ciya. “Ez” teyna kerdoğê hiş o. “Bızatihi” hiş ra teberi geno miyanê xu u kerdoğê pêronê psike yo. “Bızatihi” “ez” zi ihtiwa keno (Jung, 2016: 13).

Hiş: Hiş psike ra ciya yo. Hiş ra irtibatê çiyi ki miyanê psike dı yi u ego (ez) yeno fehmkerdiş. Ino irtibat hende fehmkerdişê ego yo. Çiyi ki ego fehm nêkeno teberê hiş dı yo (Jung, 2016:14). Hiş yo parçeyê zihin o ki yo kes direkt ey ferq keno u şinasneno. Demo verinê cuyi dı belka zi verê biyayiş dı destpêkeno. Qıc vera vera dadi u babiyê xu, malzemeyê kayê xu u objeyanê binan ki doruverê cı dı yi, ciya keno (Geçtan, 2016: 172).

Hiş ra Tebero Şexsi: Cerıbnayişi ki (çiyi ki cuyiyayi) hetê ego ra peyser açarniyayi, zerreyê psike dı vin nêbeni. Çünke eke yo çi cuyayo bı qetiyet estişê xu vin nêkeno u hiş ra teberê şexsi dı kom beno. Ino qısım ciranê ego yo. Tiya dı çiyi ki cuyayi ya nêresayi hiş ya zi resayi hiş, labelê biyi sebebê pêkowitzi u peyser açarniyayi esti. Bı yona ifade ini ya hend zeifi ki nêreseni hiş ya zi hend bêqeweti ki nêşkeni sewiyeyê hiş dı estişê xu devam bıkeri (Geçtan, 2016: 173-174).

Hiş ra Tebero Kolektif: Muhtewaya “hiş ra tebero şexsi” cerıbnayişi ki verco hiş dı biyi ra ameya meydan. Muhtewaya “hiş ra tebero kolektifi” heyatê insan dı esla hiş dı nêcuyaya. Hiş ra tebero kolektifi komê xeyalanê nımtayan ra wareameyo ki Jung inan ra vano “xeyali yoyını”. Ini merhaleyo tor verin ê averşiyayişê psikeyi ani meydan u insan ra kalıkanê xu ra neqıl beno. Teyna mehsulê tarixê insaniye niyo, mehsulê tekamulê verê insani zi yo (Geçtan, 2016: 175-176).

Jung gore hiş ra tebero kolektifi tepiya “hiş ra tebero şexsi” dı yo u yo sehaya teberê hiş o ki dahina xorin o. Jung hiş ra tebero kolektif seba psikolojiyê grup u komeli şıxulneno (Akça, 2016: 59).

Hiş ra tebero kolektif yo depo yo ki kokê xu milyon serran ra ver geno u miyanê cı dı cerıbnayişi kalıkan esti. Ino depo dı her se serran cerıbnayişê hurdiyan pêser beno (Bahadır, 2010: 75).

Kompleksi: Tayê fikr u hisi esti ki zerreyê hiş ra tebero şexsi dı benateyê xu dı beni grub u kompleksan ani meydan. Kompleksi bıqewet i u fikr u hereketanê insan kontrol kenî. Zey kompleksê pereyi, kompleksê pespayeyin, kompleksê cinsitey têki mefhumi tesirê Jung ra heyato normal di zi şıxuliyeni. Kompleksi wareameyişê nevrozan ser zaf tesirdar i. Tehlilê kompleksan amancê terapiyo analitik ra yo (Geçtan, 2016: 174-175).

2.3. Arketipi

Muhtewaya hiş ra tebero kolektif bı termê arketip name beno. Arketip bı nımuneyo verin (prototip) hemmena yo. Jung zey maya xura biyayiş, newe ra dınya ameyiş, merg, bıqeweti, sêhr, qehreman, qıç, hilebaz, kalo bıaqıl, dayıka herr u dêw xeyali; zey dar, roc, aşm, va, çem, adır u heywani objeyi tebiî yi; zey gıştire u sileh objeyê vıraştışê insani zaf arketipi terif kerdi. Jung gore omarê arketipan hendê hediseyanê cuyê raştikin u omarê objeyan o. Arketipi universal i, bı yona ifade her insan wahirê eyni xeyalanê arketipo esas o. Yo qıç kamci mıntıqayê dınya dı yeno dınya wa bêro, arketipê dayıka xu zi piya ano. Ancax tesirê dadiya xu ra pey ferqê ferdi yeni meydan. Çunkê resnayışê qıcan komel ra komel, keye ra keye u heta eyni keye dı qıç ra qıç ferq keno (Geçtan, 166: 2012).

Arketip bı menaya tor umumi prototipi zihni, formi ya zi xeyali ki aidê tebieto hiş ra teberi yi. Ini heme her cayê dınya dı mitanê ki şekil dani kulturi, cerıbnayışan u mehsulanê hiş ra teberi ki tımotım ferd ser tesir kenî ra yeni meydan. Arketipi wareameyişo muştereki ki teyna bı kultur u urf u edetan nê, bı miraso genetik ra zi neqıl beni. Arketipi averbiyayışê hiş ra ver ferd dı hedre yi, yani mehsulê fikr niyi. Tebietê inan ferd ra ser o, labelê hedefê inan ferd ser wareameyişê insani rê ardım kerdiş o. Jung gore kokê mefhumê arketipi aidê ey niyo, kokê cı İsayi ra pey heta serranê verinan şıno u hetê Çiçero, Plinum u ê binan ra zi ameyo şıxulnayış (Bahadır, 2010: 86).

“Arketip, yo mefhumo ki dewro entik dı zi şıxuliyayo u bı “idea”ya Platoni hemmana yo. Ma vaci Corpus Hermeticum ki aidê seserra 3. dı Homa bı το αρχετυπον (arketip) terif biyo. Ino hal gore Homa verê fenomenê roşn dı u serê ey dı “xeyalo tor verin” ê pêronê roşnan ifade keno.” (Jung, 2020a: 17-18).

Teoriya arketipan ê Jung bı esıl qalibê fikr u xeyalanê ki tecrubeyê insan nawneni u hiş ra tebero kolektif zi tiya ra mıqat beno. Miti, destani, efsaneyi u estaniki seba

wendoğ u goşaran nımuneyê arketipanê nımıteyan kırışeni ki Jung tera behs kerdo (Ege, 2015: 34). Yo hedise ya zi çiyi ki heta ser ra zaf zeman nêviyero u tımotım niyero meydan arketip nêbeno. Ma vaci roc destpêkerdiş ra nat her roc akoweno u awan şino. Ina tımotımayi bı zeman zihinan dı herında xu gena u bena yo arketip. Labelê her arketip zey roci yo wareameyişo belli nêmocneno. Ekseriyetê arketipan demo mitolojik dı wareameyi. İnan ra teyna yo qısım şexsiyetê insan ser o yi: Persona, vêrsi, anima, animus, şexsi u bizatihi/self ini tewır ra yi (Bahadır, 2010: 88).

Sambur gore Jung tarixnasê bınhişê kolektif o. Jung hon, din u mitan ser cıgêrayo u neticeyê xebata xu dı hema hema her kultur dı tayê motif u modelê hereketan ki demo verin ra resayi nıka kıfş kerdi. Ini motifi u semboli mitoloji ya zi heyato dini dı şeklê figur u resim yeni verê ma u şexsiyetanê efsuni u feiq/eli nawneno. Semboli mitolojik, teolojik u honini ma rê sewiyeya hiş dı şeklê metaforik dı nawıtışê arketipan ifade keni. Jung seba muhimiya prosesos ferdıyetey ra têki arketipanê esasın ser zaf vınderto. Ini: persona, anima u animus, vêrsi, dayik, qıc, kalo zanaye u ez (self) i (Sambur, 2005: 93).

Tehlilê metnanê vatışan ser teoriya arketipan zaf ercaye ya, ma zi seba tehlilê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ina teori ra istifade keni. Ma bı vatış eşkeni mena bıdi efsaneyan u kulturê şari ser tesirê cı bıvini. Ma bı inay ancax xısusı komelki yê efsaneyan vineni. Labelê teoriya Jung ma rê yo bero newe akerdo. Ma bı inay efsaneyan tehlil keni u menayanê nımıteyanê ki hiş ra tebero kolektif dı yi keni eşkera. Ma tiya dı arketipi ki efsaneyan dı viyereni izah keni u efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra nımuneyan dani cı.

2.3.1. Persona

Yunano Antik dı kaykeri seba rolanê bedıliyayan maske şıxulnayên. Ino maske bı kelimeya “persona” ifade biyo. Jung verco menaya xısusiyeto şexsiyeteyo ki yo kes komel rê teqdim keno daya cı u ina kelime ego dır eyni hesabnaya. Ego xısusiyetê şexsiyeteyo negatif ê ma erzeno bınhiş, arketipê persona zi şexsiyetê ma yo raştikin verê komel dı bınê maske dı nımnenno. Ma gerekı verê komeli dı şexsiyetê xu yo raştikin ra zêd goreyê waştış u hukmê qıymetê komeli bı şexsiyeteyo maskeyin veci. Şexsiyetê ma yo vıraştıyo ki ma teqdimê komeli keno montaj o u şexsiyetê ma yo raştikin u ê yo ki şar ma ra paweno, ini wırdin ano yoca. Arketipê persona pêameyişê ferd u komeli yo ki miyanê komeli dı şeklê asayışê kesi ifade keno. Persona, şexsiyetê ma yo raştikini verê

komeli dı pê maske nımna. Inay ra tera vani arketipo komeli ya zi arketipê ahengi. Nıka persona menaya mefhumê “rolo sosyolojik” dı şıxuliyena. Ma gereka talim, mal u mulk, meqam, prestijo sosyal u statuyê xu gore verê komeli dı yo rol kay bıker (Sambur, 2005: 93-94).

Persona seba cuyayışê insani mecburi ya. Ma bı ino arketip insanan dır hol raviyarneni. Ino arketip menfatê insani muhafeze keno u serfiraziya insani rê ardım keno. İnsani xaseten wextê xebituyayış dı timotım ini maskeyan şıxulneni u şan dı şını keyeyê xu veceni. Gelêk insanan dı, dı heyati esti; inan ra yo bınê hukmê persona dı yo, o bin zi ihtiyacê xısusî ê kesi temin keno. Yo insan eşkeno yo ra zêd maske bışıxulno. Maskeyê xebat maskeyê keyeyi ra ciya yo. Miyanê embazanê xu dı eşkeno maskeyê hiriyın pakero. Ino şekıl dı xu halanê ciyayan rê adapte keno. Eke yo kes rolê xu zaf kay bıkeru u egoyê cı bı inê roli bıbo zeypê, qısımî bınê eşxsiyetê cı tehn dıyeno. Ino hal dı persona zaf aver şına u qısımî bini ê eşxsiyeti zi tepeya maneni. Qısımî eşxsiyeti dı timotım yo pêkotış yeno meydan. Ino kes koweno bınê hukmê persona u xu ra beno ğerib. Egoyê cı maseno u zaf qıymet dano xu. Ino rol ê binan ra zi wazeno. Eke bıbo yo otorite xebatkaranê xu dı huzur nêverdeno. Qıcanê xu ra zaf çi paweno u sıhetê ruhê inan xerıpneno. Ino kes doruverê xu rê beno ğerib u miyanê şari dı teyna maneno (Geçtan, 2012: 167).

İnsan, his u fikrê cı ciya bıbo zi lazımo ki miyanê komel dı edet u qanunan gore hereket bıkeru. Eke ino şekıl hereket nêkero komel ey miyanê xu dı qebul nêkeno. Inay ra insan pawıtışê komeli ser hereket keno u waştışê komeli gore rol kaykeno. Ino rol personaya kesi yo, komel bı personaya cı ey şımasneno. Aredayışê ma dı arketipê persona ra tayê nımneyi esti. Efsaneya 21. dı zerriya veyv şına goşt. Veyv şermiyena vıstore u vısturiyê xu ra bıwaza u nımtki linga yo bergiro murdar ra yo leteyê goşt gena u wena. Vıstore aye vınenno. Veyv zaf şermiyena, dua kena u bena yo heş. Hişê komel dı rolê veyv belli yo. Veyv zi bı persona xu gereka rolê xu kay bıkeru. “Tore u qanuni ki muameleyanê eşxsi rê eleqedari, şekılê ifadeyi personaya grub i. İnan rê ihtiyacê ferdi muhim niyo, heminê grub rê yo muameleyo standardi pê zor dani qebulkerdiş.” (Hall & Nordby, 2016:45). Tiya dı veyv zana ki vıstore u vısturiyê xu ra zerriya xu gore yo çi bıwazo miyanê komel dı hol nêhesıbiyeno. Veyv ino sebeb ra zerri waştışê xu çew ra nêvana, şına nımtki goştı murdar wena u ihtiyacê xu ana ca. Goştı murdar werê heywanan o u hetê insanan ra werdişê cı hem eyb hem zi heram o. Veyv dahina eybo pil

kena. Bı ino hediseyi veyv sinorê arketipi ihlal kena, maskeyê cı koweno. Veyv şermı dı manena u hin cı rê ageyrayış çın o, dua kena u bena yo heş.

Efsaneya 30. dı yo veyve şino. Yo qıc bınê xu herımnenno, veyv zi pê nani bınê qıcı esterına. Homa Teala bela dano u pa veyve heme beni kerre. Efsaneya 31. dı veyve dı yo cini pê lawaşı bınê qıcı esterına u Homa Teala inan keno kerre. Efsaneya 35. dı zi veyve şino, yo cini pê nanê tir bınê qıcı esterına. Uca dı yoyi vineno, zot dano pıro heme beni kerre. Ini efsaneyi bı nameyê “kerreyê vervi” u “veyvo siyi” ciya ciya mıntıqayanê Çoligi dı vaciyeni, kulturê şari dı nan muqedes o. Nan rê bêhurmeti komel dı çiyı xırab o. Komel dı qıc ra pil heme kes gereka ino nimet rê bêhurmeti mekerı. Ino rol hişê komeli dı heme kesi yo, heme kes pê ina persona cuyeno . Ini efsaneyan dı pê nani bınê qıcı pak biyo, ino zi ihlalê sinorê arketipi yo. Veyve dı veyv ya zi cini sinorê arketipi ihlal kerdo, persona cı kot u bêhurmeti ra pa veyve biyi kerre.

Efsaneya 28. dı yo keyna nişena astorê xu roc dır kowena hemberi, vana ma kam verco reseni menzilê xu. Homa Teala bela dano cı u pa astorê xu bena kerra. Efsaneya 32. dı veyv wenişnên astori u veyve koweno rayir. Nızda şani veyv bı heyecan u keyfweşi tic ra vana hetani tı awan şıra ez resena keyeyê mêrdeyê xu u ez tu ra ver muradê xu vinena. Uca dı Homa pey girot u heme kerdi kerre. Efsaneya 36. dı zi yo veyve tic dır koweno hemberi, vano ma ver tu reseni cayê xu. Homa Teala uca dı o veyve keno kerre. Ini efsaneyan dı insani bı keyfweşi sinoranê xu ihlal keni, gırd cı perreni. Ino hal zi bınê şari dı qeşul nêbeno. İnsan gereka sinorê xu bızano, xu xışn mevino. Komel dı heyato kolektif esto, heme kes gereka tore u qanunan gore hereket bıkerı. Yani insani heyato kolektif dı lazımo ki bı personaya xu bıcuıyo u rolo ki şar tera paweno kay bıkerı. Tiya dı keyfweşi u heyecan ra persona kowta u riyo bin kowt teber. Ino ri dı zi kibir, rigıroteyi, xu pil depiştış esto. Gereka keyfkerdişê insani zi sinorkerde bıbo.

Efsaneya 33. dı bıra eskeri ra yeno. Way a hel sareyê xu şuwena. Seni ki mijdan dani cı, way bı şabiyayış u heyecani zıt bulıt kowena teberi u verar şına bırayê xu. Badina way u bıra halê xu ferq keni u zaf şermiyeni. Ino şermi ver hin bınê şari dı nêşkeni bıcuı, dua keni u beni kerra. Tiya dı zi way u bıra bışaşı sinoro ki hetê komeli ra inan rê belli biyo ihlal kerdo u personaya inan kowta.

Efsaneyanê 93,94 u 95. dı varyantanê efsaneya Şarık Şiwan dı arketipê persona xu belli keno. Efsaneya 93. gore Şarık Şiwan Diyarbekir dı yo ağa het dı şaneti keno.

Diyarbakir ra pesê xu geno fireno yeno Kuyo Sipi dı pesê xu çerineneno u şan dı eyne şekil dı pesê xu beno. Rocêk yo lema kılkorî sareyê yo kelce ra şına. Ağa vineno, vano ino vaşê Kuyo Sipi yo. Ağa heta Kuyo Sipi Şarık Şiwan taqib keno. Ağa Kuyo Sipi dı Şarık Şiwan vineno. Uca dı sırr bena eşkera Şarık Şiwan ğeybiyeno. Efsaneyâ 94. dı ağa xızımıkarê xu Şarık Şiwani heta Kuyo Sipi taqib keno. Uca dı oniyeno ki Şarık pê sel Laya Xeç ra aw ano. Şarık ağayê xu vineno, sırrê xu eşkera bena u pa pesê xu vin beno. Efsaneyâ 95. Şarık bira yo, Şiwan way a u piya Diyarbakir dı yo ağayi het dı şaneti keni. Şitê heywanan ra buyê Kuyo Sipi yena. Kuyo Sipi Diyarbakir ra zaf dur o. Ağa meraq keno, ini seni şini Kuyo Sipi u yeni. Yo posteyê mişna onceno xu u şino miyanê pesi. Teberê dew dı Şarık Şiwan pa pesê xu beni zey hıngan fireni şini Kuyo Sipi. Ağa zi miyan dı şino, uca dı inan seyr keno. Şarık heywanan çerinenena, Şiwan zi pê sel dere ra aw ano, keno miyanê xerci u pê cami vırazeno. Ağa xu uca dı keno eşkera, sırrê Şarık u Şiwan eşkera beno, dua keni u wırd zi uca dı mirenî.

Xeylê insan, dı heyati cuyeni. Yoyi tesirê persona dı yo, o bin zi ihtiyacê ruhê insan ano ca. Yo memur roc dı heşt saet pê maskeyo tuzelê şexsi hereket keno. Ino memur wexto ki buro ra veciyeno eşkeno ino maske biveco u sobina faliyetan dı ca bıgero. Franz Kafka zi roc dı yo şirketa sigorta dı xebitiyeni, şanan dı zi nuştên u faliyetê kulturi kerdên (Hall & Nordby, 2016: 44).

Şarık Şiwan verê ağayi dı şaneti keno. Ino hal lazımeya heyato sosyal a. Şaneti miyanê komeli personaya ey o, bı ina persona rolê xu kay keno u wezifeyê xu ano ca. Kuyo Sipi dı maskeyê xu veceno u şexsiyetê xu yo raştikin gore cuyeno. Yani Şarık Şiwan, dı heyati cuyeno. Wexto ki ağa sırrê ey museno maskeyê cı koweno. Beno eşkera ki o yo şaneyo normal niyo, ciya yo merdim o. Ino hal zi serê pawıtışê komeli dı yo. Ino sebeb ra dua keno u ğeybiyeno. Ağa zi wexto ki Şarık Şiwan taqib keno posteyê mişna dano xu ra u xu nımnenno. Ino poste zi maskeyê ağa yo, ağa miyanê pesi dı pê personaya xu geyreno. “Persona yo maske yo ki ma verba komeli dı xu ra dani. Persona şeklê teqdimê insani yo ki insan dınya ra pê ino xu dano şınasnayış” (Uğurlu, 2022: 1325). Şarık Şiwan zi pê personaya şaneti xu dınya rê teqdim kerdo u bı ina persona şexsiyetê xu yo raştikin nımıto.

Efsaneyâ 153. dı yo damari zaf tehda kena veyva xu. Rocê ineyi veyva xu ra vana şu velg biyar. Baweriya komeli gore rocê ineyi dı dar bırnayış gune yo. Labelê veyv tersa damari ra şına velg bırnena. Darey dana kamci dar ro, gun rişiyena. Veyv zana ki

guneyo pil kerdo, dua kena, Homa Teala duaya aye qebul keno u erd ro şına war. Komel toreyê xu, hema qıcey ra her ferdê xu rê musneno. Ferdi zi bander biyayişê xu gore rolê xu kaykeni, miyanê komeli dı kulturê komeli xu gore maskeyê xu dano pıra u heyatê xu dewam keno. Veyz zi zey ê binan tore u baweriya şarê xu gore cuyena. Ino hal lazimeyê heyato kolektifi ra yo. Rocê ineyi dı dar bınayış baweriya komeli dı güne yo. Veyv zi bı velg bınayış personaya xu vecena, kowena teberê toreyi, bena gunakar u suçdar. Veyv ino suc u güne ra Homayê xu rê iltica kena, duaya aye qebul bena u erd ro şına war.

Efsaneyaya 257. dı yo cinika feqir şına keyeyê Mehmedê Seyo. Vani feqir a, bêkes a, heta wesari oniyeni cı. Cini nan nêwena, şına bınê fıraqan lisena. Wexto ki qozbılıki veciyeni, cini vana hin wesar ame u keye ra şına. Uca dı hin zani ki a cini yo cın a. Cın tiya dı şeklê ciniya feqiri miyanê insanan dı xu dana şınasnasyış. Ina zi yo persona ya. Çünke cın riyê xu yo esıl nımıto u pê maskeyi keyê Mehmedê Seyo dı biya meyman.

Efsaneyanê 280, 281 u 282. dı nêweşi şeklê insani dı geyrena. Şına keyeyan, temasê insanan kena u inan mırinena. Zey insani pê astoran geyrayış personaya nêweşi yo. İnsani aye zey xu vineni, tera xof nêkeni u geni keyeyanê xu.

2.3.2. Anima u Animus

Jung gore arketipê persona, riyê insani yo ki xu tadayo teber. Riyê insaniyo ki xu tadayo zerre camêrdan dı anima, ciniyan dı zi animus o. Arketipê anima ruhê camêrd dı wesifê cini, arketipê animus zi ruhê cini dı wesifê camêrdi mocneno. Cini u camêrdi hormonanê her wırdi cinsan şıxulneni u hetê psikolojik ra zi têki his u hereketi yobinan ra giroti. Bı nesılan camêrdo ki pa cini cuyayo arketipê anima, ciniya ki pa camêrd cuyaya arketipê animus aver berdo. Bı tarix cini u camêrd yobinan ser tesir kerdo u yobinan ra têki wesifi giroti. Inê hali yobinan fehmkerdiş kerdo asan. Inay ra anima u animus zi zey persona dewam kerdışê cuyê insani ser rolêko muhim kay keni (Geçtan, 2012: 167).

Anima u animus halê ruhê cini u camerdi ifade keni. Ini arketipi, dı hebi nim i ki yobinan keni tamam. Hedefê inan pêroneyiya ki xerıpiya ya u ciya biya newe ra yoca ardiş o. Ciya biyayişê Adem u Hawa ki şırawiyeyi dınya, huznê inê ciyabiyayişi ki kalıkan ra mendo hetê ferdi ra wegırotış u waştışê newe ra yobiyayiş ifade keni. Wexto

ki Adem u Hawa ameyi riyê erdi yoyi xerıpiyaya u dıyi wareameya. Anima u animus zi dı nımeysi pêroneyi yi u bı cısnê wesıfan yobinan ra giroti (Bars, 2018: 63).

Anima zey histeniki eqlo hisi, hiskerdış, empati u itina qeweto maki yi. Hikayeyê qehremano tradisyonel dı anima bı karakteristik keynaya cıwan a ki tengasi dı menda, figurê ciniya ki gerekı qehreman bıgeyro bıvino u bıxelısno. Bı xelısnaıřê keynaya cıwan, qehremano camêrd aye geno miyanê animaya xu u qısımêk řexsiyetê xu dano cı. Animus zi arketipê camêrdo ki ruhê maki dı ca geno. Ino arketip zi zey eftayış, serwerey, eqlo entelektuel u qeweto fiziki wesıfê camêrdi temsil keno. Ino arketipo ki vatışan dı ca geno dı ciniya qehreman cesur u bıqewet a (Indick, 2011: 145-146).

Hiřê ma verba arketipê anima u animusi muqawemet keno. Çunke sewiyeya hiş, wesıfı cinsiyeta bin ki miyanê xu dı esti qayıl niya bıvına. Ya inan inkar kena ya zi teber dı ciya ciya şeklan dı nawnena. Yo kes seba temambiyayıřê řexsiyetê xu gerekı hem anima hem zi animusi gore wesıfanê feminen u maskulen sewiyeya hiřê xu dı rehet tecrube bıkerı u bınavno. Eke yo kes anima u animusi sewiyeya hiřê xu dı rehet nêverdo, nêeřkeno cinsiyeta bin dır munasebeto bısihet aver bero. Ino hal muwazeneyê şexsiyeti xerıpneno u şexsiyet teyna yo het dı aver şıno. Inay ra zeif maneno (Sambur, 2005: 101).

Tradınsyonelo vatıřê Tırkan dı hikayeyanê Dede Korkut dı karakterê Boyu Uzun Burla Hatun, Banı Çiçek u Sarı Donlu Selcen Hatun nımuneyê arketipê animus i (Ege, 2015: 38). Aredayıřê ma dı zı zey inan têki nımuneyi esti.

Resim 1: Anima u Animus

Çıme:<https://holyharmony.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/01/animus2.gif>

Efsaneya 1. dı Leyl u Mecnun yobinan ra zaf heskeni. Serê yo hêni dı bı nımtki yeni yoca u Mecnun sareyê xu nano serê çaqeyanê Leyl. Merdımanê Leyl ra yoyi inan vineno. Leyl ters u şermı ver dua kena u Homa Teala inan keno astare. Wexto ki şewan astareyi pereni vani Leyl Mecnun resayi yobinan. Tiya dı Leyl hiş ra teberê Mecnun dı anima ya, Mecnun zi hiş ra teberê Leyl dı animus o. Wırd zi qayili bırası yobinan u bıbi yo. Ino sebeb ra vera zori piya mucadele keni u psikeyê xu aver beni.

Efsaneya 4. dı hot bırayi esti. Aşma gulan dı bırayo qıc beno vin. Bırayê bin zi geyreni cı, ey nêvineni, zaf qehıriyeni u zaf bermeni. Vani aşma gulan dı zerreyê yo dı hefteyi dı zaf varan vareno. Ino varan hesirê bırayan o. Hesır u bermayış egleb xısusiyetê ciniyan o. camêrdan dı wareameyişê ino xısusı arketipê anima ra yo.

Efsaneya 8. dı damariya aşm mir elawına. Damari pê destanê xu yo mirın yo lapat dana pašta aşm rê u pašta aşm dı yo leke veciyeno. Tiya dı damari, tesirê arketipê animus dı ya. Çünke yo cini ra merhamet, şefqat u heskerdış yeni pawıtış. Qewge, şidet u sertey fitratê camêrdan ra yi. Herında lapat zi sembolê vêrsi ya u xırabı nawnena.

Efsaneya 9. dı aşm keynaya yo ağa ya, roc lacê yo gawan o u yobin ra zaf heskeni. Lacê dadi u babiyê xu ra vano mı rê keynaya ağayi bıwazi. Dadi u babi şını keynaya ağayi lacê xu rê wazeni. Ağa vano şıma gawani, ez seni keynaya xu dana lacê şıma u inan fetılno. Ağa vengdano keynaya xu, keyna zi vana ez lacê gawani ra heskena, mı bıdên cı. Ağa keynaya xu zi fetılno. Keyna şewan dı şoq dana u geyrena, rocan zi xu cayêk dı nımnena u o qeyde geyrena lac i u timotim dua kena. Lac zi timotim dua keno. Homa Teala duaya inan qebul keno, keyna bena aşm, lac zi beno roc. Vani gıriyayışê aşm roc dı reseni yobinan. “Teber dı belli bıyayışê anima u animusi munasebetê cini u camêrdi ser zaf tesir keno. Ma vaci bêşınasnayış, bêsebeb zerri dekowtış yobinan bıtemam neticeyê iney o. Ma vineni yo camêrdo bıaqıl, bıkultur u zanaye bêhêvi yo ciniya sade ra zaf heskeno u pê deceno. Eyni şekıl dı têki ciniyi zi zerri dekoweni camêrdano veradayeyan.” (Oğuz, 2020: 125; Gökeri, 1979: 22). Tiya dı ağa arketipê persona ramocneno. Muameleya komelki gore keynaya ağayi u lacê gawani omverê/hemverê yobinan niyi, zeweciyayışê inan mumkun niyo. Lac arketipê anima, keyna zi arketipê animusi mocneni. Animaya roci aşm a, animusê aşm zi roc o. Lac tiya dı bı waştışê keynaya ağayi reaksiyonê xu nawneno persona rê. “Çünke anima

reaksiyon nawnena persona rê. Eke yo kesi teber dı rolê merdimo qewetin kay keno, zerreyê xu dı zi tesirê anima dı yo.” (Jung, 2015a: 18). Hisibiyayişi ki lac tesirê cı dı yo wesifê anima yo. Tiya dı keyna zi tesirê animus dı ya. Eftayış, rıkını, xuverdayış wesifê camêrdan i. Tiya dı keyna bı ini wesifan babiyê xu ver veciyena. Keyna şewan dı şoq dana, rayirê camêrdi kena roşn. Bı fiziki ma zani ki aşm roşnê xu roc ra gena u şewan dı roşn dana dınya. Şewan dı bêters geyrayış zi animus ra yo.

Efsaneya 23. dı way u bira sêwur i. Damari zaf tehda kena inan. Damari binê pêleki qul kena, dana sêwuran u seba kenger topkerdişi inan raykena ku. Way kenger vecena, bira dekeno pêlek. Hin beno erey, oniyeni pêlek dı kengeri zaf tay i. Way bırayê xu ra vana tu werdi. Bıra qeub nêkeno. Way pizeyê bırayi şeqnena, oniyena cı tede kenger çın o. Way vana tu nêwerdi hin wırz, labelê bira zi mıreno. Way zaf qehiriyena Homayê xu rê dua kena u bena milçika keku. Tiya dı way dı arketipê animus xu mocneno. “ Animus teyna merg niyo. Mitani u estanikan dı şeklê mehkum ya zi qetilkari xu nawneno. Erdiş Kewe ki yo wadeyo nımite dı hemınê ciniyanê xu kışt nımuneyê inan ra yo. Ino hal dı animus bilhesa wexto ki ihtiyacê hisi ê ciniyan nêameyi ca, ciniyan geno tesirê xu u inan dı fikranê nim hişar, serd u rıcnayoği ano meydan (Jung, 2020b: 187). Way tesirê animusê xu ra bırayê xu ra inan nêkena, ey sucdar hesıbnena u kışena.

Efsaneya 39 u 40. dı yo mêrik verê gol dı mayına xu gıredano u uca dı qeldiyeno. Gol ra yo yaxte veciyeno u perano mayın ser. Mayın serra xu kena tamam, yo caneyo rınde ana. Mêrik mayına xu pa cane geno reyna şıno verê gol. Reyna gol ra o yaxte veciyeno, cane geno şıno. “Astor yo arketip o ki mitoloji u folklor dı zaf aseno. Astor yo heywan o, mo sebeb ra insan niyi, insano binêni. Heywano ki zerreyê ma dı yo, yani ruhê hiş ra teberi temsil keno.” (Jung, 2008: 220). Yaxte gol ra veciyeno, caneya xu geno u awa gol dı beno vin. Tiya dı yaxte tesirê animaya xu dı yo. Yaxte wahirê canaya xu veciyeno, xırabiya dınya ra xelısno u qayıt keno. Ini wesifê maki yi u bı arketipê anima yaxte dı wareameyi.

Efsaneya 92. dı keyneyê Sofi Şekeri şını ware. Yona dew ra çend merdımı seba remnayış verniyê inan dı xu tamarneni. Keynaya pil ferq kena, wayanê xu ra bı vengo berz vana “Metersi, aşmek raşteka raywanan a, emşo şewa miranê xasan a.”. Waya pil bı iney hem cesaret dana wayanê xu hem zi duşmenanê xu tersnena. Eftayış, bêtersi wesifanê camêrdan o. Tiya dı ini wesifi bı arketipê animusi waya pil dı xu belli keni.

Efsaneyaya 184. dı Mirê Palıyi İsmayil Beg şewa serrnewe beno meymanê Keloğli. Helê kaykerdışi dı İsmayil Beg dano kılawa Keloğliyi rê erzeno binê adiri. Ciniya Keloğli pê şikiyena u hêrs bena, şına zerre. Keloğli ciniya xu ra zaf heskeno, dıma şıno la ciniya ey, ey nêgena zerre. Tera vana “İsmayil Beg biyo çın a, bırr dano kılawa tu rê erzeno adır.”. Keloğli hêrs beno şıno İsmayil Begi kışeno. Ciniya Keloğli animaya ey a. Keloğli ciniya xu ra heskeno u tesirê aye dı maneno. Inay ra bı hisi hereket keno u İsmayil Begi kışeno. Keloğli zi animusê ciniya xu yo. Ciniya ey tesirê animusê xu ra muameleya camêrdan ramocnena. Hêrs bena, şına zerre, xeyf wazena, qewge wazena u bena sebebê kışışê İsmayil Begi.

Efsaneyaya 185.dı botan keni Qas Kosi rê, eskeri koweni dıma. Embazê xu xeber dano cı, vano fermana tu veciya, eskeri tu kışeni. Qas Kosi vano wa mı bıkişî, la qıcanê mı rê duşmenti nêmano. Embazê ey zaf ısrar keno, oniyeno hal zaf xırab o, pa cini u qıcanê xu koweni ku u beni mehkum. Qas Kosi u ciniya xu kuyan dı pa embazanê xu mucadele keni. Peyni dı ciniya Qas Kosi yo pêkowitz dı mırena u ey zi depışeni. Qas Kosi qıcan u ciniya xu bêwar nêverdeno, inan paweno. Ino hal arketipê anima ra yo, animaya ey zi ciniya xu ra yeno. Ciniya Qas Kosi zey camêrdan bena mehkum u kuyan dı geyrena. Ino hal zi tesirê arketipê animus ra yo. Animusê aye mırdeyê xu Qas Kosi yo.

Efsaneyaya 186. dı Yado beno mehkum kuyan dı geyreno. Mucadeleyê Yado dı ciniya cı Telli Xanım ey dır geyrena. Telli Xanım zey camêrdan kincan dana xu ra, şer kena u yo pêkowitz dı mırena. Telli Xanım animaya Yadoyi ya. Yado aye bêwar nêverdeno, qayıt keno. Yado zi animusê Telli Xanım o. Telli Xanım bı tesirê animusê xu kuyan dı zey camêrdan hereket kena, kincanê inan dana xu ra u bı eftayış mucadele kena. “Ciniyê vatışanê Dede Korkuti zey qehremananê camêrdan nışeni astor, şımşêr besteni, tir erzeni u eke camêrdê inan derbest bo xelısneni. Ciniyê komeli Oğuzi qehreman u bêtersi. Ini wesıfı vatışan dı arketipê animusi nawneni.” (Bars, 2018: 63). Efsaneyanê ma dı ini wesıfı hem ciniya Yadoyi Telli Xanım, hem zi ciniya Qas Kosi dı esti, ey zi zey camêrdanê xu qehremani.

Efsaneyaya 195. Prensesa Dıza Keynaya Qırali u lacê Dıza Lacê Qırali eşiqê yobinan beni. Benateyê dızê inan xeylê mesafe esto. Bınê erd ro tunel vırazeni u ino şekil dı yeni têhet. Rocêk tunel pıro gına u wırdi zi mıreni. Efsaneyaya 196. dı Dıza Şewatari ra lacê qırali zerri koweno prensesa Dıza Keyna u her şew nışeno yo gamêş,

Çemê Murad ra şino prenses vineno. Rocêk camêş aw dı xenıqiyena u lac zi mireno. Efsaneyâ 197. dı lacê qırali eşiqê keynaya qıralê Palıyi beno u ino sebeb ra yo koşka berz vırazeno ki tera Palı bıaso. Koşk keno berz la Palı tera nêaseno u derdê xu ra mireno. Ini efsaneyan dı prensesa qıralê Dıza Keyna animaya lacê qıralê Dıza Lacê Qırali, prensesa Dıza Keyna animaya lacê qıralê Dıza Şewatari ya, keynaya qıralê Palıyi zi animaya lacê qıralo ki koşk vıraştı ya. Hiri laci zi bitesirê animaya xu zaf hisi hereket keni u mergê xu geni xu çıma. Lacê qıralê Dıza Lacê Qırali animusê prensesa qıralê Dıza Keyna yo, lacê Dıza Şewatari zi animusê prensesa Dıza Keyna yo. Ini keynayan bêtersi, eftayış u mucadele xu mocneno, ini zi arketipê animus ra yi. Zerri dekwotış hiş ra tebero kolektif dı mucadeleyo pil o, lazımo ki kesi xu vera bıdı. Hem anima hem zi animus xu teber dı belli keni, wırdi zi qayili bıbi yo yi. Ino hal resayışê qehremani temin keno.

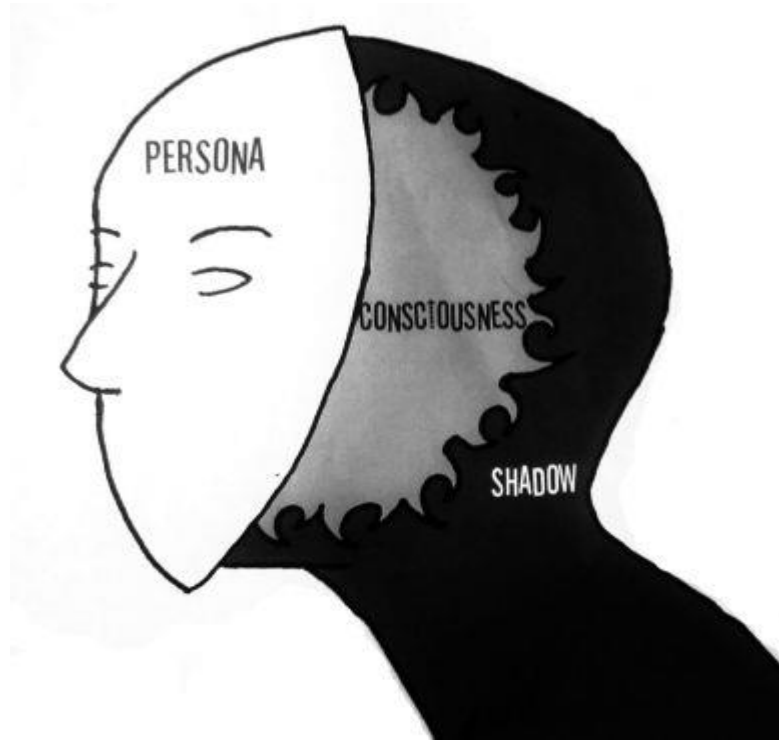
2.3.3. Vêrsi

Arketipê vêrsi qısımî tari yê şexsiyeti ma wareano u wesifê xırab ê insani ihata keno. Bı vateyê Jungi, çiyi ki munasebeta insani cı rê esta u bıqetiyet hetê insan ra itiraf nêbiyi, miyanê arketipê vêrsi dı yi. Jung vano ki bê istisna her kes dı yo şexsiyeto vêrsi esto u çew bêqusur u bêgune niyo. Bê xırabî qet yo holi nêbena, hına bê arketipê vêrsi zi qet yo şexsiyet nêbeno (Sambur, 2005: 95-96).

Vêrsi kokê xu xoriniyê tarixê evrim ra gena u hetê heywani ê insani gena miyanê xu. Vêrsi miyanê arketipan ra belka tor qewetin u tehlukeyin a. Ino arketip munasebetê insanan o ki benateyê eyni cinsiyetan dı beno u çımeyê tor hol u tor xırab ê terefê insan o. İnsan seba miyanê şari dı cuyayışi gerekî meylê heywani yi ki vêrsiyê cı di esti bıkerî ehil. Keso ki hetê heywaniyê xu bıkerî ehil, miyanê komel dı medeni hesabiyeno. Labelê verba ina dı bızati, ruhê vıraştış, hisiti u fehmkerdışê xu keno tay. Eke insan dı arketipê vêrsi bıbo vin, qebiliyeti cı nêmaneni, heyatê cı beno bêruh u zeif (Geçtan, 2012: 169).

Vêrsi, riyo tariyê ferdi ya. Hetê ma yo iptidayi, heywani u bê teftiş a. Şeklê merdımî pespaye ya zi merdımî iptidayi honanê ma dı yena meydan. Vêrsi hiş ra tebero şexsi ya, inay ra ma nêşkeni pê metodê pespaye yê tahlım bırası cı. Vêrsi heminê his u waştışê koyi ma yi ki standartanê komeli u şexsiyetê ma yo ideal rê munasib niyi ihata kena (Akça, 2016: 76-77).

Vêrsi, her çi yi ki ma qayil niyi hişê xu rê bîdi qebulkerdîş ya zi ma nêşkayi bîdi qebulkerdîş; hemînê wesif u meylê ma yi ki zerreyê ma dî heps biyi, inkar biyi ya zi nêşxuliyayi. Her kes wahirê yo vêrsi yo. Ma çend tay bîoni vêrsiya xu hend bena qewetn. Peyni dî bena yo tehluke, baro giran ki niyeno hewanayîş, yo tehdido ki zerreyê ruhê ma dî yo. Eke vêrsi hetê hiş ra qebul nêbo, teber dî ê binan ser xu nawnena. Qısurê mı çin o, problem inan dî yo; ez cınawır niyo, ê bin cınawır i; hemînê şeriban xırab i; hemînê kominist ya zi kapitalisti xırab i; la pısing zi ino paşkul heq kerd bî... Eke ma qayili dınyaya raştikin dî bıcuyi, ma gereka ino hal ra fek veradi. Ma qebul bıkeri ki çiyi ki tera nefret beno, xırabî zerreyê ma dî yi. Jung vano ki eke yo ferd vêrsiya xu dır muhasebekerdîş bımusno, dınya rê çiyi ki raştikin keno (Le Guin, 2006: 44).

Resim 2: Persona u Vêrsi

Çıme: <https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/14/persona/>

Metnê efsaneyan bı ekseriyet muameleyê ki nêwaziyeni u tehda vineni ihtiya kenî. Efsaneyan dî zey tabu, mueyideyi komelki, cezayê dini zaf motifi ca geni u inî motifi zi alametê arketipê vêrsi yi. Efsaneyanê Zazayan ê Çoligi dî inî motifi zaf i, inî hem hiş ra tebero ferdi hem zi hiş ra tebero kolektifi mocneni.

Efsaneyaya 9. dı aşm keynaya ağa ya, roc lacê gawani yo. Aşm u roc yobinan ra zaf heskeni. Roc dadi u babiyê xu raykeno keyê ağayi ki cı rê keynaya ağayi bıwazi. Dadi u babiyê laci vani ma gawan i, o ağa yo. Keyna nêdano ma, ino gure nêbeno, fekveradı. Ina efsane dı dadi u babiyê laci ferqê statuyi ra bêhêvi u bêzerri şını keyeyê ağayi. Ağa sebebê ino ters o u arketipê vêrsi temsil kenô. “Estanık u destan dı qehreman seba prosesê resayışi lazımo ki vêrsiya xu dır ri bı ri bêro. Eke tabu bışikno beno qehreman. Efsaneyan dı keso ki tabu şıkneno eğleb ceza geno. Ino sebeb ra insan, kesi ki tabuyi şıkneni rê muameleyo negatifiye nawneno. Efsaneyan dı arketipê vêrsi sero mesaj yeno dayış u bı ino mesaj pêroneyiyê komeli temin beno.” (Ergöz, 2019: 95). Ino efsane dı zi ferqê statuyi, yo tabu yo u lac, dadi u babiyê laci zi seba şıknayışê ino tabuyi şını keyeyê ağayi. Labelê ağa pa inan keynaya xu zi fetılno.

Efsaneyaya 20. gore dı teni şını dehwa, yoyi zi şahidey kenô. Şahid heq nêvano u zur kenô. Merdımo heqdar zot dano pıro u şahido zurker beno yo hermuş. Şahidiya zurkeri neheqey a, miyanê komeli dı eybo pil hesabiyeno. Ino sebeb ra arketipê vêrsi ya u hermuş sero şekil geno. Efsaneyaya 22. dı yo merdımo feqir şıno hetê yo şaneyi, tera zıka wazeno. Şane çımteng o u binê purtê mişnayan dı xu nımneno. Merdımo feqir çuwa dano purt rê, şanê binê purt ra naleno ki wa bıterso u şıro. Merdımo feqir vano “heş, heş!” wa vındero. Şanê beno yo heş u binê purt ra veciyeno. Çımtengi çiko xırab o u wesifê arketipê vêrsi mocneno. Zıka dayış zi miyanê komeli dı çiko ercaye yo. Ino arketip karakterê şaneyi dı aseno u şane neticeyê çımtengiyê xu ra cezaya heş biyayış geno. Tiya dı estışê vêrsi u ceza qıymetê zıka kenô pil. Cezaya şaneyi hiş ra tebero kolektifi dı yo mesaj o u bı inê mesajı komel dı zıka teşwiq bena.

Efsaneyaya 29. dı yo cini qıç ana dınya. A hel uca ra yo ijdiha şıno. Cini manena pa tersena u Homayê xu rê dua kena. Cini u gerguşê xu beni kerraya sıpi, ijdiha zi beno kerreyo sur. “ Arketipê vêrsi estanıkan dı rey rey şeklê dêw, ijdiha, mar, cın, ifrit; rey rey zi zey way, bıra, xal şeklê merdımi kesi yi aseno.” (Işık, 2009: 359). Arketipê vêrsi efsaneyê ma dı şeklê ijdihayi xu belli kerdo. Dadi wexto ki ijdiha vinena bı hisê pawıtışê xu hereket kena, zana ki zırar dano gerguşê cı u nêşkena bıpawa. Ino his şexsi ra zêd kolektif o, wesifê dadiye ra yo. Ino sebeb ra dua kena u pa ijdiha inı zi beni kerra. Tiya dı kerrabiyayış ijdiha rê ceza yo, dadi u gerguşê xu rê mıkafat o. “ Sur, dinamik u tehrikin o. Zey şidet, nefret u işkence sembolê hisanê xırabın o.” (Yılmaz, 1991: 20-21). İjdiha biyo kerreyo sur u hiş ra tebero kolektif dı temsilkarê hisanê

xırabın o. “ Sıpi zey roşn, samimiyetey, masumiyetey, paki u asaleti sembolê hisanê rından o.” (Yılmaz, 1991: 44). Dadi u gerguşê xu zi biyi kerraya sıpi u hiş ra tebero kolektif dı bêguneyi u masumiyeti temsil kenî. “Eke ma seba çiyeko dahina pil xu bıwehdêni, ma kıfş kenî ki estışê ma dahina beno manidar.” (Person, 2023: 46). Dadi seba gerguşê xu, xu feda kerda u yo mertebeyo pil girot. Ino meretebe zi bı rengo sıpi şekil girot.

Efsaneyi 30, 31 u 35. veyve dı yo qıç bınê xu xerımnenno u pê nani bınê qıç estireni. Homa Teala bela dano cı u veyve beno kerre. Seyidoğlu efsaneyanê Erzırom ra efsaneya Kızıloğları neqıl keno u ina efsane ser hına vano: Yo mêrik nengi çineno gele rê. Roco bin laser yeno u hemınê geleyi beno. Baweriya şarê Korucuk gore gele u zexireyê binan muqedes i, inan rê vatışê qısa xırab guneyo. Badê cu beno sebebê bêoğirey (Seyidoğlu, 1978: 261). Nan zexire ra vıraziyeno, nimet o u kulturê Zazayan dı zi muqedes o. Pê nani bınê qıç pak kerdış çıko xırab o, nimet rê bêhurmeti yo. Ino rıd ra Homa Teala bı kerrabiyayişi ceza dano qefleyê veyveyi. Ino hal arketipê vêrsi yo. Kerra biyayiş cezaya qefleyê veyve ya u ê kerran dı arketipê vêrsi muşexes biyo.

Efsaneya 104. dı yo merdım çım verdeno ciniya bırayê xu, mo sebeb ra bırayê xu kışeno u guneyê xu erzeno yona keyeyi ser. Seba mehkemeya şerieti yeni şêx het. Şêx wahirê keremat o, his keno, zano qetılkar kam o. Labelê hukmê şerieti gore gereka şahidê hediseyi bibi, ya zi gunekar sucê xu qebul bıko. Mêrik sucê xu qebul nêkeno, şêx zot dano pıro. Mêrik cayêk dı mıreno, dewıcı çend aşman ra pey ancax cesedê ey vineni u qarm dekwoti cı. Qetılkar tesirê vêrsiya xu dı mendo. Çım verdeno ciniya bırayê xu, bırayê xu kışeno u guneyê xu erzeno yona keyeyi ser. Ini muameleyi vêrsi yi, miyanê komeli dı guneyê pil hesabiyeni. Tiya dı arketipê vêrsi hem hiş ra tebero şexsi hem zi hiş ra tebero kolektifi dı xu mocneno. Vêrsiya qetılkarî personaya cı ra dahina bıqewet a u ina ra veciyeya teber. Hesudey u kıştış hiş ra tebero kolektif dı vêrsiyê zaf kıhan i. Kıtabanê muqedesan gore ini muameleyi tor ver hediseyê Habil u Kabilî dı asayi u şexsiyetê Kabilî dı wareameyi. Efsaneyan dı arketipê vêrsi eğleb beno sebebê ceza u bı ina ceza hiş ra tebero kolektif wıjdanê komeli keno rehet. Qetılkar pê zota şêxi mıreno, mergê ey zi normal niyo, zey zota şêxi yeno meydan. Karm zi yo motif o u tiya dı dereceya ceza nawneno. Komeli gore ancax merdımı zaf xırab musteheqê karman o.

Efsaneyê 111. dı Şêx Erif feqır o, dewan dı gele aredano. Seba barê xu yo dewıc ra her wazeno. O dewıc zur keno, vano herê ma nêameyo, ez nêzano ça dı yo. Serê

sıbayı wirzeni, her veradiyayo, şıyo teberê dew u vergan her kıšto. Dewıç vano verganê Şêx Erif herê mı kıšto. Feqıran rê ardımkerdış toreyê komeli dı çıko bıqıymet o. dewıç Şêx Erif rê ardım nêkeno u zur keno. Zur çıko xırab o, zurkeran ra zi şar hes nêkeno. Çünke mo hereketi munasebetê insanan xerıpnenno. Tiya dı zur, arketipê vêrsi ra ya u mo arketip zi şexsiyetê dewıci dı bı zur xu belli keno. Hiş ra tebero kolektif dı neticeyê hereketanê xıraban dı ceza esta. Ina efsane dı zi hetê vergan ra ceza dıyena.

Efsaneya 203. dı bı nameyê Çırrê Kermiyeri yo dew esta. Dew dı yo del leyiran ana. Dew dı çew nan nêdano cı u del pa leyiranê xu mırena. Homa Teala ceza dano, a dew pa insanan, heywanan, daran her çı esto erd ro şına war u bena duz. Çımtengey, bêmerhemetey hisanê xıraban ra yi u vêrsiyê insan i. Lazımo ki insan hemınê ganiyan zey xu bıvino, bı wıjdanê xu hereket bıkeru, çımtengey mekeru u nanê xu bar kero. Ini wesifê insaniye ra yi. Ina dew dı bêrehmi peyda biya, dewıcan dı wıjdan nêmendo u ğezebê Ellahi kerdo xu ser.

Arketipê vêrsi efsaneyê mexluqat u hediseyanê istisnayı dı eğleb tersê insanan ramocneno. İnsani kuyan u yaban dı ge ge teyna geyreni, şewan dı teyna maneni ya zi zey gem, qabristan cayanê tari u bêoğıran ra şını. Ini halan dı insani xof keni, zaf terseni. Aredayışê ma ra zey efsaneyi cın, şeytan, gunahar, kapos, qulişew, lingvaşturi, mezel, çequer, dêw, ijdiha, xırtık, peynişew, Zut Derey Wasi, hediseyê Sılemanı ueb. tersê insanan mocneni u arketipê vêrsi temsil keni. Xora mı efsaneyi yo teni ser viyereni, hediseyan dı keso dıyın çın o. Vatışê keso ki cuyayo gore vaciyeni.

2.3.4. Dayik/Dadi

Arketipê dayik zi zey arketipanê binan bêhesab asayışê cı esti. Dadiya şexsi u pırık (dadiya dadi), damari u vısturi, ciniya ki munasebetê ma cı rê esto, dadiya şıt ya zi dadik, babkal, ciniya zanaye; menaya dahina ser dı ilahe, bilhesa dadiya homayı, Meryema bakira, Sophia (dadi-waştı), hedefê waştışo xelısnaıyış (cenet,qıraleıyê Homayı, Qudusê asmêni); menaya hira dı kilise, universita, bajar, welat, asmên, erd, gem, dengız u ro, made, dınyaya bınerdı u aşm; bı menaya teng dı cayê bıyayışı u doli, hêga, baxçe, şıkeft, zınar, dar, çıme, biro xorin, qabê waftizi, vıla ki şeklê qab dı ya, bı dayireyo sêhrin (mandala); dahina menaya teng dı rahim, her çeşid cayê aşaneyi/qor (mavacı cayê vida), fırın, tencere, manga, arweş, her tewır heywano feydeyin (Jung, 2020a: 22-23).

Arketipê dayik seba fehmkerdışê xelqbiyayişi, menaya estışı u kainati fonksiyonê paynika tor verin o. Dinya u estışı verco pê dadiya xu dekoweno hişê gerguşı. Esasê fikri komeli ki dinya, xelqbiyayiş u estışı ser i zi arketipê dayik dı xu nawneni. Zey arketipanê binan arketipê dayik dı zi qısmi pozitif u negatifi esti. Mitolojiyê Tırkan dı Ak Ene, Umay, Keyneyê Sıpiyê Ulgeni, Ana Maygıl, Ayısıt u Od Ene wesifê pozitifı; Alkarısı, Albastı, Yalmavuz, Keyneyê Siyayê Erliki, Cadı, Kocakarı ueb. wesifê negatif mocneni (Fedakar, 2014: 8-9).

Arketipê dayik dı bêsmor omar dı wesifê pozitif u negatifi esti. Jung gore arketipê dayik dı ini wesifê pozitifı esti: Destegê dadi u şefqat, hisê dest pê dayış/ardımkerdışı, zanayeya manewi u resayi/kemali, çimeyê wareameyişey u xalıqeyi sembolê newe ra biyayişi. Wesifê pozitifı ê arketipê dayik bı sembolanê ilahi, bakire, şew ya zi aşm ueb. ifade beni. Dinya dı zey çıyo ki jehr keno, tersneno, rayir ra veceno her çıyo tari u nımıte arketipê dayik dır eleqedar o u qısmo negatif ê arketipê dayik ano meydan. Ino arketip zi bı sembolanê awa xorin u qor temsil beno (Sambur, 107: 2005).

Efsaneyanê Zazayanê Çoligi dı arketipê dayik bı wesifanê pozitif u negatifi aseno. Ma tiya dı tezahur/asayişê arketipê dayik ra nımuneyan dani. Efsaneya 19. Mêrdeyê cini merdo u cini pa panc sêwiranê xu bêçare menda. Qıcı veyşan maneni, dadi çık çın o bıdo inan. Dadi şına nanopoci ra derdê xu vana u tera nan wazena. Nanpoc tera vano kıncanê xu veci ina derenca ra şu cor, ez oniyena tu ra. Cini seba qıcanê xu ino teklifi bêçare qebul kena. “Hiri hebi wesifo muhim ê arketipê dayik esti: oniyayiş, pil kerdış u mıqatkerdışê holi; hisibiyayişo ki pırr waştış tede esto; tariyo ki aidê bınê erdi yo.” (Jung, 2020a: 23-24). Tiya dı asayişo pozitif ê arketipê dayik esto, dadiya şexsi esta. Dadi oniyena qıcanê xu, inan mıqat kena u seba inan fedakarey kena. Nanpoc tesirê animaya xu dı yo. “Fanteziyê erotiki, tezahuro tor zêd ê anima yi.” (Jung, 2020b: 176). Nanpoc tesirê animaya xu ra riyê xuyo xırab nawneno u ino riyo xırab vêrsiyê ey a.

Efsaneya 23. dı efsaneya “keku” yi dı damari zaf tehda kena qıcanê sêwiran. Bınê tewreyi qul kena, dana qıcan u inan raykena kenger. Kenger aredani, dekeni zerreyê tewreyi, labelê kengeri tewreyo qulbiye ra koweni. Beno erey oniyeni ki tewre dı çık çın o. Way, bırayê xu suçdar vineno u pizeyê ey şeqnena. Bıra mıreno, way dua kena beno milçika keku. Ina efsane dı asayişo negatif ê arketipê dayik esto. Damari bena sebebê mergê bırayi. Damari efsaneyan dı eğleb vêrsi temsil kena u asayişo negatif ê arketipê dayik ifade kena. Efsaneyanê mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı zi ino xısus zaf ca geno.

Efsaneya 25. dı zarec yo veyv a u zaf rınd a. Vısturiya aye tera hes nêkena, tehda kena cı, zaf xebitnena u qıbê xu zi tera pawena. Veyv veyşan manena, o nimitık şına qıb dı wer wena. Vısturi ferq kena ki qıb dı weri kêmiyayo. Vısturi zot dana, veyv bena yo zarec şına ku u tımotım vana “qa qıbo, qa qıbo...” u ino şekıl poşmaneyê xu ifade kena. Vısturi asayışê arketipê dayiki ra ya. Komel dı bı wesıfo negatif yena zanayış. Ina efsane dı zi asayışo negatif ê arketipê dayik temsil kena.

“Xeylêk elemanê tebieti bı maki irtibat bi yi. Ini hetê mana ra berz i u ino sebeb ra muqedes hesıbiyeni. Qutsiyetê tebieti semedê wesifê heyat dayış ra yeno menaya “tebiet”, “dadi” u muqedes o. Bawer beno ki her çi tebiet ra yeno u heyna peyser ageyreno tebieti. Ino xısus wesifê qıc ardış/ xelisiyayışê dadi rê qutsiyi dano. Ino wesifê xelisiyayışi, pawıtış u mıqat kerdış hikayeyan dı bıçeşid sembolan ifade beno. Ini semboli ekseriyet ku, herr u şikeft i.” (Yalçın, 2021: 72). Efsaneyanê mıntıqayê Zazayanê Çoligi dı sembolê ku, şikeft u dar ra xeylêk nımuneyi esti ki bı arketipê dayik dır eleqedar i. Efsaneya 26. dı payiz yeno, hewa beno serd. Ca çino milçiki xu miyan dı bıtamarni. Şını bınê kamci dar, dar cad pelanê xu rışnena. Peyni dı şını bınê dara hors. Dara hors pelanê xu ana pê, zerreyê xu dı qulıkan vırazena u milçikan rê ca hedre kena. Milçiki zi cı rê dua keni u peli dara hors hin nêrişiyeni, tımotım zergun maneni. Efsaneya 254. dı wextê herbi dı yo bısilman şino bınê dara hors dı xu tamarneno. Yo zarec serê dar dı veng dana u cayê ey duşmenan ra vana. Ini efsaneyan dı dara hors wesıfo pawıtış mocnena. Dar zi sembolê arketipê dayik ra ya u tebiet dı wesifê dadi ana ca. Zımıstan dı serd ver, amnan dı zi germ ver heywani ilticaya cı keni. Bê inan insan u heywanan rê cayê nımiyayış a. Ini xısusı wesifê dayik ra yi. Dara hors tiya dı wezifeyê dadi ana ca.

Efsaneya 146. dı yo şane nêweş koweno. Her terefê ey dı bızır u birin veciyeni. Maldar ino şaneyi fetılno. Şane şino yo şikeft dı maneno. Uca dı aw weno, şifa vineno u beno weş u war. Efsaneya 207. gore yo tofan dınya dı beno berz. Hiri aşm asmên ra adır vareno, hiri aşm vor varena u hiri aşm zi varan vareno. İnsan her gani ra yo çıt geno u şino şikefta Kiy Belayi dı cuyeno. Kiy Bela dı yo awa pil veciyena u tede maseyi esti. İnsan u ganiyê bin pê cuyiyeno. Badê tofani a şikeft ra veciyeni. Efsaneya 225. dı yo dêw bınê kuyi dı yo mığara vırazeno u uca dı cuyeno. Efsaneya 226. dı Sofi Şekeri pa talebeyanê xu yo mudet Gola Şekeran dı cuyeno. Gola Şekeran yo gem a u darê gırd tede esti. Yo mudet mehkumi zi şını uca dı cuyeni. Eskeriya pê helikopteran

zaf hew bombayi eşti uca, çık nêbı mehkuman. Baweriya şari gore ina gem muqedes a, darê cı zi muqedes i. Miyanê xu dı çı biyi, pawena u nêverdena zırar bıraso cı. Efsaneya 229. gore binê Kuyo Sıpi dı xeylêk bajari esti u binê qıl dı yo dereyo hira esto. Efsaneya 237. dı cınawıro kor yo şikeft dı cuyeno u Homa Teala rısqê cı pê yo bız ano dano cı. Efsaneya 238. Kafiri koweni Pêxamberi dıma. Pêxamber yo şikeft dı xu nımneno u duşmenan ra xelisiyeno. “Şikeft cayo ki newe ra biyayiş yeno meydan a, çala nımite ya ki insan seba newe biyayişi zerreyê cı dı maneno u qırp keno.” (Jung, 2020a: 73). Şikeft newe ra biyayiş ifade kena. Ino sebab ra arketipê dayik işaret keno. Efsaneyi 93,94,95 u 96. dı Kuyo Sıpi u Kuyê Şariki cayê iltica yi, Şarık Şiwan tiya dı tamam beno. Ini efsaneyan dı ku, gem, şikeft tezahur/asayişê arketipê dayik i u wesifê pawıtış, mıqatkerdış, weş kerdış mocneni. Ini asayişi heto pozitif ê arketipê dayik nawneni.

Efsaneya 258. gore cını qıcê insanan beni, herinda inan nêweşanê xu roneni. Wexto ki cınan qıc bedılna, o qıcı beni serê ziyar u nameyê cı bedılneni. Yona metod zi hına yo: Qıco nêweş beni binê teli dı roneni, dadiya qıcı pey xu tadena cı u hiri hew vana qıcê xu bıgêri u qıcê mı bîdên. Ino şekıl dı cını qıcı xu geni u qıcı insanan peyser dani. Efsaneya 259. gore zi wexto ki qıc yeno dınya, şeytan gışt koweno qınê cı. Eke şeytan gışt kowt cı, qıc bediliyeno u beno nahletin. “ Arketipê dayik yo het ra wahirê fonsiyonê wetê aqıl dı yo berziyê ruhi, oniyayiş u mıqatkerdış, pawıtış o; heto bin ra zi war keno, xapinenno u rayir ra veceno, ters ano meydan u jehr dano. Ini wırdê heti miyanê xu dı yo bedılınayiş zi işaret keni.” (Fedakar, 2014: 9). Cın u şeytani ki qıcan bedılneni, zırar dani qıcan u dadiya inan Anadolu dı egleb bı kelimeyanê albastı, alkarısı ueb. yeni zanayiş. Labelê mıntıqayê xebata ma dı inan ser ifadeyêko xısusı çın o. Ini efsaneyan dı cın u şeytan heto negatif ê arketipê dayik mocneni.

2.3.5. Self (Bızatiyi)

“Arketipê self” dı xısusiyetê universal esto u hemınê insaniye keno xu miyan. Ino arketip bıxu prosesê ferdiyete y o u hem hiş hem zi hiş ra teberi ihata keno. Bı yona ifade Jung self u ferdo ki esilê mehsulê proseso ferdiyete y o zey pê hesıbneno. Luzumo estışê arketipê selfi prosesê ferdiyete y o. Self heme çiyê sistemê ferdiyete y o u hemınê arketipan, kompleksan, wareameyişan u halanê hişi ki mıntıqayê hiş u bınhiş dı yi anceno xu. Hemınê arketipi doruverê self dı qıfle beni u nizam dıyeno cı. Self benateyê hiş u hiş ra teber dı yo nuqtaya merkezi ano meydan u benateyê wesıfanê ferdiyete y ki yobinan ra ferqını dı denge u aheng vırazeno. Ino sebab ra tera vani arketipo sistem.

Self yobiyayış, pêroney u ahengê şexsiyeteyê ma ra mesuldar o u xısusiyetanê ma ano têhet, inan halê xu ser nêverdeno. Çünke gayeyê ey ferdê biyaye ki prosesê ferdiyeyi xu kerdi tamam wareameyiş o (Sambur, 2005: 101-102).

Jung gore arketipê self, wexto ki insan yeno dinya hetê Homayi ra diyayo cı. Self, ez u persona ra ferqın o u awanbiyayê biyolojik, averşiyayışo manewi yê ruhi, serkowtışo psikoloji yê din u senat dı raştey qezenc keno. Ino sebeb ra eşkeno yo sırra nımıteyi ya zi yo iniqasê Homayi bıviniyayo. Self, ferdo ki wareameyiş dı yo, bı raşteyo muşterek ahengdar keno u ino prosesê adaptasyon dı arketipanê ez, persona, vêrsi, anima u animusi xu desta dano (Bahadır, 2010: 186).

Ferdbiyayış: Jung gore ferdbiyayış prosesı resayışê psikolojik o. İnsan wesıfı xu ki ey, ê binan ra ciya keni kıfş keno u bı may beno yo ferd. Ferdbiyayış prosesê xu şınasnayış, wesıfanê xu zanayış u inan qebul kerdış o. Jung gore insan ino proses dı raştê tayê arketipanê hiş ra teberi yeno. Eke inan qebul nêkero nevrozi yeni meydan. Kesi nevrotiki elemenê hiş ra teberi qebul nêkeni u ini kesi binan ya zi objeyan ser ramocneni (Tecimer, 2006: 99).

Mandala: Forno sembolik ê arketipê self o, Jung ino sembol ser zaf vındeno. Jung gore mandala sembolê temambiyayışeyê/pêroneyê şexsiyetey o. Mandala homayiyê ki zerreyê insan dı şekil geno, temsil kena. Mandala yo terma Sanskritki ya u yena menaya “dayreyo sêhrin” ya zi “dayreyo pawıtığ”. Jung gore mandala ra vani çımo felsefik ya zi eyneyo hıkmət u mandala koma melumatê nımıte qebul beni. Mandala yoyi u tameyê şexsiyet u sembolê “arketipê ez” qebul bena. Merkezê şeklo dayre ki mandala doruverê cı dı geyrena “ez” o u tameyê şexsiyetey ifade keno. “Ez” nuqtaya çatê şexsiyeti yo ki mabeynê hiş u bıniş dı ca geno u metaforê merkezi dır eyni yo. Seba raşt tefsirkerdışê “ez” ki merkezê şexsiyetê ma mabeynê arketipê ez u şeklanê mandala dı munasebetê eyniyi ameyo ronayış. Sembolê mandala ki şeklê nuqtaya odaq dı yo denge, aheng u temambiyayışi temsil keno. Metaforê merkezi ki mandala dı yo zi yo tecrubeyê çıyo ki entegre biyo, ikmal biyo u biyo merkez teqdim keno (Sambur, 2005: 104-105).

Resim 3: Mandalaya Carl Gustav Jungi (Jung, 2015c: 493)

Însani xu rê pê “arketipê self” yo munasebeta aheng ê hiş u hiş ra teberi ronayo. Ina munasebet têki komelan dı pê sembolanê ferqın ifade bena. Ini simboli tasawuf dı nefis, çembera temamey (mandala), omarê çar, kare ya zi tikgoşe yi. İnsan serguzeştê ferdiyey dı zerreyê ina dayre dı timotim raywanti keno. Mandala fehmbiyayışê rayiro ki şıno merkezê şexsiyeti kena asan. Ino xısus dı efsaneyi zi virê kulturi kırışeni, mandalayê ki efsaneyan dı yi hikayeya rayirê ferdi ki şıno hetê merkezi dano fehmkerdış (Doğan, 2020: 113).

Muhtewaya metnê efsaneyanê ma dı zi arketipê self xu mocneno. Eğleb efsaneyanê dini dı şexsiyetê pir, weli, şêx, mala dı pêronay xu belli keno, ino hal arketipê selfi ra yeno.

Efsaneyanê 45,46,47,48 dı awa Kuyê Şariki, efsaneyaya 51.dı awa çırrê Sofi Şekeri muqedes i. Ini efsaneyan dı aw çew ra nêasena. Ancax merdimo ki zerriya cı pak a, layıq o, yani merdimê Homayi yo vineno. Efsaneyaya 45. dı dewa Hensor ra Sofi Cunik ina aw vineno. Efsaneyaya 46. dı yo qıc, o mıntıqa dı ina aw vineno. Efsaneyaya 47. dı

wextê Usmaniyan dı yo mulazım, dı leckeranê xu şıraweno aw. Leckeri hemınê mıntıqa geyreni, aw nêvineni. Mulazım bıney ca şıno, yo çırr vineno. Desmacê xu geno, mataranê xu dekeno u yeno. Leckeri pê matbeni. Efsaneya 48. dı dewanê Palıyi ra, Qerbegan ra, Siwun ra zaf insani yeni Ziyara Şarık Şiwani ziyeret keni. Awa inan qediyena, teyşan maneni. O mıntıqa dı zi aw çın a. Dewa Xasbeg ê Palıyi ra yo heci yo fıraq wazeno, bıney ca şıno, çırr vineno, fıraqa xu dekeno pırr u yeno. Heme kes mat beno, dewıcı şını cayê çırri dı çık nêvineni. Efsaneya 51. kam hol bı, merdımê Homayi bı eşkeno Çırrê Sofi Şekeri bıvino, merdımo xırab bıqatıyet nêşkeno vino. Eke ruhê yo kesi dı hisê xırabı çın i, zerriya o kesi pak a. Ino kes tesirê hisanê negatıfan ki hiş ra tebero ferdi dı yi ra xelisiyayo u selfê xu ardo meydan. “Aw elemanê hiş ra teber a. Aw elemanê viyartış, bediliyayış u newe biyayış a. Aw zey awa ganê nebatan heyat dana, zubde ya.”(Uzun, 2020:5 6). Awa Kuyê Şarıkı tiya dı sembolê selfi ya, bediliyayış u newe ra biyayış mocnena. Kesi ki awa Şarıkı diyi bediliyayı, hisanê xıraban ra azade yi, tamam biyi. Ino zi neticeyê prosesê ferdbiyayış o. Qıco ki efsaneya 46. dı viyeren o hema bêgune yo, xırabı nêzano. Ey dı zey arketipê vêrsi, persona hema aver nêşiyi. Psikeyê ey dı pêrone y esto. Ino rıd ra awa Şarıkı ey ra asena. Labelê hema nêkowto rayir. “Prosesê ferd biyayışı eke yo ferd estışê cı ferq keno u ey dı temasê cı esto ancax yeno meydan. İnsan bêşık eşkeno bı hişar averbiyayışê xu dı ca bıgêro. Heta insan bı serbest qerar dano u bı aktif ino proses dı hemkari keno.” (Jung, 2020b: 158). Arketipê self prosesê ferdbiyayışı dır eleqedar o u ino zi hereketo hişar o. Tiya dı qıç prosesê ferdbiyayış ra zi bêxeber o. Xora hıkmê a aw zi nêzano u dadiya xu ra museno.

Efsaneya 110. dı Şêx Erif yo cini ra yo dik wazeno, cini nêdana. Çend saet ra pey yo heli dik keno xu fek u şıno. Şêx vano dik nêda mı, la heliyê mı dik gırot şı. Cini halê ey zana, labelê çımtengey kena. Çımtengey vêrsiya cini ya. Şêx Erif feqir o, merdımê Homayi yo u insano kamil o. Tiya dı heli yo sembol o u şexsiyetê Şêx Erifı mocneno. “Heli, zerd biyayışê metali, merdışê çıko saf niyo ra dıma biyayışê çıko saf temsil keno. Peli zi muwazeneyi nawneni. Zey heli, şahin ueb. heywanê cınawırı bı neri, ruhi u selfi ki her çı cor ra vineno eyni hesabiyeno.” (Uzun, 2020: 50). Heli sembolê selfê Şêx Erif o. Ino sembol ra ma fehm keni ki Şêx Erif bediliyayo, merdım o biyaye yo u tamamkerde yo.

Efsaneyi 94 u 95 dı Şarık Şiwan pê sel aw kırışeno. Efsaneyi 90 u 91. dı Sofi Şeker ra teber sofiyi bin nêşkeni bêqusur pê sel aw bıkrışı. Kırışışê inan dı sel ra aw

çilk dana ya zi rışiyena. Aw, sembolê hiş ra teber a. “ Aw, hiş ra teberi ifade kena, bı yona ifade halê hiş ra teberiyi, halê nımtıŝı ifade kena.”(Jung, 2006: 164). Arketipi zi mefhumê hiş ra tebero kolektif i. Ma eşkeni vaci ini efsaneyan dı aw arketipan ifade kena. Aw sel ra nêriŝiyena, yani zerreyê sel dı yo muwazene ser a u tam a. Sel ino muwazene u pêroneyi temin kena. Muwazene u pêroneyi wesifê arketipê selfi yo. Yani sel tiya dı arketipê selfi mocnena. “Self arketipo esas o, arketipê sistem o u tameyê ŝexis ifade keno. Self bı sembolanê dayire, çargoşe, çarın, qıç, mandala usb. xu belli keno (Jung, 2006: 407). Fekê sel dayireyi yo, ŝeklê sel zi mandala ra dur niyo. Ino sebeb ra ma eşkeni vaci sel yo mandalaya ya. “Esas ŝeklê mandala dayire u çargoşe yo u pêroneyi temsil keno.” (Jung, 2006: 76). Arketipê selfi zi bı mandala temsil biyo. Efsaneyan gore selê Şarık Şiwan u Sofi Şekeri ra aw nêriŝiyeya. Ino, halê selfê inan ra yo u temambiyayıŝe inan ifade keno. Selê têki welıyan ra aw rışiyena. Ino hal gore zi inan dı kêmane esto, arketipanê inan dı yo muwazeneyo bêqusur çın o. Yani hema prosesê ferdiyeteyê inan tamam nêbiyo.

Efsaneyaya 96. dı Şarık şıt dekeno zerreyê yo sel u şıno Palı dı bırayê xu Solderzi ziyaret keno. Şarık sela xu dês ra alıqneno. A hel yo cini yena zerreyê dıkanı. Solderz oniyeno ki sel ra şıt ho çilk dano. Solderz bırayê xu ra vano, tiya cayê tu niyo, tı nêeŝkeni tiya dı mıqatê xu bıkeri, tiya ra şu. Ina efsane dı Solderz xas o, pociyayo u biyo insano kamil. Yani Solderz dı arketipê self xu belli keno. Şarık heta dıkan arketipê self mocneno. Yani ŝexsiyetê cı dı yo sistem u muwazene esto. Dıkan dı yo cini vineno, oniyeno tera sela ey çilk dana. Sel yo mandala ya, pêroneyi temsil kena. Labelê bı çilk dayış ino muwazene xerıpiyeno. Ino xerıpnayış kêmiya Şarıkı ramocneno. Yani muwazeneyê arketipanê ey xerıpiya yo, Şarık hema nêbiyo tamam. Tesirê cini ra ey dı hisê ŝehweti yeni meydan. Animusa Şarık bena bıqewet u dengeyê arketipan xerıpiyeno. O hal zi bıfiziki ŝeklê çılkdıyayıŝe ŝıtı xu nawneno.

Efsaneyaya 102. dı Ŝêx Ehmed Cebaxçuri Palı dı tahsil vineno. Varan vareno, Ŝêx bı sıra talebeyan raykeno serê bani u loğ keni. Sıra yena Ŝêx Ehmedi. Pê arqılıyeni ki loğ pêt şına yena. Ŝêx talebeyan şıraweno serê bani. Oniyeni Ehmedi paşta xu daya locın u ho vınderteyo, loğ zi bıxu şına yena. Ŝêx ra halê Ehmedi vani. Ŝêx Ehmedi ra vano, tahsile tu biyo tamam, tı hin eşkeni memleket rê xızmet bıkeri. “ Rayirê Tasawıfı nefis terbiye keno. Ino rayir dı mucadeleyo ki biyo, zehmeto ki anciyayo seba terbiyeyê nefsi yo. Wahirê idareyê xu vıcyayıŝ u nefse xu qontrol kerdiş, xu his u fikranê xıraban

ra pak kerdış o.” (Özçelik, 2021: 6-7). Tasawıf dı nefis arketipê ez/ego ifade keno. Rayirê tasawıfı zi proseso ferdbiyayişi ra yo. Şêx Ehmedê Cebaxçuri ino rayir dı serkowte biyo, tesirê egoyê xu, his u fikranê xıraban ra veciyayo u muwazene sero mendo u biyo tamam. Ino hal arketipê selfi işaret keno. Loğ hetê şekıl ra zey mandala ya u metaforê mandala arketipê selfi mocneno. Yani loğ pêroneyê ruhê Şêx Ehmedê Cebaxçuri nawnena.

Efsaneya 293. dı dostê yo mêrîki şino rehmet. Ino mêrîk wexto ki dostê xu defin keno tizbeyê cı koweni zerreyê qebr. Mêrîk pê arqıliyeno ki tizbeyê cı çın i, şew şino serê mezal akeno, oniyeno zerreyê qebr dı nê tizbeyi nê zi meyit esto. Nata weta oniyeno yo şebax/pencera vineno, a şebax ra şino wer çi vino! Yo dınyaya keski a, roşn a; hend muzeyin a u rında ki howzi, koşki, hêniyi, dari... her çiyu rınd tede yo. Tizbeyê xu uca dı dardkerdeyi, dostê ey zi ho uca dı yo. Xeylê galgala keni, weni, şımeni. Dostê cı vano meşo, mêrîk qebr nêkeno. Heyna a şebax ra şino teber. Mêrîk teber dı oniyeno her çi bediliyayo, nê a suk a, nê zi ê insani. Ina suk nêmanena suka ey, zaf gırd a. Qereqol dı meseleya xu polisan ra vano. Polisi ser cıgêreni, tesbit keni ki ino mêrîk hiri sey serr ver biyo vin u tera xeber nêameya gırotış. Ina efsane zey hikeyaya Ehli Kehf a. Uca dı zi eshabı kehf yo şikef dı hiri sey serr mendi.(bo. Sureya Kehf ê Qurani Kerim). Jung gore şikeft cayo newe ra biyayiş a. Şikefta ki hot teni tede mendi hina yo cayê bediliyayiş o. Menaya ina efsane zi hina ya: Kam şiro zerreyê şikeft yani şikefta ki zerreyê herkes dı ya, ya zi şiro tariyê teberê hişi, xu miyanê prosesê bediliyayiş ê hiş ra teber dı vineno. Neticeyê inay şexsiyetê cı dı pozitif ya zi negatif qati yo vuriyayiş yeno meydan.” (Jung, 2020a: 73-74). Ina efsane dı qebr herında şikeft gırot. Qebr zi yo qor o u sembolê newe ra biyayiş o. “ Hoka tasawıfı ra qebr, bero ki abeno alemo raştikin o.” (Kayaokay, 2014: 349). Merdimo vinbiyaye zerreyê qebr dı alemo raştikin vineno. Zerreyê qebr dı yo şebax ra şino wetê qebr u yo dınyaya rınd, muzeyin u roşn vineno. Uca dı yona heyat esto. Şebax eğleb çargoşe ya. Çargoşe zi sembolê arketipê selfi yo. Merdimo vinbiyaye şebax ra şino wetê qebr, uca dı heqiqetê alemo raştikin vineno. Sırrê nımite u iniqasê Homayi cı rê ifşa beni, ruhê ey dı pêroney yeno meydan, bediliyeno, beno insano kamil u qebr ra veciyeno. Merdimo vinbiyaye qebr ra veciyeno, serguzeştê xu dı bêmekani u bêzemani ferq keno. Ino şekıl dı hıkmê Homayi, sırrê dınya u alemo bin u menaya heyati kıfş keno. Ina efsane derheqê dınya u alemo bin baweri u pawıtışê şari zi ramocnena.

2.3.6. Kalo/Pira Zanaye (Ferdo Pil)

İnsan heyatê dinya dı ge ge koweno tengasi, verba têki hediseyan dı bêçare maneno. Ino hal dı insan yo xelaskar ya zi rayber paweno ki çare bıdo cı. Ino pawıtış hêviya insani yo u hiş ra teberê insani dı nımite yo. Zey estanık, efsane ueb. metnanê vatışan dı rayirê qehreman derg u çetin o. Qehreman raywantiya xu dı zaf rehmet anceno, tengasi dı maneno. Gereka yo rayir ya zi çare bıvino ki bıraso hedefê xu. Ini tewiran dı bıçetiyet hon ya zi şeklê gani yo zanaye raştê qehremani yeno u cı rê rayberi keno. Jung ino rayber ya zi xelaskari bı arketipê ferdo pil/ kalo zanaye ifade keno.

Arketipê ferdo pil folklor, mitoloji, heyatê dini u honanê insaniye dı yeno ma ver u zey aqıl, melumat, qewetê feraseti ueb. wesifê imtiyazin miyanê xu dı top kerdi. Ferdo pil, tecrubeyo şirik ê insaniye temsil keno. Bınhişê kolektifi ge ge ino arketip dı teşhis beno. Melumat u aredayeyê serranê dergan figurê ferdo pil dı top beno. Ino arketip bı “arketipê mena” wesıfıyeno u mena geyrayişê insani ifade keno. Ino arketip zey vinayişê xızınaya hıkmeta nımite, melumato nımite u hıkmeta ki şexsiyet ser tesir kena u bedıliyayışo gırd ana meydan ueb. xısusan dır eleqedar o. Ino arketip zey figuranê pêxember, rahib, weli, qıral, filozof, doktor, melım u sêhrbaz xu ramocneno (Sambur, 2005: 106).

Arketipê “kalo zanaye/ferdo pil” miyanê arketipan ra rehet yeno şınasnayış. Hikayeyan dı sebebê biyayeyê (kamil) xu qıco ebedi timotım ey ra desteg u aqıl geno (Jung, 2015b: 163).

Eke ma serguzeştê estışê insani bı metaforê rayir izah bıkeri arketipê kalo/pira zanaye vengê hiş ra tebero kolektif o ki rayirê qehremani pê tecrubeyanê xu keno roşn. Ino veng metnanê vatışan dı bı qalibanê dapir, dadiya pil, ferdo pil, kalo erdişşipi/risipi veciyeno vera qehreman (Akça, 2016: 38).

Vatışanê Tırkan dı ma eşkeni karakteranê ferdo pil bıvini. Bilhesa Dede Korkut ino xısus dı cayo muhim geno. Oğuzi wexto ki koweni tengasi Dede Korkut xu nawneno, aqıl dano Oğuzan u beno wesileyê xelısnayışê inan. Baweriya Hz. Xızır dı zi arketipê ferdê pili aseno. Wexto ki insani koweni tengasi Hz. Xızır bı çesid hal, kınc u kısvet dı xu nawneno, insanan cerıbneno, eke layık bibi dest dano cı. Efsaneyê şêx, weli, xas, pir ueb. dı zi eğleb ino arketip esto. Ini kesi serê komeli dı yi, zanayeyi u rayberi şari yi.

Efsaneya 62. dı Şêx Kasım seba zıka dewan ra geyreno. Şêx Kasım nımac keno, silom dano, oniyeno ki yo merdım ho uca dı yo. O merdım yo kiseyê zerdan dano cı, tera vano hin zıka top meker u uca dı vin beno. Ino merdım Xızır o, Şêx Kasım rê ardım keno, cı rê rayberey keno. Efsaneya 64. dı dewa Gewıl dı yo nêweşi bi, timotım heywani merdên. Dewıcı bêçare mendi. Rocêk yo kal yeno dew. Dewıcan ra vano ez nêweşi edilnena, la şıma wesar dı yo bızêk dani mı. Kal nuşte keno, nêweşi cad edilyena. Wesar dı paweni kal niyeno, hin zani ki o kal Xızır o. Efsaneya 66. Pir Hesên Budo barê xu weneno gayan, şıno hetê dewa Çatax. Gayi meğel keni, bar dani erd ro. Budo teyna nêşkeno reyna bar weno, bêçare maneno. A hel qayıt keno ki yo kalo erdişsıpi ho yeno. Kal cı rê ardım keno, piya bar wene ni serê gayan u kalo erdişsıpi a hel beno vin. Budo zano ki o kalo erdişsıpi Xızır o. Efsaneya 68. gore yo mêrıkı zengin esto, laci ey çın i. Yo dewıco feqır tera deyn geno. Mêrıkı zengin zano ki mêrıkı feqır nêşkeno deynê xu bıdo u cı rê keno helal. Dewıc cı rê zaf dua keno. Rocêk yo extiyar yeno verê berê inan, ciniya ey ra nan wazeno. Ciniya ey wer dana cı. Merdımo extiyar dua keno, vano tu rê yo lac beno. Eke ez ameyo, ez name nano pa, ez nêameyo nameyê İsmayıl pa nani. Merdımo extiyar uca dı vin beno. Hin zana ki Xızır o. Cini yo lac ana u nameyê İsmayıl nani pa. Efsaneya 69. gore Xızır xu fineno şeklê feqiri serr dı yo donım keyeyan ra geyreno. Kam çi bıdo cı ihtiyacê cı ano ca, beno zengin; kam zi çık nêdo cı beno feqır. Şıno yo keye run vazeno, ciniya keyeyi yo koçıka run dana cı. Cini badê cu ferq kena ki elbê runi, embari biyi pırr. Yona cini ra ardi wazeno. Cini yo tasa ardi dana cı. Cini ra vano qepaxê embari ser ra meker u çıme ra ardi bıgêr. Cini vateyê ey kena, weni weni ardi nêqediyeni. “ Sembolizmê arketipi dı ferdo pil yo merdımo zanaye yo ki hetê aqılê qehremani temsil keno. Vatışanê şari dı eğleb şeklê kalo erdişsıpi, Xızır, pir, weli, ewliya ueb. xu belli keno.” (Şimşek u Özdemir, 2021: 64). Xızır, şêx, weli ueb. komel dı kesi zanaye, biyaye u insano kamil hesıbiyeni. Ini eğleb wesıfê arketipê selfi ramocneni. Arketipê ferdo pil yo het ra asayışe arketipê selfi yo. Xızır zi merdımo biyaye yo, insano kamil o, ruhê ey dı pêroney esto. Xızır bı ini wesıfanê xu temsilkarê selfi yo. Labelê ini efsaneyan dı şeklê kalo erdişsıpi, ya zi merdımo feqır veciyeno orte, qehremanan cerıbneno u kam layıq bı cı rê ardım keno. Qehremani zi prosesê ferdbiyayışi dı yi. Çı wext tengasi dı mendi, bêçare biyi Xızır bı şeklê kalo zanaye, kalo erdişsıpi, xelaskar raseno cı. Xızır ıno sebeb ra ini efsaneyan dı arketipê kalo zanaye/ferdo pil temsil keno.

Efsaneyaya 71. dı yo mêrîko feqîr embazê xu ra pere geno u herında pereyan wesar dı sozê tuşk dano cı. Wesar dı embazê ey yeno, tuşkanê xu wazeno, la merdimo feqîr inkar keno. Seba hukmê şerîeti piya şını Mala Mehmedi het. Merdimo feqîr uca dı zi sond waneno, inkar keno u vano mı tera pereyi nêgıroti. Heci Huseyin Şemşon zi uca dı inan goştari keno. Merdimo feqîr ra vano tı çı sond waneni? Seke heme çi tera bıaso mesele kamca dı, çı wext, çı sebeb ameya meydan yo yo tera vano. Mala Mehmedi ra vano eke ez nêvaci ino munafiq zur keno u xu erzeno adır. Ino sebeb ra ğeyb ra qısey keno. Hec Huseyin Şemşon merdimo zanaye yo, ferdo pil o, labelê xu aşkera nêkerdo. Tiya dı hem seba heqê merdimo meğduri hem zi exiretê merdimo inkarker rê xu eşkera keno u wırdın zi xelısno.

Efsaneyaya 75. dı Mala Kose zanaye yo, merdimo pil o, wahirê keremat o. Ini wesıfanê xu ra demo ameyoğ ra xeber dano. Vano yo zeman yeno, rayir yeno verê beranê ma, elektrik yeno keyeyanê ma. Yo zeman yeno şıma ino welat terk keni, şını bajaran, badê cu peyser yeni u semedê xırbane xu yobinan kışeni. Bınê Kuyo Sıpi ra tren yena, şına heta Diyarbekir. Ini hediseyan ra bê vatışê tren heme zi ameyi meydan. Mala Kose tiya dı kalo zanaye yo u arketipê ferdo pil temsil keno.

Efsaneyaya 86. dı yo cini u dı hebi sêwiri aye esti. sêwiri veyşan mendı, cini kerrayan dekena tencereyi, vana goşt ho pociyeno şıma rakowi u ino şekil qıcanê xu xapinena. Pirik Seyfi ino hal ferq keno, şino yo kerg sarebirneno u nımitki dekeno zerreyi tencereyi. Cini pê hesiyena ki buyê goşt yena, oniyena tencere dı pırr goşt o. Homayê xu rê qey wahirê ina holi rê dua kena. Pirik Seyf pê duayanê cini beno wahirê keremat. Tiya dı qehreman tengasi dı ya. Pirik Seyf raseno cı u ardım keno. Inay ra ferdo pil o.

Efsaneyaya 88. dı yo keyna felc bena. Keyna beni hekiman, ziyaran çarneni, nuşte keni weş nêbena. Rocêk Seyid Eli halê a keyna vineno. Cı rê la gıredano u dua keno. Çend roc ra pey keyna zıkır kena, a hel fekê beri ra kalo erdışşıpi veciyeno, keyna ra vano “wırz pay”. Keyna bena weş u wırzena pay. Seyid Eli ferdo pil o, insano kamil o. Keyna bêçare u bêşifa menda, hin hêvi cı rê çın a. Seyid Eli zey Xıziri raseno cı, beno wesileyê şifa.

Efsaneyaya 97. dı yo merdim deştı Urfa ra şino. Yo ca dı desmac geno, a hel astora ey dest ra vecina, remena u şına. Mêrik deşt dı tikoteyna u bêçare mendo. Çew çın o cı rê ardım bıkerdo. Mêrik vano “ya Şêxê Cergo!” u halê bêçareyiyê xu vano. Şêxê Cergo

leqmatikê Şêx Ebdullahi yo. mêrik keremata ey cayêk dı eşnawıta. Bıney ca şıno, yo merdımno saresıpi astor depışto u ho paweyê ey o. Merdımno saresıpi astor teslim keno u beno vin. Mêrik heme ca dı geyreno u Şêxê Cergoyi wareyê Boglon dı vineno. Efsaneyaya 100. dı yo merdım raywanti keno u heş yeno verniyê ey. Mêrik vano “Ya Şêx Ebdullayê Melekani!” . Yo çık gıneno heş rê u heş remeno. A hel Şêx Ebdullah zi dewa xu dı astor nalneno. O naleyê astori uca ra şıno gıneno heş rê u heş fetılno. Şêx Ebdullah ferdo pil o u serguzeştê ini raywanan dı raseno, ardım keno u rayirê inan akeno.

Efsaneyaya 126. dı merdımno nêweş seba şifa heme ca geyreno. Şıno hekiman, ziyaran ueb. şifa nêvineno. Merdımno nêweş wehd keno, vano eke ez nêmerd sernna meqberê Kur Huseyin vırazeno. Mêrik nêmereno u şıno wehdê xu ano ca, meqber vırazeno u dua keno. Merdımno nêweş şew hon vineno. Dı teni yeni zerre, halê cı perseni, destê xu beni sineyê ey u şını teber. Merdımno nêweş şodır wırzeno, destê xu beno serê sineyê xu ki dec çın o. Badina şıno doxtor, oniyeni cı nêweşi nêmenda, biyo weş. Kur Huseyin ferdo pil o u hon dı ardım raseno cı. Ê dı teni kami, belli niyo, labelê asayişê Kur Huseyin i u ey temsil keni.

Efsaneyaya 204. gore dewa Kexmut dı yo pısing leyiranê xu kena xu fek u dew ra veciyena. Dewıcı pısing taqib keni, pısing leyiranê xu bena cayê dewa nıkayin. Şını ino hal pilê xu ra vani. Pilê inan vano ma gereka dew bihewılni, yo xırabi yena ma ser. Dew hewılneni, şını cayo ki pısing leyirê xu berdi nani ro. Serê sıbayı yo hezaz yeno dewa Kexmut bınê herr dı manena. Pısing bı hisê zerriyê xu leyiranê xu uca ra bena. Pilê dew zi bı zanayış u cerıbnayışê xu işaretanê tebieti vineno, dewıcanê xu rê beno rayber u inan xelisneno. Ino sebeb ra pilê dew kalo zanaye yo, ferdo pil o u dewa xu felaket ra xelisneno.

Efsaneyaya 216. dı pirikê Muradanıcan Murad yeno cayê dewa Muradan ê nıkayın erd keneno u a herr peyser dekeno çalê xu. Oniyeno çal nêdebiya. Vano, tiya dı insani beni zaf, la rısqê inan tay o. O wext nufus zaf bıqıymet bı. Nufus qewet bı, asayış temin kerdên. Murad pê cerıbnayışê xu o mıntıqa dı dewa xu nano ro u nameyê xu nano pa. Vateyê Murad ameyo ca, raşta nufusê Muradan beno zêd la rısqê inan tay maneno. Murad o wext pê zanayışê xu keye u merdımnanê xu rê rayberey keno, dew roneno. Ino sebeb ra ferdo pil o.

Efsaneyaya 248. dı adır koweno gem. Yo mar şıno serê yo dar qij qijeno. Hezret Musa asayê xu derg keno u mar xelisneno. Mar Hezret Musa ra vano ez tu gazkeno.

Hezret Musa vano mı tı xelîsnayi, seni gaz dani mı ro? Munaqeşe vırazeni, lu resena inan. Tera meseleyê xu vani, lu ra hukmê şeriet wazeni. Lu Hezret Musa ra vana asayê xu derg ker, mar ra zi vana şu cayê xu. Mar şino serê gılı Hezret Musa ra vana asayê xu kaşker. Hezret Musa xelîsiyeno. Ina efsane dı lu pê zanayış u aqlê xu mesele hal kena. Lu, tiya dı giragir a, areyê inan vinena. Ino sebab ra arketipê ferdo zanaye temsil kena.

2.3.7. Arketipê Qehremani (Cengawer)

Arketipê qehremani zey efsane, mit, estanik ueb. vatışan dı zaf yeno viniyayış. Yo efsane ya zi vatış dı keso tor muhim bı ekseriyet qehreman o. Zey destani tayê vatışan dı qehreman şeklo istisnayı dı yeno dinya. Labelê efsaneyan dı biyayışê qehreman ra zêd serguzeştê ferdbiyayışê qehreman vaciyeno.

Cengawer, dedektifo ki suçdaran dıma geyreno, qehremano super ê xêzê romanın ki seba edaleti merdımê xırabi dır qewge keno u eskero ki şino herb. Ino arketip sporanê ki reqabet ser i, têmiyanekiya şirketanê gırdan dı, kampanyayanê siyasi dı, hereketanê azadiye dı, sendikayanê karkeran dı u miyanê embazi hemgureyi, dost u waştıyan dı mucadeleyê qeweti ifade keno (Pearson, 2023: 137).

Cıgêrayışê gırdı, xelasiyi, kıfşı ya zi hereketi bı arketipê qehremani eleqedar i. Arketipê qehremani sembolê averşiyayışê libidoyê kesi yo. Qehremano ki enerjıyê cuyê xu (libido) aver berdo bıniş ra viyerenı u wazeno peronê şexsiyeteyê xu tamam bıkerı. Arketipê qehremani, imajê kırıştışê heme estışê xu yo. Arketipê selfi yo xıznaya ki resayışê cı zehmet o. Jung gore ancax bêtersi raseni cı. Mitoloji dı qehreman ijdiha dır rı bı rı yeno u ey meğlub keno. Zey inay insan zi gereka egoyê xu dır rı bı rı bêro, ey bıviyero u halê pêroneyê xu (self) temin bıkerı (Sambur, 2005: 109).

Qehremano mitolojik sembolê ezi (self) yo. Qehreman teyna yo arketip niyo, o arketipo merkezi yo. Ino arketip zaf hira yo, teyna miyanê yo mefhum dı ca nê geno. Çünke heminê arketipi ciya ciya qısımanê ezi temsil keni, arketipê qehremani bı xu ezi yo. O heminê arketipan ano yoca (Indick, 2011: 133).

Seba hedefê ferdiyeteyi ceħdo ki beno, verba çiyi ki niyeni waştış dı herbê qehremani yo. Peyniya herbi dı qehreman qezenc keno u ters, endişe u probleman hewanano. Bı inay çiyi ki merkezê cuyi dı yi u averbiyayışê ferdi rê mani beni wedariyeni u hiş dır yo aheng peyda beno (Oğuz, 135: 2020).

Efsaneya 78. dı Mala Por yo feqir o. Medresa dı hem ders dano hem zi ders geno. Zerriya cı kowena yo keyna, keyna zi ey qebl kena la nêdani cı. Mala Por keyna remneno, keyeyê keyna koweni dıma. Verê royi dı reseni inan. Mala Por mundiya xu erzeno serê aw u nişeni cı şını wever. Keyeyê keyna keremata ey vineni, ey qebl keni u mareyê inan birneni. Efsaneya 79. gore zi keynaya ki Mala Por remnaya keynaya Sofi Şekeri ya. Sofi Şeker alimêko pil o. İhtimalo ki Mala Por zi talebeyê ey o. Mala Por zerr koweno keynaya Sofi Şekeri u keyna remneno. Sofi Şeker pey ra nano dıma heta verê Çemê Murad. Mala Por mundiya xu erzeno serê aw u pa keyna serê aw ra şını wever. Sofi Şeker keremata ey vineni, vano keynaya mı layiqê tu ya ageyri u mareyê inan birneni. “ Cengawer ma rê ina dınya dı wahirê qewetê xu veciyayış u nawıtışê kameyê xu (nasname) dano musnayış. Ino qewet fiziki, psikolojik, aqli ya zi ruhi yo. Ino arketip sewiyeya fiziki dı ma rê wahirê haqê cuyayışê xu dano mocnayış u mesuldarê ino yo.” (Pearson, 2023: 139). Mala Por yo geyrayoğ o u geyrayoği wesifê qehremani ra yo. Ma ino wesifê cı efsaneya 128. dı vineni. Ina efsane gore Mala Por şarê ino mıntıqayi ra niyo, silaleya Heci Bayram Weli ra yo, heta nızdiyanê ey ra yo u ey ra icaret girot. Eftayış u mucadele zi arketipê qehremani dı wesifê muhim i. Mala Por bı inı wesifan keynaya Sofi Şekeri remneno. Sofi Şeker alimêko pil o, wahirê meqamo manewi u qeweti yo. Çew nêeftano keynaya ey biremno. Mala Por qeweti xu yê aqli, fiziki, psikolojik u ruhi şıxulneno; bı inan kameyê xu erzeno orte u serfiraz beno. Wexto ki raşeni cı mundiya xu erzeno serê aw u şını wever. Ina keremat zi pêroneyê ruhê ey mocnena, yani arketipê selfê xu nawneno. Ino şekıl dı zi layiqeyê xu ispat keno u reseno miradê xu.

Efsaneya 118. gore wextê Herbo Yoyın ê Dınya dı Ataturk yeno Çolig. Çolig dı qewetê milisan esto labelê sileh u malzemeyê inan çın o. Şêx Şerif sereskerê milisan o, Ataturk ra sileh wazeno u verna Rusan dı pê milisanê xu mucadele keno. Ataturk u çend eskerê ey seba kıfşı şını mıntıqayê Rusan. Uca dı Armeni inan ixbar keni u Ataturk u embazê xu derbest beni. Şêx Şerif çend milisanê xu şını verê çadırê Rusan. Şêx Şerif yo çengê herr waneno, erzeno serê leckeranê Rusan. Ino şekıl leckerê Rusan, inan nêvneni u şını zerreyê çadırı Ataturk u embazanê xu xelısneni. Efsane gore Ataturk vano çı waştışê tu esto vac, ez biyar ca. Şêx Şerif vano “ Paşa, ez zano ki peyniya peyni ho tu dest dı yo.”. Neticeyê hediseyanê Şêx Said dı Şêx Şerif zi idam beno u peyniya peyni ê Şêx Şerif ino şekıl dı netice beno. “ Bê fedakari, cengawer teyna seba qezenckerdişê avantajı şexsi mucadele keno. Seba zobina insanani pawıtış u inan rê ardım kerdış niyi.

Raştta cengawer cesaret u mihraqê xu seba holiyê heme kesi rê bışixulno beno arketipê qehremani.” (Fedakar, 2023: 143). Şêx Şerif bı keremata xu peyniya xu zano. Labelê seba xu nê, seba milletê xu mucadele keno. Cengawero bêters o, fedakar o, qehremano raştikin o, şino miyanê Rusan dı Ataturk u eskeranê ma xelısno.

Efsaneya 142. gore wextê Herbê Usmaniyan u Rusan dı serê ziyaretê Hesar Baba ra yo heli fireno, serê eskeranê ma ra geyreno. Ino qeyde eskeri ma cesaret geni u zêd ra mucadele keni. Miyanê eskeranê Rusan dı zi xof koweno. Rusi terseni u remeni. “Heli sembolê qeweti yo. Serkowitz, statu u zanayışê heme çi yi temsil keno.” (Wilkinson, 2011: 63). Heli tiya dı Ziyaretê Hesar Babayi yo, ya zi ruhê ey o. Hesar Baba şeklê heli dı xu belli kerdo, pê qeweto manewi destek dayo eskeranê ma u serkowitzê eskeranê ma temin kerdo. Baweriya Zazayan dı şehid u weliyi wextê herbi ya zi yo xırabı dı xu nawneni, seke ganiyi cayê xu u milletê xu paweni. Ge ge hetê Bısilmanan dı herb keni, ge ge zi rayberê keni, rayir nawneni.

Efsaneya 149. gore nêweşi şeklê insanan yena. Hiri espari şini hetê dew nêweşi beni. Mehmed Meyrabi tırba xu ra wirzeno, çılaya xu geno u koweno esparan dıma. Mehmed Meyrabi inan dır lec keno, esparan ra yoyi kışeno, yo zi keno darbıce u yo zi remeno. Ino şekıl dew nêweşi ra xelısno. Ziyara Mehmed Meyrabi zi nêweşi ver şarê xu sevekneno, seba inan mucadele keno u nêweşi fetılno.

Efsaneya 173. gore wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı sereskerê Usmaniyan hon vineno. Hon dı yoyi tera vano Rusi gema Qerecenhım dı yi u pêro zi hon dı yi. Sereskerê Usmaniyan wirzeno, लेकरanê xu geno u şini Qerecenhım, dormaleyê Rusan geni u inan qır keni. Seresker zi uca dı beno bırindar u mıntıqayê Yekmali dı şehid beno. Eskero ki herb keno cengawero raştikin o. Esker fedakar o, bêtersi seba welatê xu herb keno. Şehidê Yekmali zi cengawero pil o, seba welatê xu mucadele kerdo, xu ma dehwa ser feda kerdo. Hend dehwaya xu ser fikiriyeno ki hemınê mihraqê xu daya cı u honê xu dı zi tesirê cı dı yo. Peyniya mucadeleyê xu duşmenanê xu qır keno u o zi beno şehid. Arketipê qehremani dı peyni dı maddi ya zi manewi yo xela esta. Şhidey zi meqama gırd a, Şehidê Yekmali peyniya mucadeleyê xu dı zey şehidey yo mertebeyo gırd u bıqıymet geno.

Efsaneya 185. dı eskeri her ca dı geyreni Şêx Abdurrehim u rêça ey taqıb keni. Bı emir Helil Ağayi astorê Şêxi beni axurê Qas Kosi u ey ixbar keni. Qas Kosi çık ra xeberê cı çın a. Xeber geno iftira eşta cı u eskeri hê seba ey yeni. O wext cezayê mo

suci kıştış o, Qas Kosi kıştış ra nêterseno, labelê zano ki duşmeni keyeyê ey rehet nêverdeni. Ino sebab ra pa cini u qıcanê xu şını ku. Badê cu hetê Şêx Abdurrehim dı ca geno. Kuyan dı beno namdar. Duşmeni cayê ey Miralay Eli Heyderi ra vani. Şino koşka ağayi vêşneno, ağa u lacanê ey kışeno. Ino şekıl heyfê xu geno. Çend serri kuyan dı geyreno, cayê ey Eli Heyder ra vani, şew eskeri doruverê inan geni. Yo roc pêkowitz devam keno. Cini u çend merdımı ey mirenı, qerşunê inan qediyeni u derbest beni. Eli Heyder zaf dima geyra yo, Qas Kosi derbest keno, her roc işkence keno cı u ino şekıl dew dew çarneno. Meqsedê Eli Heyderi dewan dı qewetê xu nawıtış u şerefê Qas Kosi şıknayış o. Ino sebab ra her ca dı vano tı gereka mı ra vaci Eli Heyder Beg u eman bıwazi. Qas Kosi tera vano ez camêrd o, merdımı camêrd eman nêwazeno u her ca dı tera vano“ Heydo,”. Eli Heyder çoras roci işkence keno cı u nêşkeno fekê ey ra qısa “Eli Heyder Beg” veco. Qas Kosi rocê çorasın mirenı. Efsaneya Qas Kosi dı hem wesifê arketipê asi hem zi wesifê arketipê qehremani xu nawneno. Qas Kosi seba qıcanê xu mecbur beno u şino ku. Ku dı bıserran mucadele keno u xeyfê xu geno. Bı cesaret u camêrdeyê xu beno namdar. Geyrayış, cesaret, mucadele arketipê qehremani ra yi. “Esasê enerjıyê cengaweri hisê gurur, gıraniye u itibar o.” (Pearson, 2023: 136). Qas Kosi ino enerjıyê xu zêd ra mocneno. Çoras roci işkence vineno u pê işkence mirenı, labelê Miralay Eli Heyder ra eman nêwazeno, tera nêvano beg, vano “Heydo” u bınê şari dı şeref u itibarê ey şıkneno. Ino sebab ra yo sewiyeyê ercaye qezenc keno. Bı camêrdey u cesaretê xu nam geno, şarê o mıntıqa nameyê ey nano qıcanê xu ya.

Efsaneya 191. dı yo dewıc miyanê hêgayê gılgılı dı zerreyê yo kundaxi dı yo tutek vineno u beno mıqat keno. Çewê tutek çın o, tera vani gılgıloğı. O tutek beno pil, beno yo cengawer. Gılgıloğlı beno qehremanê mıntıqayê xu. Siyê ari besteno lınganê xu u o qeyde şino herb. Herb dı pıro dayên dês u banan rê u weşınayên. Gılgıloğlı hetê dadi u babiyê xu ra zerreyê yo kundaxi dı terk biyo. Heyatê ey bı arketipê masum u sêwırı destpêkerdo. Yo dewıcı ey vineno u mıqat keno. Dewıc tiya dı ferdo pil o u wahirê ey veciyeno. Gılgıloğlı keyeyê dewıc dı beno pil, mucadele keno, beno yo cengawer u bı nameyê Gılgıloğlı beno namdar. Verco Gılgıloğlı bêkesi u bênameyi ifade kerdên. Neticeyê mucadeleyê ey ra ino name hin qehremani u cengaweri ifade keno. Ino name cı rê hin yo mukafat o. Qehremanê mitik eğleb bı leqmatıkê xu şınasiyeni. Nameyo raştikinê inan bınê şoretê inan dı beno vin u bı leqmatıkê xu beni meşhur. Gılgıloğlı hetê name ra zi wesifê qehremanan geno.

Efsaneyaya 235. gore rayirê Çolig u Boglon ser Raştayê Heran esto. Wextê herbê Usmaniyan u Rusan dı qolê Armeniyan dewanê Zazayan rê zaf tehda kerdên. Camêrdanê Zazayan ra vatên şıma ya hetê ma dı herb keni ya zi dewa xu terk keni. Ino sebeb ra çı wext ameyên, camêrdê dew şiyeni gem dı xu nımitên. Rocêk Armeni yeni dew, camêrdi çın i u ciniyanê dew geni, şını. Hetê nımaci camêrdê dew yeni, ciniyê inan çın i. Taqib keni şını Meydanê Heran oniyeni ki Armeniyan hemınê ciniyan dayi pijik rê u kışti. Camêrdi sond waneni, vani ina meseleya şerefi ya. Verba Armeniyan herb keni u Armeniyan o mintıqa ra fetilneni. Nameyê o meydan zi ino sebeb ra beno Meydanê Şerefi. “ Cengawer hêvi dano, ma bı ina hêvi hin inan keni ki holi eşkena zor bido xırabi. Labelê insani seba xu bıeftayi qewge bıkeri, eşkeni qederê xu bıbedılni. Ina hikaye esıl ma rê ino hal vano.” (Pearson, 2023: 138). Dewıc verco nêeftayêni verba Armeniyan qewge bıkeri. Belka hêviya inan çın bi. Ya zi inan nêkerdên Armeniyi zırar dani qıc u ciniyanê inan. Ino sebeb ra şewan dı şiyên teberê dew dı xu nımitên. Wexto ki Armeniyi ciniyanê inan kışti çeçê qehremaniya koweno zerreyê inan. Esıl hikayeyê inan dest pêkeno. İnan rê hin meseleya şerefi ya. Sond waneni, gereka heyfê xu bıgiri. Verba Armeniyan mucadele keni, serfiraz beni. Armeniyan welatê xu ra fetilneni u qederê welatê xu bedılneni. Neticeyê ino qehremani ra xırabi u xıraban meğlub beni. Meydanê Heran beno Meydanê Şerefi. Meydanê Şerefi beno sembolê qehremaniyanê inan.

Efsaneyaya 292. Lacê Qersi seydar o, dı ciniyê ey esti. Lacê Qersi şıno seyd. Xeylê ku ra geyreno. Hewa beno puk, beno serd. Rayirê xu keno vın, hin beno şew, ku dı maneno. Oniyeno serd ver mireno, astorê xu kışeno, pizeyê astori veceno u koweno de. Ge ge sareyê xu veceno teber, oniyeno halê hewa ra. Omareno hewa hot dor abeno, hot dor beno puk. Serê sıbayi tic abena, pizeyê astori ra veciyeno, şıno keye. Zaf meraq keno eceba kam ciniya ey, o zaf meraq kerda, ey ser endişe kerda. Ciniyanê xu ra perseno, bişew hewa senin bi? Ciniya qıc vana, şew astareyi biyi, serê sıbayi tic bi. Ciniyê pil vana, bişew hewa hot dor puk bı, hot dor zi hewa akerde bı. Lacê Qersi oniyeno ki ciniyê pil teyna seba ey endişe kerda, ciniya xu ya qıc verdeno. Lacê Qersi verba şertanê hewa dı zaf zehmet dı, bı mucadele u cesaretê xu heyat dı mend. Merdımo ki bı cesaret mucadele keno rê bı qetiyet yo çare esto. O zi pizeyê astorê xu şeqneno, koweno de u xu serd u puk ra paweno. Pizeyê astori cayê newe ra biyayiş o. “Libido ha bı waştışê xu, ha bêaksiyoni, ha seba qederê xu bo, wexto ki dınyaya serinê beriqiye terk keno, heyna xoriniya xu, çimeyo esıl ki tera veciyayo ro şıno war. Peyser ageyreno

nuqtaya şeqnayeya ki tor ver dekowto leş u meşk. Ina nuqtaya şeqnaye ra vani dadi/dayik. Çünke pêlê heyati aye ra reseno ma. İnsan çı wext yo karo gırd bı serkowti bıaro ca, libidoyê ey anciyeno çimeyo esilê xu.” (Jung, 2015b: 27). Ino çimeyo esil, Campbell dı bı sembolê pizeyê balina ifade beno. “Esiga sêhrin ra viyertiş, fikro yo viyertişê cayê newe ra biyayiş o u pê pizeyê balina ki heminê cayê dınya dı xeyalê rahim o sembol beno. Qehreman zerreyê çiko ki niyeno zanayiş dı zey merde aseno (Campbell, 2021: 86). Camphell tiya dı qısaya Hezret Yunus ra behs keno. Hezret Yunus pizeyê balina dı çend roci vındeno, uca dı fikıriyeno, seba xeta u guneyanê xu Ellah Teala ra ef wazeno. Ellah Teala ey ef keno u seke newe ra bêro dınya wezifeyo pêxamberti geno u bı serfirazi ano ca. Simgeyê pizeyê balina, kaşbiyayişê çimeyo esil ê libido yo. Ino çimeyo esil “hiş ra teber” o, ino qısım dı arketipi esti. İnsan tiya dı vêrsiya xu dır rı bı rı yeno, beno merdımıo kamil. Efsaneya Lacê Qersi dı zi pizeyê astori çimeyo esilê libido yo, yani pizeyê balina yo. Lacê Qersi yo şew pizeyê astori dı vındeno, zey Hezret Yunus fikıriyeno, vêrsiya xu dır rı bı rı yeno. Lacê Qersi merg ra xelisiyeno, seke newe ra ameyo dınya şexsiyetê cı dı pêroney yena meydan, beno merdımıo kamil. Pêroney cı rê xelaya qehremaney ya. Lacê Qersi hin merdımıo biyaye yo, şino keye ciniyanê xu ceribneno u neticeyê ino ceribnayiş ra ciniya xu ya qıç verdeno.

2.3.8. Arketipê Asi

Cuya komeli dı zey zulm, nehaqi, teda ueb. halan ver şexsi ya zi şeklê grub dı zaf hediseyi ameyi meydan. Ini hediseyan dı asi sistem, qanun, mir, ağa ueb. vero veciyeno. Asi hêrsbiyaye yo, heyf dima geyreno. Qayilo zey mir, ağa ueb. ra heyfê xu bıgiro, sistem ya zi qeydeyan bıricno, imha bıkeroye ya zi bıbedılno. Hereketi ey radikal i, teberê kultur, urf u edetê komeli ra geyreno. Kulturê dınya dı bı tabirê Hobsbawn eşqıyayi sosyali zaf asiye meşhuri esti. Dınya dı Robin Hood (İngiliz), Wilhelm Tell (İsviçre), Selim Han (Çeçen); Tırkiya dı zi zey Koroğlı, Çakırcalı Mehmet Efe asiye meşhur esti ki wesifê arketipê asi mocneni.

Efsaneyi doruverê ceza u tabu dı şekil geni. Ini metnan dı karakteri ki norm, urf u edetê komeli vero veciyeni u zırar dani cı, ma eşkeni miyanê arketipê asi dı bıhesıbnı. Efsaneyan dı norm, qeyde u urf u edetê komeli pê hediseyan yeni vatış. Eğleb bıdestê asiyan ra mı ihlal beni u ino halo ki niyeno waştış bı şeklo sembolik miyanê efsaneyan dı yeno vatış (Oğuz, 2020: 139).

Efsaneya 128. gore verê mezelê Mala Por daristan o, ini dari muqedes i. Wahirê ini daran Mala Por o, kam zırar bıdo daristanê ey hêrs beno u bela dano cı. Dewa Suerset ra Mehmedê Sofi şino verê mezelê Mala Por ra koliyan ano. Tera vani Mala Por cigriyeno, bela yeno tu ser. Ino mêrik vano ez zi tornanê ey ra yo, mı ra vano se? Mêrik şino koliyan ano, a şew adır koweno banê o mêrik. Serê sıbayi karo xu yo verin cad koliyan peyser beno verê mezeli dı verdeno. “ Asi hereketanê negatif keno, kultur, tore u urfê komelê xu ihlal keno u ino şekil heme kesi şaş keno.” (Oğuz, 2020: 139). Mehmedê Sofi qeyde u muqedesê komelê xu ihlal keno u beno asi. Neticeyê hereketanê xu dı bela yeno sareyê ey.

Efsaneya 129. dı Sofi Eli yo weliyê Ellahi yo, serê mezelê ey dı yo kerra esta. Baweriya şari gore ina kerra muqedes a. Yo serwan yeno dew. Dewıcı tera Sofi Eli u a kerra ra behs kenı. O vano merdımı merde sekeno mı? A kerre serê mezeli ra leyr keno, şıkneno. Serwan bıney şino dur, astor ra gınenı erd, miyanê ey şikiyeno u mireno. Serwan asi yo, verba tore u qeydeyê komeli dı veciyeno. Ino sebeb ra zi yo bela yeno sareyê ey u mireno.

Efsaneya 165. gore qorriyê Şehidê Gola Beji muqedes hesabiyeno. Uca dı bırnayışê daran teberê hişo kolektifi dı bıqeti yesax o. Şarê Arçuki uca ra daran nêbirneno u koliyan nêano. Baweriya şar gore ino qorri hetê Şehidê Gola Beji ra pawiyeno, kam zırar bıdo cı bıqetiyet yo çiyêk yeno sareyê ey. Yo dewıc uca ra dar ano, a şew ciniya ey lacê xu xenıknena. Yona dewıc dar bırneno, serê dar ra hinglan koweno, gınenı gayê ey ro u ga mireno. Yona dewıc zi uca ra dar bırneno u çend deqa ra pey destê ey şikiyeno. Ini hiri dewıcı toreyê komeli ihlal kerdo, zırar dayo muqedesê komeli, ino sebeb ra biyi asi. Ini dewıcı neticeyê hereketanê xu ra ceza gırota. Efsaneyan dı eke sistem bıxerıpiyo, kam sebeb biyo gereka ceza bıgiro. Ino hal dı denge newe ra vıraziyeno, aheng temin beno u muqedesê komeli muhefeza beno.

Efsaneya 171. dı mezelê dewa Vılık dı yo şehid esto. Uca ra rayir beni. Dewıcı nêverdeni, vani şehid esto yona ca ra rayir beri. Operatorê dozer inan nêkeno, rıka xu ser şino u dozer dano mezelê şehid rê. Seni ki dozer berkuleyê şehidi erzena xu fek nışka ra erziyena, des metreyi hewa ra şına u gınenı erd. Operatorê dozer zaf terseno, aqıl pernenı. Operator muqedesê komeli vero veciyeno, inan nêkeno u zırar dano. Ino sebeb ra asi yo u neticeyê hereketê xu zi zırar vineno.

Efsaneyaya 183. dı Em Heyd heyduto sosyal o, asi yo. Eskeri, dı bırayı ey kışeni. Em Heyd koweno eskeran dıma, inan ra duyey tenan kışeno u beno asi şino ku. Uca pey serguzeştê ey destpêkeno. Bı cesaret, bêtersiyê xu dewanê Darahêni u Boglon dı beno namdar. Duşmeni ey beni zaf. Duşmenanê xu rê bıqetiyet merhemet nêkeno, bidesan merdımın kışeno. Memleket dı heme kes tera terseno, labelê cesaret u cengawerê ey ra hurmet dani cı. Em Heyd koweno hepısxane, çend serri ceza anceno. Xepıshane ra veciyeno, kam tehda kerdo merdımınê ey kışeno, tımotım bı qeçax kuyan dı geyreno. Hini beno extiyar, mehkumeyi warverdeno. Em Heyd verba sistem u hukmat veciyeno, vateyê ey gore merdımınê bênamusan dır mucadele keno. Bı inı wesıfanê xu ra arketipê asiye temsil keno.

Efsaneyaya 184. dı Mırê Palıyi İsmail Beg, şewa serrnewe dı beno meymanê Keloğlı. İsmail Beg u Keloğlı piya govend keni. İsmail Beg pê çuwe kılawa Keloğlı serê sareyê ey ra erzeno adır u pê ino hereketi Keloğlıyi miyanê şarê xu dı şeqızzeno. Ciniya Keloğlı hêrs bena, şına zerre. Keloğlı dıma şino, la ey nêgena zerre. Keloğlı İsmail Begi kışeno u cesedê ey erzeno serê astori raykeno Palı. Mırê palıyi temsildarê hukmati yo. Ino sebeb ra eskeri yeni dewa Fatrakomi dı zaf tenan idam keni u dewa ey vılakeni. Keloğlı beno asi, koweno ku. Ku dı bidesan serr cuyeno, teslim nêbeno. Çı wext, çı qeyde merdo çew nêzano. Labelê dewanê Siwan, Palı u Qereabagani dı zaf beno namdar. Çımê şari dı o qehreman o. Kam gore cengawer o, kam gore pehliwan o. Ey ser zaf efsaneyi ameyi vatış. Keloğlı biesıl verba sistem ya zi hukmat nêveciyayo. Tesirê arketipê vêrsiyê xu ra İsmail Begi kışeno u beno asi. Ino şekıl xeyfê xu geno u binê şarê xu dı itibarê xu muhefeze keno.

Ma efsaneyaya 185. ser, qısımê arketipê cengawer dı Qas Kosi ra behs kerd. Helil Ağa iftira erzeno cı, eskeri koweni dıma. Ino sebeb ra Qas Kosi pa keyeyê xu koweni ku. Qas Kosi neheqey ver mecbur maneno şino ku. Labelê ku dı koweno miyanê eskeranê Şêx Ebdurrehim u verba dewlet mucadele keno. Milisan kışeno, Helil Ağa u qıcanê ey kışeno u koşka ey vêşneno. O hin beno asiyo namdar. Çend serri Miralay Eli Heyder ey dıma geyreno. Peyni dı ixbar beno, depışiyeno u bışkence mireno. Qas Kosi qewetê dewlet u ağayi ver mucadele kerdo, ino sebeb ra zi biyo temsilkarê arketipê asi.

Efsaneyaya 186. dı Yado u cendirmeyi pêro dani. Yado ino sebeb ra koweno ku u beno asi. Yado bı cesaret, bêtersi u merteyê xu beno namdar. Hediseyanê Şêx Said dı ca geno, zaf hew u cayan dı eskeran dır pêkoweno. Teslim nêbeno, peyni dı beno

bırindar, koweno destê eskeran u kişiyeno. Yado hend beno meşhur ki nameyê ey nani cayan pa, ey ser deyiran vani, efsane vani, hediseyê ey hema zi vaciyeni. Yado cesur bı, bêters bı, geyrayoğ bı, verê neheqey dı zaf mucadele kerdo, hetê şarê xu girot. Ino sebeb ra qehremanê şari bı. Labelê verba sistem u qanunan veciyayo, zaf qewge kerdo ueb. zey inan çend xısusan dı riyê xu yo tari nawıt o, biyo asi u arketipê asi temsil keno.

2.3.9. Arketipê Geyrayoği

Keso ki welatê xu ra, şexısan ra, şartan ra u hediseyan ra dur şıno u çıyo ferqın dıma geyrano geyrayoğ o u wesifê arketipê geyrayoği mocneno. Çünke geyrayoğ çıyo ki ferqın i, nêmaneni ê binan u tay aseni wazeno u seba inan koweno rayir. Ino rayir dı sembolê fiziki u ruhi esti. Geyrayoğ meraq u hêvi ra koweno rayir u mucadele keno. Ino rayir dı her hal u hediseyo ki raştê geyrayoği yeno, waştışê geyrayoği ra yo parçe yo. Cayo ki geyrayoğ tede cuyeno geyrayoğ ser tesirê cı nêmendo, seke uca dı derbest o. Reywantiyê geyrayoği biderbestey destpêkeno, ino reywanti dı çıyanê ferqın u neweyan kıfş keno u beno azad (Oğuz, 2020: 152-153).

Pearson gore hikayeya sêwırı cenet dı destpêkena, hikayeya geyrayoği zi biesareti destpêkena. Estanıkanê periyan dı geyrayoğo ameyoğ ihtimal o yo kela ya zi şikeft dı derbest o; biekseriyet zi esirê yo cahdu, yo cınawıro dêw, yo ijdiha ya zi mehluqo xofın o (Ege, 2015: 42; Pearson, 2010: 100)

Arketipê geyrayoği teyna derbestiyê fiziki ra destpênêkeno, derbestiyê psikoloji zi yo sebeb o. İnsan tayê şert u sebebı ra tengasi dı maneno. Geyrayoğ verco gereka derbestiyê xu kıfş bıkerı, bı cesaret mucadele bıkerı u tesirê çıyanê xırabınan u vêrsiyê xu ra bıvecıyo. Ino hal dı arketipê geyrayoği xu mocneno u serguzeştê qehremani dest pêkeno.

Efsaneyı 9. keynaya ağayı u lacê gawani yobınan ra zaf heskeni. Dadi babiyê laci şını ağayı ra keyna wazeni. Ağa bı hêrs inan keno teber. Keyna babiyê xu ver veciyena. Vana ez lacê gawan ra heskena, mı bıdı cı. Ağa keynayê xu zi keno teber. Ino şekıl raywantiyê keyna destpêkeno. Keyna timotım dua kena u yaban ra geyrena. Rocan xu tamarnena, şewan dı zi şoq dana u geyrena. Peyni dı duayê keyna qebul beni. Homa Teala keyna keno aşm, lac zi keno roc. Çend serr dı yo giriyayışê aşm u roc dı raseni yobınan. “Arketipê geyrayoği pê hikayeyanê şowalye, kowboy u kaşifan nımune beno. Ini seba vinayışê dınya teyna koweni rayir u geyreni. Ini raywantiyê xu dı bı sembolik

esilê şexsiyetê xu u yo xızınaya ki ina xela temsil kena vineni. ” (Pearson, 2023: 97). Keyna teyna kowena rayir, tımotım geyrena u dua kena. Hedefê aye vinayışê dinya niyo, resayışê heskerdeyê xu yo. Seni ki fetılınayışê cenet ra dima Adem u Hawa seserran geyreni yobinan keyna zi geyrena laci. Hawa u Adem parçeyê yobinan i, piya beni tamam u yo heyato newe dani destpêkerdış. Keyna animaya laci ya, lac zi animusê keyna yo u parçeyê yobinan i. Eke bırası yobinan beni tamam. “İnsan bı hişar seba vinayışê yo meçhul koweno rayir. Ino hal destpêkerdışê yo heyato ki yo sewiyeyê newe dı cuyeno işaret keno.” (Pearson, 2023: 97). Peyni dı Homa Teala duayê inan qebul keno, inan keno tamam. İnan rê yo heyato newe destpêkeno. Keyna bena aşm, lac zi beno roc u asmên dı her giriyayışê roc u aşm dı raseni yobinan.

Efsaneyaya 55. gore dı hebi nasiri İskenderi esti, seba şifa zaf cayan geyreno, hekimi nêşkeni cı rê şifa vin. İskenker yeno Çoligi, awa Merga Miri weno u beno weş. Vano ina aw, awa heyati ya. Ma qısimo despêk dı efsaneyê awa heyati Ewliya Çelebi ra neqıl kerd. Çelebi gore İskendero Pil awa heyati weno, beno weş u uca dı Kelaya Cebaxçur vızareno. Ina efsane dı awa heyati Merga Mir ra yena. İskendero Pil Kelaya Simoni vırazeno u awa heyati pê kanalan ano kela. İskenker geyrayoğ o, Makedonya ra koweno rayir, zaf cayan ra geyreno u welatan geno. Ini seferan dı nêweş koweno. Ino hew seba şifa geyreno, çew nêşkeno cı rê şifa bido, Çoligi dı awa heyati weno u beno weş. Awa heyati mukafatê geyrayışê İskenderi ya u yo keşfo gırd a.

Efsaneyaya 63. dı yo mêriko ğerib Hezret Xıziri meraq keno, her ca dı geyreno cı u şino yo cami. Cemat ra yo dewıc vano tı ğeribi, çı geyreni? Ğerib meseleyê xu vano. Dewıc tera Hezret Xızır terif keno, vano Hezret Xızır rocê cumeyi yeno cami, kışta malayi dı vındeno. Mêriko ğerib rocê cumeyi şino cami, tera pey vındeno. Nımac ra pey seni cemat vılabeno merdimo ğerib çengileyê Xıziri depışeno. Vano tı Xızır i, ez tımotım geyreno tu. Xızır vano o dewıco ki tu rê ez terif kerdo ino hefte merd u bêıman şı. Tu rê Xızır çı lazım o? Mêrik zarf terseno. “ Homosapiens helqbiyayışê xu ra bımeraq o.” (Pearson, 2023: 98). Mêrdimo ğerib meraq xu ra koweno rayir. O sırr u heqiqetê heyat u dinya wazeno. Ino sebeb ra geyreno Xıziri. Quran wesifê Xıziri hına vano: “ Ma ey rê qatê xu ra yo rehmet u yo ilim da musnayış.”(Sureya Kehf, ayeta 65.) Xızır bı ini wesifanê xu Hezret Musa rê rayberê keno u sırrê dinya u heyat ra tayê melumatan nawneno cı. Xızır merdimo pil o, kalo zanaye yo. Ino sebeb ra merdimo ğerib ey dima geyreno. Kısaya Xızır dı tayê sırranê dinya u heyat ver Hezret Musa

tebat nêgeno. Tiya dı zi Xızır yo melumat dano cı, mergê dewıco ki tera ey terif kerdo vano. Merg, heyatê dınya dı yo sırrı pil o. Çı wext, çı zeman yeno belli niyo. Mêrko ğerib mukafatê geyrayışê xu vineno labelê o zi zey Hezret Musayi tebat nêgeno u terseno.

Efsaneya 132. Şêx Sıleman dewa Kur dı malati keno. Dew dı yo halo xırab peyda beno. Şêx zaf pê qehıriyeno, dewıcan rê nesihet keno, çew goştari nêkeno. Şêx Sıleman ino sebab ra dew ra hêrs beno u koweno rayir. “ Têki insani seba yo hiso girdê macera ra koweni raywanti. Zafi zi hisê ğerib biyayış ya zi tengbiyayış u fatisyayış, tesirê mergê yo heskerdeyê xu, terkbiyayış u ihanet ra koweni raywanti.” (Pearson, 2023: 109). Şêx Sıleman verba xırabı dı mucadele keno, labelê çew goştari nêkeno, miyanê şarê xu dı fehm nêbeno, teyna maneno. Dewa xu dı hin fatisyeno, xu zey yo ğerib vineno, dewa xu terk keno u koweno rayir. Şêx mireno, benate dı se serr viyeren. Bendaw vırazeni u tırba ey binê aw dı manena. Şêx yeno honê yo Xarpêticı. Hon dı halê xu vano, cayê xu terif keno u vani mı binê aw ra veci. Bı ino hon Xarpêtic koweno rayir u beno geyrayoğ. Zaf ca ra perseno, honê xu vano. Peyni dı raştê yo Çoligic yeno. Çoligic nameyê Şêx Sılemanı şınawıto, mıntıqayê Şêxi zano. Piya koweni rayir, yeni Çolig, dewacanê Şêx vineni u bıardımê inan cayê tırba Şêxi bedılmeni. Xarpêtic zi geyrayoğ o, serguzeştê ey pê hon destpêkeno. O hon ey ser yo bar o, gereka wezifeyê xu biaro ca. Sırrê hon zi ey dı beno yo meraqo pil. Gereka ino sırrı zi hal bıker. Xarpêtic ino sebab ra koweno rayir u wezifeyê xu ano ca.

Efsaneya 146. gore yo şane dı yo nêweşiya bêderman vecina. Her cayê şaneyi beno birin. Maldar zi şaneyê xu ra ecız beno u şaneyê xu fetılno. Nê cayê şaneyi esto nê zi çewê ey, nêzano sekero, şiyero kamca. Bêçare koweno rayir dew bı dew geyreno. Peyni dı şino yo şikeft dı maneno. Şikeft dı aw vecina. Şane a aw weno, pê destan u riyê xu şuweno. Benate dı bıney zeman viyeren, şane ferq keno cayê ki pê awa şikeft şıti, biyi weş. Şane pê a aw heme cayê xu şuweno u beno weş u war. Şane bêkes maneno, cayê ey zi çın o. Teyna koweno rayir, şino hetê meçhul. Yo şikeft dı maneno u beno weş. “Şikeft cayo resayış o, bı yona ifade cayê newe ra biyayış o. Şiyayışê şikeft ya zi labirent tewırê resayış dı zey merg o” (Eliade, 2003: 162). Şane maldar ra muameleyo xırab vineno, bı mecburi koweno rayir, şikeft dı seke newe ra ameyo dınya derman vineno u raywantiyê xu qedineno.

Efsaneyaya 218. wextê Emewiyan dı Xelife Emin beno duşmenê seyidan. Seyidi uca ra remeni. Kalikê dewa Xelifanican verco zıme yê Iraq dı ca dani xu. Badina pırıkê Xelifanican Heci Xelife yeno Riha, uca ra yeno Bidlis, uca ra zi yeno qezaya Muşî Bulanık dı ca dano xu. Heci Xelife yo geyrayoğ bı, o wext yeno Kanireş heta cayê dewa Xelifanê nıkayin geyreno. Heci Xelife heta peyniya emirê xu keyeyê xu rê geyreno ca. Hin beno extiyar, çuwaya xu dano qıcanê xu u wesiyetê xu dano. Vano şiri dewa Gorıla(cayê dewa nıkayin), çuwa kamca dı erd ro şiro war şıma uca dı nani ro. Badê mergê Heci Xelifeyi qıci ey wesiyetê ey ani ca. Yeni cayê dewa nıkayin, çuwa erd ro şına war u bena yo valêr. Uca dı dewa xu awan kenı. Heci Xelife seba ronayışê dewa xu heta peyniya emir xu welat bı welat geyrayo, peyni dı cayê dewa Xelifan dı qerar dayo u qıcanê xu rê uca dı ronayışê dew wesiyet kerdo. Ino sebeb ra arketipê geyrayoği temsil keno. Hetê tecrube, zanayışê xu ra zi arketipê kalo zanaye yo u merdımınê xu rê rayberi kerdo, rayir nawıto inan.

2.3.10. Arketipê Sêwiri

Qıco ki babiyê cı merdo tı ra vani “sêwir”. Ino arketip wextê qıceyi dı çıyo ki vinbiyo ifade keno. Ferd qıceyê xu dı ino vinbiyayeyê xu ferq nêkeno. Çı wext bı pil, kêmiyê xu ferq keno. Şin u neticeyê ino vinbiyayeyi, badê ino ferqkerdışi dı destpêkeno. Sêwir gerekı masumiyet u inkar kerdış ra bıvecıyo; heyat dı estışê derd, dec, bêkesi u mergi bıvino. Qehreman bı ino aqılyayış/ferq kerdış reseno, raştıyê gore hereket keno. Qehreman bı tesirê arketipê sêwiri pê kêmiyê xu hesiyeno, seba tamamkerdışi hereket keno u ino qeyde eşkeno prosesê selfi tamam bıkerı. Heme kesi dı kêmi u bırandari esti, arketipê sêwiri ino hali nawneno ma. Qehreman teyna qey xu bes niyo, labelê teyna zi niyo. Çıyo ki ehtıyacê cı esto rey rey xoriniyê psıkeyê xu dı yo, rey rey zi ê binan dı yo ki doruverê vatış dı ca geni (Kotancı, 2023: 43; Pearson, 2003: 66-71).

Dec u hisê terkbiyayış ê qehremano bêbabıyi zey cenet ra fetılınayışê insani yo. Labelê ino his teyna keso bêbabı dı çın o, ino yo arketipo muşterek o u her kam ki heyatê xu dı zehmeti, pêkowitz o neheqi diyo dı esto.

Sêwiri wexto ki insan cenet ra fetılyeyo destpêkerdo u hişê insan dı timotım ca giroto. Tewirê vatışan dı sêwiri ra zaf behs beno. Efsaneyan dı zi arketipê sêwiri xu belli keno. Dec, bêçareyi u mucadeleyê sêwiran ser mıntıqayê Zazayan ê Çoligi dı zi çend nımuneyi esti.

Efsaneya 19. dı mêrdeyê cini mîreno, cini pa panc sêwîranê xu bêwar manena. Qıcı veyşan maneni, inan ra yoyi veyşani ver mîreno. Cini bêçare manena, nanopoc ra ardım wazena u nani ver teklifo bêexlaqiyê nanopoci qebul kena. “Sêwîr qayilo ki yo baxçe dı asayiş dı bıcıuyiyo u şefqat bêvîno. Labelê herında ini dı his keno ki seba werê merdîmanê xıraban u cınawîran erziyayo tebieto koyi. Sêwîr geyreno merdîmi ki ma hol mîqat keni. Seba temin kerdîşê ino mîqat kerdîşi ra, xu bı xu idarekerdîş u azadiyê xu ra fekveradayiş bêrayir/bêçareyê sêwîr o” (Pearson, 2023: 71). Qıcı masum i, hema xırabi, bêkesi nêzani. Zehmetiya sêwîreyi dadiya inan ancena u sêwîreyê xu u qıcanê xu piya temsil kena. Sêwîr bêçareyi ra merdîmanê holan ra ardım paweno u hêviya xu besteno inan. Tiya dı zi bêçareyi ra dadi nanopoc ra ardım pawena. Nanpoc bı teklifo bêexlaqi dec u sêwîreyê aye dahina keno zêd. Tewîrê efsaneyan dı wijdanê kolektifi timotim ceza dano xıraban u bı ina ceza heq u huquqê meğduran yeno pawitîş u mesaj diyeno komeli rê. Ina efsane dı nanopoc beno legleg, vengê leglegeyê ey zi huyayîşê bêşerm ê nanopoci ra yo.

Efsaneya 26. dı payiz yeno, hewa beno serd. Ca çîno hin milçiki xu bitamarni. Şîni bînê kam dar, dar cad pelanê xu rokena. Milçiki peyni dı şîni bînê dara hors dı vîndeni. Dara hors pelan u gîlanê xu ana yoca, zerreyê xu dı qulikan verdena u ino şekıl milçikan rê ca vîzarena. Milçiki zi cı rê dua keni. Ino sebeb ra dara hors tîmotom zergun a. “Yo kes cenet ra bîfetiliyo xu zey sêkuri his keno. Ino hal ey rê zaf zor o. Çünke dînya çîmê ey dı zaf tehlukeyin a; her ca dı merdîmi xırabi u dami esti. Sêwîr zey yo keynaya xort ki tengasi dı ya, bêqewet ya zi bêmeaharet gereka verba cayo duşmeni dı bîşko mucadele bîkero.” (Pearson, 2023: 70). Amnan dı dînya hira ya, her ca zergun o, wer zaf o, seke cenet a. Qey rehetiyê milçikan her çi esto. Milçiki nêterseni cayê tamarnayîş zaf o, eşkeni xu duşmenan ra bîpawî. Payiz yeno, hewa beno serd, peli daran rîşiyeni. Milçiki seke cenet ra bîfetiliyi orte dı maneni, hin nêşkeni duşmenan ra xu bitamarni, her ca ra aseni. Hin biyi sêwîri gereka mucadele bîkeri, xu bîpawî. Ino sebeb ra ilticayê daran keni, inan ra ardım wazeni. Dar çîmeyê weri ya, sembolê bereket u çerxê cu ya, newe biyayîş temin kena. Ino sebeb ra milçiki iltica keni. Uca dı newe ra qewet geni u pê mucalede keni.

Efsaneya 41. dı Rusi yeni, dewan işgal keni. Dew dı yo keynaya zaf temiz u rînd biya. Rusi çîm verdeni cı. Keyna remena, Rusi pey ra koweni dîma. Keyna yena verê gol hin ca çîn o şîra. Keyna teslim nêbena, Homayê xu rê dua kena u xu erzena zerreyê

aw. Hin çew keyna nêvineno, sebi çew nêzano. Nika a gol ra vani Gola Keyna. Dew dı heme kes asayış u huzur dı bı, ters u merg çın bı. Rusi yeni ters u merg ani. Dewıcı cenetê xu ra fetilyeni, beni sêwir. Keyna teyna xu temsil nêkena, sêwırey u mucadeleyê xu u dewıcanê xu piya temsil kena u bena qehremanê mucadeleyi. “Sêwir gerekı masumiyet u inkar ra vecıyo u bızano ki dec, ıstırabi, çınbiyayış u merg parçeyê heyati yi. Ini wezifeyê sêwırı yi.” (Pearson, 2023: 71). Keyna masumiyetê xu ra veciyena, xırabiya duşmenan vinena. Ino sebeb ra teslim nêbena. Keyna zana ki bêwar u bêkes menda. Homayê xu ra teber çewê aye çın o cı rê ardım bıkerı. Homayê xu rê dua kena u xu erzena gol. Labelê merg çınbiyayış u vinkerdış niyo, aye rê mukafat o. Keyna ruhê xu teslimê Homayê xu kerdo u ceneto baki qezenc kerdo. Çünke efsaneyan dı mukafatê masum u merdımı holan ceneto baki yo.

Efsaneya 219 dı kalıki eşirê Tavıcan tehdaya Moğolan ver Basra ra veciyeni. Bı serran sêkur geyreni, mucale keni u peyni yo welato newe dı dewa xu roneni. Kalıki Tavıcan verco masum i, welatê xu dı bı omış cuyeni. Moğolan yeni zulm, merg ani. Tavıcı welatê xu terk keni, kam welatê xu ra bı zor vecıyo sêwir o. Koweni rayir, zaf mucadele keni, xu rê geyreni ca. Ino zi wesifê arketipê geyrayoği ra yo. Peyni dı seke newe ra resayi ceneti xu rê ca vineni, dew roneni. Efsaneya 218. dı sêwıreyê kalıkanê Xelifanıcan zi eyni qeyde yo. Ê zi duşmentiyê Xalife Emin ver remayi u biyi sêwir.

Pearson gore zafı kulturı dı tayê mitofi esti ki yo dewro zerrin ra behs beni u insani hesretê ageyrayışê ino dewri keni. Ino, tradisyonê Yahudi u Xıristiyan dı hikayeya cenet ra fetılneyış ê Adem u Hawa yo. Adem u Hawa dınya dı zaf zehmeti anceni, tengasi dı maneni, merg şınasneni ueb. zaf halanê xıraban museni. Kıtabo Muqedes gore rocêk hemınê insanan şını cenet (Pearson, 2023: 71). Adem u Hawa cenet dı masum bı, uca dı xırabi, zehmeti, çın bı. Fekiyo yesax weni u fetilyeni. Cenet ra fetilyayi, ameyi dınya, kowti bınê xırabi u zehmeti. Inay ra ê biyi sêwir i, sêwıro tor verin i.

2.3.11. Arketipê Masum (Bêsuc/Bêgune)

Masum, keso saf u temiz o ki çiyê xırab ya zi hereketê pis nêkerdi. Ino arketip qehremano ki hema nêkowt rayir terif keno. Çünke rayir bedılneyış ano meydan u têki halan dı masumiyetê qehremani xerıpeno. İnsan çı wext cayê xu yo rehet ra bıkow ciya bedılneyış destpêkeno (Kotancı, 2023: 41).

Ino arketip nımuneyê qalibanê dırıst, saf u xalisane dano. Miyanê şari dı vateyê “Biyo qırbane holiya xu” neticeyê arketipê masum o ki hiş ra tebero insanan dı yo. “Verê veciyayışê rayiri, masum yo cenet dı cuyeno ki cuyayış weşo, her ehtiyacê insani bı şefqat u merhamet yeni ca.” (Pearson, 2023: 196). Masum, çiyeko xırab o u hetê komeli ra niyeno waştış ra dur o. Her çi hetê masum ra hol hesıbiyeno. Çünke dınyaya masum dı herb u pêkowitz çın o. Masum wazeno ki cuyê xu dı her hedise u kesi ra bawer bıkeru. Çık ra menfeat nêpaweno. Ino arketip hetê qıceyê qehremani mocneno (Oğuz, 2020: 162).

Tecimer gore eke insan tariyê ruhê xu kıfş mekeru, masumiyetê xu vin nêkeru nêşkeno rayirê roşna holi ra bıviyero (Tecimer, 2005: 292). Ino arketip vatışan dı eğleb qısımo verin dı xu belli keno. Qehreman cuwa pey masumiyetê xu ra koweno dur, tengasi dı maneno, zehmeti vineno. O wext hasreta halê xu yo verin anceno u qayilo bıageyro.

Yıldız meqaleyê xu dı kitabê xu Margaret Mark u Carol Pearson ra wesifê arketipê masum hına neqıl keno: “Waştışo esil ê ino arketipi cerıbnayışê ceneti yo, hedefê cı keyfweşi yo. Ino arketip ceza ra nêftano yo çiyu ğelet ya zi xırab bıkeru. Stratejiyê cı karanê raştan kerdış o u qezencê itimati yo. Damê ino arketipi xapınayış o u seniniyeya cı zi biyayışê bawerkerdoğ u optimisti yi” (Yıldız, 2021: 176; Mark u Pearson, 2001).

Efsaneyê 8. dı lacê gawani zerri koweno keynaya ağayi. Keyna zi tera heskena. Lac babi u dadiya xu iqna keno u raykeno keyeyê ağayi. Ağa inan fetılmeno u badecu keynaya xu zi keno teber. “Arketipê masumi ekseriyet yo qıc ya zi cıwano kibar o, şeklê eziz ya zi mistik xu nawneno u sembolê safey u baweri yo.” (Yıldız, 2021: 176; Batey, 2008: 41). Lac keynaya ağayi ra zaf heskeno, xeyalê cı esti, omıdın o. Bawer keno ki ağa keynaya xu dano cı, ino sebep ra dadi u babiyê xu seba waştışi raykeno hetê ağayi. Dınyaya ey dı heskerdış esto, o nêoniyeno feqireyê xu, statu u zenginey zi cı rê bêqıymet i. Lac zaf saf u weşvin o. “Masum raywantiyê xu ra ver yo dınya dı cuyeno ki hema cenet ra nêfetyluya. Yo cenet dı cuyeno ki heyat şirin o, heminê ihtiyacê insanan bı şefqat u heskerdış yeni ca (Pearson, 2023: 196). Dınyaya lacê gawani zi hına yo dınya ya, zey ceneti ya, tede holi u rındi esti. Labelê heyato raştikin dı xırabı zi esta, ferqê statu esto, her çi mumkun niyo. Zengin u feqir, gawan u ağa yo nêhesıbiyeni. Inay ra ağa heqeret keno dadi u babiyê laci, cıgiriyo tera u inan fetılmeno. Keynaya xu zi

keno teber. Lac u keyna verco masum i, cenetê xu ra fetilyeni beni sêwir. timotim dua keni, Homa Teala duaya inan qeblu keno u keyna bena aşm, lac zi beno roc u asmên dı pê raseni.

Efsaneya 49.dı ağa yo awa zaf weş vineno. Ağa çimeyê ina aw zaf meraq keno. Rocêk aw ra yo luli yena. Çimeyê aw ağa rê dahina beno meraq. Ağa a luli uca dı alıqnenno. Yo şanê yeno uca, oniyeno ki luliya xu dês ra alıqnayeya. Ağa ra halê xu vano, luliya xu wazeno. Ağa luli dano cı, tera mintıqayê aw museno u merdımânê xu dıma raykeno. Merdımı ağayi cayê aw bander beni, şane kışeni, serê aw geni. Ağa zaf meraqın o, koweno sırta luli dima. Her ca u her kesi ra perseno. Ino hal ra ağa arketipê geırayoği temsil keno. Şane masum o, her çi ra bêxeber o, weşvin o. Çew ra xırabi nêpaweno, dekê ağayi nêzano u pê destê merdımânê ağayi mirenno.

Efsaneya 69. dı Xızır şino yo keye ra ardi wazeno. O keye dı yo cini pa sêwiranê xu cuyena, zaf feqiri, yo tas ardiyê inan teyna esta. Cini ina tasa ardi zi dana Xızırı. Xızır şino serê embari, cini ra vano timotim çime ra ardi kaş bıker, nêqediyeno. Bı qetiyet meoni zerreyê embari. Cini ino qeyde uca ra ardi kaş kena u pê sêwiranê xu mıqat kena. Cini u sêwirê cı masum i. Dadi holi kerd, holi di. Inay ra heyat cı rê beno rehet. Labelê meraqê xu ver damış nêbena, oniyena zerreyê embari. Hende tasa ardi ki daya Xızır teyna ardi esti. Ê ardi zi kaş kena u ardi qediyeni. Konforê cini xerıpiyeno u cenetê xu ra fetilyena reyna bena sêwir. Zey seba werdışê fekiyo yesax ra cenet ra fetilyayışê Adem u Hawa yo hal vıraziyeno.

Arketipê 203 dı bı nameyê Çırrê Keymiyer yo dew bena. Yo del leyiran ana, çew nan nêdano cı. Del u leyiranê xu gesver koweni. Dew ina xırabi ra şına bıne erdi. Del u leyiranê xu masum i, bêgune yi. Del pê hisanê xu leyiranê xu ana dew, ilticayê insanan kena. Şefqatê insanan ra inan kena, bawer kena ki insani wer dani cı. “Masum, hedise u kesi ki heyatê xu dı ca geni qayılo tera inan bıker.”(Doğan, 2020: 162). Del zi insanan ra inan kerda, la çew wahirê cı nêveciyayo. Eke dewıci wahirê cı bıveciyeni a dew cı rê biyeni cenet. Del u leyirê xu gesver koweni u ino hal şeklo ceza yo, fetılınayışê cenet ra yo. Yani arketipê sêwiri yo.

“Arketipê masum, ruh dı hetê niyetê saf u holi ki teberê hiş ra yeni temsil keno. Qehremani ki mexsus bı waşışê xu nêşkeni xırabi bıkeri, labelê eşkeni heqê xu bıpawi u ifade bıkeri.” (Tekgöl, 2020: 87) Arketipê masumi heme her serguzeşti qehramaniyê dı esto. Eğleb qısımno destpêk dı aseno. Çunke qehremani verco weşvin i, cuyê inan dı

heskerdış esto, insanan ra bawer keni. Çı wext xırabi diyi, masumeyê xu ra koweni dur. Heqê xu paweni u ya zi bêçare maneni. Ino hal dı zi arketipê masum bediliyeno, şeklê sobina arketipan geno.

2.3.12. Arketipê Fedakar/Qurban

Însani qıç ya zi gird şeklê komi dı u piya cuyeni. Ino piya cuyayış dı wezife u mesuliyetê insani esti. Ini insani pêhet dı depışeni, labelê ino şekıl dı insani piya nêbestiyeni. Gereka heskerdış bıbo u heskerdış zi eğleb bı fedakarey xu belli keno. Fedakarey seba heskerdış, besteyi ya zi yo hedefi ca u zeman gore manfaatanê maddi u manewiyê xu ra heta ganê xu viyertış o. Dadi qıcanê xu rê, waştı waştıyê xu rê, dost dostê xu rê, lecker welatê xu rê, insan insaniye rê, kul Homayê xu rê usb. fedakarey keni u heskerdış u besteyê xu ramocneni. Fedakarey hetê komelan ra zaf amelo qıymetin hesibiyeno. Fedakar zi hemînê komelan dı cayo berz dı depışyeno. Fedakar eke seba welatê xu feda biyo kulturê şari dı qehreman hesibiyeno.

Pearson gore kesi ki arketipê fedakari tam mocneni her cayê dınya dı insanan ra eleqedar i. Iney teyna seba yo ardımo faziletin nêkeni, raştı bawer keni ki ma yo keye yi, ino sebeb ra keni. Fedakar eke bı yo merdım ri bı ri bêro wa ciya miletan ra bıbo, kıncanê ferqin pıradaye bıbi, fikri cı ğerib heta bêhuzuri zi bıbi, bınê inan dı bırayê xu vineno (Pearson, 2023: 187).

Dınya dı xeylê din u sistemê baweri dı otoriteyo cor rê qurban yeno dayış, insani bı inay besteyiyê xu mocneni. Qurban dayış u qurban biyayış heyatê insan dı herında xori verdaya. Ino sebeb ra ino hal, psikoloji dı bı arketipê qurban/fedakar ca gırot. Baweriya qawımanê verinan dı zi otoriteyo cor rê qurban ameyên dayış. Bı ina hoka oniyayış, qurban dayış yo amelo daimi yo ki hiş ra teberê insan dı yo (Oğuz, 2020: 158).

Efasaneyı 20. dı mêrdeyê cini mireno, tera panc hebi sêwuri maneni. Qıci veyşan i, inan ra yo mireno. Dadiya inan seba qıcanê xu teklifo bêexlaqaneyê nanopci qebul kena u qıcanê xu rê nan bena. “Îfadeyo tor heqiqiyê fedakarey heskerdış ra çimeyê xu geno. Eke ma yoyi ra raştı heskerd, ma xu ey ra ciya nêvineni.” (Pearson, 2023: 183). Fedakarey wesifê dadiyan ra yo, dadiya ini qıcan zi fedakar a. Çünke qıcanê xu ra zaf heskena, pê heskerdış u merhamet oniyena qıcanê xu u nêoniyena keyf u menfaatê xu. “Dadi u babi yi ki qıcanê xu paweni, mıqat keni u seba inan xebıtiyeni heyatê xu ra feragat keni u beni temsilkarê arketipê qurbani. Çünke dadi u babi seba qıcanê xu

menfaatê xu ra fekveradeni.” (Oğuz, 2020: 159). Komeli dı her dadi u babi ra seba qıcanê xu fedakarey yena pawıtış. Ino xısus teyna insanan dı nê heminê ganiyan dı esto. Bilhesa dadi seke seba qıcanê xu cuyena, hem maddi hem manewi heme çıyanê xu seba inan dana u pê zerriweşiyê inan bena zerriweş, pê zerrinêweşi inan zi bena zerrinêweş. Ino sebeb ra komel dı dadiyi muqedes a.

Efsaneyaya 70. dı Şêx Eli Palıyi u Eli Xoca bırayê axret i. Şêx Eli Palıyi Çun dı beno nêweş, muridanê xu ra vano veng bıdı bırayê mı, wa bêro. Eli Xoca yeno, desmacê xu geno u dua keno. Homayê xu ra vano “Deci bırayê mı, bıdı mı? Wa o bıbo weş.”. Ina dua ra pey Şêx Eli Palıyi beno weş, Eli Xoca zi beno nêweş u mıreno. Homa Teala emır Eli Xocayı dano Şêx Eli Palıyi u Şêx uca ra pey hiris serri zêd ra emır keno. “Fedakar zano ki heyat bıxu xelaya xu yo. Heminê mergê qıcı u vınbıyaye yê heyatê ma piya bediliyayış u yo heyato newe ano. Hêvi keno ki mergo raştikin peyni niyo, viyertışê yo heyato newe yo şino meçhul u seba dayışê xelaya heyati, dayış tercih keno. Ino xısus dursa peyniya fedakar o.” (Pearson, 2023: 168). Eli Xoca fedakar o, badê mo hediseyi bı nameyê Eli Canfeda yad beno. O fedakaro kamil o, zano ki merg peyni niyo, yo bediliyayış o u heyato newe ano. Şêx Eli Palıyi merdımı zanaye u ferdo pil o. Ino hedise ra dıma irşad kerdo, zaf talebeyi resnayı u cuyê komeli bedılınayo. Heminê xızmetê Şêx Eli Palıyi u bediliyışê komeli ki o biyo sebeb neticeyê fedakareyê Eli Xoca ra yeni. O teyna seba bırayê xu feda nêbiyo, seba ameyoğê komelê xu zi feda biyo. Inay ra Eli Xoca yo meqamo manewi girot ki cuyê ey ra dahina bıqıymet o. Şêx Eli Palıyi zi mo sebeb ra vano ki “Kam ame, heta serê Eli nêşiro wa serê ma nêro.”.

Efsaneyaya 101. dı wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi yeni Kanireş. Dewa Xelifan ra Şêx Emin u Şêx Ebdulah nışeni astoranê xu seba kışf kerdış u derheqê duşmenan dı melumat aredayış şini hetê Rusan. Eskerê Rusan inan ferq keni tıfingi nani pa. Şêx Ebdulah uca dı şehid beno, Şêx Emin zi bırindar beno u derbest beno. “Dınya ya ki keyf dıma geyrena dı belka modaya fedakarey u şehidey viyerta. Labelê yo ruh inan ra yo şekıl dı bı qetiyet bawer keno. Ruh esilê xu dı qebul keno ki dınya dı o teyna niyo. Ma ge ge yo çi seba zaf waştışê xu ra nê, yona rê hol beno ya zi ma inan keni ki raşt o mo sebeb ra tercih keni.” (Pearson, 2023: 167). Şêx Emin u Şêx Ebdulah fedakar i, seba dın u welatê xu mucadele keni u inan ser xu feda keni. “Termê şehidi verco zaf bıqıymet bı. O qey prensibanê xu, qey heskerdış, ya zi yona rê ardımkerdış bı zerriwaz mergê xu qebul kerdên ya zi yo çiyı qıymetinê xu feda kerdên. Bı ironik nıka modaya

şehidey viyerta.” (Pearson, 2023: 164). Qısaya Pearson bêşık halê dınyayê nıkayın nawnena. Labelê kulturê ma dı şehidey zey ver bıqıymet a u meqamo pil a. Şehidi zey weliyan hesıbiyeni, cayê inan ziyaret beni. Ê qehremanê şari yi. Seba din, welat u beyraqa ma xu feda kerdi. Meqamê inan zaf pil o. Ino sebab ra şehidi fedakarê pil i, temsilkarê arketipê fedakar i. Şêx Emin u Şêx Ebdulah zi arketipê fedakari temsil kenı. Bê ma efsane aredayişê ma dı şehidan ser zaf efsaneyi esti. Ini efsaneyan dı zi arketipê fedakari esti u şehidi ki efsaneyan dı viyereni fedakarê pil i.

Efsaneya 112. dı Şêx Evdılısılam feqir o, timotım zıka aredano. Yo dewıc bı meraq ey taqıb keno, şıno heta keyeyê ey. Uca dı ciniyi feqiri, verdayeyi u bêwari esti. Ciranê Şêxi o dewıc ra vani Şêx seba inan zıka aredano, inan paweno u mıqat keno. Şêx Evdılısılam xu dayo xızmetê feqiran u bêkesan. O hem qehreman o hem zi fedakar o. “ Qehreman seba ardımkerdışê dınya rê paweyê wahirê imkananê xu nêvındenı. Qehremani yo kulturo-komelo ki mıreno rê tayê xısusan dı hem bışefqat hem zi raştıki heyat dani.” (Pearson, 2023: 171). Şêx Evdılısılam bı fedakareyê xu yo meseleyo pil dano fehmkerdışê komelê xu u inan rê beno model.

3.3.13. Arketipê Hilebazi

Arketipê hilebazi eğleb hisanê negatifan ano vir. Welatanê Rocawan dı zey yo teni qıc vinayış, pey kay kerdış ueb. menayan dı zi şıxuliyeno. Ino arketip pêronê vatışan dı hem bı wesıfanê pozitif hem zi bı wesıfanê negatif ca geno (Bars, 2018: 69).

Arketipê hilebazi bı arketipê vêrsi eleqedar o u estanikan dı mani ki vera qehremani veciyeni nawneno. Ino arketip wahirê wesifê şekıl bedılnayış o u ge ge bı personaya xu qehremani xapınenı. Ino arketip bı tewır tewır hileyan insanan şaş keno. Estanikan dı Keloğlan neheqey u xıraban ver veciyeno. Bı zeğeli, hilebazi, eftayışı u cihati cehd keno (Uygur u Mungan, 2021: 46).

Ino arketip folklor dı bı ifadeyanê “dam ro gınayış ” u “xêv” zi karakter beno. Arketipê hilebazi kayanê zeğelan ki bınêk şênayın bınêk zi xırab i, qebiliyetê şekıl bedılnayışı, tebieto dıleti ê heywani-ilahi, her çeşid işkence vinayış u yo figurê xelaskari ki “tor peyni la tor xırab nê ” yo ano vir. Ini figuri estanikan dı bı şeklê universal yeni ma ver. “Laco xêv”, “Hanso xêv” ya zi Keloğlan o ki yo antiqehreman o, ê bin çıyo ki bı hemınê cehdê xu ver nêşkeni serfiraz bıbi, o pê xêviyê xu serfiraz beno. Hekimo

şaman u sêhrbaz dı zi bınêk hilebazi esto. Çünke o zi verco pê insani kayanê xıraban keno, dıma zi heyfê kesan ki zırar dayo cı ra beno qurban (Jung, 2020a: 137-138).

Efsaneya 11. dı simerê pir qıdyeno. Pir şına keyeyê xalanê xu ra simer gena. Wexto ki ageyrena ticê aşm şına, beno tari u pir rayirê xu vin kena. Yo merdımı extiyar raştê pir yeno. Pir xu bı xu vana mo merdım zanaye yo, weliyê Homa yo. Halê xu tera vana, cayê keyeyê xu terif kena. Labelê mo extiyar şeytan o, xu şeklê kalo zanaye nawnayo pir. Şeytan rayiro ğelet cı rê terif keno. Pir zaf şına dur, badêcu pê arqıliyena, ageyrena u rêça xu vinena. Şeytan hilebazo pil o, şekılê xu bedılno, insanın xapıneno u pê insanın kay keno. Pir zi kowena dama şeytani.

Efsaneya 277. dı Mezelê Celu dewa Melekun dı benateyê dı wersan dı yo. Ino mezeli dı çık nawiyeno insanın, mo sebeb ra heme kes tera terseno. Dewa Melekan ra Eldayi uca ra viyerenı, kışta rayir dı yo varaya rındek vınenı. Astorê xu ra yeno war, vara geno vereka xu u nişeno astorê xu şıno. Bıney ca şıno bı meraq xu bı xu vano eceba ma vara nero nê maki ya. Vara yena zon, vana “ Eldayi ner o, ner o.”. Eldayi vara erzeno u çar ling astorê xu vazdeno şıno. Efsaneya 279. zi mo qeyde yo hedise esto. Bı nameyê Hec Ehmedi yo dewıc pê qatıran bar beno. Eyn qeyde kışta rayir dı yo vara vınenı, keno vereka xu, meraq keno, oniyeno cı. Vara qısey kena, vana “Ner o, ner o; hak liter o.”. Qatırı bar dani erd ro u çem u çem şını. Inı efsaneyın dı mezel xu şeklê vara nawneno, mo şekıl insanın xapıneno u inan tersnenı. Arketipê hilebazi dı hilebaz kınc u kısvet bedılno u pê insanın xapıneno. Inı efsaneyın dı zi mezel şeklê vara dı xu nawneno, mo şekıl insanın xapıneno u pê kaykeno. Hilebaz aseyişê arketipê vêrsi ra yo. Inı efsaneyın dı mezel, vêrsiya Eldayi u Hec Ehmedi temsil keno u tersa Eldayi u Hec Ehmedi erzeno orte. İnsani şewan dı gem u heyato yaban ra zaf xof keni, mo tewir efsaneyi zi tersê şari ra yeni ware u eğleb insani pê inı efsaneyın yobınan tersneni u yobınan dır yari keni. Xora efsaneya hilebaz dı barê yari zi esta. Tiya dı mezel zey yo yaran pê insanın kaykeno. Inı efsaneyi wexto ki yeni vatış şar pê huyeno. Zey efsaneyê çequer, lingvaşturi, xırtık dı zi şekıl bedılnoyiş, xapınayış esto. Inı mexluqi insanın tersneni. Ters vêrsiya insani yo. Arketipê hilebazi zi aseyişê arketipê vêrsi ra yo u xırabı mocnenı.

3.3.4. Têki Semboli Arketipanê ki Aredayışê Ma dı Viyereni

“Arketip cayo hira ihtıwa keno, mo sebeb ra pê hişê nıkayın nêbeno fehm kerdiş u nêbeno şexsi. Arketipi xu pê sembolan nawneni” (Uzun, 2020: 47). Jung arketipan ser

rolê simbolan hına izah keno: “Sembolê tebiî muhtewaya hiş ra teberê psike ra veciyeni, ino sebeb ra babetneyê xeyalê arketipanê esasan temsil keni. Zaf halan dı heta çımeyê arkaikê inan, yani fikr u xeyali ki qeydo tor verin dı u komeli primitifi dı aseni rêça inan yena taqib kerdış. Heto bin ra simbolê kulturi, yo wext seba raştiya ebedi şıxuliyayi u zafanê dinan dı hema zi şıxuliyeni. Ini zi prosesos averbiyayiş ra viyerti u biyi simbolê kolektifi ki hetê komelanê medeniyen ra şıxuliyeni. Sembolê kulturi hema zi bı ekseriyet esilê sırr u sêhrê xu paweni” (Jung, 2020b: 89).

Ma hetê simbolizmo arketipi ra efsaneyi Zazayan tehlil kerdi u têki semboli izah kerdi. Bê inan têki semboli ki aredayişê ma dı viyereni tiya dı izah beni.

3.3.4.1. Kelimeyi Sembolik

Aşm: Wextê şew estişê roşn ki asmên dı yo, aşm kerdo simbolê hêvi u roşnbiyayişi. Aşm zi zey roci egleb bı biyayiş, merdış u gani biyayişi irtibatê cı esto. Aşm simbolê bereketi ya. Riyo tariyê aşm zi efsunkari dır eleqedar o. Wesifê maki yê aşm, aye besteno Îlaho Esas (Wilkinson, 2021: 18). Efsaneya 9.dı keynaya ağayi u lacê gawan yobinan ra heskeni. Ağa keynaya xu nêdano lacê gawani, inan fetilneno u keynaya xu zi keno teber. Keyna şewan dı şoq dana u roc zi xu nımnena u timotım dua kena geyrana lacê gawani. Duaya aye qebul bena, keyna bena aşm u lac zi beno roc. Hetê menaya sembolik ra aşm maki temsil kena, roc zi neri temsil keno. Efsane dı zi ino sebeb ra keyna bena aşm, lac zi beno roc. Aşm timotım geyrena lacê gawani u dua kena. Timotım geyrayiş u dua kerdış hêviya keyna mocneno. Hêvi zi simbolê aşm nawnena. Efsane dı keyna bena aşm, lac beno roc u asmên dı raseni yobinan. Ino heyato newe yo. Hem aşm hem zi roc semboli gani biyayiş i.

Aw/Awa Heyati: Aw hetê sembolik ra maki ya. Çımeyê heyat u aşm u bereket dır eleqedar a. Xeylêk dinan dı simbolê xas biyayiş/ pak biyayişê ruhi u şifa ya (Wilkinson, 2021: 32). Vatışan dı aw cayê resayiş, newe biyayiş ya zi newe ra biyayiş a (Tekgül, 2020: 116). Eliade gore aw, pêronê ortamê cuyi dı çımeyê heyat u gırdbiyayiş a (Eliade, 2003: 198). Eliade awa heyati ser hına vano: “Awa heyati simbolê kozmogoni ya, awa ki kırıştoğê pêronê bezreyan a yo maddeya efsunkar a u heminê derdan rê şifa ya. Awa heyati kena weş, kena cıwan u heyati kena bêpeyni. Ma nêeşkeni ina aw her ca dı bıvini u herkes nêeşkeno bıraso cı. Ina aw hetê cınavıran ra yena pawıtış, cayanê çetınan dı peyda bena, binê destê cınan u homayan dı ya. İnsan seba ina aw lazımo bı çeşid imtihanan ra bıviyero (Eliade, 2003: 200).

Aredayişê ma ra efsaneya 27. dı Hezret Sıleman awa heyati vineno. Labelê qayil niyo emirê cı derg bo u Homayê xu ra dur bikowo. Inay ra awa heyat rışneno u uca dı zebeş veciyena. Awa heyat tiya dı bezreyê zebeş kırışena u heyatê insan kena bêpeyni. Efsaneya 44. dı seydkar zarec kışeno u yo gol dı şuweno. Aw heyat dana zarec u zarec firena şına. Awa ina gol, awa heyati ya u heyat dana zarec. Efsaneyanê 44-48. gore awa Kuyê Şariki teyna merdımânê xasan ra aseno. Aw ini efsaneyan dı wesifê pak biyayişê ruhi u resayiş/biyayeyê qehremani mocneno. Efsaneya 55. dı İskendero Pil nêweş o, dınya ra geyrano çew nêşkeno cı rê daru bıvin. İskender yeno Çoligi dı awa Merga Mir weno u beno weş. Awa Merga Mir awa heyati ya, seba ina aw İskender zaf geyrayo, imtihanan ra viyerayo u serfiraz biyo. Efsaneya 251. dı Hezret Sıleman awa heyati dano qela, vano bıdı insanan. Qela xayiney kena, serê yo dar dı pê awa heyati xu şuwena. Bınê dar dı mahşlêr u yo mar esti. Awa heyati rışiyena inan ser zi. Ino sebeb ra emrê qela derg o, mar her serr verr/poste erzeno, mahşlêr zi tole erzena u beni cıwan. Awa heyat tiya dı zi emir kena derg u cıwani dana.

Dar/Daristan: Daristan hem mekanê tersi hem zi inziwaya ruhi hesibiyeno u bı vêrsiyân pırr o. Bı sembolik bêhudud, tari, efsunkar u maki yo. Yo het ra zi bı cuyo nımıteyi gani yo. Daristan zergun biyayiş, rahim, rayberi u tebiet ra ser dır zey pê hesibiyeno. Daristan alemo tebbi dı cayanê tor verinanê ki bı ruh u homa dır eyni viniyeni ra yo. Baweriya xeylê kulturana gore dari ruh u cıwan ihtiwa kenı (Wilkinson, 2021: 91). Dar sembolê bizatihi qebul bena u proseso ferdiyetey ifade kena (Uzun, 2020: 51; Franz, 1997: 163). Dara ki her serr pel rışnena çerxê heyati temsil kena. Dara ki pelanê xu nêrışnena zi bêmergi temsil kena (Gibson, 2013: 9).

Efsaneya 128. gore bırrê Mezelê Mala Por ra, efsaneya 141. gore bırrê Ziyaretê Heci Xelifeyi ra, efsaneya 165. Qorriyê Şehidê Gola Bej ra, efsaneya 226. gore zi Gola Şekeran ra çew nêeftano dar bıno u zırar bıdo cı. Kam zırar bıdo cı bı qetiyet yo bela yeno sareyê ey ser. Ini mekanaan dı ruhê ey şexısan esto u hetê inan ra yeni pawıtış. Efsaneya 150. dı mênıko ki zırar dano dara Ziyaretê Pirık Mala Wısıfı, heta nımaci honê xu dı Pirık Mala Wısıfı vineno, zaf terseno u nêşkeno rakowo. Efsaneya 266. dı miyanê daristan dı gunahar(yo mexluqo xeyali) esta u şewan dı kam uca dı viyero bı qırı tersnena. Efsane gore uca dı qırkerdiş biyo, zaf qıç u ciniyi kışiyayi. Gunahar ruhê inan a u bı qırı xof dana insanan. Efsaneya 277. dı Mezelê Celu bınê yo hors dı yo. Mezel yo

xeyal o, kam uca ra viyero şeklê vara ya zi sobina mexluqi dı yeno ver u ey tersneno. Tiya dı zi ruhê wahirê mezeli insanan tersneno, kami gore zi o mezeli yo cın o.

Mar: Mar dınya dı pê bêmergi u şifa irtibat beno. Mar posteyê xu bedılreno u cuyê xu dewam keno. Ino sebeb ra miyanê insanan dı bêmerg hesabiyeno. Mar eşkeno bınê erd dı zi bıcuyo, bınê erdi cayê merdeyan o. Inay ra zi mar hetê insanan ra mexluqo istisnayı qebul beno (Yeşildal, 2018: 420). “Sembolê mar hema hema pêronê tradisyonan dı ca geno u bı çeşid menayan dı şıxuliyeno. Tradisyanê Xıristiyanıye, Yahudiye u İslamiye dı sembolê şeytani ge ge zi sembolê aqıl o.” (Gökhan, 2009: 52).

Tayê gore zi mar sembolê prensibê xırabı yo ki tebietê çiyê dınya dı esto (Uzun, 2020: 50).

Efsaneya 168. gore Şehid İlyas xu bedılreno u şeklê mari dı geyreno. Yo dewic serê mezeli şehidan viyereneno u pay gıneneno ser. Ino sebeb ra beno nêweş. Efsane gore Mala Celil serê mezeli dı yo mar vineno. Zano ki o mar Şehid İlyas o u taqib keno. Mar ageyreneno cı, qısey keno, meseleya nêweşi vano u şifa dano cı. Baweriya şarê Zazayan gore şehidi merdeyi niyi, ê yona tabaqaya heyat dı cuyeni. Ino sebeb ra zi ge ge xu nawneni. Mar bı wesifanê bêmergi, ceza u şifa dayışê xu ra Şehid İlyas temsil keno.

Efsaneya 248. dı adır koweno gem, Hezret Musa asaya xu derg keno u pê mari adır ra xelısreno. Mar yeno pê milê Hezret Musayi, wazeno ki pede bıdo. Hezret Musa holiya xu ver holi paweno, la xırabı vineno. Efsaneya 249. dı eke yo kes yo mar bıkeroy bırandar ya zi dı hebi maran ra yoyi bıkişo, mar seba heyfê xu o kesi taqib keno, duşmenti keno. Ini efsaneyan dı mar sembolê xırabı yo.

Efsaneya 251. dı awa heyatı rışiyena mar rê, mar inay ra her serr verr/poste erzeno u zaf cuyeno. Mar tiya dı zi wesifê bêmergi mocneno.

Roc: Ganiyi, ihtiras u cıwaniyi temsil keno. Roc çımeyê roşn o u roşn biyayışi zi temsil keno. Têki tradisyonan dı roc babiyo universal o. Akowtiş u awan şiyayışê roci biyayış, merg u gani biyayış temsil keno (Wilkinson, 2021: 16).

Efsaneya 28. gore yo keyna nişena astorê xu roc ra vana, ma kam verco raseni cayê xu. Ino qeyde efsaneya 32. dı yo veyv bı keyfweşi roc dır kowena hemberi, efsaneya 36. dı zi yo veyve roc dır koweno hemberi. Keyna, veyv u veyve nêraseni cayê xu, pêro beni kerra. Tic roşna roci ya u roc temsil kena. Roc ihtiras, cıwani, keyfweşi, ri girotişê inan nawneno. Ini kesi hed ra veciyeni, sinoranê xu ihlal keni. Roc babiyo

universal o, ey rê bêhurmeti ra ceza geni. Awan biyayişê roc zi merg ifade keno. Nızdiyê awan biyayişê roc dı zi mîreni u beni kerra.

Roşn: “Libido xu bı roc, roşn, adır, cinsiti/seksualiteyi, bereket u resayiş pêvero nano u ifade keno.” (Jung, 2019: 293). Jung gore libido enerjîya heyati yo. Jung tiya dı munasebetê enerjîya heyati u roşn mocneno. Ma motifê roşni ekseriyet efsaneyanê dini dı, bilhesa vatışı ki weliyan u şehidan ser dı yi zêd ra vineni. Xora baweriya şari gore şehid u weliyi zey merdeyan niyi, ini yona tebaqa dı yona heyat cuyeni u ge ge şeklê roşn dı geyreni. Roşn aredayişê ma ra efsaneya Tırpon Sıpi, Ziyara Gırbelek, Ziyara Şeş Bırayan, Ziyara Bastek, Şehidê Gola Bej dı ueb. zaf efsaneyan dı viyeren. Efsaneya newın dı zi keyna şewan dı şoq u şemal dana u rayirê mêrîki kena roşn. Tiya dı roşn cinsiti ifade keno. Keyna bı şoq u şemali bena animaya mêrîki. Kulturê Zazayan dı keynaya ki zaf rında ra vani “hend rında, şoq dana”. Rındeyê keynayan bı çimê camêrdan dı qıymet geno u ifade beno. Ino xısus zi tesirê anima ra u cinsiti ra yeno.

2.3.4.2. Omartışo Sembolik

Omarê Yoyi:

Yo sebebo tor verin, destpêkerdış u xelqbiyayişi temsil keno. Dinanê ki tede yo homa esto, homayi temsil keno. Baweriya İslami dı Ellah yo yo. Kulturê Rocawano modern dı omarê yoyi, biyayişo tor hol o (Wilkinson, 2021: 294). Yo yobiyayiş, teki, çınbiyayiş u tamam biyayiş ifade keno (Uzun, 2020: 51). Omarê yoyi çiyoyi ki tek u teyna yo ifade keno. İslam dı yo u tek Ellah o. Elif ki herfa verinê kelimeya Ellahi ya şeklê yo (1) dı ya u hesabê ebced gore ercê aye zi yo yo. Omarê yoyi ra ver omar çın o, ey ra ver sıfır yeno u çınbiyayiş temsil keno. Omari bin yoyi ra yeni meydan, ino xısus xelqkerdoğiyê yoyi ifade keno (Gökhan, 2009: 42).

Aredayişê ma dı omarê yoyi zaf viyeren. Pêronê inan sembol niyi. Ma tiya dı omarê efsane zerreyê parantezi dı nawneni. Efsaneyanê ma dı eğleb nuqtaya hereketi bı omarê yoyi destpêkeno. Zarec yo keye dı yo veyv bi (25), yo merdim meraq keno (40), yo seydkar deri ver şino (44) ueb. destpêkê vatışan mocneni u hemînê hediseyan besteni xu. Tayê efsaneyan dı tek u teynayi ifade keno. Ma vaci bı sebebê erzlerzi ya yo meleketa wezifedar a (15), damar ya zi qulpê erdi kaşkena; ya yo gay o (16 u 17), dınya serê ey dı ya u xu tişaneno, yo çimê dêw esto (264), yo estriyê ijdiha esto (269). Bê inan Sultan Qubeys dı yo teyr firena (133), Kuyê Heseri ra yo qertal fireno (142), ini ruhê yo

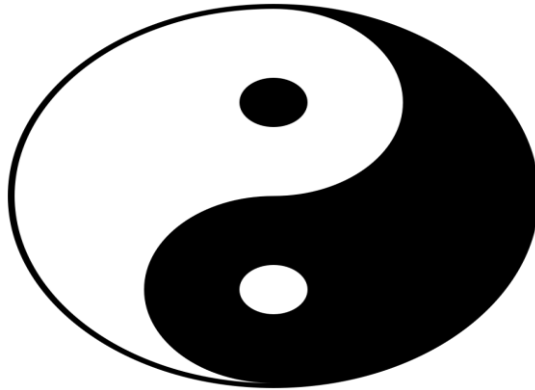
teni temsil keni. Efsaneya 91. dı zi Şêxi yeni yoca bı keremata xu pilê xu tayin keni u zafi viyereni pilo tek wazeni. Tiya dı baweriya İslam gore muhimê yoyi xu belli keno.

Omarê Dıyi:

“Omarê dı dualiteyo ki kaninat dı yo ifade keno. Komelanê verinan dı qewremi tor muhimi tek bi: dınya, roc, dayika herr. Ancax hetê komelê pederşahi (ataerkil) ra rolê camêrdan bı qıymetin u kainat dı bı sebebê wareameyişê dualiteyi. Zey dınya/dınyaya bin, roc/aşm, dayika herr/homayo ner, neri/maki, serd/germ, cini/camêrd, şew/roc dualiteyi ameyi meydan.” (Gökhan, 2009: 42)

“Tradisyonê dinan dı omarê dı, kelimeya xelqkerdışı dır pabeste yo u ciyabiyayiş, yoyiyê homayo teyna ra ciyakowtiş mocneno. Her merheleya heyati dı barbiyayişê dı yi, çutan u awaniya dıdıyin aseno. Formê gramatikê zafi zonan dıdıyin o. Zonanê Sami ra Ereki hemînê formê dıdıyinê xu muhafeze kerdo, İbraniki formê dıdıyinê xu eşto.” (Schimmel, 2021: 50). Baweriya dinanê homayiyi dı verco cenet ya zi dınyaya bin biya, insano tor verin Adem biyo. Badê cu Hewa xelq biya u dınya vıraziyaya. Ino şekil dualiteyo tor verin ameyo meydan. Ino dualite tayê zonan dı bı mena u ifade, zey Ereki u Zazaki zi hem mena u ifade hem zi bı şekil xu belli keno.

Baweriya Çin dı ying u yang irtibatê pêro kerdışı yi. Aktif u pasif, neri u maki, roc u şew ifade keni. Ini tekılı zaf bari yi, hem kozmik hem zi tekılıya insanan dı ware yeni. Mexluqo tor asmênin u hukumdaro tor berz prensibe “yang” dı yeno meydan. Zey aşm, aw u qıraliçe zi bı prensibê “yin” gıredaye yi. Yin u yang ca u zeman dı hedre yi, ciya nêbeni. Ino sebeb ra inan ra yo mumkun niyo teyna bo. Wexto ki cini ra behs beno, bêwaştiş fikrê camêrd zi geno miyanê xu. Eyni şekil weşi, estişê nêweşi rê şerto verin/verşerti o (Schimmel, 2021: 54).

Resim 4: Sembolê Yin u Yang (Tari maki, roşn neri mocneno)

Aredayişê ma dı omarê dı zaf cayan dı viyereneno. Efsaneyi ki omarê dı tede viyereneno pazantezi dı nawneni. Zey aşm u roc (9), şew u roc (9), germin u serdın (10) nımuneyê dualiteyan esti. Zey Leyl u Mecnun (1), Şarık u Şiwan (93-96), Hing u Was (193), way u bira (33), vısturi u veyv (25), Şarık u Solderz (96), babi u lac (275) ueb. dıdıyın esti u efsaneyi tekiliya inan ser vaciyeno. Bê inan miyanê ifadeyan dı zi omarê dı zaf viyereneno: Dı hebi tici asmên ra geyreni (12), dı teni şını dehwa (20), dı eskeri geyreni aw (47), ağa dı tenan fineno şane rey u dı tenan zi temi keno u inan dıma raykeno (49), dı nasiri İskendero Pil esti (50), quçê Pêxamberi dı hebi (60), dı tekkeyê Karerican esti (65), dı merdımı velg bıneni (71), dı sêwırı şını dızdey keni (87), dı hebi bırayı (193), dı zati hon dı yeni zerre u nêweşi tedawi keni (126), insani her gani ra yo çıt girot u şı mığara (207), dı hebi xızmkari Armeni (212), dı hebi keliyi verni u peyniya peskoviyan dı vındeni (236), Hezret Nuh yo ner u maki weneno gemiya xu (241)...

Omarê Hiriyi:

Ekseri dınan dı omarê hiri muqedes hesıbiyeno. Mısıricanê Verinan dı yo hiriyinê homayano qewetin est bı (İlsis, Osiris u Horus). Yunan u Romayanê verinan dı zi hına bı (Jupiter/Zeus, Neptun/Poseidon, Pluto/Hades). Alametê Jupiteri vıroyo hiri çetalın, Neptuni çetala hiri dındanın (trident), Plutoyi zi kutıko hiri sareyin o. Hinduyici bı nameyê Trimurti (hiri şekıl) başqulê yo hiriyin beni. Brahmaya Xelqbiyayoğ, Vişnuyo pawıtoğ u Şivaya Rıcnayoğ. Xıristiyani baweriya teslisê babi, lac u ruho muqedes keni. İslam dı omarê hiri, ruhi temsil keno. Qey Pitagoras omarê hiri, komê yoyi (yo) u babetıney (dı) o u sembolê ahengo bêqusuri yo (Wilkinson, 2021: 295).

Aredayiş ma ra tayê efsaneyi ki muhtewaya cı dı omarê hiri viyereneno hına yi: Efsaneya 3. dı qatê hiriyin ê alem dı hiri bırayı şını seyd. Efsaneya 12. dı hiri aşmı asmên ra geyreni. Efsaneya 65. dı Pir Hesên Budo astorê Xızırı ra hiri hebi muyan geno. Efsaneya 69. gore hiri tenan awa heyati werda. Efsaneya 88. dı Seyid Eli seba keynaya nêweş rê hiri la gıredano u keyna bena weş. Efsaneya 149. dı nêweşi şeklê hiri esparan yena verê mezêlê Mehmed Meyrabi. Efsaneya 207. dı tofan beno u hiri aşmı adır vareno, hiri aşmı vor vareno u hiri aşmı zi varan vareno. Efsaneya 256. dı Ellah Ezrail ra vano ganê xu zi bıgir, Ezrail hewa hiriyin ancax ganê xu geno. Efsaneya 258. dı wexto ki cını qıc bedılneni, o qıc beni bınê yo telı dı roneni, pey xu tadeni u hiri hew vani qıcê

xu bıgır qıçê ma bıdı u ıno şekıl qıçê xu peyser geni. Efsaneya 275. dı yo babi u lacê xu çımanê Mihê Dati geni u ey beni keyeyê Eli Xalon, babi şıno zerre yeno yo leteyê cıger serê çuwaya ey dı yo, vano ına cıgera Eli Xalon a, o hiri roc ra pey mıreno. Efsaneya 280. dı newêşi şeklê esparan geyrena, hiri espari şını yo keye u o keye ra miyanê hiri rocan hiri teni mıreni. Efsaneya 281. dı nêweşi şeklê hiri esparan geyrena u roco bin hiri teni mıreni. Efsaneya 289. dı İslamiye ra ver hiri aşmi roce girotên, hiri aşm zi roşan kerdên. Efsaneya 299. dı rocê Qere Çarşeme dı çaran nani serê locın rê, ıno çari gerek a hiri serre ra cor nibıyi. Qere Çarşeme dı darê fekiyan ra gıl tera kerdên u hiri kerti, hot kerti dayên pırı.

Omarê Hot:

Omarê hot heme dınya dı sembolo muhim o u qıymeto universal o. Zey estanık, efsane, mit, deyr, vateyê verinan, baweriya şari ueb. vatış u ifadeyanê şari u zey kitab u metnê dini, hikaye, roman ueb. metnê nuşteki dı zaf viyeren o.

Hot estunê aqıldarey a. Verco ra zaf teni dınya dı her çı esto, pê omarê hot izah kerdo u mena dayo cı. Hot, çar elemanê maddiyi ki çar elementi ihata keni u qewetê hiskerdışi ifade keni (hawa=zeka/mezg, adır=waştış, aw=hisi, herr=exlaq) u hiri hebi prensibê xelqkerdışi (zekaya aktif, bınhişa pasif u qeweto tanzim kerdış ê hemkari) geno miyanê xu. Têki nuštoği heyatê insani bı etabi hot serran izah kerdi. Hot darukarê heyati u çımeyê heminê bedıliyayış o. Aşm her hot roc dı yo hew şekıl bedılnera. Hot, Babil dı omarê seyareyan o. Amerika dı baweriya Mayayan gore asmên hot qat bı u hot omarê ca belli kerdış bı. Hot sêhr rê zi eleqedar bı. Hot Mezopotamya u cirananê aye dı sembolê boli u bereketi bı. Ahito Kıhan dı sembolê hot zaf i. Lamekin Adem ra hot nesil dıma ameyo dınya, hot sey u hotay u hot serri cuyayo u hotay u hot hew heyfê ey ameyo girotış. Mabadê Sıleman hot paymek i, borana Nuhi hot roc firena, xela u ceza yi hot hew tekrar beni. Hot omarê mukemeley o u rocê arısıyayışê homa yo, heto bin ra viyartışê zaman mocneno. Hot omarê universali yo. İslamiye dı zi hot zaf muhim o: Ellah cenet u dınya hot qat xelq kerdo, hec dı Kabe hot hew tewaf bena, benateyê Sefa u Merve dı hot hew şıyayış u ameyiş beno. Çin, İran, Hindistan, Japonya dı sembolê hot ser zaf nımuneyi esti. Çin dı hot cuyo maki dır irtibatın o. Aşma hotın dı dındanê şıt ê keynayan veciyeni u serra hotın dı koweni. Keyneyi serra $2 \times 7 = 14$ dı beni resaye u “rayirê inan” abeno. Serra $7 \times 7 = 49$ dı zı menopoz destpêkeno. Hindistan dı Homayê adırı Agni hot hebi cini, dadi u wayê cı; hot zonê adirin u roşdarê cı esti u ey rê deyiri

hot qatın wehd biyi. Japonya dı yo baweri gore hot homayi şanso hol ani. Folklorê Almanan dı hot wayi şeklê cinê adırı veciyeni meydan u weşbiyayiş hot ya zi new hefte dewam keno. İran dı pısingi hot ganini u leyiranê xu beni hot cayo ferqın (Schimmel, 2021: 123-146).

Hot, omarê bêqusuri yo. Sembolê sistemo bêqusur u selfi yo. Tabaqayê roşnbiyayişo tor berz işaret keno. Mucizayen işaret keno (Uzun, 2020:51; Jung, 1980: 83).

Mundiya Eyš u Fatma hot reng a. Hot, yobiyayişê homayi (3) u dınyaya maddi (4) yo, ino sebeb ra zafanê kulturana dı sembolê tamey o. Metnê muqedesê Hindu, Bısilman, Yahudi, Xıristiyan dı yo gruba şeşın rê westifê hotın ilawe bıbo tamamkerdiş u bêqusurey peyda bena. Ino omar pêronê kulturana dı oğırın o (Wilkinson, 2021: 295).

Efsaneyan dı semboli omaran zaf viyereni. Aredayişê ma ra efsaneya 4. dı hot bırayi esti, geyreni bırayo qıçê xu u beni astare, efsaneya 5. dı hot bırayi geyreni gayanê xu u beni astare. Efsaneya 11. dı astareyê hot bırayan rayir nawneno pir. Efsaneya 164. Şêx Tahar u Şehidê Gola Beji kaykeni, yo dewıc zi inan vineno. Dewıc çiyeko diyo gereka hot serri çew ra nêvaco. Efsaneya 187. yo Evdalonic zaf qewetin o, hot hebi patila yoca dı weno. Efsaneya 207. tofan hot aşmi dewam keno. Efsaneya 268. gore zi eke çımê insanan hot serri dı nêgini yo mar rê, mar beno ijdiha u meleketi ey kaşkeni asmên. Efsaneya 294. dı Şêx Şerif u General Molotof pê yeni. Pêameyiş gore des hebi eskeri Rusan u yo eskeri Şêx Şerif herb keni. Şêx Şerif miyanê eskeranê xu ra yoyi vicineno. Ino kes hot serr ra heta nıka gereka nımacê xu nêvirnayo. Efsaneya 299. gore zıpeyo yoyın hot i yo. Qere Çarşeme dı qıci hiri, panc, hot ya zi vist u yo çari nani serê locın rê u dua keni. Qıco ki çaran nano ro eke hot serre bıbo dahina xeyrin beno.

Omarê Çorasi:

Omarê çorasi metnê muqedesan dı zaf tekrar beno u pawıtış u ceza dayış ifade keno. Musa çoras roc u çoras şew Kuyê Sina dı vınderto. Eliyahu hetê kancan ra mıqat biyo. Varanê tofani varayi u İsa inziwa dı roce giroto. Kelimeya karantina zi ino mudet ra yena (Wilkinson, 2021: 296).

Aredayişê ma dı omarê çoras eğleb mudetê pawıtış, ceza u weş biyayiş o. Efsaneya 145. dı yo mêrik serê dara Ziyara Kalemın dı yo sımoro kışeno. Mêrik beno nêweş u çoras roci koweno cıl. Efsaneya 166. dı yo dewıc tıfingê Şehidê Gomêli tera

geno, Şehid yo paşkul dano pıro, dewıc çoras roci war dı maneno. Efsaneya 241. dı Hezret Nuh gemiya xu çoras roci dı vırazeno. Efsaneya 253. dı cınawır leyiranê xu rê hına wesiyet keno: Şıma kowti binê pesi heta çoras wesiyetê mın o, çoras ra cor çı kışt camêrdeyê şıma yo. Efsaneya 258. dı wexto ki qıc yeno dınya çoras roci ardi rokeni, adır erzeni, duman verdeni cı u pê ino duman qıcı pıxur keni. Wexto ki çoras rocê qıcı qediya pê koçık çoras hew aw keni pıro, dadiya qıc zi çoras hebi tas aw keno xu ro u vana, ez çorasınê xu nana ino qıcı ser.

Omarê Hotayi:

Hotay sembolê bêqasurey o. Kom kerdışê des hebi hotan hotay keno, ino sebeb ra bêqasureyo dı qat o (Wilkinson, 2021: 296).

Aredayışê ma ra efsaneya 214. gore dewa Gaweran dı yo wext hotay hebi keyeyi bi, efsaneya 240. gore zi Pêxamber hotay zon zano.

Omarê Hiri Seyi:

Omarê hiri sey edetê İncil dı qehreman ser veciyeno orte. Abışay pê mızrakê xu hiri sey teni kışeno. Homa Gideon ra vano tı pê hiri sey hebi qehremani ordiyê Midyanitan vıla keni (Schimmel, 2021: 262).

Efsaneya 293. dı yo merdım qebrê dostê xu dı hiri sey serr vındeno, vano qey çend saet vınderto, koweno teber, museno ki hiri sey serr uca dı mendo. Ino efsane dı omarê hiri sey, hediseyê Eshabê Kehf ano virê ma u ma gore omar zi uca ra ameyo.

2.3.4.3. Semboli Rengan:

Kesk/yaşıl:

Rengê wesari yo, yani rengê cıwani, hêvi u şayi yo. Heto bin ra xerıpnayış u hesudi işaret keno. Ino reng qey Bısilmanani muqedes o. Kami gore entariya Pêxamberi yaşıl bi, ino sebeb ra muqedes o; kami gore zi yaşıl rengê heyato newe yo u inay ra muhim o (Wilkinson, 2021: 281).

Aredayışê ma dı eğleb metnê dini dı rengo kesk viyeren. Efsaneya 63. gore Hezret Xızır rocê cumeyi kıştı mala dı nimac keno u cılı yaşıl pıradeyeyi. Efsaneya 107. dı rocê erifeyi şêxi yeni pêser. O roc Şêx Ehmedê Çuni yo cubeyo kesk dano xu ra u yo filiya kesk nano sareyê xu. Efsaneya 123. dı yo cini pa qıcanê xu banê Estunê Sofi Şekeri dı cuyena. Şew dı yoyi yeno zerre. Yo şaşıka yaşıl pıradeye bi u oniyeno qıcan u

şino. Efsaneyaya 127. dı dewıç Mezelê Horsı şeklê cini vineno u kincê yaşıł pıradaye bi. Efsaneyaya 130. dı wexto ki horyes taqeno, Ziyara Torsa hiri hew zey kesk u sor bena berz u nêverdena horyes zırar bıdo dew. Efsaneyaya 148. dı yo esker şew serê Ziyara Leckeri dı yo bajar vineno, uca dı merdımanê şalê zergunin vineno.

Efsaneyaya 294. Yo eskerê Şêx Şerifi u des hebi eskeri Rusan meteriz dı herb keni u eskeri Rusan teslim beni. Eskeri Rusan vani, yo esker teyna nibı, hetê ey dı belka hezar hebi eskeri biyi u kinci yaşıł serê sareyê inan dı bi.

Sıpi:

Ekseriyetê kulturan dı sıpi rengê safi, masumiyet u muqedesi yo. Tradisyonê Çin, Japon u Hind dı (yo wext Ewropa dı zi) merg u şin işaret keno. Qey Budistan sembolê vıla latosi ki safi u roşn temsil kena, ya zi zanayış u roşn biyayış ifade keno. Qey cayicanê Amerika ruhi u sufizm dı zi aqıldarey temsil keno (Wilkinson, 2021: 283).

Metnanê efsaneyanê ma dı sıpi rengo tor zêd o. Efsaneyaya 29. dı verê kerreyi ijdiha dı, dı hebi kerrayê sıpi esti. Cini dua kena ijdiha beno kerreyo sur, dadi u gerguşê cı beni kerrayê sıpi. Efsaneyaya 40. dı zerreyê gol ra yo astor veciyeno, çareyê cı sıpi yo. Efsaneyaya 53. dı yo dewıç serê Hênıyê Muson dı yo mêrik vineno, cılı sıpi pıradaye bi. Mêrik uca dı beno vin. Efsaneyaya 64. dı dewa Gewıl dı yo nêweşi bena, heywani qır beni. Rocêk Hezret Xızır şeklê kalo erdış sıpi yeno, nuşte keno u dew dı nêweşi qediyena. Efsaneyaya 66. dı Hezret Xızır şeklê kalo erdış sıpi yeno, Pir Hesên Budoyi rê ardım keno u beno vin. Efsaneyaya 88. dı teberê bani ra yo kalo erdış sıpi veciyeno, keynaya felcin ra vano wırz, keyna wırzeno u bena weş. Efsaneyaya 89. dı çar hebi espari yeni, kinci sıpi pıradayeyi, şını herb u ageyreni. Ini Hezret Ebubekir, Hezret Eli, Hezret Hemza u Pêxamber i. Efsaneyaya 98. dı astorê yo Urfayıci remeno, mêrik dua keno. Yo sare sıpi astorê ey depişeno u dano cı. Ino sare sıpi Şêx Ebdullah Efendi yo u şeklê yo sare sıpi dı cı rê ardım keno. Efsaneyaya 127. dı dewıci şiyeni desmacê sıbayi, verê Mezelê Hors dı yo sıpıla vineni. Yo pirin sıpi pıradaye bı u tımanê sıpi paykerde bi. Efsaneyaya 133. Çı wext insanê gunekari bışıyeni serê ziyaretê Sıltan Qubeysi, uca ra yo teyra sıpi firayni. Efsaneyaya 148. dı yo esker şew dı Ziyara Leckeri zey yo bajari vineno. O bajar dı merdımı şal sıpi u zergunin vineno. Efsaneyaya 156. dı yo qorici serê ziyara Şêx Kalenderi dı dua keno u rakoweno. Yo sıpilayo derg vineno. Cêr ra cor qınc, erdış u gıjıkê cı heme sıpi yi. Efsaneyaya 170. dı yo şanê honê xu dı Şehidê Kurê Hesiran vineno

u qinci sîpi pîradaye bi. Efsaneyaya 201. dî yo şanê honê xu dî bahreko sîpi vineno, serê pîrd ra şîno yo miğara u zerdan vineno. Meymanê şaneyi tabirê ino hon keno u xîzna vineno. Efsaneyaya 294. dî eskerê Şêx Şerîfî zor dano des hebi Rusan. Eskeri Rusan vanî, verê o eskeri dî hezar hebi eskeri biyi. Kînci serê sareyê inan dî bi u kînci sîpi pîradaye bi.

Sur:

Hendê eşq u ihtirasi rengê ser ramîtişî u lec o, hendê bexto hol rengê tehlike yo, rengê bereketi yo; la rengê adîrê cehenîmi zi yo. Îqazê dewam nêkerdişo, labelê hem politik(rengê inqîlabî) hem zi bî hisî hereketi dano (Wilkinson, 2021: 280).

Efsaneyaya 29. dî dewa Şabon dî yo kerreyo sur esto. Vatîşan gore ina kerre yo îjdiha bî u yo dadi dua kerda ino îjdiha biyo kerre. Ma tehliê arketîpan dî ino semboli ra behs kerd. Tiya dî sur renga tehluke yo. Efsaneyaya 40. dî gol ra astoreko sur veciyeno u mayîna yo dewîc dîr temas keno. Tiya dî sur rengê eşq u îstirasi yo. Efsaneyaya 130. dî horyes teqeno, ziyaretê Torsa hîri hew ser kesk sor beno berz u horyes zîrar nêdano dew. Efsane gore ziyaret, horyes ver veciyayo u nêverdayo zîrar bîdo dew. Efsaneyaya 144. dî vanî Ziyaretê Kalemin ramîyayo mehkuman ser, nêverdayo qarîş dew bîkowi. Yo dewîc tera inan nêkeno u honê xu dî Kalemin vineno. Hon dî yo kefi miyanê ey ra besteye bi, yo xencer zi ver kerde bi. Kelawa sor sernaye bi, yo yelego sor pîradaye bi. Hon dî Kalemin xu şeklê yo cengawerî nawîto. Xora vatîş gore zi Kalemin mehkuman ver veciyayo u inan tersnayo. Efsaneyaya 288. dî wexto kî veyv anî yo mexmela sur nani sareyê aye ser. Efsane gore mexmela sur mêrdeyê xu rê sedeqatî u besteyeyî mocnena. Ino zi veyv u zama rê waştîşê bexto hol o.

QISIMÊ HİRİYIN

3. METNÎ EFSANEYAN

3.1. Efsaneyi Wareameyiş u Bedüliyayişi

3.1.1. Wareameyişi Cismanê Asmêni

1. Astorey Leyl u Mecnuni

Wexto kî estareyi çarpişmiş biy, voni ini astareyi Leyl u Mecnun i. Leyl u Mecnun yobin ra zaf heskerd. Mecnun şın seri yo hênîy, Leyl zi şına owk. Mecnun Leyl ra vono çaqeyi xu rak, ez sareyi xu seri d'. Wexto kî sareyi xu non ser, ya hında vinena eg kiy babiy yin ra yo ho yeno. O wexton ona şarmî d' monena. Vona "Ya Rabbi! Tı ma yo astare kerî, ma berzi seri dınya.". Ella yin keno astare. Wexto kî şewa tari di astareyi çaqışmiş beni, ona qayme vırazeni. Voni in Leyl u Mecnun i, qawuşmiş yobino beni (V.11).

2. Astarêk Bırawo Way

Vun bıra o way qij yo kiyib. Vun dadiy o buabiy Yin pia dun ra şın yonê ailem. O vun têna munên. Vun maz xuir rad yo heta şı xuir yo watun hol vin tedî heyat xui burum. Vun iney serra wırd hemî kuên cehdi şın. Vun şiyayiş yin o şiyayiş o. O vun hemaraz hê şın nişin hema xuir yo ca niyêdiyu (Bukan, 2022: 381).

3. Astarêk Hiri Biré

Vun ailêm qat hirinid hiri biré xuir şın seyd. Vun waxtuniş yo bıra yo seyd vinen, seydê yin biro bin vinen. O vun seydê yin hesiyena yin ra remena. Vun ina, ina pioré ay ailêmun ra hê geyren nigeyren nişken xuir yo seyd bıkir. Vun ailêm yinid zamun otır gıru şınıg, yi hema vun kêy ma hê zerrê yo hellidê (Bukan, 2022: 381).

4. Astarêk Hot Biré 1: "Yedi Kardes Yıldız Kümesi"

Astarêk Eıvdal o Çeng, Astarêk Lêhl Qedir, Astarêk Lêla wo Mecnun' iz tira vun.

Yo vatiş astarê hot biru ser ina vajiyen: Vun hot biré asmê gulunid biré yin qij ben vin, bin dengiz. O vun birêy biniz şın gêrên yi, yi nivinên yir zaf qêrên. Vun aw qêrayiş yin aşmê gulunid zere yo dı hxeftunid arı, arı yo varun varen. Vun aw varun bermayiş hxesir çımun yino. Vun hin ayê sera her serr asmê gulunid hot biré, ay biré

xui qjir bermên o hxesir çımun yin o ho ben varun, varen yen aird ser (Bukan, 2022: 382).

5. Astarék Hot Biré 2: "Yedi Kardes Yıldız Kümesi"

Derheq asterekun hot biru ser yo vatişız ina vajiyen: Vun hot biru birê xui wo qij kerd guelku ver. O yiniz gayin xui bêrd çerid veradê umê. Waxtunig yi şin pêd gêyrên a yên uniyên eg çı bun, nie guelik o niyez birê yin o. Vun hxeya pêd gêyrên a, şin gayinu het unên gayin yiniz her yo yo heta biu vila şiu. Vun yiz bënâtê xuid vun "Ma bıraw qij o guêlik kêrd vin. O ma hxeyan şin kiye umê gayin maz piorê ailemu ser biy vila şı. Ma yo binı ra duir nie kuir. Ma pia bigêr. Ma hêvêr şı bigêr birê xui vin o cua pê ma bigêr gaynun o guelkun xui vin ariyed biyar." Vun hin inê ser ra yı hê ay alêm hırınıd pia hê gêyrên birê xui. Vun yı çanıg hê gêyrên birê xui vin. Vun ailemiz ehxn ho ben hera hê tedi gêyrên ni gêyrên nişken birê xui vin. O eizmina gêyrayış asterekun hot birun ser ina yo mesele vajiyêna şına (Bukan, 2022: 382-383).

6. Astarêk Şuni

Vun vatişun ra in şunê dıwarib. Vun şuni şew dıwar ben çirnen venik yena ci, cêk kuen şin huna. Ben aya eg meğrêw şew kot yı ser, biu tari zuilmat. Şuni wirzen we, nat vazden wet vazden unien dıwar çiniu. Vun vatişun ra a waxt eizmin aird serib. Vun waxtunig ezmin ben berz, ben hera yiz pa şin o yiz pa bën vila. O hin şuni şin nişin nişken dıwar xui ras. Vun ayıra hin astarêk şuni semêd şuniya ro ra vêjyen o şoq dun duinya ser. Biy şew se şunê uniyên yı ra dıwar o pês xui bën çirnen kên wêye o hine pêd un guherun yin. İna mesele xêliyek vajiyên yên (Bukan, 2022: 380).

7. Astarêk Zımı / Astarêk Quirni (Kuzey Yıldızı)

Vun in astarek yo waxt yo merdim zaf ğıdar o quwetınıb. Vun kerdıb xui sarı vatib ez gera şiyêr muındiyê hotın o biyêr. Vatin tıra vun emu yemu biyê ina mek, mesui muındiyê hotın, bo uja yo caw cemedın.

Hxeyan in waxt ço hema nişu uja niumo, biê tiz mesui. Vun ken inat vun "niê ez gera şiyêr o biyêr şıma mı vin." Vun inat xui ser ra dun ra muındiyê hotınıd cemdiyên munen. Vun waxtunig ben tari, zımı ser sarê xui vejen xui muejnen o waxtunig şefek tij vêjyen ben vin (Bukan, 2022: 380-381).

8. Aşm

Zazey voni daa aşm merda, bay ye heyne zewijyo. Dumriy aşm mir alewitên. Dumri aşm ra vato “În goliki ma omey niomey, biown bi.”. Ya nişiya. Dumri miyon mir ra lapatê xu veta daw ser paştê aşm ır. Eke wext ma onin aşmi, tu di lekeyi. Voni ay herindê gışti dumri pa mendi. Voni yo niweşi dumri biya, butun gurey xu şew ıd vıraştên. Wextêk şew şına, şew ıd tinja aşm esta, uja d’ pueşmo biya. Vat mı lapat daw pašta ya r’ ınd lekey tedi mend. Eke ez ha şowq yad iş kena. Werekna mı pıro nideni, şowq aşm dahana biyen ziyed (V.18).

9. Aşm u Ruej

Aşm keyna ba, Ruej comêrd ıb. Yowni ra zaf heskerdên. Dewi yin zi ciya ciya bi. Aşm keyney yo ağa ya, Ruej lac yow gawun o u zer vışt yowni. Lac gawuni dayk u bawkê xu ra vun mı zer vısta keyney ağay, şir mı r’ bıwarzı. Bawk yi vun lajê m’ ın gure ser xu nigun. Ma gawuni, gawun aya deway yin iz niy. Ma şir bıwarz iz keyna ma nidoni. In guri warverd. Laj vun ney, zaf beno zayıf hin kuen war. Bawk u daykay laji şin key ağayi, mesele vuni, keyney yi laji xu r’ wazeni. Ağa çimberz ra oniyen tera. Vun şıma ıtıya ra seqetin şin nu ney, ez keyney xu seni dona laj gawuni. Ağa yin fetelnen u veynden keyney xu. Keyna vuna rašta, ez tera heskena. Ağa keyney xu z’ fetelnen u keno teber. Keyna zona şiru het yi ya, bawk pê hesiyen yen wırdın pia kışeno. Hin aw heta nişına, ters istiqamet ır şına. Şew pede yena, ben tari. Yow mêrik ız kuya mendıb, bıb tari, mêrik hin ver lingon xu nidiyn u cey xu d’ ina vınerıtıb. Keyna raşt ay mêrik yena. Keyna hınd rınd u sıpiya ki mêrik ır şowq u şemal vıraziyeno. Kuen ti rey, mêrik şino key xu u ya z’ virena, yabon ra geyrena. Keyna şew ıd şowq u şemal dona, ruej iz şeqnayey yo kerr ıd xu tamarnena. Keyna tımotım dua kena. Lac iz her ca d’ pers keyna ken, xeber nat wet ra çarneno çew vun ma nidiya. Lac dua keno, ya z’ dua kena u duey yin qebul beni. Ya bena aşm, wı beno ruej. Vuni serr ıd, ponc serron miyon ya zi des serron miyon ıd hê yen yowca. Giriyaş Aşm u Ruej yeno meydon (V.42).

10. Derheq Aşm o Tij Ser

Tij o Aşm ser ina yo vatiş vajiye yen: Vun Duinya dadi ya, Tij bıraw, Aşm way a. Vun bıra biu pil dadiy ra kot duir şiu o vun wayiz kota yı dima şiya. Bıra zêr vêşnen, way weniknena. Bıra şiretın, way şermiyena. Bıra zêrê xuid ge germen ge serdnen. Way

yo qerar sera zêrnena. Vun bira vêrnid şin, way yı dima şina. Vun Tij ruaşnid sinena, Aşm tarid sinena... Ina yo vatiş derheq yinid vajiyen şin (Bukan, 2022: 378).

11. Derheq Rieçé Símér Pir / Ceğğdé Pir (Saman yolu) u Asterekunıd:

Vun niun zimistunıd simér pir qédiyén o gayin ye bie simer o vaş munén. Vun pir şına key xalun xuíra simer gena, kena sele simér o kuena ceğğdı şına kiye. Vun bin selle yé quılkerdib yé dima simer rişyen hxeyan ya rasena kiye yo piçé simér bin selid cir munena. O vun pé aya piçé simér gayınun xui kena weye yin vejena hxeyan wisar. Ayra eizmina yo ceğğdo horin mara éysen. Ayir vun 'ceğğdé pir.', "ceğğdé simér." Vun yo cad pir ceğğdé xui ğeletnena xélliyek yo ceğğdı şına, şına uniena eg ha ğeleti ser şına. Huné péyd géyrana a, yena ceğğdı ser. şına hine pierayé xui ser o kuena pierayé xuiser şına rasena kiye.

In yo vatişidiz vun waxtunıg pir péd gérena a. Tija Aşm şına Eizmin ben tari. Vun pir ceğğdé xui ğeletnena, vun şéytu raşt yé yen o yaz nizuna wı şeytun. Uniena yo merdim extiyar, çunqalınho vera hét yéya yen. Yaz xuo xui vuna "ın merdim ina ehxn sérr rumit umo hxeyan in serrun xui biu extiyar herhxaldı yo merdin zunayo." Vun eizmi ben tari zuilmat. Pir yıra ceğğdı siwalnena vuna "ya wéli Humay! Kaynat yo caw tariw zuilmat. Tijé ma şiya rui o Aşmız yé dima şiya. O tuiraz ho éysenig yo tari zuilmaté kota vérnıyé ma. In tariti ra mi rieçé lingé xui kerda vin, mira néysena. Tı yo merdim zunayé gelo ez kum heta şiyér ez şın rasen key xui?"

Vun şéytu xui béllu niken. Yé persen vun "key tui ho ça? Tı ha çara yena, sera şına?"

Vun pir vuna "niun werté in zimistunıd wér gayınun mı qédiya. Ez şiya ke xalun ra mı binék simer guiret ard o ez ha seméd yına ben kiye. Mı va ez bér bid gayınun xui, hxeyan yın wisar fin. Key mı ho quiré aırş ciérin do. Tı éşkén se xér xuir mir riyar mı, mir raştıkır, nişukır ez xuir şiyér kiye."

Vun şéytun yéra vun "bo in istiqamét ser şui tı şına rasena kiy xui.". Vun şéytun cir ğelet yo ceğğdı muejnen ra.

Vun pir tıra xatir xui wazena o xélliek yo ceğğdı şına uniyena çanıg ha şına eiwun ho ben serdin o tari. Xuo xui vune " o ceğğdog ez tıra uméya ina ehxn serdin nieb. Nib o merdim mı ğelet yo ceğğdıra bişaw."

Vun pir ġiyalena hine aya riyeçé xui ra péd gérena a, yena riyeça bin ser. Vun pir uniëna kaynat cuarinra asterekun hot biru vinëna o uniëna astarék şuniz véjyo. Hot biru gena kıft xuiwo çép ser o astarék şuniz gena kıft raşt ser ceğğdé xui kena rast riyeçé xuiwa bin vinëna kuëna riyeçé xui ser şina rasëna kéy xui.

Yo vatişiz derheq aya riyeçir vun "pir kıyera remawa şiya kéy buayé xui o vun kaliz kot yé dima ci nirasö yo çarra çatalın péra kuawa yéwa. Aya çare yiwa çatalın otir ujad menda (Bukan, 2022: 378).

12. Tije Meğrew, Astarek Mağrew

Waxtunig tij şina kue in astarék meğrêw ser êsen o ruaşné yı xêlieka. Xêliek berqiyen o yo muğı cuapê meğrêw ser ben vin. Zê Tij dun ayra tıra vun "Tijê meğrêw." Derheq in asterêkid ina yo mesela vajiyëna:

Vun in apıb. Vun zamunun ra yo zamunığ aırd ser yo tuřu dariyen we. Guniunu pior heleq ken. Ap kê xui bar ken meğrêw ser vêjiyen sêr yo qıl. Vun ap ehxn şın diar kue vieren rasën sêr hor. Vun waxtunig hor kuê ser ra şın ap eızmina aliqiyen munen. Vun waxtunig bena nizdiyê şun vun ez yo adır gırd wêkir wa şar mı vin o bizun ez ha ça da. Vun waxtunig adır ken we ehxn kuêliyu erzen ser, ehxn kuêliyu erzen ser vun zê yo kuêy yo adır pil ken we o vun o şoq alazê adır yı wo ho zê tij berıqnayê dun.

Yo vatişiraz vun cuaver in ailemığ dı tij o hiri aşm eızmina gêyrên. Vun tija yo waxt xui şaşkerđ o Humay ya in ailemı ra fetılhawa şiya kota duir. Vun waxtunig tija yo şın kue, aya bin şefeç dên. Vun ina geleti ser ra hin aya tijê meğrêw cıer menda. Hin ben nizdiyê meğrêw, war ser vêjyëna o yo hxel cuapê yaz tija bin dima şina kue (Bukan, 2022: 387-388).

13. Vıraziyayışê Dınya

Ellah Teâla hefte ra hefte xolqiyet dınya kerd, dınya yaratmış kerd u va Cıbril aleyhiselam ra şu bıoni. Cebrail (as) kow raar ver erdo geyrow. Butun dınya xu çım ra viyernawo u şino ver Ellah Teâla. Vono “ Ya Zulcelal! Têki ca hol o, duzgün o; têki ca z’ elverişsiz o. Tu vato ez mexluq kena de, mexluq çı qeyde ra cawo xırab beyenmiş keno vınenö? Ellah Teâla wehdunet keno. Vono “ Ya Cebrail! O kenar, o cayo kı tı von hol niyo ay mexluq r’ aw qeyde ra tatlı kir, cawo duz ward verden şıyn ay kenaro.”. Raşta maxluq deşt ward verdawo şıyo kuyan. Homa Teâla demek ki kuw ci r’ kerdo hol zey ina deşt (V.51).

3.1.2. Wareameyişi Hediseyanê Tebieti

14. Erdlerz1

Voni yo qulp ost, ho wertey dinya do. O qulp ho dinya ra besto. Homa Teala dı heb meleketon ir emır keno. Yeni o qulp depişneni şuwn ti. Erd o qeyde ra lerzeno (V.18).

15. Erdlerz 2

Mı eşnawıto, elımı voni yo meleket domaron erd oncen. Voni Ella ina meleket ra vono folon ca dı domar kaşker. Wexto kı meleket domari erdi kaşkena erd recifyeno (V.24)

16. Erdlerz 3

Pilon ma vatên. verinon ma o qeyde vatên Dinya ha lewey serey gê ya. Gê estiri yi esti. In ga rey rey waxtog sarey xu şunen tiye pa dınyawa leqena. Ey ra zelzele beno. Deprem ra vaten zelzele ya zi lerz (V.34)

17.Erdlerz 4

Verinon vato dinya ha ser paştê gê wa. Wext ga xu şon ti deprem yen meydon (V.61)

3.1.3. Efsaneyi Heywananê ki Bediliyeni

18. Diji

Diji yo wext terziti kerdên. Kom ig yo parçey kinc berdên deyn cı, wextunıg faselnên tera ziyedone mendên. İnson feqir ib, tera o parçey xu z' waştên, berdên qıjon xu 'r kerdên yo çi. Kom ik wextunıg qınci xu tera guretên, vatên parçe tera mend ziedone est çin o. Yi vatên ney, çin o u parçey yin eştên o pey. Tim otr kerdên millet iz tera xuy kerdên, vatên ma parçe zied guret u tera seni çık nimend. Iney ra inson zowt dey pırı. Vatên "Eg zied mend se u tu nidey Ella ay derzino tu, tu wa dısnno.". Aye sera ay derzin yi dıusen beden yi ra u beno diji kowen ku. Ruej hin niefton şiro tever, şarmiyeno. Wextun ık yo inso vin se pufeno. Von şıma zowt dow mı r' ez vısta ın hal, iney ser pufeno. Hal diji z' uja ra yeno (V.38)

19. Hecileng (legleg)

Verinon ma r' nasihat kerdên. Vatên yo cini bena. mirdey ye z' eshabe yo, şino ğeza d' kışiyeno. Ponc heb siwur tera pey moneni. Qıcı veyşo moneni, veyşoni ver yowı mereno. Dadê yin şına fırıncı ra derd xu vona, now wazena. Fırıncı vono, kıncon xu vec, ina merdon ir ser ko u bi ez now dona tu. Cini bermena nibermena çare çin o. Cini şına basamaka poncın, wı cêr id moneno pa u sey hecileng heweno. Awca d' fırıncı zaf eyb keno, beno hecileng. Hecileng zi wextok şına alın xu ser, vona şeq şeq şeq hewena. Meseley hecileng zi in eybker ra omeya meydo (V.5).

20. Hermuş

Voni dı teni şın dehwa. Yo z' cad ini ir beno şahıt. Qerar doni voni ma şiyeri diyar hega, uja d' dehwaya xu keni safi. Goeş noni şahıd ser, şahıd xilaf qısey keno. Yalancı şahidi ken. Von wıley ay in niyo, ayın o. Halbuke ay bin o. Voni aw bin iz zowt don pıro. Vono eger ez heqsıza Homa tı ina bıker, eger şıma heqsıza Homa şıma otır bıker. Baace reyne von eger ki ez heqliya se Homa Teala şıma dekir hermuş. Şino sıbaye bin yeno. Homa Teala ay merdım eyne zerey ay hêga d' ken hermuş. Heqsize kerda, heton roj kowon wa Homa Tealay herr tu ser kır (V.3).

21. Heş 1

Yo ciniya koçer bena. Mêrdey ye şino esker u cini hamileya. Yeni şını qayme. Wextok şını, yo bergir geber beno. Vıstorey xu ra vona kardê mı kowta, ez şına kardê xu gêna u yena. Halbukı viyar kena, u şermiyena vıstorey xu ra vaja zerrê mı şına guişt. Lingay bergir ra yo het cıra kena, pojena u wena. Vısturi mêrdey xu ra vona hey şu, sebiyo may, qey nina? Vıstore onin ha guişt bergiro mırdari wena. inson ay çağon id zaf şermiyeni. Cinik zaf şermiyena u dua kena. Vona “Ya Rabbi, tı mı bıkir yow heywon, ez seni şına onina riy vıstore u vısturiy xu ra.” Cinik bena heş u şına kue (V.36).

22. Heş 2

Pilon ma qısey kerdên. Vatên in heş zamon id yo merdım ıb. Zê merdım dı lingo ser cehde ra şını. Yo merdım Zaf feqir bı xu r' geyren zıka, nomê yi Hes ıb, Hesan yani. Omo in memleketi ma. Yo merdım iz şone bı, meşnê yi zaf ıb. Merdım iz meşney xu qesney purt eşto piser. Onyeno feqir ra von in yeno mı ra zıka wazeno. Şino bın purti xu nımnenno, von wa mı nivin. Hes iz yo weliy Ella yo. Vato “Çow çin o?”. Çonqala şoni gureta daya o purt ır. Şone z' bın d' nalo ki wa bıterso. Hes çuway xu don pıro von

“Heş, heş!”, wa vınderno. Voni merdım beno heş purt dıseno pa, kowen cehdi şıno. Voni heş o qeyde ra omow meydo. Zazon ma çita ra ın efsane vato? Wa nesley ma, ewladi ma, torni ma yo ders bıgeri. Wextek mal bı ziyed zıka omey se zıkay xu bıdin. Mal bi ziyed bara feqiri bıdin. Şıma feqir meğdur bıkerse, şıma inson niy zey heywoni (V.18).

23. Keku

Meseley kekuy ma pilon xu ra ina eşnawıta: Yo way u bıray beni. Dadê yin merda, babi yin yowna cenı arda. Ma voni domeri.

Wesar diyeno domeri way u bıra ra vona şır ma r’ kinger biyari, ma keni tar. Way u bıra torbey xu gên şın kue kinger toplamış keni. Way kinger vejena, bıra keno torbe. Bın torbi dıryaye beno, xeberê yin çiniya bın torbi qulo. Bıney toplamış keni bıra vono ez biya veyşo, ez xu r’ bıney kinger bıwur. Way dı hiri hebi dona cı, vona inon bıwu ay bin wa zerey torbi d’ ıb. Xebetini xebetini kinger dekeni de, hin zemon ok ageyren kiye way vona “Bıra de hê kinger ma biya,torbey ma ça do?”. Bıra torbe onu kı çık tede çin o, dades heb bınd est ya çin. Bın torbi dıryaw tera kowti war, bıra nizonawo qıjı bo. Way vona “ In kinger tu werd.”. Bıra von “ Wılay mı niwerd. Ay dı hiri heb tu day mı, mı ay teyna werd.” Tabi wırd piya domeri ra terseni. Way vona “ Bi ez pizey tu bışaqni, ez hê bıon cı.”. Tabi nizona bıra mıreno. Kard gena pizey yi şaqnena onina kı ay ık day cı ay teyneyi. Ino hew bıra zi mıreno. Awca d’ cenabı Ellah ra yo dua kena, vona “ Ya Rabbi, tı mı dek yo tayrek. Ez xu r’ veji kue u şew u ruej vaji keku heta peyney dınya.”. Way bena keku hema z’ kueyon’d vona “keku, keku...” ina dewom kena (V.4)

24. Luy

Luy yo dew ıd veyvib. Xeylek findker ib, bıntey insonon fesadey kerdên, vıstin yobino. Nomey ye uja ra yena, biya luya finder. Milet zowt dey pırı. Vato “ Ella ma tu ra bıxelıso. Qıjı ma, veyv ma tu ra bıxelısi.”. In zowton ver ya z’ kowena ra. Vatên bueçê ye zaf rınd biya. Milet zowt dey pırı, vato “ semedi bueçê tu ra seydkar kue kue bıgeyr, tu bıkışı.”. Cuwaver seydkar bilhesa semedê bueçê ye geyren luyo bıkışı (V.38).

25. Zaraj

Voni zaraj yo kiye d’ yo veyvib. Veyva zaf rınd ib. Ehınd rınd ib vısturi ye tera zaf xuy kerdên. Niwaştên şiyor fek ber, niwaştên çık bık. Tım ız heqaret pê kerdên,

xebitneyn. Tım çim ye ser ib. Veyv iz biney oniyen xu. Yo heta z' vısturi niwaştên şiro qıbê ye, qıbey xu z' tera pawıtên. Wextunig otır kerdên vevy iz kiye d' veyşo mendên. Vısturi kiye ra biney dur kowtên ya vazdeyn qıb ra çi guretên werdên. Vısturi wer xu belli kerdên. Eceba yena bena, nibena. Yey ceremneyn. Fek beri yin id yo howş bı, uja d' yo textê ye bı, vısturi rey rey şin ser ey text id qeldiyen ra. Veyv iz şin qıb id çi berdên. Vısturi şina zerre oniyena wer ra çi biyo kê. Veyv ra persena, vona “ In çi biyo kê, tı şiya zerre?”. Veyv vona “ Ez nişiya. Ya pisinga ya merre wo”. Vısturi zona ya şiya, zowto dona pırı. Vona “ Ya Rabbi komıg şiyoz zerrey eya qıb ra wer guret, yi kue fin. Yi wer seydon, cınawıron, teyron, qerplason, maron kır.”. Tım ina zowto dona cı. Yo ruej dı ruej Ella zowton ye qeşul keno. Veyv bena yo zaraj perrana kuu. Ey ra voni zaraj rında nexşina. Ewil weri seydkaron a, dıma weri luya, mariya her çiya. Iney ser iz hin kowena kue wextunig kue ra venena, vona “ Qa qıbo, qa qıbo... Qey ez kowta qıb ez kowta qıb, in omo mı sarı ser, ez kowta kue. Qıb ez vısta kue, qıb ina arda mı sarı. Ez kerda weri maro, seydkaro” (V.38).

3.1.4. Efsaneyi Biyayiş u Bedlıiyayişê Nebatan

26. Dara Hors

Mı ina mesele dewji ma Hec Şewket ra eşnawıta. Hec Şewket serranê 1990. id şiyoz rehmet.

Payiz diyaw. Ca çin hin mılçık şir de u xu bıtamarni. Koma dar het şiy, dar va xuşşş u pel xu rukiya. Mılçık şiy mını horsi. Hors peli xu ard pie, zerey xu d' qulik verday u gıl niyay gıl ser mabên yin id mılçıkun ir ca vıraziya. Mılçıkun iz cır duey kerdi. Va işalla peli tu tım zergun ib, tı velg bierz, tım bib teze. Inay ra pel horsi nirişino u tım zergun o (V.42).

27. Zebeş

Hazreti Suleyman owka heyati vineno, la qayil niyo Ellay ra duir bıkow. Eya owk niwen u pay don owk ir uja d' rışneno. Von “Hetet in owk bıgêr wa çow pay cı niyen.”. Heted owk gên muhafaze. Eya owkê heyat ra zebeş vecina (V.49).

3.1.5. Efsaneyi Kerrabiyayişi

28. Kerray Ziyar

Kerray Ziyar Şatos(Yazkonağı) da. Vani roj vejyeno, keyna z' bena heywenê xu astor roj ir vana “ Hele tı lez şını ya ez lez şına. Ma kom verco raseni konaxa xu.”. Keyna şına Ellah Teala niverda, Ellah pey dew dı keno kerra. Tewirek a, benzemiş heywon nibena, pa heywona biya kerra (V.25).

29. Kerrey Ejdeha

Yo kerraw sur esto. Nari Kuermo ra başleken yeno veri deway ma ra viyerenö uja d' ariyi owki bı, veri ariyi şino. Yo kerraya sıpi zi honik ha qarşiy in kerri d', veri arazi da. Aye kerraya qırd a. Veri ye dı zi yowna kerraya dahana sıpi esta. Wırd iz qıj i. In verinon vaten, “ O kerri yo ejdehêko zaf gırd biyo. Heqıqi tı bıon tera ona benzemiş ben. Yo cini doğum kerdo. Wexto doğum kerdo, o ejdeha uja ra şino. Menda pa yalvarmış Ellay xu biya. Va ‘ Ya Rabbi! Tı mı u ina qıcê mı itya d' kerra kerı, yi z' uja d' kerra kerı.’. Otir biyo kerra.”. Kerrow sur ejdeha yo, kerrayi sıpi zi cini u qıcê xu yi (V.37).

30. Kerrey Veyvekon

Von yo veyvı omo uja ra şıyo. Von yo yabani heywan omo ver, o aile tersow, Ella ra dua wašta u biyo kerre (V.37).

Kerrey Veyvekon bınatê ma u Emtağ do. Voni yo veyvı şino, yo qic bıın xu kerd pis. Veyv iz pê noni pıslığe yi gureta. Uja d' Ellay yi kerdi kerre (V.11).

31. Kerrey Veyvi

Kerrey veyvi benatey Bobon(Oğuldere) u Şirnon ıd(Sudüğünü) o. Voni zemon ıd veyve wextog uja ra viyert ra veyahut cuwaver biyo, qıjık xu kerd xırawın u cinek herindê bez id non labaş kullanmış kerd. Ellah zi o qeyde yo bela dow pırı kerd kerra. Ez qıci b a, ma şı uca bıın Kerrey Veyvi d', yo kerra bıın yi qul ıb u qıj tera berdên ardên. Ez dadê xu ra persa, mı va “ İn çı qeyde wo şıma ona keni?”. Va “ İni tiya d' tırısıyeni.” yani qıci itya d' şıfa vineni (V.43).

32. Kerray Veyvo

Voni wextek ıd mıntıqay ma ra yo vêvek bo. Veyvo şıyo, veyv nışnawa astor, inson dormalê yi ra viyerney gowend ken. Veyv ha verin da, xoyendi hay dıma key

keni. Hin nızd helê şon o, vêrsi kowta gılıkon, biya nızdı hin şına awon. Veyv keyf kena, oniyena tij ra vona “ Ez ver tu şına kiy mêrdey xu. Heyon tı şır awon ez şına kiy mêrdey xu, resena cı. Ez marad xu ver tu vinena.”. Şin şin yo nokta d’ tij şına awon, pior beni kerre. Verin ma voni “Homa pey gureto” , uja d’ beni kerre (V.65).

33. Siyê Way u Bırayi

Bênâtê Sosin u Seyar ıd seri yow qıl berz id, dı heb kerrey esti yowni ra dusnaye yi. Şar mo kerre r’ voni “Siyê Way u Bırayi”. Voni yow way u bıra est ib. Bıra esker ra yeno. Way iz a hel sarey xu şuwena. Mızgin don cı. Voni, bıray tu ha yeno. Keyna yena heycan, aw hayd hin cılo xu ra nidona, çıplax şına vera ziyaretê yowni beni. Keyna ina onina xu ra eke ha çıplax a. Keyna şermiy xu ver awca d’ dua kena. Way u bıray beni kerra (V.42).

34. Siyê Veyvi u Mexmelê Keyna

Siyê Veyvi u Mexmelê Keyna bênâtê Sosin u Sayer di.

Veyvek keynaya qıral a. Zoma zi lajê qıralê yowna welat o. Weta veyve yeno ki veyvek beri. Veyvek iz a hel xu şuwena. Awca d’ pê reseni. Çım çewi, çew ra niaseno, yo mexmel don sarey vervek u çıplax noni ser astori ra. Zoma zi wenişeno verni astori u veyvek non xu pey. Hewa don mexmelê veyvek ı, beno riy weri. Uca d’ ca est o, tera voni “Mexmela Keynaya Qıral”. Hetê Sayer ıd koweno. Onin ik veyvek çıplax a. Zoma u veyvek awca d’ dua keni. Pa astori ra beni kerre. Yow varyant dı z’ voni keyna remnaya ina biyo(V.42).

35. Veyvo Siyi

Veyvo siyi areyi ma, miyalon u Musyon ıd seri yo koyi do. Ca ra eyini zini astor o. Ma qij ib, ma tera vatên zini astor, şiyini nişteni cı. Mı yo ruej daye xu ra va “ In veyvo siyi ça ra omewo, se biyo?”. Hin niva ça ra omewo. Va: “Leyro voni, veyvi xu kerdo hazır, şin veyv oni. Yo tut bin xu keno pis, cini pê non tir bini tuti xu esterena. Uja d’ hin kom vinen seken yo zowt dono pıro. Vono “ Ella şıma kerri kero”. Ina hew uja d’ yeni pêser Cenabı Ellah pa astoran yin pêro otır keno kerri. Von yo merdım tera xelisiyewo. In merdım cuwa pey vejıyawo, niresewo yin. Yeno uja onino kı heme biy kerri, nişeno astorê xu şino xeber dono dewı (V.74).

36. Viyon Siy (Zinar Veyvi)

Dewê ma gırdayi Solaxon a Bingoli ya. Dewe ma d' yo cêk dı zınar dergi esti, moneni insonon. Herg yo zınar qomê yi çar yeraltı treni ponc metro esta, şeş metro z' esta. Tabi ma pilon xu ra persa, pilon ma vatên yo meselek in zınaron esta. Va yo wexteko verin ıd yo veyvek biyo. O qomiko veyve d' biyo tij dır kowt hemberi. Vato “Tije tije, tı ver şına awon no ma ver rasen cayeko ma raseni cı.” İna yo xeber vata, ma xeber dıma qaso k' ma eşnawıt uja d' bi kerri, uja d' o qeyd mendi (V.40).

3.2. Efsaneyi Golan u Awan

3.2.1. Efsaneyi Golan

37. Gerindal (Gerdoel) 1

Gerindal Kuy Şabon do. Riy weri Mato, Şabon, Miyalon, Zuvêr u Ğeydmen do. Zaf von Gerindoel, esıl nomey yi Gerdoel a. Qey Gerdoel a? İno k' ger vetên, şın xu eşten aya awk bin weş. Heywon şın de biyen weş. Voni bin Gerdoel çıno. Ey verimı niri erzeni doel, niri Horsel ıd vejiya. Horsel het Pali ser çar ponc kilometre bin Suweron do. Bınatê Suweren u Zuvêr do (V.49).

38. Goela Gerindal 2

Awka Gerindal xuser miyon ıd geyrena, oncena. Tendır zerre d' esta. Voni hêveri komi ger bıvetêni, şıyni kowteni goli, xu şutên u bên weş. Gerindal ger ra nomeyi xu gureto. Voni yo niri eşt bi goelı, Royi Palı(Royi Murat) dı vejiyawo. In efsanewo verin o (V.11).

39. Goela Gerindal 3

Ma in verinon ra ona eşnawıt: Yo suwari omewo uja istirahat kerdo. Mayına xu uja d' kiştê goel ıd gırıdawo, wırışt we kişt dı qıldo ra. Hend diy yo yaxte zerrey goel ra vejiya, ome şı astora yi dı temas bı. Serra bin wısaro omewo, astora yi conı ard. Gureto şıyo veri goeli, hend diyo cad o astori zerreyi goel ra vejiyawo, omewo conı xu gureto şıyo (V.37).

40. Goela Keyna 1 (Goela Metan)

Voni rojêk yo merdım meraq keno nişeno astora xu, şıno veri goeli. Wext nımaji uja d' astorê xu giredono, desmaji xu geno u nımaj keno. Sılom dono, oniya ki zerreyi goel ra yo astor vejiya. Astoreko sur o, çareyi yi sıpi yo, lingi yi xerxalin i. Tı qamiş

nibeni pa moni. Astor zerrey goel ra vejyeno şino erziyeno astorê yi ser u xu dono awk ir şino. Mêrik wirzen we, astorê xu geno yeno kiye. Astorê yi hamile vejina, serra ye bena temom doğum kena. Eyn qeydeyi o astori ra otir yo coniko baş o, lingi yi xerxali, miyon çimoni yi çar, tı qamiş nibeni pa mon. Conı zi conı yo, dewıji pê hesiyayi, yeni dormaley conı geyreni. Kom yeno vono bıd mı? Ino hew yo aşmê conı qediyena, mêrik von ez howna şiyer uja, wa o astor howna bêro berzo astorê mı sero, mı r' yowna conı bıdo. Wirzeno dono raar şino, eyni herinda xu d' astor giredono. Eynı desmaj geno, nımaj keno. Vına cara astor zerrey goel ra veciya, ome sareyi xu na pa, koklamiş kerd. Conı zi xu sewıneno pıra. Astor conı geno şino zerrey goeli. Mêrik vındeno nêvındeno ne astor yeno ne zi conı yeno. Dono raar yeno dew ıd ına mesela mılet ir anlatmış keno. Milet iz vona “ Aya goel, Goelê Keyna wa, bın yey çın o.” (V.74).

41. Goela Keyna 2 (Goela Metan)

Voni zamon ver dı Rusi omeyi. Şexsi xu ra, qam qalafeti xu zaf temiz yo keyna biya. O qeyde yo keyna biya ki rındiye ye çew dı çın biya. Ruson ra çend teni çım verdawo cı, pey ra kowti tutek dıma ki tepişi. Tutek şına seri goli onına hin çare çın o, şikiri xu kena. Vona “Ella çare da mı. Ya Rabbi! Tu r' şikir bo, tu ez in kafiron dest ra xelısnawo.”. Cad çite xu bestena xu çımon ro u xu dona goel ir. Yi nifteni dıma şiri. Goel zaf xorı yo, voni bın yi çın o. Uja d' nomey ye niyayo pa, biya Goelê Keyna. Keyna şiya, hin sebiya çew nizono (V.74).

42. Goela Qılıçı

Goelê Qılıç ho pey Oğnit do. Voni Goelê Qılıç id nırı eşt cı omo Goelê Ezizan ıd vejiyo. Ina mı pılan ra eşnawıta (V.48).

43. Goela Qulingi

Ma tera von Goela Quling. Quling, Tırki d' “kuğu” wa. Cuwaver kuğu bib, a rıd ra verinon ma nomey yi pa na “ Goela Quling”. Hırı dari hay sera, ay dar yi vinyêr i. Bın daron iz normal şiel o. Ay şiel miyon koken ıd dawa gıre. Ay şieli daw koki dar ra, niverden a herr bın kower. Vatiya meşhura, von bın a goel çın. Dewa ma d' yo goel esta, cir voni Goelê Ağon. Voni uja d' nırı eşt cı Goela Quling ıd vejiyo. Goelê Ağon Goela Quling ra zaf dur o (V.65).

3.2.2. Efsaneyi Awan

44. Awka Heyati

Ina mesele Çolıg ıd yena vatış. Tayi lay Matun ser von, tayi Şerefedin ser, tay iz lay Hemomu ser voni. La ca net niyo. Voni yo seydkar deri ver şino. Yo zaraj kışeno. Derı d' goelik esti. Zaraj sara birnen yo goel ıd mıl ye şuwen uja d' non ro, wı z' deston xu şuweno. Awk erzeno xu ri, yo vengi pel yen geyren a, oniyen zaraj perrawa. Von tu di mı mil ye tera nikerd u perra şı. O merdım ız riy yi ya pıjik bi, niweşi pa bi. Ca verden don ra yeno kiye. Qiji yi oniyen riy yi ra tertemiz u pak o. Voni tu sek a riy tu biyo pak, yo nur omo tu sero. Von riy mı pak, zaraj perray şıya, a awk ıd yo çi est. Zemon viyeron nişin zımısto viyeron, wısar yen, umnu yeno. Şin mêrik eya goel xu vira kerd. Her ca d' guel aseni ema kom cawo nizoni (V.38).

45. Awka Kuy Şarıkı 1

Ser Kuy Şarık d' yo awk esta. Ma ra çew nidiya. Kam layıq bı, vineno. Hemsor ra Mih Cunik(Sofi Cunik) şino ser Kuy Şarıkı, ina awk vineno. Uca d' şari wer ra Ekragıjı tera voni “ Awk bıdı ma.”. Mih Cunik von, “ Ez awk şıma nidon, awka Siwunican a. Meşti biro mı ra pey belka ihtiyacê yin kowena cı.”. Cay awk yin ra nivano (V.46).

46. Awka Kuy Şarıkı 2

Voni Kuy Şarık ıd yow awk esta, zafin diya. Said ma z' diya. Said hema qij ıb, ma warey kuy ab. Ma warişt meşki şeyi. Newetê dewari ma bi. Ma beri xu akardi dewar biwahir şı. Yow veynda, va “Eke dewar Şarık ra gera wer, hin peyser niagereno.” Said hema qij ıb, ez niftaya teyna raykeri. Mi z' meşk şaneni. Ez nişkaya tede şiri. Wı teyna şı, hıdek mend, mend u dewar ard. Ome va, “ Daye, hetê Evdalo ser yo awk yena u heyne şına erd.” Mı va “ Tı ver nişi, biney niwerd tera, tu yow dua nikerd? Eke tı dest u riy xu bışuyi.”. Va, “ Ez şıya ver, la mı niwerda.”. Mı va “ Aya awk herkes nivineno, holi Ellayi vineni. Aw ki hol niyo nivineno.” (V.22)

47. Awka Kuy Şarıkı 3

Kuy Şarık zık zıwa wo. Voni awca d' yow çırr esta. Çew ra niasena. Komık saf o, zerrê yi zaf temiz a, nawiyena cı.

Wext Osmanlı İmparatorluğu d' yow usteğmen u dı heb esker yi şin Lewey Şarık kroki çizmiş ken. Taştare diyon ben teyşo, awkê yin qıdyena. Usteğmen ay wırd eskero

ra von hey bion in mıntıka d' awk esta? Bıney awk biyari, ma hem bıwe hem iz ma xu r' desmaj bıgi nimaj bıkir. Wırd eskeri kuen ti rey ay cayo ra geyren nıgeyren awk nıvınenı, yeni usteğmen ra voni ına mıntıqa d' awk çin a. Usteğmen von şıma ıtıya d' ruşı, ez hê bion. Qomutan mataro gên het Siwun ser des metrey ya yen war ya nino war, onin yow çırr ha weyra ya. Aya çırr ra awk weno, destmaj xu gên u mataro z' dekeno u şino ver eskeron xu. Eskeri mat moneni. Voni ma heminê mıntıqa geyray, şiy awca zi. Ma awk nıdiy, tu seni diy (V.42).

48. Awka Kuy Şarıkı 4

Yow bacenağ mı Evdalunij bı. Nomey yi Nusredin ıb, Nusret Tanırlar. Ina mesele yi mı ra anlatmış kerd. Vatên bizat ez ıg xu şıya.

Vatên, ruej aya ziyar belli wo, ma şiy weyra (Ziyara Şarık). Palı ra Xasbegij, Seraçurij, Lekij; dewon ma ra Evdalonij, Xeylonij... mıntıqa pıtı ome bi. Awkê ma qediyey, ma bi teyşon. Xasbeg ra yow heci bı. Va yow fıraq bıdı mı, ez şir ma r' awk biyar. Heci fıraq gırowt u het Pali ser şı. Des metre şı ya nişı, ome awk ha tede ya, ek fıraq kerd pır awk. Ma va “Tu ça d' dekerda?”. Va “Çırr ha ıtıya da.” Ma geyray nıgeyray çırr nıdiy. Ina meseley layıqê ya. Gereka imon, itiqad bıbo (V.42).

49. Çımeş Awka Anqabiri

Awka Anqabir ha bin Hêni da. Yow mirik zengin ben, ağa wo. Geyreno awk u raşt ına awk yeno. Ağa awk weno, von zaf weş a. Dewij mewij omeş; ağa von xu r' bıweri, serbest a. Ağa çımeş awk meraq keno, von ına awk ha ça ra yena? Şin ver ini ha runiştay, onin yow luli tera omeş. Ağa luli nun hewa von herhalde ına ceyk ra, ha bin kuy ra yena ıtıya, asıl ini ha ceyna do. Luli beno dês ra alıqnen u aw are dı z' geyren vono: “Luli komi ya, ına awk ça ra yena?”. Rujêk yow şone yeno key ağa yi. Çım finen aya luli ya, ına zix monen pa. Ağa onino ki natır xu nawo aya ser. Ağa von “Tu qey natır xu nayo luli ser?” Şone von “İna monena luliyê mı? Ez şoney dewar a. Kuw Sıpi d' dawar çerinena. Ruejêk mı ser ini d' awk werd, luliy mı kowt zerrey awk u bi vin. İna luliya ki dês ra alıqneya luliya mın a”. Ağa vun “Tı cey ın iniy nawnen ma?”. Şone von “Ey, ez nawnena şıma”. Ağa dı teno finen rey u temi keno, vono “Ser iniy zarabnên, bıgir ik wa pey ra çew nizon awca d' ini est. Şıma peyni d' yi z' kışen wa çew nizon.” Şone ini nawnen cı. Yi z' ser iniy zarabnen, gên, mirik ız kışen u ageyreni. Aw are dı z' ağa dina teno rayken pusiş. Von şıma ay wırdın tepişen, kışeni. Von wa ay iz nizon ini

ha ça do. Nu şin inı xeripnen ma itya d' bê awk moneni. Aw wırd merdimo z' awca d' kışen u çımeş awkê Anqabir beno sırr. Hema zi çew nizon awkê Anqabir ça ra yena (V.42).

50. Çırr Kason

Aw çırr poncas şeşt metre esto. Berzey yi poncas rehet esto. Voni pê insoni in çırr peymawiti. Aw wext metre çin, inson şı ser kıfton yemno u pê qumon xu berzey çır peymawiti. Hin Kasoniji Ğerzoniji yan zi tera ver şı, çew nizan kom peymawito (V.57).

51.Çırrê Sofi Şekeri

Xeylon ıd Gola Şekeron d' yo çırr esto. Tera voni Çırrê Sofi Şekeri. Kom hol bı, merdım Ellay bı vineno. Sowna çew nivineno. Kom iz hol niyo, şıro ver cad peysena. Mı ma awk nidiya, la mı hownê xu d' diya. Wexto kı mı hownê xu diya çırr vıraşte bi la zıwa bi (V.22).

52. İniy Çım Gırowti

İniy Çım Gırowte merga Musayon do. Merga Musayo merga ma ya, bağlı Bingol a. Vatên pê puşê koreki fekê ini gırowt u kerdo dol. Puşi korek dewa Pali Şıxmiron d' veciyaw (V.57).

53. İniy Muso

İni Muso dewa ma Kaso do. Awka yi şıfayin a. Yo dewij ma bawkê Mehmalı vatên: Ma şıy seri İniy Muso, dur ra yo mêrik ser ini dı b', cılı sıpi pıradaye bi. Ma şı seri ini mêrik bı vin. Wext verinon ra vaten: Yo hew İniy Muso ra awka gunin omey.

Dewa ma ra ciney Hus Mehmemi şına ser İniy Muso awka meşk ona. Onina kı Mıh Kal ha weyra wo. Elbonê xu dekena, şına keye. Mırdey xu Hus Mehmedi ra vona mı ser ini d' Mıh Kal dı. Hus Mehmedi von Mıh Kal rewna merdo, awo kı tu diyo ziyaret o. Şekle Mıh Kal dı xu newnawo tu (V.57).

54. İniy Rızo

Rızo dı yow cini bi. Ma cı r' vatên Gulê Malayi Macir i, dadiya Malay Gul a. Ina mesele ye ma ra vata.

Vıstori veyva xu ra vona "Misafir yeni, şuwe ini ra awk biya, ma meşk dekeni." Veyv şına eke hutê awk çın a. Veyv roşena roşena roşena, vona ez inkey şır cıgriyena.

Tersa vıstori niftena şiro keye. Oniyena xurriya awk ha yena. Elbay xu erzena çırr ver. Awk gêna yena, meşk dekeni. Meşk şeyena, meşk rokeni, çiqas kowen pır run o, du çin o. Vıstori vona, “Raşt vaji, tu ina awk ça ra arda?”. Veyv meseley awk vona. Aya awk gırowt eş key xu, eş embaran xu, eş bızan xu. Bereket kowt de, dewleta yi pıra omey (V.23).

55. Owka Heyati (Owka Merga Mir)

Pey dewey ma ra cor id Mergey Mir id yo owk bi. Wextag İskender omo itya niweş ib, dı heb nasır yi bi. Hekim yi nişkay cır ilaç vin. İtya d’ ina owk werda, roc roc o nasır yi bi tay. Vat nomey ina owk, owka heyat a. Uja ra owk arda berda ser lewi, uca d’ Kelay Simoni vıraştı. Inkey a owk ra von owka merga gozêron. A owk yena Şenıg, pê araziyo owk don.

Ispat ina owk ız ina w’: Yo dewij ma bı, tera vatên Hec Mehemedi. Wı z’ serron bay mı dı b’. Hec Mehemedi va, “Wıley ez qıj ba, kıştıy dew id cê hêgay est ib. Inkey çew nizonun, a çağ romitên. Uja ra cıtyeron cıt kerda sırs kota qulpuna(kulpê çomlekan). Ay verinon dewıcon temi kerdi. Vat itya ra verco awk berda, wa çow xu fek ra meveci, yen ma ra gêni.” (V.73)

56. Qewğeyi İniy Rızo u İniy Şirko

İniy Rızo u İniy Şirko bıray cı bi. Awka İniy Şirko zaf ib, awka İniy Rızo town ib. Awk ser daw pir. Xasi İniy Rızo don ay ir, desti yi qerıfınen u awk tera gêno. Aw dest awk id omow Rızo. Dewijon diyo u berdo pey boni Şayin id vısto bin erd. Ma komık tew gırowtên, şıyn ser Desti Xasi. Yow lem ha sero wa. Ma la piştên aya lem ra, bıney ser d’ qelıbyeni u omeyn keye. Tewê ma bıriyeyni. Voni inay ra awka İniy Rızo zaf a, awka İniy Şirko town a (V.23).

3.3. Efsaneyi Dini

3.3.1. Efsaneyi ki Pêxamberan Ser Vaciyeni

57. Hezreti İbrahim u Cebrail

Nemrıt mıncınık id Hezreti İbrahim erzen adır. Hezret İbrahim ho hewa raw Hezreti Cebrail rasen cı. Von “ Homa Tealay va, şu tera vaj mı ra teway wazen, çew taleb yi est nu çin o?”. Hazreti İbrahim von “ In hal mı inkey ho yi ra esen nu nıeseno?

Eg hal mı ho tera eseno, viji binatey ma ra. Hal mı hawaley yi yo, ez çık nivon.”. Eyra harindê adır id ci r’ beno xas bahçe, guli u howz (V.49).

58. Hezreti Suleyman u Morcele

Hazreti Suleyman pêro heywonon dı xeber dayn. Morcele zaf xebityen, o çiko zımıston id weno, ey ra z’ qat qat ziyed beno. O diqat Hazreti Suleyman onceno. Veynen cı, von “ Tı yo serr id çen heb ğeli weni?”. Morcele von “ Yo serr id dı hebon nim, hiri heb mı r’ besi.”. Von “Tu r’ bes i, tı qey seba dı hiri heb ina xebityen?”. Morcele von “Ma tadarek xu vineni.”. Morceli tepışon, ken zerey yo şuşi. Von “Tı serr id dı hebon nim, hiri heb weni, hun tu r’ şeş hebi. Hin zehmet mevin, ez oniyena tu.”. Are d’ yo serr qıdyena, serro nim qıdyen, dı serri bi temom temom nıbi, Ella Teala cı ra ken vira. Kowen vir, von “Şir in morceli biyari, mı xu vira kerdo, inke gesver merdo.” Şını morceliy oni, şuşi kenı a, ek dı hebi wey çar hebi hê uja di hema. Von “ Ma tu xu vira kerd, ma va tı inke gesverd merdı, tu hema dı heb wey. Tu vatên serr id hiri hebın wena.”. Morcele von “ Mı serr id hiri hebın weyn uja d’ rızq mı Ella deyn. Ez şew ız tera esen, ruej iz tera esen. Mı xu vira niken. Ema rızq mı kowt tu ser, mı vatey tu biken, heb bıqednen mı sekerdên. Ez gesver nımerdên?”. Rızqdaye Ella bızon, umut ho yen (V.49).

59. Hezreti Suleyman u Rızq Heywonon

Hazreti Suleyman von “ Ya Rebbi in rızq ız ez bıdı, tu r’ zehmet mebo.”. Ella Teala von “Şu filon kue yo şıqaf kerri esta ho uja d’, tı yo çi vinen.”. Şıno, Ella Teala emır ken o kerre ben a. Oniyen zerrı kerri d’ yo karm daro hema newe ho hak ra vejıyo, peli daro teze ho verdo. Von “Mı rızqı heywonon bıdên tu, tu çı zonên in ho etya do, sey in milyaron esti.”. Hazreti Suleyman von “ Ya Rabbi mı xeta kerd tı xatey mı ef bıkir.” (V.49)

60. Quçê Pêxamberi

Quçê Pêxamberi sınorê Darahêni u Miyaron dı, benatê Ruymeleku u Bırcık id i. Voni Pêxamber u sahabey Kaley Paliy gên u yeni awca d’ istirahat kenı. Pêxamber von herkes yow kerra bıgiyo tiya d’ ron, ma yo quç vırazi. Sahabeyi kerray xu roneni, yow quç vırazeni u rayer papur ra kowen rayeri. Sahabeyi şin pê mencılıx Kaleya Seyar gêni, awca ra şini hetê Hêni d’ Kaley Babiğ gên u peyser yeni ver quçê xu. Pêxamber von herkes ser quç ra kerray xu bıgiyo aw wet id rono, ma bızon çend şehid dayi. Quça verin

ser zaf kerray moneni. Pêxamber awca d' bermeno, vono demek ma zaf şehid day. İnke awca d', dı heb quç esti, pêhet i (V.36).

3.3.2. Efsaneyi ki Hezret Xızır Ser Vaciyeni

61. Hezret Xızır u İlyas

Verinon ma vaten Hezret Xızır pêxmer biyo, hema ra z' weşo. Xızır u İlyas birey ci yi. Vaten wırd iz hê geyreni, nimerdi. Eger kuyan ra raştı piya omeyi vovr zaf varena. Deştın dı raştı piya omeyi aya serr rınd şına (V.24).

62. Hezret Xızır u Şêx Kasım

Şêx Kasım pirik babi mın o. Rojêk şıno zıka çi mi ari don. Tiki von şın Varto, tiki von şın Karlıova. Ma von Gıley Emon, uja d' yo hêni est. Hêni ser destmaj gen nımaj ken. Wext sılom don yo ho ver sarey yi do. Von “ Tı şın ça?”. Şêx Kasım von “Ez şına Varto, ez şına Karlıova qey rısq tuton xu.”. Von “In kise bıgir, hin çew ra çi mewaz.”. Tu di zerd, perey kerdên kise. İna wext oniyen ben vin. Hin zona b' Hezret Xızır o. Uja ra pey bi eşkera. O kise ho ver icazey Şehabekır Efendi do, hema z' ho tedow (V.47).

63. Hezret Xızır 1

Yow mêriko ğerib şın yow comiy. Cemat comi ra yow vono, tı ğeribi çi geyreni? Mêrik vono ez ha geyrena Hezret Xızırı. Dewij vono tı, tera voni se? Mêrik ğerib vono iş mı pê esto. Dewij von ruej cume yen kişta raştê malay dı vınden, yow cıla yaşıl ha pırawo. Mêrik ruej cume şıno comi, tera pey vınden. Seni nımaj ra feraq beni şını teberi, cad qoli yi tepşeno. Von tı Hezret Xızır i, ez geyrena tu. Hezret Xızır von ay mêrik ig ez tu r' terif kewo, ın hefte merd u bê imo şı. Tu r' çı lazım Xızır kom o, tı bıni iş xu. Seni ki Hezret Xızır ina vono mêrik zaf tersen, money mêrik qerıfıyen (V.57).

64. Hezret Xızır 2

Babiy mı Bewkal Heci tım vatên. Ay çağ Gewıl id yow niweşi bi, tım tım dawar merdên. İna niweşi ra von helmin. Voni dewar helmin biyo. Yow ruej yow kal ome, erdişê yi sıpi bi. Kal va, “ Ez niweşiş dewari şıma edilnena, la şıma wesar d' her yowı, yow bızêk don mı?” Kal nişte kerd. Cayon yin belli kerd va “Bıfin erd.” Ma niştey kerd bin erdi, niweşi edilya. Wesar ome, kal niome seba bızêkon. Hin peyser niome (V.7).

65. Pir Hesên Budo u Xızır 1

Dı tekay ma esti: Jü Darebiye der o, jü Sağyan der o. Hurdi bıray jü yi. O Seyid Aliyê Kal o, no zi Kur Huseyin Kol o. Waxtê tornade Kur Huseyin de Budı Seyd Hasan vani, o ji mordemo piro. Teney budala biyo cı ra vato “Budo”. Amo hetı de biya şoweno. Seyid Huseyin Rojê Xızırı vano ke “ Budo, ma ewro şorime gome, asparê Xızır yeno, ez zere de manena, hend bıke tı çiy pê bıgerine, ez ji bıvinine.” Dan raa şori gome, gomi xo ji o vero. Şori gome bine male, cuni de vazd verdo ra danga de vaş dow cı, çiy dow cı. A waxt Bud sepete jüyi beno, sepetey didine qayıt keno ke fokoji de asparede boz vejıya. Vano ke “ Budo şıma mı geni mısafırtıye?” Bud vano “He ya.”. Vano kêver gomê şıma alçaxo astorê mı nêkowono zere. Vano kowon zere. Vano “Cew esto”, vano “eya”. Vano “Vaş esto”, vano “Eya”. Vano “Sımer esto”, vano “Eya”. Vano “Xatır be to.”. Bud dest erzeno dızgine astori, a şıp sepet hete de şono. Astor pê xelısino, pey ra dest erzeno deyla, deylir moheno geno.

Wı heta davısti, dahiris serr na ra ver Gamışan kiy dey de bi. Hama nıka vind biya. Aspar vireno ra, Seyde Huseyin zere ra vejino. Vano “Budo koti yo?”, vano “Rema şı. Vano “To taway gırewto.”. Vano “ Mı dı hiri mohun gırewti.”. Sey Huseyn kardi anceno kowono ortey mali, danga de pes sara bırneno. Veng beno vıla mılet yeno ke Sey Huseyni ponc şeş pesi sara bırneyi. Vani “Lo lo tı sekena? Xızır amo şıyo, to kokê mali ard.”.Vano ke “Ez gere malê xo teyna nêverdi, qurban kenine.”. Na ji bizat yaşanmış biya. Mı Bud di, ameni key ma.Yi be xo ma ri qesi kerdên (V.31).

66. Pir Hesên Budo u Xızır 2

Budo feqir bi, ameni non top kerdene, şar nono genim deyn cı. A waxt çarık şeş teneki,zê çariki gayê xo ra bar keno, geno şono Gamışan. Şono natê Çatağê uja nişeno ro. Uja ga a tik ra vecino cor, meğel beno. Budo feqir nişkono bar, bar ser da, nişeno ro, vındeno. gayi vazden ra,çarneno geyreno, bar tera nişon. Kes ji çino. Qeyıt kerde ke kali herdış sıpı ha dot ra veciya ame. Vano” Hero lajê mı tı naca sekena”. Vano gayê mı bar dey ro, ez nêşkına bar kene.”. Vano “ Bi ma piya bar kene.”.Wı j’ vano “ Tı kalê extiyar a.”. Vano “ Bi, tı dey ser miyanê mı, ma yardım kenime.”. O piştê xo dano ver, Bud geno dano seri pişte kali, kal şono piştê xo dano gayi, bar ser de deym dani. Vano “Laje mı tı şo hetê doti, şo heto bin ez na het gena.”. Bud şon o het, resen erzeno ser. Vano “Apo resen bıde mı.”. Ap çino, sırr biyo şıyo. Nıka uja kemer top kerdewo, vani “Nışanê Budi” yi (V.31).

67. Xıdır Aleyhiselam

Dêrrnon d' Medresay Şêx Fetullah bi, Uja d' ders dayn feqih. Yo merdım bı, tera vatên El Bedi. El Bedi zemon xu d' miliv vıraştên. Pey miliv cuyi vaydon. Her şund Şêx Fetullah ra vatên tı şêx ma yi, Xıdır Aleyhselam dınya ra canli geyreno, ez qayila ziyaret bıkeri. El Bedi dewamli şın rez xu d' bekçiyey kerdên. Yow ruej sersıbay şıno eg dızd kowt zerrey rezi u ungrır werda. O anda diy yow ıxtiyarık ome ver percın. İxtiyar silom da va “ Ez bıya veyşo, tı eşkeni bıney ungrır bıd mı.” . El Bedi von” Dızd kowt de, çık pa niverdaw ki ez bıd tu, dızdo pıro werda.”. Waxtak ina von ıxtiyar hin fek xu niake, da pıro şın ver çemi, gına rue da raar qeyme şı. Şund yen kiye, heyne Şêx ra von ez aşıq Xıdır aleyhiselam a, ez nivinena. Şêx von Eli m' Eli m' sersıbay Xıdır ome tu ungrır cı nıday. El Bedi von “Şêx im doğri ya, dızd kowt rez, moral mı bozıx ıb mı cı nıday.” Şêx von “ Eli m' zaten Xıdır iz waxtak inson yers bıyeyo yen.” (V.44)

68. Xoca Xızır1

Wışkala d' İsmayil Wısi El esto. Hema goni yo, ha yaşamış beno. Daykê yi r' qıj nibiyn. Bawk yi Wıs El iz zengin bı u la laji yi çın ıb. Yow Rızonij beno, ci r' perey lazım ben u şın yi ra gêno. Dıma yow Tınıgij ihtiyacê yi pero esta, şın yı het pere wazeno. Wı z' von Wıs El id perey zaf i, xu r' şue yi ra deyn bı. Mirık Tınıgij dun piri şın Wıs El ra meseley xu vun, pero wazen. Wıs El yi ra vun “Ez zona durum tu çın o, tı nişken pero mı peyser bıdi. Bıgir, ber pê gurey xu derbaz bıkeri u tu r' weş helal ıb.” Mirık cı r' duey ken, vun inşalla Ellah Teala yow laj bıd tu. Wı vecin şıno, Xoca Xızır yeno. Ciniy Wıs El ha fek ber da. Vun “Tutê m' ez veyşuna, çey yow loqmey nun çın tı bıd mı?”. Cinik nun u awk dona cı. Wen u ci r' duey ken, von “ Tı pize niweş vecina, tu ır yow laj beno. Ek ez omeya se ez nome nona pa, ez niomeya se nomey yi İsmayil o.” Ya nizuna Xoca Xızır o, vona Alla tu ra razi bo. Mirık awır çım id ben vin. Cinik hin zona wı Xoca Xızır o. Vona mı r' yi due kerd inşala qeub bena. Cinik pize niweş vecina. Yo laj cı r' beno. Vındena nivındena Xoca Xızır nino. Cinik vona Xoca Xızır nome naw pa, nomey yi İsmayil o (V.42).

69. Xoca Xızır2

Voni hiri ten awka heyat werda. İnan ra yow Hezret Xızır o. Voni Xoca Xızır ser ıd yo donım muhaqeq yeno keyon ra geyreno, çew keye bê yi niyo. Xu fineno şekle feqir, xu fineno sewna çi, çew nişnasneno. Çi wazeno, kom çi bıdo cı zaf beno zengin,

kom zi çi nido cı se zaf beno feqir. Zafin aw qeyde ra diyo. Omew dewa ma ra yo cını ra koçıka run waştı, cını dona cı. Cini şına ki elbi biyi pırr run, embari biyi pırr ardi Ellah Teala bereket dayo keye yi. Yowna cını z' dadiya sêkuron biya. Şino key ye yi, tera vono ardi tu est i çin i? Cını vona yo tasa ardon goşey embari d' menda. Şino oniyeno embari, cını ra vono tı esla qapaxi embar ser nikena u cı nionina, çime ra kaş ker heya tı wena bıwer niqıdiyeno. Cını wena wena niqıdiyeno. Yow roc meraq kena onina cı eke aya tasa ardi teyna tede ya. Aya tas iz wena qedinena (V.22).

3.3.3. Efsaneyi Şêxan, Welıyan, Piran u Kesani Binanê ki Wahirê Keremati

70. Eli Xoca

Eli Xoca pirik ma wo. Lac Mıh Hem Kur o. Mehmed Hem Kur dewa Diyerbek Telewo ra wo. Mıh Hem Kur yeno riy werê Ku Sipi yow ca d' non ro. İnkay ma tera voni Warey Mehmedi. keramata yi bi. Çend serr ra pey yeno Kelaxsi. Keramata Eli Xoca bıb. Çew ra nivatên. Wı o Şêx Eli Pali biy birey cı. Şêx Eli Pali şino dewa Çun. Uja d' ben niweş. Zımıstan o. Ay muridon xu ra von serê howli ra veng bıdı birey mı Eli Xoca yı, vaci birey tu niweş o, wa biro. Murid voni ma çı qeyde veyndon cı, ma ha itya d' Eli Xoca Kelaxasi do. Şêx vono şıma veyn yi. Yo murid ser howli ra veyndeno: "Eli Xoca, Eli Xoca bi, birey tu Eli niweşo!". Teref Ellay ra veng yeno gueşan Eli Xoca y'. Eli Xoca qıjon xu ra von ez şına Çolig ı, birey mı niweş o. Epey şino zerrey yo çal ıd ben vın. Çun ıd gorey nim seat pawey yi vındeni onini kı ser howli d' ha lıngon xu şıweno. Yeno zeri uja d' wı u birey xu yemno perseni. Eli Xoca von gelê cemat, ez due onena şıma zi vacên amin! Von, "Decê in Eli, in Eli r' bo". Uja d' Şêx Eli Pali beno weş, wı beno niweş. Dınyay xu bedılreno. Mezel yi hema z' uja d' o. Çun ıd tı vaci Eli Xoca çew nişmasneno. Yi voni Eli Candefa. Şêx Eli Pali, yi ra pey hiris serri emır keno. Ellay emır yi don Şêx Eli Pali y'. Şêx Eli Pali von kom ome ser ma, wa heta ser Eli Xoca nişiro ser ma niro (V.8).

71. Hec Huseyn Şemson

Seyfon ıd (Koçsırtı) dı heb merdımı xu r' velg bırneni. Nım roc ıd yeni bıne yo dari d' nişeni ro u noni xu weni. İnan ra yo feqir o, o bin iz bıney zengin o. Aw merdımı feqir von "Emser tuti mı gesver mıreni. Çend heb tuşki mı biy, mı roti pereyi niveciyay.". Aw bin von, "Soezê tuşkon xu bıd mı, vaj ez wısar ıd aşma edari d' don tu, ez zi pero don tu xu r' pê ğele bıgêr.". Merdımı feqir qebul keno. Des beno şalon xu, yo kınc vecen, tira hiri heb zerdon veceno u don cı. Koweni aşma edari hin dınya bena

siya, mêrik von ez şir tuşkon xu biyari. Şino tuşkon xu wazeno, la mêriko bın inkar ken, von tı iftira mı r' keni. Şahıd çin o, ıspat çin o. Mêriko k' zerdi dayi von bi ma şiri Şemson(Yağızca) ıd şeriat. Şemson ıd Hec Huseyn xu r' Quran teyna wendo. Bıray yi Mala Mehmed icazet diyo. Şini verê Mala Mehmed meseley xu voni. Mela Mehmed mêriko ki heqê xu wazeno ra vono şahid u ıspatê tu est o? Vono nê, ma teyna bi. Mala Mehmed vono sond yi r' koweno. Wexto ki yi sond niwend eşkeno tu ra vajo bioni. Mêriko ki zerd gureti qebul keno, vono ez eşkena sond bıwon. Mı yi ra zerdi nigureti. Mala Mehmed vono “Şu desmaj xu bıgêr u bi desti xu Quroni r' dı.”. Şino desmaj geno. Hec Huseyn zi ho uja d' ronışteyo. Vono “ Tı şini ça, tı sekeni?”. Mêrik vono “Ez desmaj geno u sond woneno.”. Mala Mehmed z' ho uja d' goştari keno. Hec Huseyn vono “ Xapis, tı çita veri sond woneni. Ez tu ra vaji: Mevki ri weri, dara mazêr bi, hiri ari bi, morceley pa bi, nim roc bı, şıma bın dı ronışte bi, şıma non xu werd u dareyi xui sawıtı kerdı tuj. Tu va emser perey mı çin i, tuti mı gesver mireni. Yi dest bı civê şalon xui ra yo kınco sorı ra hiri hebi zerdi veti day tu, tı çita ver sond waneni?” Mala Mehmed vono “Keko, tı ilmo ğeyb ra qısey keni.”. Hec Huseyn vono “ ez ilmo ğeyb ra qısey nikeri, mınafiq xu erzeno adır, sond woneno zur keno Ella belayi yi dono” (V.51).

72. Heci Guevi

Keyi Heci Guevi(Bozkanat/Solhan) serra kı Rus omo tiya Şerevdini dewa Guev ra remabi amebi itya mezraya Qıjı. Keremata keyi Heci Guevi cara menşur a, veri ra omeya. Heci Guev bayi Mala Sadullah o. Pirik mı vatên “Zımıston ıd yo şew yo muez taxılmış mı bıb. Mı sarey xu nani balışka ser, aya muez omeni mı ser, ez xu hesiyeni. Ez şiyın xu ra, aya omeyni.”. Seri siba şino ver Heci Guevi von, “ Heci tu ın çı felaket ardo mı ser a, tu muezi nayi mı ra, ez imşo ra nikowta.”. Duşunmiş bı vat “ Tu vato lajê Heci zerr kowto keynay felankesi, belka qey aya çık omo tu ser.” (V.51).

73. Hus Emmeri

Hus Emmeri dewa ma ra b'. Dua keno, Ellay ra von tı imon ser goni mı bıgir, ez Kuy Şarık ra leyr bıbi, bêri la. Beno niweş, şino Xarpêt. Weta yeno Kuy Şarık, beno xint. Awca ra leyr ben, yen ver la, teslim beno. Des u hiri ruej awca d' mend. Dewji ma bi, Fatrakomiji bi, Sayeriji bi, ma heme omeyi pêser axırı pey la d' wı di (V.46).

74. Mala Abdulkerim

Mala Abdulkerim zaf alim bı, bırayi Mala Sadullah o. Mala Sadullah vatên, “ Aşma gulon bi, ez şiya cayê keke(cayê Mala Abdulkerim). Mı ra va ‘ Ez pê nomeyê

Ellay kasem bıkeri şari Solaxon şiyoy ware. Çıkes eyro niwırışto, Ellay ri secde niberdo. Ciniya Kemali Em serkowte bı, wareyonê Solaxon dı çew eyro nımaj nikerdo.’. Tij bıya germin, ez omiyo ware, kuyon dı aw cemıdiyaya. Mı va çı esto, çı çino. Vat, ‘Willahi eyro çıkes nêwırışto nımaj nêkerdo. Em wırışta, adiri xu kerd wu, aw kerda germin, desmajê xu guret u nımajê xu kerd.’. Mı ina veri çımonê xu di.”.

Keramata Şeyh Sallah(Mala Sadullah) zi zahir bi. Vaten ceketê xu vetıb eşt ıb awı ser u aw ser ra şı bı (V.51).

75. Mala Kose

Mala Kose Vilık ra bı. Namey yi Ehmed bı, tera vatên Mala Kose. Wahar keremat ıb. Çores serr esto şiyoy rehmet. Mala Kose vato, zemon yeno rayer yeno Siwun, ver beron ma ra şino. Elektrik yeno keyon ma. Vato zemon yeno şıma in memleket terk kenı, pêro remeni şini şehiron. Badê peyser yeni dewon xu, şıma xırbon xu nivinen u ina ser yowno kışeni. Vato bıın Kuy Sıpi qul kenı, Suweron ra tiron yena, tiya ra z’ şıma Diyarbekır. Ay wext çew ino nikerdên. Mala Kose u Pali ra Şêx Şemseddin omeyni yoca sek yowno bıvin, yoy vatên tu in ruej, ina saet dı ina kerdo. Aw bıın z’ vatên tu z’ in ruej, ina saet dı in iş kerd. Mala Kose bê tunelê Kuy Sıpi çına vato bıyo (V.10).

76. Mala Musa

Mala Musa Melekun ra wo. Dest u heşt serri Lıc dı dersi şeriat gırowti. Dest u heşt serri ra pey ome Melekun. Comiya Melekuni xırabe bı. Kari yin seğlem o diye pê Arminiyan comi vıraşt. Kışta comi dı z’ medrese vıraşt. Malay Siwuni, malay Qerbegoni u Malay Entegi ki şeriet zonani, se dı newayi pêro yi yetiştirmiş kerdi. Çend ders bıdiyn usanmış nibiyn. Herg dew id comi vıraşti. Ay çağon d’ yow misafir bıomeyn se kıştay dew gışt raykeni, vatên şiyoy key Mala Musayı. Wı misafir gino başka çew misafir nigino. Aw qeyde hewtay serrı fexri imomey kerd. Memleket id herkes Mala Musayı şımasnayn, herkes tira hes kendêni.

Serra 1969 id Şêx Selheddin yeno Ekraq. Mala Musa z’ dewijon xu gên piya şını Ekraq. Mala Musa ber akeno şino zerre, Şêx Selheddin vera warzeno pay, yeno heta fekeri. Şêx yi beno kista xu d’ roşazneno. Şêx Selheddin ageyren dewijon ma ra vono “Şıma çı omey mı het, Mala Musa şıma r’ bes o, şıma betal omeyi mı hetı.”. Ruej bıın piya yeno Melekun. Mala Musa 1989 d’ niweş koweno. Zerrey wadi d’ ma pêro hazır bı. Wexto kı wefat keno ina yow buyê miski emberi omeyi, aya buy zerrey wadi d’ şıya hemın, pêron diy. Veri key Mala Musayı d’ yow mehşlêra engur est ıb. Şew ıb, tari ıb, yi

beni bın mehşlêri d' şuweni. Ver key Mala Musay d' yow çılay bi, şeş aşmi aya soqaq lambasi niveyşayi b'. Seni k1 Mala Musay noni hewa beni riy teberi aya çıla xuver takowt. Ciron yi Tehsim b1, va “ Gele dewijon, ına soqaq lombasi ma şeş aşmi esto niveyşaya, ma cınazayi yi ard teberi, lomba veyşayi.”. Mala Musayi kefen kerd, na hewa, ver beri ra hereketi comi kerd, aya çıla şiy howna u hin niveyşay (V.4).

77. Mala Musa 2

Ruec rueşo b1. Meleko d' guya dol vırazeni. Uja d' baxçey milet bi, say bi hınar bi. Hidayet Aydın ome, dewıcon ra va xu r' anlaşmış bib, ez şıma r' dol vırazena. Ver comiya Melekun id milet yo teşqele vıraşt. Yo qısım şiy bexçey hınaro qeskerdib, ay binon iz neng çınay. Dew id heştay xane bi, dew bi d1 parçey. Dewıco pey kerro ome yowno, qıyametibi. Bowkal Mala Musa ezım wend, va “Ya Rabbi, ma ra veciyey encax tı war veci.”. Cenabi Ellah yow dımo erşawıt zerrey Melekun, çım çımo nidı. O qadar b1 tı nişkayn yo metre ver vin kom ha awja do. Gorey nim saet dewom kerd. Yêrs milet qediya, milet bi sakın uja ra pey mij qıdıya herkes ş1 key xu u qewğe qıdıya(V.44).

78. Mala Puer 2

Mala Puer het Suerset id yow feqir b1, medresa d' hem ders dayni hem ders guretên. Dew id zerr kowt yo keyna. Ailey keyna eşnaweni, qarşı vejini. Mala Puer keyna ra vono “T1 mı d' remena?”. Keyna vona “ Ey, ez remena.”. Şiyi b' veri awkı, wısar b1, roe pırr b1, naver weber yo b1. Keyna vona, “ Omeyi resayi, ma inke çı qeyde şini weber?”. W1 miyoni xu ra şalê xu vejeno erzeno seri awk, nişeni c1 şini weberi u tera xelisiyeni. Yi voni “Biy hin meşo, ma kerd tı mekır!”. Sekeni nikenı nişkenı biyari. Tayi z' voni ard kerdo malay xu, zevejnewo, wahar pê vejıyeyi. Qebiri yi ha Guverder(Gökdere/Palu) do. Voni aw k1 şino seri qebrê yi, emeli yi hol niyi se uja d' beno bêhal nişkeno şiro serı (V.6).

79. Mala Puer Keynaya Sofi Şekeri Remneno

Mala Puer Sersuet(Mezraya dewa Miri) ra yo. Keynay Sofi Şekeri remneno. Sofi Şeker per ra kowen dıma. Ver Çırıra Xırab (Suweren) id Sofi Şeker reseno yin. Mala Puer mundê xu erzeno seri awkı u seri awk ra şini. Sofi Şeker onino k1 keramata yi z' est a, vono “Ageri keynay mı layıqê tu ya. Ez marey şıma bınena hema şiri.” (V.22)

80. Mala Salah 1 (Mala Sadulah)

Yo merdım Mala Sadullah ra vat ıb keramata tu esta. Mala Sadullah vat ıb “Ney, ez şıma ra vaği keramat çı qeyde ra? Tu di varon varano beno dımo, mıj erdon gên beno tari. Wekto k1 mıj ina bıneyk çıliya, uja ra çık merdım ir aseno. Aya mı z’ hendêk a. Yalnız ekı çıta çin. ”. Merdım vat ıb “ Çınay ra?”. Mala Sadullah Vat bı, “ Wext kolıy bıney, ormaniye dı kesim kerdo, mı noni kolıyon verdo, meseleya mı qediyaya.”.

Vatên Mala Sadullah wext Herbê Korfez dı omo Darahêniyi. Çımeyê Hêni (Doğanca) ıd biyo mısafir yo merdımı. Cılı yi gunin ıb. Mêrik vato “İni cılı tu çı hend gunin?”. Mala Sadullah vato “Ez gınaya erd.” Mêrik oniyawo zey yara mara, teba pa çıno, zoer dayo cı. Mala Sadullah vato, “ Ayi ki uja d’ herb ıd şehid biyi, ma defın kerdi, ina gunê yin a.” (V.51).

81. Mala Salah 2

Mala Salah Guev ra wo, torn Seyda Ebdulkerim o. Çı qeyde ra yo mêrdım o? Qıyafeti yi cubbe wo, puet yi derg ıb. Şapiki pay dı nidiyen. Nefsi yi zaf alçaq ıb. Keramat yi bıb, aile boyu bıb. Esli xu Şın ra yi, uja ra şiy Guevı. Wexto k1 omeni dew, qıjon pê yari kerdên. W1 z’ qayıl ıb, pê huyeni. Yo ruej bı mısafiri api mı? Api mı z’ esker ra ome izin. Seyfon ra yo Refik Komili Hes Husi bı. Şıno kêyi piriki mı bin. Von “In pinesek Şêx Salah ıno wo, şıma nomey yi deyn?”. Piriki mı von, “ İna mevaj, karamata yi esta.”. Kêy ma zerbet powti ıb. Refik werd, zerrey qırıka yi d’ mend u farya. Qiri omeyi. Tabi Şêx zona. Şı zerre va “O xortek itya d’ ıb, şı ça?” Yin va “Ho zerre do”. Va “Biyari itya.”. Ci r’ la nuşt, va “ In berz xu mıl. Hole m’ ina olay hına wa.”. Refik low na pa, va “ Şêx im qusiri mı meown.” (V.19).

82. Mala Salah 3

Vatên Mala Salah wefat xu ra çend ruej ver wesiyit kerdo. Von “ Şayet ez merd, şıma mı folon ca d’ defın ken.”. Qıji yi wesiyiti yi ardi ca. Şını uja keneni, gore yo metri yetmiş santim keni xori aw vejıyena. Uja d’ z’ yıllarca aw tey d’ çına, dewiji mağdur bi. Şêx Salah zonawo, pê keramata xu cayê awk namıto dewijon xu r’ (V.19).

83. Mala Salah 4

Şêx Salah yen istasyonê Dowerni, peri çini pê bilet bıgir. Keramata xu monceno cı, şef tren ra ano war. Şef yi nigêno tren. Tren şına Darahêni, şef yen war, Şêx Salah ho uja d’ o. Von “ Tı ça ra omi?”. Şêx von ın gurey tu niyo. Şef şın lew non desa, helale xu gêno. Dowernı ça wo, Darahêni ça wo? Benate d’ vist u ponc, hırıs kilometre yo mesafe esto (V.19).

84. Mala Salah 5

Şêx Salah şino ver aw, paçi xu vejen erzen aw ser, şin weber. Tabi dewiji vineni wı çı qeyde ra şı weber, paçi yi çomır niben. Yeni voni “La Şêxo ma eyro folon ca d’ tı diy, tu şali xu na aw ser u şı weber.”. Şêx von “ Şıma qafa dawo têmona, çeray inson aw ser şin çomır niben? Şıma yanlışı en nibiyo.”. Keramata xu nivon. Eke Ellay keramat da yo quli xu r’, ğeyba. Benti Ellay u yi da, gereka çew pê nêhesiyo (V.19).

85. Melow Kal

Dewê ma Melay Kal kerda awa. Nomey yi Mela Mustefa w’, feqet cı ra voni Malow Kali. Sebeb voni Melow Kali çinow? Ma Xalıdiy, yani Hezret Xalıt ra yi feqet Cizirê Botan ıd mendi. Uja d’ ayet xu wendo. Inow feqi ruej yo dor ken, şin koliyo. Dorê yi yena. Seyde yi erşawen, şin veng yeno. Seyde von “ Tu çıra koli niard?”. Von “ Ez şiya ver kom bırr zıkır kerd, va La ilahe İllallah.”. Seydey yi von “ Tı hema kal, kal.”. Yani tı hema genci. A kalti uja ra guret. Eyra ma voni “Melow Kal”. Ziyaretê yi esta, quba niya howş o. Lewey Melekun do (V.47).

86. Pirik Seyf

Pirik Seyf ruejêk şino mezraya Sueteki(Yumurtalı). Yo cini u dı heb tuti ye biy. Tuti siwuri, veyşoni, çita çin o bıweri. Cini kerrey ard kerdi dêza nayi adır seri, pê tuton xapinena. Vona “Gueşt ho tede wo, şıma rakewi heya powj.”. Sewt yeno Pirik Seyf şino zerre oniyeno sade kerrey tedeyi. Şino yo kerg serıbirneno, keno werdı. ano keno dêza.”. Dime ma esna d’ cini şiya xu ra. Tuti çırreni voni ma biy veyson. Dayiy yin wırzena, mexsus kepçi dona kerron r’ oniyena kı nermi, buya gueşt yena. Dona qıjon xu, dua kena. Vona “ Ya Rabbim! Kom ma holi ma r’ kerda, tı qarşılığay inayi dı daha ziyed bıdı cı.”. Pirik Seyf keremata xu ya zahiri uja ra guret (V.51).

87. Seyda Mala Eziz

Mala Eziz dewa Şemson(Yağızca) ra wo. Aşma gulon a, millet şiya ware. Wextê seferberay bi, ğela bi, millet veyşon ib. Seyda u yi z’ hê warı d’ i. Des poncês serrey dı sêwirı beni veyşoni u şini key Seydey. Şini kuwari ra ardon vejani, yo çeltey ardon keni pırr. Voni ma ber xu r’ ceyk ıd now powj u bıwer. Yeni veri beri, ber çın o, diwar o. Ardon beni uja noni ro, yeni ber akerde wo. O qeyde ra des hew ziyed r’ yeni veri ber nişkeni şiri teber. Şew a, Seyda warı d’ cınıya xu ra vono ez şına keye. Cınıya yi vona “Saet u nim, dı saet nımaj mendo tı şini ça?”. Seyda vono “ Keçê, mınafiqi zerre d’ ecız bi.”. Seyda yeno keyi. Yin r’ malêz vırazeno, run helneno keno de, weni beni mırd.

Vono “Bêri towbı bıkıri, desmaj bıgir ma şın comi d’ nımaj keni.”. Şını comi d’ nımajı xu keni. Seyda vono, “ Bıowni mı ra, qıtlığı ya, dızdey mekeri, herom meweri, xu r’ nat wet id bıxebıti. Wexto kı şıma biy veyşo, şır bıwazi.” (V.51).

88. Seyid Ali

Depremi howtay ju dı keynay apê mı zere ra vazdena tever, berteng ra gınena war ra felç bena. Ma ard naca, naca d’ toxtor Halıd Rıza Ünal bı. Mı va keyna apê mın a, ni qeydi gına war ra, durum xu ni yo. Va “Wılay e gereki hefteyi tedavi bıkeme. Nak ra cêr merdiya, ser xu nivındena.”. Hefteyi bi tamam ez şıya, eke pekê xu bi zaifi zırabi, destê xu bi zaifi amey peyser. Ma gırewta berda dewe, apê mınno rahmeti çı ra ziyaret esto ser ra çarna. Apê mı eyına hetê mı va ke “Xocey ez hewnê xu dı vinena, ser Kur’an mı heşide siya esto.”. Tabi ez zerrı xu de inanmış nibena. Ez yi nişiknena, vona inşalay tı roci muradı xu vineno heşo siyay vazdeno ra. Roci derezadê ma Ali Sevin yeno dukana ma bi, puçan bigirone. Keynek des u şeş serri ya, des u heşt aşm hardi ra. O van keynem hareket mekır, tı bı xu rahatıza. A wext sarey xu kowono cuar, von “Kesi nar darı la niştey kerd nikerd.”. Apê mı vano “Zaf kerdo.”. Vano “ Gunekar jê mı z’ ci r’ laye giredo sebena?”. Wı van “ Dergah Heq ra çı kêm beno, tı z’ gırıde.”. Seyid Ali dan raa şono. Şonde ape mı ame hetê mı, va ke “ Ewro seyid Ali ame hetê mı vato, ez seri game biya, tenek qefiliya merediya. Ez qeyıt biya ke Ali dot ra ame, astorode boz deste ro, vano ke no ikrari Xızır o dow mı.”. Mı z’ va inşallah, murad xu vinena. Teqriben aşmi derbaz bi, mı talebi paydos kerdı, sınıf defteri dekena lajeki kewo zere va ke “ öğretmenim öğretmenim Zennure ayağa kalktı.”. Mı qelem, defter eşto vazda. Ez şıya ke ha pay ra vındertiya. Kam ame qayıt ci kerd berma, kam ame qayıt ci kerd berma. Mı çımanê xu ra di. Mı dest eşt cı, mı durum to rınd. Mı va “Zeynure sebi ma henday to de vazna ra, to antreman kerd, ma to çarna.”. Va ke “ Ez timotım xu r’ her roj zıkır kerdên, bermeni. Zıkır mı debiye, tever bani ma ra kalo sıpi vejiya. Va “ Keynem rawurze pay!”. Ez duşmiş biya Seydali niya vato. Seydali bingol dı b’, seva şefeq d’ mı da ra ez ama Bingol. Ez şıya dukan dı ništa ro. Va “Xoca, xeyr na şodır”. Mı va “Xalo, to aye keyneker laye giredene, to seker. Laye ye gırıdiyey nigırıdiyey?”. Berma va “ Lawo mı hiri laye girede, layo peyi vızêr seat hiri dı gire dow.”. Eynı seat dı uja d’ keyna rawur pay. Mı tera va, ez bermaw, wı zi berma (V.31).

89. Sofi Ekrag

Sofiy Ekragı wahar keramat ib. Wextê Herbê Rusi d' Sofiy Ekragı hetê nımaji meğrebi hêgay xu awk dono u şino hetê keyi xu. Çar hebi espari yeni yi ver. Ğeribi i, xeftonê sıpi u engali pıradayeyi. Namey Sofi voni u sılom don cı. Sofi vono “Şıma komi, ça ra yeni?”. Voni “ Mepers, ma kom i.”. Sofi vono “Şıma nomey mı da, mı meraq kerd. Şıma gereka vaji.”. Voni “ Tı zaf meraq keni se heftena eyın ruej, eyın saet itya d' vind, ma tu ra voni ma kom i.”. Yow hefte ra pey Sofi eyın ruej, eyın saet d' yeno eyın ca d' vındeno. Yi z' yeni sılom doni Sofiy. Yin ra yow vono, “ In Hazret Eli yo, ın Ebubekir Sıddık o, ın z' Hezret Hemza yo. Nomey mı z' tı zoni. Ma şıyi Kerreyi Gawoni(Çobantaşı) ê pey Çoligı, Ma awca Ruson ra gırowt, Rusi awca ra fetılınayi berdi heta Meydonê Şerefi u agerayi.” Aw ki nameyê xu nivayo, Pêxamberi ma bı. Sofi awca d' bur gınenno erd (V.75).

90. Sofi Şeker 1

Voni ser Yeniy Quço d' pêro weliy yeni pêhet. Yeniy Quço benate ma u Ekrag do. Awca d' herg yoy keramata xu ayrı ayrı zahir keya. Piriki ma (Sofi Şeker) d' yo sepet tede biya, pê ina keramata xu zahir keno. Von Bismillahi Rahmani Rahim cad daya yeni r' awk dekerd kerd pır u von haydi ma şir seri Şarık. Pêro koweni pêdımı. Yow weli vono sel bıd mı, biney ca ez bena. Sofi Şeker vono tı nişkeni beri. Weli vono ez eşkena ber. Wexto kı sepet don cı, biney ca şino awk sepet ra dona ra. Sofi Şeker yi ra gêno u pê sepet awk beno Comiya Şarık. Voni Şarık Şiwon temelê ina comi eşto u geybiya wo. Sofi Şeker u ın weliyi z' şıyi vıraşta. İnkey z' dês teyna mendo, sey yow hewş o u dıwês heb tırbi ha zere d' i. Voni awca d' dıwês heb sahabeyi şehid bi, ını tırbê sehabon i (V.22).

91. Sofi Şeker 2

Esas nomey Sofi Şekeri Muhammed Şakir o. 4. Murat 1638 ıd wexto kı Bağdat gırowt, hukmeti Bağdati desti Şêxon dı b'. 4. Murat şêxi kişti, hiri heb qıji yin remayi omeyi pey Lice yi dı yow dew esta tera voni Zerçal. Uja ra z' remew u omewo Xeylo. Nomey xu degış kerdo, biyo Sofi Şeker

Nızdiy dewê Siwun Xeyluno Kebir ıd cayê ki efsaneya Şarık Şiwon viyart, yow comiy ser akerdê esta. Derheq vıraştışê ina comi d' ina efsane vajiyena:

Alimon dewri ra Şêx Mir, Şêx Pir, Şêx Eledin, Şêx İsmail u Sofi Şeker yow zemon dı b'. İn ver Şêx Eli Efendi yi. Wextak şin ser Şarık herg yow, yow keremata xu ramocneno. Qayili ikromo kı Ellay dayo yin bınawni. Keremat u ikrami İlahi est. Ferqê aray yin ino: Wextako mecburiyet çın ik vatış yin yesax o. İkrami İlahi tı gereka vaj, beno sebeb ziyednayışi rındey. Tı pê ikrami İlahi şıkır kenı. Sofi Şeker owk ken selı, kom sel gêno owk tera şına, pê nieliyena. Wı gêno owk tera nişına. Şin ser Şarık, yi pil xu tayin kenı. İnkey hema Xeylun d'ina sond oneni: "Ma ay mêrik ser d' sond kenı kı yi pê sel awk berda ser Şarık." (V.12).

92. Sofi Şeker u Keyney Xu

Hiri heb keynay Sofi Şekeri beni. Keynay Sofi Şekeri şini ware pes çırkeni. Ekragıji yeni verniyê yin xu tamarneni, voni ma bıremni. Keynaya pil wahar hel a. Vona "Wayi metersi! Aşmek raşteka raarona, emşo şewa miyaron xason a." Pit vona kı sewt şir yin. Mêriki hin xu eşkera niken. Varo varano, laser wardeno nişkeni biri naver. Sofi Şeker zi naver dı şino ser yow tumik, mundê xu erzeno seri awkı, keynay yi ser mund ra yeni naver (V.22).

93. Şarık Şiwon 1

Şarık Şiwon Diyarbek id yo ağay het id şone bo. Şarık wahar hal bı. Diyarbek ra pesi xu geno fireno şino ser Kuy Şarık id çerineno, yereyi heyne pesi xu geno koweni hewa yeno Diyarbek. Ruejêk yow lemê kırkori serey yow kelinci ra şına. Ağa oniyeno, vono ino kırkori Kuy Sipi yo, ini cayon ni yo. Vono tı ha ini dewari beni ça d' çerineni. Şarık Şiwon nivon. Ağa wenişeno estorê xu Şarık Şiwon taqib keno. Onino kı Şarık Şiwon kowt hewa, dewar z' pey ra kowt dıma. Heta Kuy Şarık taqib keno. Şarık Şiwon iz uja d' ha comi vırazeno. Wextok ağa şino reseno, Şarık Şiwon uja d' ğeybiyeno (V.22).

94. Şarık Şiwon 2

Şarık camêrd o, Şiwon iz waya yi ya. Şarık seba nımaji comi vırazeno, Şiwon iz howz vırazena kı heywani tede awk bıweri. Şarık Diyarbek id ver yow ağa dı xebityeno. Ağa ciniy xu ra von dawari ma çır ık. Ciniya ağay helakı dawari çır kena, onina bin çimon yow keli yow buyê weş tera yena. Vona ina buyê Kuy Sipi ya. Ağa ra vona şoney ma taqib bıkir. Ağa von ciniyêk Kuy Sipi ha ça do ma hê ça di. Ağa sersıbay dewar taqib keno, dewar beno vin. Ağa von ina cini raşt vona, şino Kuy Sipi. Dawar vineno,

onino kî xizmîkar yi Laya Xeç ra pê sel awk on. Şarîk due oneno awk keno selî ono. Dorîma dîyîn şîno due keno la awk nîdebiyena sel. Von sele, tî qey awk nîgena? Şarîk onino cor îd ağay vineno, tay mendo ağa bîreso yi. Uja d' beno vin, dewar yi z' beno peskovi. Peskovi uja ra yeno. Ağa vono ez Şiwon bîtepişt, ziyaret bîkir. Reseno uja Şiwon iz bena vin. Ca kî awk veciyena hena uja d' şîna erd u awk bena vin. İnkey çew nizon awk ça d' a (V.8).

95. Şarîk Şiwon 3

Şarîk u Şiwon way u bîreyi, wîrd piya z' yetim î. Esîl nomey Şiwon Mustafa wo, esîl nomey Şarîk iz Şerîban a. Wîrd piya Tîrkon îd hê ver yow ağey d' şoneti keni. Tîrkon Diyarbekir îd yow mîntîqaya. Heywoni xu benî kue çerinenî oni. Badê yow mudi diqeti ağe u xunîma yi oncenî. Heywon suwk ku ra yen hem hol çerinayo hem iz buya weş tera yena. O qeyde yow buya vaş weşi yena o mîntîqa d' in qeyde yow vaş çin o. Ciney ağey z' esîl xu Siwun ra ya, vona îna buyê vaş kuyon ma ya, buyê Kue Sîpi ya. Ağey d' beno meraq, in heywon şîna ça, seni çerinenî. Ağa rucêk xu nîmneno, yow postey mişna oncenî şîna min mali. Heywon suwk gew ra veciyen wî z' min meşnon şîna u yen kîştê dew hîkmet Îlahî ra in dîwarî ben sey hîngo, mueso firenî. Ağe z' miyon yin îd firenî yen serî Kuy Sîpi, kîştê Kuy Şarîk îd yen erd. Şarîk heywono çerinana ağa z' ho seyr ken. Uca ra yow derey Xeç esto, oniyen Şiwon pê sel awk ben ser Kue Sîpi kerre ra xerc vîrazen, ho yow comî vîrazen. Ağa seni xu ken eşkera, Şarîk Alley r' dua ken, von kerematê mî biya zahîr, tî gun mî bîgir. Welîyon d' kerametê yin ek vec teber se ci r' eyb o. Uca d' wîrd piya mîrenî. Ağa uca d' yin defîn ken u sero z' mezal vîrazen. Mezeli yin ho ser Kuy Şarîk do, Kuy Şark iz ser, Kuy Sîpi d' yow tum berzo. O wext ra nat biyo ziyaret. Yow yow wext dewîç şîna ziyaretê keni, heta vonî ewliya wo, kom şîyero ziyaret bîko gerekî pê edeb ra, hurmet ra şîyero ziyaret bîko. Von yow cini uca d' gîjîk xu eşt teber, govend kerd, von uca d' gîna erd. Şar iz in qeyde çend hedîsey di. Mînteqey Kuy Sîpi d' Siwun d' îna yen zanayîş. In wîrd ewliya yi, mubarek Ella yi. İna z' texmin beno, texmin mî gore nomey Siwun z' Şiwun ra omo (V.1).

96. Şarîk u Solderz

Palî d' bîray Şarîk, Solderz beno. Bîra tam pişmiş o, biyo xas. Şarîk wexto kî şîno ziyaretê yi, şît keno zerrey sela xu beno. Şîno kî Solderz ha solon derzeno. Sela Şîti alîqneno. A hel yow cini yena zerre. Şarîk onino tera. Solderz onino kî sel ra şît ha damlamîş beno. Solderz von, “ Bîra, şuw hin me yi. İtya cay tu niyo. Tî nişkenî itya d'

xu miqate kerî. Nişkeni xu mahfize kerî.” Şarîk weta yeno cayê xu Kuy Şarîk, uja d’ ğeybiyeno (V.33).

97. Şêx Ebdullah Efendi 1

Dewê ma Melekun 1d ziyaret esta. Ziyaretê Şêx Ebdulla Efendi ya. 1876 1d wefat kerdo. Teriqê Neksibend 1d dı heb gavs bib. Yo Şêx Ebdulla-i Dehlevi’b, yo Şêx Ebdullah i Melekani bi. Menayi gavs çina wa? Ayık eşnawıt, ayık diyo, ayık vinaw, ayık qenaat xu kerdo herkes yi qebl kerdo. Menay gavsı ina wa. Şêx Ebdullah Melekani icazet xu Şêx Eli Palı ra guret. Hedisek Şêx Ebdulla Efendi ser mewo:

Karlıova ra dewık esta nomey yê Cergo. Ruejek yo Urfayij hin ça d’ raşt yobin bi, pes ben welayet yi seken, qısey şêxıtı kenî. Von “Yo şêx ma hına b’, hına b’, hına b’...”. O merdım ruejêk deştê Urfa d’ şıno, desmaj yi ben teng, taharet xu şuwen. Astor desta vejina şına. Biçar monen, çık vir nikowen. Von “Ya Şêx i Cergo!”. Şêx Cergo Ebdullah Efendi yo. Xeylêk şın oniyen astor vınderto. Yo merdımeko sar sıpi astor pışt de, resen cı astor non dest, ben vin. Von “Ez heton ın mêrik ca nikeri ez gerek meşir kiyo.”. Şın Taviyon, şın Bitlis, geyren geyren geyren çıqa şêx est vinen, yen warey ma. Nomey warey ma Qendil a. Yen Şêx Ebdullah Efendi, muridon xu ra, melon ra cemat yi bı. Uja d’ ronışto. Seni çım gınen cı bağıri pa vejina, xu erzeno cı pişen xu, wı şımasneno. Inka ın dewri d’ qısey bıker voni ına çırey bena. Ina ispatlıya, şahatlı ya. Hedise Şêx Ebdullah Efendi ser me wo (V.47).

98. Şêx Ebdullah Efendi 2

Wısar şın Varto, hewal yi z bi. Vor beleki ya, tu di hema temom siya nibiya. Warey ma Qendil ra ku ra şıyo. Yo heş omo dormalı geyrawo. Şêx hewal xu ra va “ Tı zon ın von se? Kudıki yi nimoni, xu r’ omo due.”. Heş biney dormalı geyren şıno. Şêx serri cuwapey reyni wısar şın Varto. O wext geyren irşat, murid vıraştên, xelifi vıraştên. Qendil ra şın oniyen tera heş yi ome dı heb kudik ha het dı. Reyna dormalı geyren, geyren don ra şıno. Ina z’ yo hedisey Şêx Ebdullah Efendi ya (V.47).

99. Şêx Ebdullah Efendi 3

Şêx Eli Efendi Pali u Şêx Ebdullah Efendiy ma şın Sibiki. Sipiki dewê Mela Resuli ya. Mela Resul alimeko gırd 1b, uja d’ melati kerdên. Mela Ebdullah genc 1b, wendiş Şêx Ebdullah Efendi tay bo. Yen qelb Mela Resuli. Kıtab mocneno Şêx Ebdullah Efendi. Yo ayetık mocneno de, von de ın mena bı. Yonik yi pey rencide

biker. Şêx Ebdullah Efendi vono “ Şir tever, ez mutala kena.”. Baace Şêx Eli Efendi qulê mefti ra oniyen ber ra, wahir kitap ho cı ra von menay yi ina wa. Wahir kitab wefat biyo. Şêx Eli Pali ey merdımı çımon xu ra vineno. Wext yen zerre von “Mela Resul menay yi ina wa.”. Von “ Resul menay yi ina wa.”. Qaşuk çina von, Şêx Eli Efendi dest now fek yi ser. Voni Mela Resul vato “ Willahi elif iz mı vir nimend, cad her çi şı mı vira.”.In hedise ra pey wextêk Sipiki ra geyrey a omeş dewê ma, Şêx Eli Pali von “ Kalık, mı ti z’ qeşul kerdı, Şêx Ebdullah z’ qeşul kerd.”. Şêx Eli Pali uşad yi b’, ama yi wı qeşul kerd. Melow Kal iz Cizirê Botan ra omo dewê ma awa kerda. Howşê yi leweş dewê ma do (V.47).

100. Şêx Ebdullah Efendi 4

Şêx Ebdullah ruejêk astorê xu nal neno. Merdımek ceyk ra yen, dewek ra yen dewa bin heş vejyeno. Von “Ya Şêx Ebdullayı Melekan!”. Voni o wext yo şirpik heş ra yena, heş remeno. Yo çık gınen heş ir, ti nivon astor nalneno, eyni nal o. Inow eyni astor pişte geyren nalı, voni nalı şı ça, nalı tiya b’, nalı çino. O nalı teşebus heş kerd, heş o mêrik ser def kerd şı (V.47).

101. Şêx Ebdulah u Şêx Emin

Wext Uris ıd keşifo verin ome, dı heb dewij ma, deşzey ma bi. Yo nomeş yi Şêx Ebdulah wo, yo Şêx Emin o. Bırey yobini. In hurdi beni aspar von ma keşif bik, Uris omo nu niomo. Rus iz tı nivon omo. In hurd seni şini, Uris iz are Xelifan u Omit ıd(Göynük) ho lewe d’ pusu do. Seni şin non pa, non hurdin a hurdi j’ kown. Şêx Ebdulah cad herun d’ şehid bi. Dewlet uja d’ meşber yi vıraşt. Bırey yi Şêx Emin howt goley werdi, birindar bı. Uris omo wı guret berd heyam Dornegoel. Dornegoel ha Qortışi da. Uja d’ Qerman Ağa voni, Qerman Ağey Şêx Emin Efendi şınasno. Yi miyon Uris ıd mendı, nibi ay, duş nikerd, muşacir nibi. Qerman Ağey o memleket ıd pereş top kerdı qomandan Uris ra wı erna. Ino hew yo keyneke yi hema şenik ib. Ard keyney xu z’ da marakerdiş. Şêx Emin uja d’ bı rınd. Uja ra ome sınır Karlıova u Erzurum ıd Çat ra cêş yo dew ıd bı mala, uja d’ mend u uja d’ wefat kerd. Meşber yi ho uja d’ zerrey comi do (V.66).

102. Şêx Ehmed Cebaxçuri 1

Şêx Ehmed Cebaxçuri dewê ma ro. Mezeli yi ho Xarpêt ıd ver Eğri Minareli Cami do. Şêx Ehmed Cebaxçuri talebey Şêx Eli Pali bı. Yi het tahsil xu di, homa ome dew.

Şêx Ehmed Cebaxçuri wextok Pali d' wendên umbazon xu gore binena zayıf ib. Sıraylen millet şin ser bon luex kerdên. Varon vareno, sıray Ehmedi ya. Xocay yi von şuw ser bon luex ik. Ehmed şino paştê xu don lacın, ho vınderte wo. Luex xu xu şına yena, Luex pita şına yena. Voni hey şuri Ehmed qey hind pita luex ken. Talebew bin şin ik ek Ehmed ho ronıştewo, luex xu xu ha şına yena. Vazdeno yeno von “Şêx ım Ehmed ronıştewo, luex xu xu şına yena.”. Bıney vındeni Ehmed nışeno ro, şêx dest don paştê yi r', von “Ehmed tahsil tu biyo temom. Tı hin şu memleket ıd xızmet bıkir, itya d' gorev tu qedyawo.”. Uja d' Şêx ders don ayon, meqsed ay bin iz bızon çına ra Ehmedi tepiya şaweno. Ehmed yen dew, yo mudet dew ıd vındeno, ayı ya pey şino Xarpêt, uja d' xızmet keno (V.70).

103. Şêx Ehmed Cebaxçuri

Şêx Ehmed Cebaxçuri şino Xarpêt ıd ca don xu. Uja d' şino medrese onino comi u baxçe ra. Herkes wı normal yo sofi zon. Yo ruej Sadrazam İstanbul ra yeno Xarpêt. Sadrazam ha uja d' ronıştew la çım yi ho berdo, ho yoyi paweno. O hayd Sofi Ehmed yeno, seni ber ra kowen zerre Sadrazam yi ver ra wırzeno pay. Ehmedi on xu het ıd nişnen ro, muhabbet keni. Waliy Xarpêt hayret keno, von ın ça ra Ehmed şanınen u qıymet don cı. Sadrazam Ehmed ra von “Ma mısafir tu yi.”. Wali von “Paşa m', cay Ehmed tengo.”. Sadrazam von “Wa bo, ma şın mısafir yi beni”. Ehmed yo kilo berğul veyahut rız gen, şino pilaw poceno. Ay ık Sadrazam ıd omey piyer şın uja d' pilawê xu gen weni. Pilaw bena bereketli, niqediyena. Uja d' homa Xarpêtij zon ık Şêx Ehmed wahar keramat o, alim o. Uja d' homa ferqinde beni, değer don cı, keni ustad xu. Sadrazam ra nibin se çow nizonani, yi keramata xu çow ra nivatên. Uja d' keramata yi bena zahir.

Mezeli yi ho Xarpêt do, ver Egri Minareli Cami do. Mezeli yi verco zerrey aya comid ib. Wextok cumhuriyet kurulmiş bı, aya comi verco kerdıb mepısxune. Badcu z' kerd ıb qışlay askeriya. Eskeri hown diyn, niftayn uja d' bıkur. Yüzbaşı ra voni “O qısımok o mezeli ho tedı ma çow nıoften şir uja yeno hown ma. Yüzbaşı uja ra o mezeli hewılmeno teber u ser ra z' “Seyid Ehmed Cebaxçuri” nuseno (V.70).

104. Şêx Ehmed Çun 1

Mıntıqaya ma d' zalım yo merdım bırey xu kışeno. Çım verden ciniy bırey xu, yi kışen u ken yo keyi sera. Ay zemon mahkeme Muş dı b' a. Yo dı rey peyati şın Muşı.

Mahkema ın reyde hucrey Efendi kena. A zemon mahkemey şeriet bi. Şawen Efendi. Efendi ay ra von “ Miho zalım Ellay ra biters, tı ın mêrıkon ra von se?” Şeriat ıd hukım ina wo: Tı yo çi çımon xu ra nivin, hukım nibeno. Demek his kerd, zona. Von mahkema caverd. Mêrık qevul niken, cemat ra wirzen we, şino. Efendi von “ Ella Teala tu bıkiş, karmon dekur cesed tu.”. Vatên zımıston ıb, pey dew ıd yo orman bı. Yen uja d’ xenikyên, geyren nivinen. Wısar diya, yo dewij şın uja buy yena, onino cesed yi qarm kowt de (V.16).

105. Şêx Ehmed Çun 2

Mala Ebdıl Celil Fexran yo alimo pil ıb. Xelifey Şêx Ehmed Efendi bı. Mala Ebdıl Celil von: “Ma Fexron ra omên ziyaretê Şêx Ehmed Efendi. Ma omey mabeyn Fexron u Çun ıd yo duzlık, ma di Efendi pa cemaat xu ra ho yen şino Qerbeşo. Mı z’ xu qelb ıd va Şêx Ehmed Efendi ehıdek şar cı r’ von, ma çi teway tera nidi. Ez ina oniya kı sarey astor berzo, sarey yi berz. Ez çıqas oniya sarey yi nivinawa. Mı sarey yi berz di, mı xu qelb ıd va beso, ın sare berzo, raşta berzo.” Cuwapey Efendi Qerbaşo ra yeno Xelifey don cı (V.16).

106. Şêx Ehmed Çun 3

Bayi mın u yin va Şêx Ehmed Efendi weş war ıb. Yo şew vanda ma, ma piyer ard pêser. Va “ Lawi mı, ma omey itya Ella mudêk ma istihdam kerd, inke z’ belki gon ma gêno. Wesiyet mı şıma r’ ıno: Terki tesawuf mekeri, terki ilime medresa mekeri u yo z’ xunım şıma teber ıd nixebiti, wa zere d’ ıb. Eger mı wefat kerd birey mı Şêx Selim yen mı şuweno.”. Şêx Selim Xırabay Edaqlı ra wo, alimo pil ıb. Çun ra Xıraba şeşt kilometre esto. Ruejê dıyın ya z’ hirin wefat kerd. Babi mı vatên “Mı xu qelb ıd va Şêx Selim ho uja d’, babi ma ha ıtıya d’. Kom şın ono, ma pawey yi nıvındeni. Efendi wefat kerd, ma di Şêx Selim iz ome. Ma hayret mendi.”.

107. Şêx Ehmed Çun 4

Howt heb laji Şêx Ehmed Efendi bı. Miyon lajon xu ra hirin Şêx Eyub ıb. Yi tasawuf ıd Xelfeti day Şêx Heybet. Şêx Eyub vatên: “ Yo ruej erefey rueşon ıd alimi, şêxi omey. Her par ra omey uja. Bayi mı a ruej yo cubbeko kesk da b’ xu ra. Yo filiya kesk ser yi, buçe derg ıb. Yo cıtê tisbehey karibar iz kerd ıb xu dest ıb. Ma çay qehwe ikram kerdên. Ez oniya babi xu kerd ıb rınd, sarığa değışik nawo xu ser. A ruej xu değış kerd ıb. Mı xu qelb ıd va ın babi mı guya k’ şêx o, wahir keramet o. Eyr inso omow yi

xu ina değış kerd. Mi ina va, ez ha pey berda, inson zaf i. Mı ra va “Eyub, ek tı şır tever tı vin”. Ez şıya tever, ek yo dewıj ma ho yen, yo çuex daya xu ra, pueri xu z’ eş ser kıfton xu, xu şinen tıra, pey fors ken yeno. Mı fom kerd bayi mı, mı ra von se. Mı ra von Eyub nefis pieç o, nefis cubb ed niyo. In mêrik ho pey çuexa fexır ken. Mı uja d’ dest kerd erd, kerd riy xu. Mı va ya Rabbi, şıkır zerrey ma d’ inson gırd est, ehli keramat esti. Mı çımon xu ra di. Mı xu qelb ıd va, bayi mı va şı tever tı vinen. Yo mêrik ıd kibir bı pey çuex ız ken, zıtıb ız keno. Mı a ruej zona kı bayi mı ehli hal o (V.16).

108. Şêx Eli Paymegi

Mezeli yo ho Paymeg ıd o. Paymeg yo dow a, bıatey Kıro u Miri ıd ver ruy da. Yo zato pil o. Voni ağay yi şıno hec. Xonum ha kofto virezena. Von “Xonum, ın koftay ver ağay mı d’ bi, ina germın yi z’ bıwen.”. Ya vona belka zerrey Elık şıya pê u şarmıyan mı ra vajo. Yo tas kena de. Elık tas gen weyra ğeybiyeno. Kofto don ağay u tas on teslim xonum keno. Xonum vona “Elık tu wey?”. Elık huyeno. Qarşı Paymek’ı viyer esta. Wext heci yeni, inson şın vera ağay viyer ra erzen naver. Ağa von” Şıma çı qey mı omeş, mı caverdi şı r’ qey Elık. Elık ho pawo ağa wo. Oniyen inson veradiyo ho yen het yi ya. Von “Ya Rabbi, tı hin temom ik.”. Elık uja d’ mıreno (V.49).

109. Şêx Erif 1

Şêx Erif laji Şêx Ehmed Efendi yo, Çun ra wo. Feqır bı, xu r’ geşrayn zıka dayn ari. Çew incitmiş nikerdeni. Merdımo sofi bı, derwiş bı. Şın koma dewı, wı terslemiş kerdên. Kom kı wı terslemiş kerdên cın kowten, heway kowten cı. Yo nêweşi omeyni ser.

Hec Ramiz xali yi yo. Vono, “Yo ruej ez ha dıkun dı ronışte wo, mı di Şêx Erif uja ra şı, paltıyı yi dırateyo ho şıno het comiya. Aqıl mı ra viyert, mı va “Mı ın paltıyı newe guret, ez ın bıdı cı, wa xu r’ xu ra do.”. Comi bi vıla, cuwa pey ome va ‘Ramiz aw paltıyı mı ha ça do, bıya ez xu ra di.’. Mı paltı da cı, ez hin uja ra pey tersawa tera çık vaji.” (V.20).

110. Şêx Erif 2

Dewa ma d’ yo cini bıb. Şêx Erif tera von yo dik bıd mı ez xu r’ beri kiye. Ya vona ez diki xu nidona. Wı von tı zona. Gorey dı saet ra pey mı xu di, ma piya cehde ra şıyn. Ma oniyayı yo qertal ho yeno u yo dik ho fek do. Şêx va, “De bıowni, mı dik waşt nida, qertali mı dik guret beno, wa bıwero.”. Ez şahid bıya (V.20).

111. Şêx Erif 3

Şêx Erif dewa ma d' xu r' ğele dono ari. Yo merdım ra her wazeno, vono ez siba ğele bar kir beri. Dewıj vono “Efendi wıllay her neomo, ez nizono ça do, her tiya d' niyo.”. Ser sıbayı werzeni we, her veradiyayo şıyo bın dewı u uja d' cınawır wı kışti. Vatên wahirê heri ra perseni “ Heri tu şı ça?”. Vato “ Vergon Şêx Erif berdo.” (V.20).

112. Şêx Evdılsıloom

Şêx Evdılsıloom Herragor(Beyaztoprak) ra wo. Şêxi Çun o, semedi irşad omewo uja. Dewa ma ra Mıh Hem Şari vaten:

Şêx xu r' omeyn zika ari dayni. Mı tera zaf gıcıx guretên, tım zerrey xu d' tera nefret kerdên. Omeyni, ma cı r' bari yi barkerdên u teslim kerdên. Yo hew mı va ez z' pa şiyri. Ma şiyi, bari xu nayi ro, mı va ez zereyi keyi ra bıgeyri. Ez geyrawa kı cini feqiri, verdayiy u bıwari dabi ari, kerd ıb yo wedı. Gıjiki pêron iz da b' jilet ir, ına sıfır ıb. Ez cironon ra persawa, mı va “Qey ini inayi?”. Va “In xu r' çık dono ariye, dono ın feqiron.”. Mı va “La qey gıjiki yin dawo jilet r', tew pa niverdawo?”. Va “ Aspıji esti, awk çın a, nişkeni temizlemiş bıkeri.”. Aya hew pey, mı bari yi z' bar kerdên, cı r' zıka z' dayn ari u berdên. Aya hew ra pey ez çıray qarşı pê nibiya (V.6).

113. Seydow Mela Feyzullah Efendi u Şêx Ebdullah Efendi

Heciyon ra Seydow Mela Ewliya u Seydow Mela Feyzullah gırd ıb. Wird ız xelifey Şêx Ebdullah Efendiy pil ıb. Seydow Mela Feyzullah ziyaretê Heciyon do. Seydow Mela Ewliya z' omo cê ma. Vat ez şına cê şêx xu.

Seydow Mela Feyzullah hem zaf alim ıb, hem şêx ıb. Şıyo Erzurum. Cume wo, mela ho xutbe onen u mena ken. Oniyen mela doğri wonen, yanlış mena ken. Hiez ken xu, qarş id wırz we. Şêx Ebdullah Efendi ğeyb ra von roş. Mela reynı wonen, reynı yanlış mena ken, reynı yen hiez şıno çık vajo. Şêx Ebdullah Efendi ğeyb ra von “ Roş Feyzo, roş! Şohret afet o.”. Nişen ro. Wext Erzurum ra geyra ame Melekun, hema Şêx Ebdullah Efendi ra dur ben, uja d' bı aşkera. Şêx Ebdulla Efendi von “ Çı ra mêrik yanlış mena kerdên tu ver nikerd?”. Von “La tu verda?” (V.47).

114. Şêx Hemza

Çun ra Şêx Hemzi bı. Piriki mı vatên, “Şêx ome va ma şiyeri Lewi Silton Quweysi. Ma şı ona yo qeymewo ğıdar o. Ma erziyayi qeyme va ‘Sofi vınderi!’ . Berma,

berma u wend, zaf wend. Mı va Efendi sebiyo, tı qey bermen, tı qey vıner? Va ‘Aw qubeyi bewki piriki mı ki, mı wı veri Mekki ra çarna ard. Yêrs bı, itya ra şı Silton Quweysi. Mı pê wendişi ra, pê laykotış ra ard. Hadi ma şı lewı.’. Ma şiyi yo qefleyi ciniyon, gencon uja d’ i. Şêx Hemzi mı ra va o semed ra rema şı (V.24).

115. Şêx Said Efendi

Şêx Eli Pali wahirê keramat ıb, keramata yi zahir ıb. O wext şari Pali zaf xırab ıb. Şêx Eli Pali omo awca d’ no ro u pê waızı, nasihati Palıyoji ardi cehde. Laji Şêx Eli Pali Şêx Mahmud, babiy Şêx Said o. Şêx said hema pizey dayê xu d’ bo babiy yi wefat kerdo. Şêx Eli Pali ruejêk ciniy xu ra vono, “Wexto kı veyva ma welıdıya aw sabi ki yo tera ame dınya, tı niverdena guej bıgero, tı ona cey mı.”. Zımıston o, ruejêk ciniy yi yena, vona veyva ma niweşa. Dı hiri saet ra pey veyvê yi yo laji ona. Şêx Eli von “Bışuy temiz kerı, yalnız şıma çıje cı nidoni, oni cey mı.”. Wexto kı ciniy yi tut ardo wadeyi yi, aw tut cad weriştı pay. O tut, o gerguş Şêx Said o. Şêx Eli Pali cad zoni xu gırot eştı yi fek. Ciniy yi vona, “ Sebo tu, yo parçeyo gueştı, tı hendek piro şı?”. Şêx von, “ Wıllay keçê tı nizona ın kom o. Ella zono, ez zono. Nomey yi Said o. Saidê wırd dınya yo, sadıqê wırd dınya yo. Ez hayret moneno mı ra mahmud bıbo, mahmud ra ın durrê Ellah bıbo.”. Demek ki zonawo degeri yi çıto. Wexto ki Şêx Said beno pil, zevejiyeno halqê Pali düzelmiş beno. Voni Erzurum ıd mıleta Xınısı cahde ra vejıyayo. Awca ra barkeni şını Xınıs (V.51).

116. Şêx Selhedin

Şêx Selhedin yo alimo pil ıb. Wahar keramat ıb, dewo mewo ra geyren wez deyn. Komêk İslamyet nizonên bunder kên. İtya Aldu ra yo mêrik bı Heci Mala Ehmed ma tera vayn. Wı z’ murid Şêx Selhedin ıb u temiz yo mêrik ıb. Heci Mala Ehmed şın Erzurum, Şêx Selhedin iz ha Erzurum do. Şêx Selhadin ra von ille keramata xu bıawn mı z’. Şêx von ın iş tu niyo, qerış ın iş mew! Ken niken de nıgeyreno. Şêx von de bi, katey yi gêno ken bıngıley xu ra u von de hê bıown. De hin çına nawnen cı ma nizon. Heci Mala Ehmed ma r’ von. Von “ Mı k’ di ez honik ha Bingol da. Ez hin ling omeya, araba d’ omeya, ez çıs omeya. Mı çım xu akerd ez ha Bingol da.”.

Yowna rayz Şêx Selhedin yen Sirbey, comi ha pır a, wez don. Yo mêrik dime fıkrı yi bozux o. Şêx Selhedin monon pa von, “ Telık sıpi ez ha tu r’ vona, ay fıkrı xu değışik.”. Yani zonayn mêrik ha çı fıkrı do, o kadar Homa Teala yo keramat nasib yi keyb (V.71).

117. Şêx Selhedin 2

1970 id ma mezun bi, emnun ib, ma şî dewa xalon mı Xıraba. Şêx Selhedin Efendi cor id omeyn şîyn desmaj. Xalzay mı erziya eyn luw non dest yi ya, Şêx desti xu nida. Ez hema qıjbiya, ez erziya desti yi mı luw nay desti yi ra. Ser bonon ra millet zaf ib. Hem Siwun ra hem Qerbegun ra belka şeş sey, hot sey ten inson bı. Ser ay bonon ina kerd ib pırr. Ma r' weaz day, nesihat kerd. Nımaj meğreb diya, ma r' nimaj cemeat kerd. Ma ra cor id boni ayri bi. Uja d' ciniyo di ser Kuy Sıpi ra, awca d' Şarık Şiwon est, vatên awca ra çıla omey ser cemeati ina şoq şemal diya u heyne pey ser şî. Mı nidi, feqet cemeat ra z' merdimo di, ciniyo weş di. Şêx helak miyon inson dı b' zi sarey yi ina veteb, derg ib, mêrik babaagit ib (V.17).

118. Şêx Şerif

Vatên Ataturk pa yo alay xu wa omeb bin Musyon id yo wariye est, uja d' naw ro. Xeber don millet, von “Ma yo alay milis qıwet vırazi. Çunki asker teyna niben yo ordu ho yen. Ma gereka qarşı d' mudafa bik.”. Çow bawerey xu pê nion. Ataturk oniyen baş niken persen von “In mıntıqa d' bawerey yin kom ir esta.”. Voni “ İn inson inokerdeyi. Yi şêxon xu ra, seydon xu ra ino keni. In mıntıqa d' Şêx Şerif esto, bawerey yi ken.”. Raybero şaweno Şêx ono. Paltuy xu don yi ra. Alay xu ra von “Wexton ık ez tiya d' ni b' manewi komutan albay şıma Şerif Bey o. Ma gereka milis qıwet bıron.”. Şêx Şerif von “Milis qıweti ma esti, la sileh ma çin.”. Yo qısım sileh don milis qıwet vırazeni. Lewon Kuy Çaler ser kuçaleko vırazen. Yi z' yo birlik vırazen. Ataturk pa ponc teno ra şın qarşiy Hemomo keşif keno. Uja d' keşif birliğı Ruson hem iz Arminiyon esti, taqib keni yin uja d' tepişneni. Voni “Şıma çi kesi?”. Yi z' voni “ Ma şoney, dawar ma biyo vin, ma hê geyren cı.”. Bawerey xu pê nioni. Voni in çahar teni monen dewıjo, la ın nimonen dewıjo. Ataturk tepişnen beni. Xeber yena Şêx Şerif ir. Şêx Şerif davis ten ra yo suwari birliğı ken hazır, nişen astoron xu şın. Dere dere şın. Şın şın rueja bin ben nim ruej. Oniyen piyorê yin hê non de, yo çadır ver yo nobetçi esto. Şêx Şerif von “ Ek ho itya do, zerey çadır do.”. Şêx Şerif erd ra yo çeng herr gen onen, yin heta erzeno. Dı tenon ra von, pey ra şır bın çadır. Rehet şiyer, şıma nivinen. Şın çadır ken berz oniyeni ek Ataturk ho uja d' o, direkey çadır ra giredew, desti yi z' giredew. Cad lezabez deston yi keni a, bın çadır ra vejani, vazdeni. Yeni ben nızdiy Şêx Şerifi, nobetçi pê hesiyeno. Xeber diyena merdımın bin, wırzen we silehon xu gen. General von “ O merdım kom, zaf muhim yo merdımın kı omey itra ya berd”. Yi nişeni astoron xu kowen cehde.

Niedilyeni astoron xu çar don ra remnen, yeni ver Simsoer biney arisyen. Ataturk Şêx Şerif ra von “Şerif Bey, dile benden ne dilersen.”. Şêx Şerif von “Paşa, ez zon peyniya peyni d’ ho tu dest”. Ataturk von “Şerif Bey, tı seni qalon otır von?”. Şêx Şerif von, “Ma von, ma vineni.”. Hin uja ra wırzen we, kowen cehde bın Sağır ra viyeren ra, şin bin Misyo. Yo qıwet uja ra gen, şin Şeref Meydon ıd yo xet na ro (V.38).

119. Veyva Pirik Seyfi

Nomey haqiqi yi Seyfullah o. Pirik Seyf leqabê yi yo. Pirik Seyf qey ticaret şino Beğdat. Uja ra z’ şino Mekke hec xu z’ keno hema yeno. Zımiston ıd monga ziyena, heriş pojeni u sofre d’ xu ver noni ro. Daye yin vona “Eke pirik şıma z’ etya bıbiyni ma xu r’ têdı ronıştên, bıwerdên.”. Yo veyv vısturiya xu ra vona, “Day tı bıdı mı, ez ber bıdı cı.”. Vıstori xu zerre d’ vona, “Demek nêweş a, şermiyena, ma miyon ıd idare nikena, vona ez xu r’ ber bıweri.”. Vısturi heriş kena yo xıl, koçık z’ tedı nona ro, vona “De ber”. Veyv cad kowena teber, des poncês deqa qıdiyeno, yena zerre. Xıl şutiye wa tertemiz u zıwa wa, uja d’ nona ro. Mêrdey ye z’ duşmiş beno, uzulmiş beno vono “Eke siba mı ra vaji ciniya tu mird nibiya, iftira kerda kı xıl bera teber ıd bıwer u bêra.”. Wı zerri tera keno siya, cayêko tede kona ra hiri aşmi nişino o wade. Wexto kı Pirik Seyf hin cêr d’ yeno, laji vazdeni şini babiy xu vera. Pirik Seyf yo merdım ra vono “Mı r’ ina valêr ra yo şarbeteko tern veji biyar.”. Pê şarbete çend heb erzeno laji xu. Yi voni xeyro. Pirik vono, “In habis hiri aşmi veyva mı ra zerri kerda siya. Willay folon şewa konon ıd ez kiştaya Kabe d’ biya, veyva mı omi xılê heriş dest ib, koçık z’ tede bi, mı ver d’ na ro, mı heriş werdo, xılê xu z’ mı het ıd şita u biya vin.” (V.51).

3.3.4. Efsaneyi ki Quban, Ziyaretan u Tırban Ser Vaciyeni

120. Estunê Sofi Şekeri 1

Sofi Şeker ormaniye ra yo dar arda eşta. Dar pay edilyaya. Hin qarış ye nikowto, etraf ye d’ bon vıraşt. Turbey yi z’ ho pey bon d’ o u hewş kerde wo.

Wexto kı dewji şini ware run xu, çına yin o kıymetli bıbin ardên axuri ma d’ nayên ro şiyın. Ber tım akerde bı. Voni dızdi omeyi uja xebıtyey kı run beri. Run nawo hewa oniyay ber çın o, run noni ro oniyay kı ber akerde wo. Aw qeyde ra nişkeni run beri. Hin çew nişino awca ra çi nibeno. Her çiy yin o kıymetli dewamlı axuri ma d’ ver estun dı b’. Beri ma tım akerde bı, beri axur zi beri keyi zi. Ma çeray beri xu niqefilna, çew çık tera niberdo (V.12).

121. Estunê Sofi Şekeri2

Ay wext estun telaş kerdên berdên, ez omeya mı niverda, mı va herom o. Ayo ki voni leşey ma d' hewa esto berdên eştên ser adiri, duyî verdeyn xu vatên ma beni weş. Heta mı diy yo extiyar Heydo ra best cınaza ard. Yeri uja d' rakowt, ser sıbayı warişt lingon xu ser şı keye (V.12).

122. Estunê Sofi Şekeri 3

Yo cinêk ome bi, ay wext peme kırıştên kerdên la. Mehkumi ome b' şiy keyi yin. Yo tera persen von “ Mehkumi omeyi keyi şıma?”. Cini vona “ In ocağ mı wışun mehkumi keyi ma niomeyi.”. Ser sıbayı warzeni biya teht, merda (V.22).

123. Estunê Sofi Şekeri 4

Dewa ma ra yo cini mêrdeyê ye esker dı b'. Dı heb qiji ye est ıb. Bonê estona Sofi Şeker dı cuweyni. Ina cini vatên, “Şew ıb, mı wırd beri z' pey ra kilit kerdı u serey xu ver eston dı na ro. Ez oniyeya ber abı, weta yowı vejıya, çıla ha bın çimon yi d' veyşena, ser ra şaşika yaşıl pıradayeya. Lıhefê qijon ser kerd, destı xu kerd wırd qijon r', şı seri embaron ra onıya cı, şı seri toraq ra onıya cı. Ez seri sıbayı weriştı beri ha kilitkerde bi (V.22).

124. Estunê Sofi Şekeri 5

Yow goling mehlaya Ağon dı cemat debeno. Piro voni çew nişkeno bın axurê key Hesbo ra dewar biyar u bıwero. Tera voni Xıl Guezi werzeno vono “Ez eşkena biyari.”. Yeno binê axur ra yow bız geno beno verê derey. Awca d' yow ver pay ediliyeno. Tera vono “Tı veradoni, nu ez çimon tu veji teber!”. Bız beno axur u şino (V.22).

125. Meqber Kur Huseyini Ko1

Kalike ma Kur Huseyin wextoko niweş kowon o, ağay dewaı Zeynel Ağa şono, vono “Piro xızmeta to, vosey to, nesity to çiyi, ma ra vajı?”. Wı j' nasihat keno. Von xu r' rındvını, qayıtê kes mekene, qayıtê xu keni, xu ra bıpegiri.”. Zeynel Ağa vano ke “ Tı cenaze xu, defin xu ra van çı”. Vano ke “ Cenazey mi z' dini vecibe çı esto biyarine şone, meytê mı bıdên seri tawugi, tawug serbest raverdı, şıma dıma tawug şorune. Tawug kowt vınet, ber defin bikeri.”. Tawog şono tabi, na noxta ke turba xu nıka teyda, uja d' vındeno. Uja d' defin keni. Hina ci kerd ziyaretgah. Şar derde xu bırav, zafi z' ju

ke domane xu çi nibeni, her çi wahir derdani se ekseri muradi xu vineni. Hina ye dewam kena (V.31).

126. Meqber Kur Huseyini Kol 2

Hususey keremetan d' ez bi xu 1963 dı mabeyn mide mı u loqaran dı qul bi. Doxtoran zaf mucadele da, des u hiri serri ez perhiz dı biya. Ma tewa niwerdêni, sadece maqerno bisol, haki haşlanmişkerdi u katoli werdêne. Dımı ra qalikê ma Kur Huseyn Kol vani, mı mezelê maya xu howtay de vıraşt, howto ju de zi mı va eyer kı ez nimirine, ez gerek serı na torba to mexberi vırazine. Serra bine ma kemer vet, mexber vıraşt. Dı serr kewt orte, tabi qulê mi dıwam keno. Termos pişte mı dı bı, her roz şıt wena, dermenan wena. Kura derse arak dı siya bena, nişkına. Pancas u panc kilo ya. Şewi ez cilê xu dı ra mı hewn di. Dı zati kewt zere, va ki “Tı senina?”. Mı va “Şıma nizan ez senina?”. In jü va ki “ Mabejb midyo u loqaran dı qul esta, ma bıginime”. Dest xu ard sine mı dı orte dest ıd gun mun çin, gırewto vejıyey tever. Mı sodır roşt ra, dest na zerey xu ra tawa nıdecena. Ez şıya derse durumê mı ferqli yo. Feqet ez bı xu ri inanmış nibena. Heftey yi qedyi mı yawaş yawaş çaya açığ werde, germe merm werdi. Çiyok mı heta o wext niwerd mı başlanmışkerd werdi, toxanmışê mı nibene. Pi mın rahmeti zaf ısrar kerd, va to dı çıye esto. Mı va bawo wextêke mı mexber çiy kerd to va ki çiy meki aceba rınd biro xırab birone, zatede pilo wahirdê kerametibo. Mı zoruy xu çi kerd nı kay faydidê yi di, qula mı gırowta. A roj ra heta roja ewro o yare çin o. O rapor hinaz mı der o. O rapori mı ser quli do hinaz ha dosya mıd vıneto. No mı de dönüş vıraşt. Ni piy u kalikê ma qesê keni doğruya (V.31).

127. Mezeli Hors

Mezeli Horsı kiştı dıwa ma d' o. Pılanê ma vatên ma şıyni seba dısmajı sıbayı, ma yow sıpıla diyni. Pırin sıpi ho pıradaye bi, tımon sıpi hê paykerdeyi bi. Veri Hêniyi Mer ra desmaj gırowtên u şıyni Mezeli Horsı. Dewa ma ra yow şaxıs vono mı şeklê cını d' diyo. Yeşil elbise pıradaye b'. Ya z' ver Yêni Mer ra wırışta dısmaj xu gırowt u şıya Mezeli Horsı d' biya vin. Zerey Mezeli Hors ıd zaf mezeli esti. Çew nızano kı ino ra kom mezeli yin o (V.41).

128. Mezeli Mala Pueri

Mala Puer yo zato pil ıb. Mezel yi mazrey Pakuni Serscut do. Nomey mezeli yi z' Mala Puer o. Qey vato Mala Puer? Voni puer yi sur ıb u derg ıb. Ey ra vatên Mala Puer.

Vatên elele(sulale) yi Heci Bayram Weli ra wo. Hetta nizdiyon yi ra wo. Heci Bayram Weli het icazet guret, pê zonayê xu omo in memleket. Keramet yi zaf i.

Dew id mıntıqay mezeli Mala Puer ra çow koli nibeyn, vatên Mala Puer yers beno. Hatta vatên biney teng ib, lez yers bin. Mala Puer yers bı se cê çiy yen şıma ser. Dew id Hec Mehmed Sofî toernon yi ra wo. Von, ez toern yi ya, mı ra von se? Şın koliyo ono. Xal Mıh von, a şew dolabey cılon id adır kowen miyon cılon. Mıtfağ id niy, wed id niy adır kowen dolabey cılon. Elektrik çin ib, soba çin ib. Dewij yeni adır keni howna. Xal Mıh ser sıbay nımaj id wırzen karo verin koliyo beno uja non ro (V.49).

129. Mezeli Sofi Eli

Sofi Eli ponc sey serr ra ver, wextê Pirik Seyf id cuyawo. Mezeli yi ha Armaşın d' o. Yo yuzbaşı ame b' Armaşın. Yo kerra ser Mezeli Sofi Eli d' biya, hâlâ uja d' a. Yuzbaşı vono, in kom o? Voni, "In yo zato ermiş o, yo quli Ellayo.". Yuzbaşı vono "In çı qeyde zat o, mêriko merde sekeno ma?". Kerra kî ser mezeli d' a leyr keno, şıkmeno. Uja ra poncas metreyi nişino duri, estor yi dona erd, miyonê yi şıkino u mireno. Dewiji seri sıbayi şını kerra ho seri mezeli d' a, cayê xu d' a (V.19).

130. Mezeli Torsa

Mezeli Torsa dewa ma Vartok da. Vartok mezra ya Yazkonak a. In mezeli dı laj u babi definkerdeyi. Wext Roma u Usmani dı tera vaten Torsan Hesa. Şêx Celal ome uja, veri xu tada mezelan u fethay xu wend. Va "O wext bın İsraila d' yi z' zey ma Bısilmani bi, yi z' xalis i.". Wext piriki mı dı şêx het Diyarbek ra yeno uja, direk şın seri mezeli, peyser yeno, veri xu tadon, dewiji zi anin tera. Pirik mı ra vono " Sofi Mehmed, itya d' babi u laj... Itya dı serra wext yo qırban lazım o. Heya wext durum tu biyo, tı serra wext yo dıwari qırban keni. Beri tu anino qıble, beri tu anino cami, beri tu anino ziyaret." Bayi mi vatên hey a extiyari d' ma ser ra qırban kerdani.

Mı çim xu dı, ser kuy ma ra horyês teqa, ame. Ez seri bani ba, mı vovr rutên. Wext bı berz, ez peraya şiya diyar. Wexto ez ina fetliyawa, hiri hew mı di seri ziyar ra zey kesik sor bı berz, horyês verwarki omi şı da bın qinê dare. Yo miy zi uja d' nixenikna (V.25).

131. Qıba Xelifon

Zere Xelifon d' yo Qıba esto. Kalikon ma uja d' zıkır kerdên. Cuwapey kerd ib zey ziyar. Oğnit ra Heciyon ra, heyon Erzurum ra nêweşi omeyn. Kom felçli bı, kom aqıl eştên ardên a şew uja vındertên ser sıba berdên. Wext Osmanli d' askeri Sayim Paşa

ome. Yo Kurıkj bı, ağa bı. Dewij voni dewı ra veji asker ome diyar tumi, tıfing non tıfing tu ra, wa dewê ma niveyşi. In merdım vato ez heyon itya d' guın nirişni itya ra nişına. Pey mezelon ma d' yo asker tıfing na pa kışt. Askeri Sayım Paşay adır eş a mıntıqa, zikirxane niveyşa. Zaf nêweş omeyn şew uja d' mendên u ser sıbay weş war şiyıni. Ziyaret inkey biyo xırabe (V.66).

132. Qubê Şêx Silemon

Şêx Silemon esıl xu Kur ra wo. Şêx Eli Pali het ders gureta. İlim xu qedna ome dewı. Dew ıd malati kerd, talebey yetiştirmiş kerd. O devır ıd dew d' yo rehetsizê vıraziyaya, dewıjon ır nasihat kerd, yin iz goşdari nikerd. Dew ra yers bı, şı deştê Uzunsavati. Uja d' çadırê xu naw ro. Wextok şı dewıjon ra vat “ Ez ha şına. Şıma zaf xebitên tuwn weni.”. İnkey z' o qeyde wo. Uzunsavat ıd mirey oniyayi in merdım nişino. Yin vat qey erd ma zabt kerd. Dı heb suwariy genc şaweni. Suwari şın çadırê Şêx'i. Şêx yin mısafir ken, sanki yi pilêri o qeyde muamele vırazen, ikrom keno. Ay genc şarmiyen ik tera vaj ma omey tu itya ra fetiln. Perseni tı çaray, çı kesi? Wı z' durum xu von. Suwari geyren a, ağay xu ra von “Qaba yo merdım niyo, ma hol qarşılamiş kerd, ma şermayey tera vaj ma omey tu fetılteni.”. Ruej bin ağa şıno het, cı persen. Oniyen alim yo merdım o. Beg tera zaf heskeno, ca don cı, niverdeno şuwero. Bacu ay begi dew roşeni. Remon Şebon Sağnist ıd ib, eşnawen uja ra yen dewı erinen. Begi von ini hêgey ma weqf kerd Şêx ir. Cayo bin piyor roşeni.

Are d' yo zemono derg şıno. Şêx se serr ra ziyedêr est vefat kerd, qubay yi uja d' a, merdım şın ser. Uzunsavat ıd baraj vıraziya. Xarpêt ıd yen yo merdım hown. Von “Cay mı folon ca do, xırabın mı itya ra vejen.”. Mêrik tesaduf yo Bingolij vineno, tera perseno, von “Tı in qeyde yo dew zon, nu nizon?” Wı z' von “Wıley dewey ma ya. Uja d' baraj vıraziya, dew nakıl kerd Bingol'ı”. Mêrik von “In qeyde ra yo ziyaret esta?”. Dewij von ”Esta.”. Dewıji eşnawen, araştırmış keni. Şın cayi newe belli keni u qube hewılnen. Pa qube ay mezelon xu piro nakıl keni cor. Se serr cuwa pey mezeli yi nakıl kerd, kefeni yi homa çürümüş nibıb. Aw ız millet çımon xu d' di (V.70).

133. Silton Quweysi 1

Silton Quweys vatê verinon ra gore senceqtari Pêxamber Aleyhisselam ıb. O rid ra nomey yi z' nawo pa Silton Qubeys.

Wextok ma qıç ıb ma dew dı b', Çoligij Çarşi Cêr ra niştên hero omeyn. Dewa ma riyer bezirgan bı. Ver pırdi Mendo ra omeyn bın Emtağ ra omeyn Kur. Kur ıd yo mola dayn. Uja d' taştay xu werdên. Ow ruej uja d' vındertên, Doşe Bazırıgon ra dewom kerdên şıyn Çarçıme mola dayn. Uja ra z' şıyn Hêni Huseyn Begı mola dayn. Hêni bınatê ma u Sarcon do. Ruejê dıdın resayn Sılton Quweysi, heywon xu uja d' verdayn şıyni diyar Sılton Quweysi. Miyon ay grub ıd merdımı hol esti, merdımı xırabın ız esti. Şın uja oniyen yo teyra sıpi fırdı, şı. Ayın ik ziyaret kerdên vatên miyon ma d' merdım bidesmaj esti veyahut cini edeti esti, wa yi miyr. Yo şew uja d' ser vındertên, ruejê dıdın geyrên a, omeyn. Ma qıj ıb, meraq kerdên eceba çına on don ma. Yin iz helaw powtên, seba tebriki helaw dayn ma. O qeyde dewamli hiri qefley çar qefley payız ra payız omeyn şıyn Quweysi seri. Kom ık guvenmiş xu biyn, bixeber şıyn. Vatên gunekar ma d' miyr.

Yo grub şına. Wextok şın ziyar ser oniyen yo extiyar ho uja d' qeyme şıno. Voni ma bırası ci, yardım bıkeri. Oniyen o extiyar geyra a. Pey ra rasey cı, voni "Kalo tı qey geyrey a, tı nişken şuwır se ma tu beni.". Wı z' von " Wıley ez hin şuwır iz boş a, ay zat uja terk kerd.". Voni " İtya ra yo teyr teyna fırdı şı, sewna ma tuwa nidi.". Uja d' zaf kowen yi ser. Extiyar von " Ez tım şına tuwe çıno, feqet eyr miyon şıma d' mutlaqa gunekar esto. O zat xu kerd şeklê teyr, fir da şı.". Aya teyr iz uja ra millet ir biya mereq. Wextok millet şına, voni eceba teyr fir dona, nidona. Fır da se miyon yin ıd gunekar esto (V.70).

134. Sultan Qıbeysi 2

Mıntıqay Ziyara Sultan Qubeysi d' mi ma u Erebo daw piyor. Sultan Qubeysi z' senceqtari Bısilmonon o u uja d' biyo şehid. Wext Hazret Omer ıd hiri sey u poncas heb eskeri Halid bin Velid vejıyen sefer ın heta yeni. Yeni Darahêni d' yo dewa qıçalek gen, haraç doni ari. Uja ra yen Ğeyd ê Çoligi hem ken bin dest xu u hem ız vergi xu tera geni. Eşnawen Kiği d' yo kale esta, zaf zengin a. Şın uja nişkeni dormaley yin bıgi. Hiri aşm vındeni kale teslim nibena. Oniyen teslim nibeni dest non ciniyon, keynon u mal yin ser. Begı Kiği von qarşı milletê ma mebi, hazine teslim yin ken u meftay kale don yin. Yi von ma çiy şıma niwazen, ma hazine wazen u tabi ma bıb. Eşnawen yo kaleya pil Palı d' esta. In mıntıqa d' inson eşnawıt ina yo mesele esta. Wexton ig yi uja ra kowen cehde yeni, ca ca şew verniye yin gên, yin ra merdım kışeni. Yeni heta rasen Palı xeylêk ten yin ra kışiya. Ino hew ıney Palı tedarikê xu diya, qarşı yin ıd herb keni.

În qeyme remeni, in heta yeni. Pey ra kowen dima heta kiştê Girbeleki. O bolge d' finen pusû xeylêk merdım kışeni. Esker Mıslımon ra hotaw ten xelisyeni. Ay bin piyor kışiyen u o malzemey xu z' uja d' verden. Wextun ig bin Siwun ra remen şın astoer yin iz tede çin i. Uja d' omaren howtay teni viyeren ra şın, yin id çık çin ib vazd ra şiy. Eya ra pey hin asker Erebon in heta nihewilyeno, cara in rue nivireno (V.38).

135. Xas İniy Rızo

Rızo d' zaf tenon diyo u vato “Ma şı ser iniy, eke yo sıpıla ha nımaj keno.”

Rızo ra yowı şıno ver iniy, onino kı yow kal ha nımaj keno. Kal tera von, “Tı heyne bêr ez wırd çimon tu yow qul ra vejena.”. Voni mêrık gunekar ıb.

Dayka mı vatên: “Ez zaf dorim seba awka meşk şıya ser iniy, eke yo sıpıla, cılı yi sey vor ib, ser salon ra ha nımaj keno. Mı sitil xu dekerdên omeyn, mı ra çık nivatên.” (V.23).

136. Ziyarê Ağon

Ez qıj biya. Des serre biya. Şew saet des- yondes ib. Emnon ıb herkes ware d' ıb. Ez u ema xu ser bon ıd ronışte bi. Bawkê mı ariye çarneni. Va ez ariye edelnena yena keye, ma ser sıbayı şını Şarık. Wextê hownon ıb, ma pawıt babi mı niome. Mı di bı roşt, zaf bı roşt. Mı ema xu ra va inkey babi bıomeyn biyo roşt rehet omeyn. Mı di kend ziyar ra ponc heb çılay vejıyayı. Yow verni d' xışna sey vınıy uçak a, dı heb dima sey pelon jet uçak ib. Ser ma ra sek lukus veşneni yow veng vejino ya, va xuşşş ser ma ra şiy ma serayı xu kerd çowt kı wa nigıro ma ra. Ser royi ra awk taqıb kerd şı. Wext kı bi vin heme ca bı zıfır qerenlık. Ser sıba d' mı now berd ariye, la babi mı ariye d' ni b'. Ruej bin hetê yeri d' babi mı ome. Şıyo Şarık uca ra yeno. Bıney bastix u şeker da mı. Va Şeyh Abdulkadir Efendi Sagna ra, Hamid Ağon Seraçur ra emşo Şarık dı bi, ez zi ser sıbayı şıya Şarık. Mı va emşo ma çılay di. Va çi zona, ziyareti, şehidi yemno ra geyreni. Belka weliyi Ella yi, ma r' çı lazım o (V.26).

137. Ziyarê Az

In rivayet bawı mı anlatmış kerd. 1. Dunya Savaşı d' Herbê Usmani u Rus ıd nızdiy vist heb top atışı viraziyeni. In veng omeyo pêron. Bawı mı va, in veng ma z' diyo, aw civar ıd pêron dewon diyo. Dewiji geyrayı, vato in veng ça ra omow? Peyni d' öğrenmiş biy ki Ziyar ra top atışı virazıyayı. Voni ay topı uja ra erziyayı Ruson. Ma ina

ziyar ra voni “Ziyara Az”, çew nizono kom defin kerde wo. Kom iz vono Herbê Qıbrıs ıd ina ziyar ra top erziyayi. La mı bawı xu ra ina eşnawıt (V.20).

138. Ziyarê Bastek

Voni Şarwon u Ziyara Bastek wayê Şarık Şiwon i. Ziyara Bastek pilê yin a. Daye mı vatên, ez u ema mı ma ware ra omeyn. Ez qıj ba ya pil ib, derze wegırwıt ib. Yow veng ma dım va “zım zım zım zım...” Ma oniyay çık ma ra niaseno. Va “req req req...” Reqiyê astoro b’. Ema mı va “Xu bıd pey dest raar.”. Ma xu da pey dest raar, omey ma ra viyerti, şiy seri Ziyara Bastek. Aw zımiyê yin, aw reqiyê estoron yin omey ma, sewna çık ma ra niasa. Mı va, “Emey ın çına wo?”. Va, “În Şarık Şiwon u Ziyara Şarwon i. Ziyara Bastek waya yin a pil a, eyro cume yo, omey ziyaretê ye keni.”. Şewa cumeyi, şewa perşemeyi u şewa dışemeyi mekunê xu war d’ niverdeni, şini ziyaretê yowno. Mekanê Şarık Şiwon u Şarwon Kuy Şarık ıd zerreyê howş ıd i. Ziyara Bastek z’ Evdalon da (V.22).

139. Ziyarê Celaleddini

Arey mın o Wıf (Yusuf Sarı) zaf weş ib. Mı va Wıf im babi tu Zımag war verda çıra ome Celaleddin? Çıra Mezeli Zımag war verda omo Celaleddin? Wıf va babi mı va, “Wextak mı Mekke d’ tawaf kerdên, yo genc raşt mı ome. Genci va tı mı nişinasneni? Mı va ney. Va ez ciron tu ya. Mı va ciron mı tı kom i? Va ez Celaleddin a. Celaleddin Harizmi ya”. Wıf va “Wextok babi mı hec ra ome. Şı duzen da awca, etrafi yı dıvar ke, qebir Celaleddin iz vıraşt u babi wesiyet ke va şıma mı z’ kiştê yi d’ defin keni.”. Wıf va “Ez merda se şıma mı z’ awca d’ defin keni.”. Wıf par şı hec, hawaalani ra uçax ra ome war, keynay xu ziyaret kerd, xunimê xu nidi, xunım tera dur ib. Cad verdiya teslim bı, şı rehmet (V.44).

140. Ziyaret Fetli

Fetil dewa Kelaxsi d’ yow wade wo. Mala Bekır biyo. Key yi ra voni key Mala Bekıro. Key Mala Bekıro yo lınga pil ib. Ver bon Fetil dı bi. Mala Bekır aw fetil dı ders dawo talebon. Vatên aw fetle d’ serr ıd vist heb talebey icazet dayn cı, kerdên mezun. Mala Bekır tırsım yi mo, xu r’ wasiyet kerd, Sow merdo von kom hewa tede b’, kom iz ferc pırı do, wa bêr mı ser Allah Teala şifa don cı.

Roc Perşeme, yereye cumey hema z’ inson yen. Kom yow dıwar sara birnen, kom yow kerg, dik sara birnon, yow gun vetên. Verco şin mezel Mala Bekır, ma tera

von Mezel Pil ziyaret ken, hema yen Fetil ziyaret ken. Willahi pê cınaza ard ser sıbay warışt ling şıyo, ferç dab' pıro. Kom yen dew, şın ser Pirik Babay, tera heskeni, may ra Mala Bekır ra von Pirik Baba. Uca ra z' yen Fetil. Kom nêweş o yow şew uca 'd edilnen. Pilon ma qal kerdên: Yow dorim yow nêweş yen, dimek yow leşa pis a. Von lez wirz we tiya ra vin ib, nu ez çımon tu vecena.

Aya mehla dı şeşt hire keyey bi. Mala Bekır ra pey yow nêweşi omeş, dı aşm ıd piyorê yin merd, tek tera nimend. In hedise ser hiri sey serr ra ver biyo (V.2).

141. Ziyarê Heci Xelifeyi

Ina ziyar dewê ma ra çar sey ponc sey metre wet a. Are ma u Kurik da. Çew tede çın o. meqom ib, Heci Xelife tede zıkır kerdên. Kom şı uja ra çi ard illa çık vejıya sare yi. Uja ra kom çari tern berdi gorey yi qıdyawo. çew nêeftan uja ra çaro bero. Oğnit ra yo merdım vaten "Mı uja ra dar berdi, ez onıya gun ha pa yena.". O wext yo merdım Hec Seid Kurik ra vono "Kaşı mı çin.". Hec Seid von "Şuw çaron Xelifon ra dı hebin bıya". Merdım yeno çaron Xelifon ra kaşo bıneno. Kaş, daron qalını bıneni keni pexil u pê vaş maş kırışeni. In yeno kaşon xu bınen beno, vaş xu çineno çık nibeno. Kaşon xu erzeno seri ujeş don ra şıno kiye. Omeş va wıle lod ha cor d' veyşena. Ben qerbela heyay şın lodı adır piyor guret. Heyon keni howna vaş qediyeno. Pê hesiyeni voni tu kaş çaron Xelifon ra ardo, tı nizon kom berd çık vejıyo sara. Şıno cey Hec Seid von "Tu ez xapineya, ez şıya çaron Xelifon kaş veti, vaş mı veyşa.". Von " Mı tu ra va sıtre xu bıwer, tı gere bıwer. Tu ri çı lazımo çari Xelifon.". Xelifon ra yoyı şı uja ra çari ardi, cınawır kowt gomê yi, yondes bizi yi kıştı. Yo mala ji şı seni da pıro darey da xu r'.

Wext Urıs omeş Kuy Şerafettin guret o çaron ma, o ziyarê ma bına berd. O kue ra piyor kerd mewzi (V.66).

142. Ziyaretê Hecer Babayi (Şeker Baba)

Waxto ke askeri Rus u Turki kowon çatışma, qertali Hecer Baba ra vazdeno ra, seri askeri Turki dı tur erzeno. A wext askeri Turki daha ziyede kuwet geno, Rusi mağlub keni. Rusi pey ra remeno u memleket ra kowen ra dur. Ay ra nat raste yi komutan kerwaya mı Resul Karan ri qesi kerdı bı. Ey ci ma ra qesi kerd. Herkes zanitene, her ca dı qesey bine. Askeriya mancê a pox ra nami Şeker Baba dow ser (V.31).

143. Ziyarê Kalemin 1

Kalemin pirik ma yo. Dewê ma, yi ronaya. Bağdat ra omow. Ma yi ra vatên Kal Emmer. Şêx Selhedin va tıra vajên Şêx Emmer. Ziyara Kalemin ser o yo edetê ma est o. Wextê bowkalonê ma ra yeno. Aw mehel şiyin ser u ziyaret kerdên. Bızı kerdên qırbo u uca d' govenda xu kerdên, şeyl kerdên u omeyn keye. Wext ma dı zi qırbo doni, yeni zerrey dew d' Kalemin keni. Kay u govend keni. Meseley ın edeti inaya: Wext kalikon d' yo nêweşi kowena dewar. Zaf heywon telef beno. Şini ser Ziyarê Kalemin dua keni u qırbo doni. Nêweşi qedina. Keni edet u her ser qırbo doni. Are d' zaf serri şini. Edetê xu terk keni. Nêweşi heyina vecina. Heyna şini ser u qırbo doni. Nêweşi qedina. In edet hin terk niken u heta inkey dewom keni. Par zi seba virusi ma nişkayi şiyir ziyaret bıkıri. Voni ina yokluxa emserin pêro ina ra ya. Emser itya d' çılka varon nivaraya (V.32).

144. Ziyarê Kalemin 2

Kalemin ser zaf ten hon diyo. Mı z' yo hon dı. Dewê ma ra Hec Harun mı ra va, “Çar heb terörist omey ser pagay ma. Vatên ‘Kalemin ome ma ver. Ma ra va ‘Eke şima qariş ina dew bıkıri, ez çimon şima vecena. Ma niftayi uca ra bêr, ma cor ra omey key tu.” Mı pizey xu d' va, “Heci zur keno, Kalemin tiya d' vındeno sekeno.” Mı aya şew hon xu d' yo merdımı pay vınderte dı. Zaf extiyar nibı, hema newe sıpi kowt ıb gıjıkê yi. Yo kefi miney yı ra beste bi, yo xencer iz ver kerda bi. Kelawa sor sernaye bi, yo yelego sor tıra voni qırk dugme pıradaye bı u cêr ra cor gıradaye bi (V.32).

145. Ziyarê Kalemin 3

Gahar (dewa Miyaran ê Xarpêt) ra yo mêrık tıfing nayo somore ya, ser darê ziyarı d' kışt u şı. Mêrık bı nêweş, çores roj kowte bı (V.32).

146. Ziyarê Kondurmon

Yo wextek verin dı per deştê Muş id yo maldarek, yo mêrikek wahir pes bıb. Yo şonê ın mêrık bıb, piya onên pes xu ra, koçeri kerdên. Mal ın maldar zaf zaf ıb, heyon ziyed ra. In şoney yi z' yo nêweşik tedi vejina. Her teref yi d', her cey yi d' bızır u birin vejiyeni. In mêrık maldar hin şoney xu ra ecız biyo. Pes xu het Solaxon ser oni. Maldar von mı ra dur şu, ez qeyil niya tı cey mı d' bıxebit. Şonêy xu cey cu ra ken raşt şırawen. O şon ız von “Ez xu r' sekeri, ez şir ça, nê tebib est nê dermon est.”. Yo dewekê Muş est, nomey ay Qerbegon a. Mezrey ay z' esta, nomey ay Gomiş a. In şone kowen riyar dew bı dew geyren, yen meyrê Qerbegon Gomiş dı raşt ina şikeft yen. Cey yi çin o, yo

wext ina şikeft ıd monen, oniyen şikeft ıd yo awek vejina. A aw wen, t k p  deston xu Şuwen, t k p  riy xu Şuwen. Tabi t k wext kowen b nate oniyen desti yi bi weş, bızır deston yi ra Çi. Aw ken  ey xu ır uja yi ben weş. Zaf heyret ıd monen. Kowen yo durumo eceyip, ken heme cey xu ır heme cey yi ben weş, m rik ben sıpseğlem. Zaf due ken, kowen rıyar, von o maldar het Bingol ra Şı ez Şir bıras cı. Şın rasen wahir pesi. M rik maldar wext Şoni in hal ıd vıneno, biyo sıpseğlem. Von “ Mı tı cey xu ra Őırawıtı hemı cey tu ra birin bib, bızır vejıyeb. Mı tı Şırawıt tı in hal dı b’. Sebi, ti Şiy, tu sekerd?”. Şone von hal mesele hına b’. “E dew dew geyrewa, e raşt ina şikeft omeya, e xu ır ina şikeft ıd menda, mı aw  ay werd, dıma mı aw  ay kerd  ey xu ır ujeı mı bı weş”. M rik maldar heyret ıd monen, ceyi şikefti Şoney xu ra persen, qeflek heywon iz gen, uja d’ sarı bınen u kowen rıyar Şin (V.40).

147. Ziyar  Leckeri 1

Ziyar  Lecker bın Qereqol  Fatrokom da. Yo esker newet g no. Bacu von ma ra c r yo Şehir o,  ım yi d’ awdıı beno. helbuki uca d’ ziyar teyna esta. Ehli iman zafı belka qabri eshaban tiya d’ esti (V.26).

148. Ziyar  Leckeri 2

Ziyar  Leckeri peı qerekol  Fatrakom da. Voni yo astsubay Şew nobet tepşeno. Onino ser mezel  Leckeri ki komple biyo Şehir. Town Şal sıpi yi, town Şal zergunon i, her yow yowna  eŐid vıneno. Qiri gınena yi r’. Uca ra peı teber ıd nobet nitepŐeno u her cuma ser mezel  Lecker ıd yo m Őna bıneno.

Yo mesele zi ina ya: Vat n teroristi Şıyn qerekol  Fatrakom ser i. Teroriston vat n “ Ma  ım ıd heme ca bı tari, ma hin  ık nidiyn. Mermiyi ma teref  ters ra Şıyn, isabet nikerden.” Terorist remeni, howtayo ponc teni ra ponc teni teyna xelısiyeni (V.69).

149. Ziyar  Mehmed Meyrabi

Ma ina mesele kalikon xu ra eşnawıta. Verinan ma vat n n weŐi Őekl  inson ıd yena. Dew  ma d’ yo merdım bı, tıra vat n Mıh Zeyn. Ema Babiy mı het dı b’. Key Naron ra bı. Voni Mıh Zeyn kor k romeno. Xoz omeyni kor k werd n. Inay ra Mıh Zeyn ız Şew Şino ser goz ri kor k paweno. Mıh Zeyn vono, “ Yo raqi vejıyay, yowi veynda. Va Mıh Zeyn! Tı omey kor k paweni? Mı va wılay ez omeya kor k pawena. Xozı dekowti de se  ık niverdeni. Va dew  Şıma sağlam a, ki eşkeni Şir de? Mı va dew

sağlama, çikê ye y' çin o. Rada, ez pey ra menda pa hiri ten i, espar i. Feqet astori yin nimoneni astoron ma. Omeyi kıft id, ver Ziyarê Mehmed Meyrabi. Yo veng ome. Qırf da mı ri, ez zaf tersaya. Mehmed Meyrabi bı, tırbê xu ra weriştı. Va vınderek, ez ha yena. Yo çıla zi desti yi dı b'. Cor d' kerd war. Espari pey ser agerayi u remayi. Wı z' kowt dıma. Saetek mend u vejıya ome. Va Mıh Zeyn ez pey ra kowta dıma heta Xırmıtık(mabeyn Vılık u Arêgor id yo ca yo). Mı yin ra yowı kışt, yowı kerd darbıce u yow zi xelısiya şı. İn nêweşi yi, omeyn dew, mı yi fetılneyi. Şêx Meyrabi Bağdat ra omeyo (V.53).

150. Ziyarê Pirık Mala Wısıfı

Pirık Mala Wısıfı sulaley Bekiyon ra yo alim o, cey yi Kuertew do. Yo saydon don samboliya, samboli şın ziyaret id kowen zerrey yo dara gırd. Ino hew wı samboli nivinen u dar veşneno. Şond saydon don ra şın kiye. A şew o merdım yen hown yi. Ap mı von, saydon ser sıwe don ra direk omı itya. Va “ İn çı yo, ez emş nikowta, in merdım niverdawo.”. Ap mı von “ Mı va o yo zateko zaf pil o. Tu qey dara yi veşna? Ay ra niverda tı rakowri.”.

Ap mı von yo merdım yen cey Pirık Mala Wısıfı, astor xu ra yeno war. Von “ Wıley ez astor gıre nidona, ez ha tur Quron onena. Eg tu d' yo huner esta astor gıredı.”. Voni astor şın o wet, reşmey yi ina lifiyen dar ra, gıredıya (V.35).

151. Ziyarê Qerwaş

Pey dewê ma d' yo ziyar esta, tera voni Ziyara Qerwaşı. Vatên o zemon dı yo ğireti yo qıral het id qerbaşı kerda. Dua kerda, vat “ Ellah tı emanetê xu bıgi, ez ser in kue dı bımıri.” Ellah Teâla emanetê xu aye ra gırota, awca d' defın biya (V.25).

152. Ziyarê Qıla Sor

Ziyara Qıla Sor dewa ma “Mataron” da. Ver dewa ma d' yo dar esta. Yo cinika delı bi ya. Geyraya, geyraya, omeya uca d' gınaya erd u xu ra şıya. Çend menda, hesiyaya xu, weriştı ki biya weş u war. Şına dew, zıt bı ya, çık pıradaye nibı. Uca d' yo keyo nızdi bı. Venda, va “ Ez biya weşi. Ez çıplax a, mı r' kıncon bıyari, ez xu ra di.” Dewıjon kinci dayi pıra u tıra vat “ Tı ça d' kowta, ça d' biya weş?”. Cinik cayê ki kowt u biya weş nawıt dewıjon r'. Dewıji het ra het dês kerd u meko eşt zerrey qewç i (V.30).

153. Ziyarê Ser Kerri

Ziyara ser kerreyi Kuyê Gewıl dı ya. Ziyar ser o ina vani:

Yo keynay Gewılıjon Xeynon ıd dayebiya. Vıstuwriyê ye y' domêri bi ya. Rojê ine wıstuwri tıra vona şu girzey velg biyar. Rojê ine velg bınayış gune wo. Keyna tersê vıstuwri ra şına velg. Darey dona kom dar ir gun yena, ina resena ser leweyi. Dua kena, Ella dua ye y' qeub kenno. Ser kerri d' hêdi hêdi erd ir şına war. Mêrdey ye y' xeber gêno, gun taqıb kenno, heta reseno cı, gıjıkê ye y' teyna teber ıd mendo. Gıjıkê ye y' tepşeno, gıjık destê yi d' moneno. Keyna geybiyena erd ir şına war u bena vin. Dewê ma d' hema z' rojê ine velg ya zi çıko zergun nibırneni (V.69).

154. Ziyarê Sofi Şekeri

Hediseyê Xeylon ıd (Serra 1989 dı yo pêkewtış) mênıkon vatên wexto k' ma tıfıngi nani pa, yo sıpıla vejiya destê xu nayni vera guleyon ma açarnayni u omeyn gınayni ma ri (V.22).

155. Ziyarê Şeş Bırayon

Dewa ma d' ziyarê Şeş Bırayon esta. Ziyar leweyê kue da, zaf berza. Vatên in şehid i. Çew nizon in komi, ça ra yi, çı wext şehid biy. Pılan ma qal kerdên, vatên ser ziyarê Şeş Bırayon ra lombeyi wırzeni çı qeyde estare qerıfıyeno şıno yowna ca, o şekil uja ra lombeyi şıni seri Ziyara Şarbono. Dewıjon ma zaf rey diyo. Ziyarê Şarbon iz dewa ma da (V.41).

156. Ziyarê Şêx Kalenderi 1

Ma seba wezıfeyi şew şı ver Ziyarê Kalenderi. Nımaj diya. Sarey mı zaf deja, ez hin damış nibiya. Mı desmaj gırowt, ver tırbê Şêh Kalender ıd nımaj kerd. Ez şıya mekanê yi, gorey adabon ir hiri hew doruver ziyar ıd geyraya. Dıma şıya zerre, ver xu tada qıble u sarey xu rona. Ez xu ra şıya nişıya nizona, yo sıpılayo derg ome. Cêr ra cor cılı yi, erdış u gıjıkê yi sıpi bi. Dest kerd mı ra yo metre na hewa u hidalek ez ronaya. Heyna ez naya hewa u ronaya. Dest kerd bin sarey mı ra, nim metre ez naya hewa u awdış ez verdaya. Ez xu herqılaya ez ha hewanayeya. Deji sarey mı edılya, cêk mı hin nıdejıya. Sek tu zur bıkir (V.42).

157. Ziyarê Şêx Kalenderi 2

Ma babi xu ra, bowkal xu ra, kom xu ra eşnawıto. Şêx Kalender yo weli yo, ha serr yo tepi do. Tıra voni Ziyara Ver Kuyi. Awca d' ziyareti yi u hiri hebi tırbı belli yi.

Cayi yi d' kerrey ha ronayi. Etraf yi d' iz kerrey esti, ma ay iz berkuley hesebnayi u poncês şiyês teni kerdî temom.

Bizat ez şahid biya. Nobetê awka ma bi, dî hîndî şew şîbi yo hînd mendbi, saet nîzda dî u nim ib. Ziyarê Pir Ez ma voni, Ziyarê Pir Ez iz ha nat Hêni da, bağli Diyarbek a. Awca d' yo çîlay vejîyayi. Çîlay omey şiy veri Ziyarê Veri Koyi, yani cayok Şêx Kalender ha weyra wo u bi vin. Babi mi z' ver hêga d' rakowte bî. Mî veynda cî, va “Yo çîlay ha Ziyarê Pir Ez ra yena şîna Şêx Kalenderi.”. Wî z' warişt va “La Îlahe Îllallah Muhammeden Resulullah.”. Ma wîrdî piya di, aya çîlay şiyi awca d' bi vin. Melekun id zafin ser Şêx Kalender id çîlay diya (V.4).

158. Ziyarê Şêx Kalenderi 3

Vist u ponc hîris serr ra ver yo merdîm yowna merdîm gêno, vono ma şû tîrb bîkeni altun tedeyi. Dî hînd şew şîna, şîni Ziyarê Ver Kuyi. Awca d' qazme doni pîro, qazme dest ra gêni vîr keni. Çîk niaseno sek yo dest ra qazme bigiro u vîr kero. Wîrd iz terseni, hin ne geyreni qazme ne z' hiwey xu gêni, direkmen şîni keye. Eyn ruej ser sîbayi in merdîm yo sîlehê yi bi, von ez temizlemiş bikir. Seni ki temizlemiş keno hikmeti Îlahi yani damîrçe d' fişek bena xeberê yi çîna, gînena lînga yi. Heta ki weş bî zi lengayni, lînga yi decayni (V.4).

159. Ziyarê Şêx Kalenderi 4

Wesar îb, ma rezi vîraştên. Hin yere bî, saetek mağreb mend îb. Mî yo umbazi ra va “Ma şû Ziyarê Ver Kuyi ra vovr biyari, deki vovrîb.”. Ma şiy Şêx Kalenderi dî çarşefî rakerdî, vovr toplamîş kerdî, ma kerd zerrey çarşefon xu. Mî umbazi xu ra va, “Ma omey Şêx Kalender, bi ma şîr seri mezeli yi z' yo dua bîkîr, dua bîwazi.”. Ma bîney ca rayer ra şiy, umbaz va “Tî şû ez nîna.”. Wî awca d' vînert, ronîşt. Ez şîya seri tîrba yi, mî bîney duey kerdî, ez peyser ageyra ya, ma piya omeyi dew. Ruej bin ma şiy rezi, mî biray yi ra va, “Ma vîzêr şiy seri Şêx Kalenderi u biray tu niome seri ziyareti, çîna ra?”. Va “Cîni yi esti, ay cîno niverdawo biro, ayra niomewo.”. Sosin, Meleku pêro zoni. Ayi ki cîni yi esti beni ser (V.4).

3.3.5. Efsaneyi ki Şehidan Ser Vaciyeni

160. Şehid Belkısı

Mela mehemedi vaten ez lorek biya, ez u mehmedi ma cêr omeyn. Ma Mehmedi dı çalon d' da pêr. Mehmedi mı ra yêrs bı. Ma cêr omeyn, ez war niverdena. Ez ha pey ra dıma, ma omey caw Şehid Belkısı. Zerik şund resa ver mezeli, tı nivoni cehde ra dor onen. Hayey mı pê çına. Resa ver yi, ver yi d' nuşt ro çuwê xu guret. Vat willay tı in nimusi, ina kerrê sarey tu bena erzena zerrey ın deriy. Ez ena oniyewa cı ra huyewa. Mı va xorto m' tı çı da musnen. Mehmedi vatên ez qesem kena ay Ellay ri k' wırd deston ra bı kerra r'. Vatên yo şılqı veciwa, mı va qey rey vırıra, diyayışo k' mı di çıqas herındey ser Çalon bı, bı raşt. Vatên mı va qey mundi fatma eyşona. E gınaw erd. Hesiyaşıo kı hesiya xu ez nizona sebo beynted. Vatên sarey mı ho seri dizon Mehemedi ya. Mela Mehemedi vat cesaret tı, cıger tu ıno tis mezelona geyren, tı mı d' don pêr (V.45).

161. Şehid Dewa Şueği

Ina olay yakında bi. Sencex ma d' yaşanmış bir olay a. Mıntıqay ma d' Dewê Şueğ(Aricılar köyü) ra cehde şın Mezracor(Güngören köyü). Uja d' dozerci çarneno nişkeno, yo kerra kowena feki dozer ra sokmış nibena. Yeno war oniyen yo merdım ho bin kerra do, cizmey yi hema pay dê, sileh yi ver do. Von willay ın şehid o. Cad caverdeno, veyndon, Köy Hizmetleri ra cad omey, kerray nayı vera, beton kerd u vıraşt. İnkey sey yo ziyaret o (V.43).

162. Şehid Gırdbelek 1

Şehid Gırdbeleki lewey dewa ma do. Mı diyo çılay şıya Gırdbeleki. Saet desi şew bı, ez şıyni Guevderı. Cara hiri çar metreyi asmi ra yo çılay direk omeyi war, şı zerrey Şehid Gırdbeleki, dınya zi ona bi roşn (V.24).

163. Şehid Gırdbelek 2

Voni Meseley Gırdbelek eyn zey meseley Rustemi Zal vajiyena. Yo asker ıb, merdım in memleket ıb u şehid biyo. La çew nizon key biyo, zaf ver biyo.

Voni Gırdbelek otır merdım ıb zaf ciyat ıb. Hendê gıronê yo inson yo kerra depıştên hin nizon çendêk eştên dur. Yo gurz yi bi, nizon çendêk gırd ıb (V.38).

164. Şehid Gola Bej1

Mı ap xu ra eşnawıt. Va Şêx Ehmed Efendi omo ita. Çew nizon şehid uca do. Şêx Ehmed Efendi vat yo zato gırd ha ita d'. Şın onin tera eg raşta ho uja d'. Uja d' hin biyo eşkara. Hec Selim Maley vatên, uja ra pey ma Şêx Tahar pia şı. Ma bınê valêr ıd ronışte bi. Va Selim ser rayir ro meniş, cın mın yen kowen nun tu ser. Ez oniwa hal halay Efendi ya, cezmi kowt. Kowt awayi, yo ho dormey yi ra geyren, meşale ser kowt ta. Wı z' ho cezmi do, vazda omı quelê awayi gırot, va wa Selim ra nieso. Xeylek vındert, reyna quel awayi kerd a. Ez oniya çıla cey yi ra da pırı şı ser Şehid Gola Beji. Ma wırışt ra omey. Şêx va “Selim, bıon mı ra, heton hot serr tı vac Efendi şehid ir qısey kerd, çıla omaya ser Şehid Gola Beji, tı miren.”. Va wıley heşt serr iz ez nieftaya vac, badê Efendi merd, mı kerd eşkara (V.50).

165. Şehid Gola Bej 2

Querê şehid ra çew niftayn yo gıl tera bıkıro. Hec Emin Xal Kerwê mı da raar şı dı dar bırnay, a şew cad ciniy yi lac xu xenıqna. Xalıt da raar şı dı dar ard, ardi hinglon omı wuri gına gey ri ma ga zuar ardı kard ser yon ı sarıbırna. Hec Eşref ino nikerd şı dar bırneş, dadêşid dı deqqey nişiy va gıno erd dest yi şıkiya. Şêx Abdılqedir şını ser şehidi ra keykerden, wu zi kesê Elleh bı (V.50).

166. Şehid Gomêla

Mı ap xu Mahma Eli ra eşnawıt. Ap mı va Hes bırey mı Xıdır u Elkê laş ap mı şını tıfing mêrik ho destı do. Mêrik eskerib. Teselê xu bırna tıfing cı nidon. Ekif vun “ Hero Heso şu qayış bıbırn, tıfing ders ra vec.”. Hes şın qayış bırnen, tıfing dest ra gınen erd. Şehid yo paskul don Hes'ir. Vatên Hes çoras roc wardıb. Bay Hes yers beno vun şıma çı Hes xapına, tıfing şehid dersta guret? (V.50)

167. Şehid Heşwari

Ma ın şehid ra voni “Şehid Heşwari”, Fexrun do. Yo ap ma Mela Erif bı. Ap Mela Erif ma nıdı, ap babi mın o. Şıyo ver ziyaret ıd bin dar ıd qeldiyo, nizonow uja d' şehid est. Şehid omo hon yi. Giştın xu ina kerd, vat “Ez niz sekana tu, ek ez leşa bisari ya.”. Ap Mela Erif cad wırışt we, tersow. Cad a herınd vıraşta, kerda axır. Ina mesele zaf row biya. Şehid iz wext herb Rusi id biyo şehid. Ma inkê şın uja, çı dor ver ay cehdi ra şın warı butun inson xu r' due wazen, cı r' due ken (V.72).

168. Şehid İlyas

Cey Şehid Şêx İlyas Fexrun id mon Mezeli Alas do. Ma tut ib, ma ina mesela eşnawita. Dew id yo merdım niweş kowen. Egrebey yi yena piser, von ma seyda ra vaj, wa Alle'y ra due biker. In şiyoy ser şehid mezelon ra viyert, uja ra omo biley xu biyo. Yen cey seydey, seydey ra von hal mesele ina wa. "Cin perrey ser sebi, niweşo. Ma nişken zıftkır, xuser nivındeno. Tı ko Alle'y ra yo due bıkrı." Seyda wırzen we şın ser mezelon. Oniyen mar ho şın, wı z' kowen dım. Şın Heşwarı, lewey fetıl ra uja d' xu ken nızdi tera, mar geyren a, tera von " Tı mı ra von se, bin erd id ez tu ra nixelisa, ser erd id tı mı ra von se? Ez zona tı qey çıta yen. Ager şu qey xatir Alle'y, ez nıka şına ziyareti bıron xu ". Birey yi şehid Sorıng i. Mabeyn warey ma warey Çun id, dı birey şehid est, zaf şehid pil i. Voni hurd iz asker ib uja d' şehid bi. Seyda tera persen von "Sebiyo, in sekerd?". Mar von " Fexihon helqey zikir gıre da b', zikir kerdên. Omo şiyoy gınow pıro, gınow zikir yin ir. Uja ra biley xu biyo, tı hetun şır kiye ben weş." Seyda geyren a, hetun yen kiye, Alle şifa don, biyo weş. Seyda ra von Seyda Mela Abdulcelil, pırık ma wo. Mabeyn mezeli ma u mezeli şehidi Sorıng poncês kilometre est. Seyda Ebdulcelil poncês kilometre mar taqıb kerdo (V.72).

169. Şehid Karer

Ina mesele mıntıqay Karer id bena. Wı z' ma ra nizdi yo. Yo dewıj ma anlatmış kerd. In merdım ticareti mal kerdên. Dewıji ma şıno ku, key yo dosti xu dı beno mısafir la dosti yi niweş o. Von "Dosti mı sebiyo tu?". Mêrik Von "Monge mı biya vin, ez şıya geyren monga. Bın dewê ma d' yo quçê kerra bi. Ez menda pa zerrey quç id yo qul asena. Mı kerrey nata eşt weta eşt, yo merdım zerrey yi d' ho ramediyawo, cizmey yi hê pay dê. Ez şıya keye, mı xeber çew nıday. Mı zengne u huwey xu guret ard. Mı kerrey merrey dart wera, pê zengne kerrey qeldnayı. Mı va zaten sileh yi mın o, ez çizmey yi tera veji. Mı hend di yo pay xu da zerrey feki mı ro. Ez qebliya kışt, gınaya erd. Ez aya şew uja d' menda, millet geyraya mı, ruejê dıdın hema ez diya. O ruej ra ez kowta in hal." Cay yi muhiti Heser Babay do, tera voni şehid (V.43).

170. Şehid Kurê Hesiran

Mı Kurê Hesiran id şonıtı kerda. Mı şond pes xu berd uja heta ser sıbay pes uja d' miyel nibı. Pes heton o mıntıqa d' ib miyel niben. Pes o mıntıqa ra vejiya şı yowna mıntıqa hema miyel ben. Yo dewıj ma est, nomey yi Ebdulla wo. Uja d' pes miyel ken,

pes çirnen pes nivinden. Yo parçe vinen von qey koelo w' , tı mevaj lingê yo şehid a. Gê n şeqneno. Sarey non ro yo kefenli, kinc sîpi pîradayey weta yen. Von “ Şîma pes ma ser çarnen tayo, şîma îno hew eston ma şeqnen. Lez şu a lingê mî biya, tu niar ez çîmon tu vejena.”. In hesiyaw xu, ek tersow, lew masey hey wax. Lezabez uja d' yo queç non ro, pesi uja ra ben. Ser sibey yen kiy, ben niweş. Dewîj cini mini pîro diyen arî, şî n uja geyren geyren astî vinen. Uja d' astey yi ken erd defin ken, kerra non ro ken ona yo mezarlıx, yo pes ız sarî bîrnen u yeni (V.55).

171. Şehid Mezeli Vîlk

Mezeli dewê ma d' yo şehid esto. Ay verinan vato nameyi yi Evdîla yo. Serra 1967 dî, ez ay wext mîxtar bî ya. Bî n mezeli ma ra cadde vîraştên, ardên. Ma sofor ra va, “Îtya d' mezeli esto, bîney dur ra rayer biya.”. Sofor va “ Mî hendi mezeli qîzılbaşon raşanayi. Çık nîbeno, ez itya ra şîna.”. Seni ki dozer berkule fîna xu fek, aniden niyayi hewa des metreyi hewa ra şîy u gînayı erd. Gun lajêk îd nîmend, sek bîbo deli. Ma belka hîris ten awca d' şahid bî.

Babî mî se u des serri emîr yî bî, yî şexsen dî. Bî n mezeli d' yo çeşme esto. Babî mî va “Ez şîya uca desmaj. Yow mêrîk sîpîla sek kefen dî bo desmaj gîrowtên. Destmajî xu gîrowt u îşaret kerd mî rê ki ez zî destmaj bîgir. Ez menda pa, şî bî n mezeli d' bî vî n (V.53).

172. Şehid Tîrpon Sîpi (Tîrb Sîpi)

Serbon ra dî kilometre durî Tîrpon Sîpi est. Uja d' askeri şehid est. Roej parşeme şona nîmaj erşa ra pey uja d' çîla kowena ta, ruh yî şî n Serbon kown. Uja d' bena vî n, yo dî saet vîyeren ra, tekrar yena eynî mekun xu. Mîlet şî na ziyaretey yî. Tornî ap mî Mehme Zekî fek yî u çî m yî bî b' çowt. Qîjon ma pia hevalon xu ra şeş ten şî uja ziyaretê yî ser. Uja d' mîyon ay şeş hemon ra miyesê egmî n yena dona ortey çîmon yî r'. Fek yî u çî m yî uja d' benî weş. Yî uja don ra yen kiy (V.56).

173. Şehid Yekmal

Xelîfon ma o wext dere d' îb. Ma ra 3 km weta Yekmal bî. Wext Urîs omî yo qomutan Osmanî bî, nomey yî Asîm ya z' Rasîm îb. Yeno Yekmal îd yo hon vî neno. Hon îd yo von “ Tî seken, Urîs ho Qara Cehenem do, Askerî xu bîgir şu, Urîs uja d' pîyor ho hon do.”. In wîrzen we, cad asker xu geno şî n Qara Cehenem raşt a pîyor ho

hon do. Dormalê yin gen erzeni ser, pêron uja d' qır keni. Wı z' beno birindar, yeno Yekmal ıd şehid beno. Meqber yi z' ho uja do, dewlet vıraş (V.66).

174. Şehid Zurav

Cehdey Karlıova ser mezeli Çun esto. Uja d' şehid esto, tera voni şehid Zuravi. Şehid verino, çow nizon kom o, çı wext defin biyo. Wextek uja d' cehde vıraşt des dozeri uja d' şikiy. Mıtahit oniya imkon çino ver yi dês ono, cehde bıney sera hewelneno (V.48).

3.3.6. Efsaneyi ki Hezret Eli Ser Vaciyeni

175. Gewa (Gola) Kafiron

Gewa Karifon ver Kerraya Linga Ber dı, bağli Sayer a. Voni Hezret Eli yeno uca. Kafır pê insonon gew akeni, dormaley Hezret Eli gêni, eyn tepşeni. Hezret Eli pê Dundıl xu hay keno. Dundıl omeya naver ıd gınaya kerra ro (V.52).

176. Hezret Eli, Pay Dundıl u Sukê Merron

Hesarek ma d' cayeko direkon qeyak tesisi esti uja d' yo kerre esto. Ma tera voni Kerrewo Zirtın. Timotım teyri şın uja d' nışeni. Vatên Kerrey Zirtın ra nat Pay Dındıl o. Dındıl astorê Hezret Eli ya. Voni Hezret Eli omo uja, o ver ra şın. Onino meydonek ıd keyney ha govend keni. Von " Ay keyney komi?". Yi z' voni "Sukê Merron ha uja d'. Keyney Arminon uja d' govend keni.". Sukê Merron ız bajar Arminon o. Warey ma d' Qeregol est, Qeregol ra wet pey Ğezik do. Homa z' qalinti yi vınderteyi. Hezret Eli yeno Kerreya Zirtın dı ver Paya Dındıl ra bajar Arminiyon seyr keno. Onino uja d' halay oncên, keyf keni. Hezret Eli beno kerra r' vırken erzeno ay keynon Arminiyon ir. Von wa bızon ez ha yena, wa uja d' mevınderi. Ez şır uja yo zarar bıd cı nibeno, meşır zi tehemul nikenä. O rıd ra aya kerra erzeno uja. Aya kerra d' inkey herundê engışton yi belli ya. Milçık şın herındê qulê engışton yi d' halin vıraştên, ted hak kerdên. Ponçês serr esto, defınci şiy uja, seba hezine aya kerra kişta qeldaya. Bajar Arminiyon iz aya kerra ra yo kilometre ho wet do (V.70).

177. Kerray Dundıl

Kerrayê Dundıl dewa Ruymelekan da u ver Quçê Pêxamberi da. Voni wexto ki sahabeyi şını Kelaya Seyar geni, Hezret Eli uca d' yo kerra qul keno, Dundıla xu giredon, pê lingon şino herb keno u yeno (V.36)

178. Kerray Lınga Beri

Rayer Sayer u Kason ser naverê Gola Kafıran ıd yo kerra esta. Sere kerri d' lingi esti voni in lingi Dındıla Hezret Eli yi. Vatên ona aw şıkeft ra dur ra tı onin, tı voni fotoğrafi yo astori yo. Vatên fotoğrafi Dundıla Hezret Eli yo. Wexto ki verestey yena ser şeklê Dundıla Hezret Eli gêno. Sek pê boyew siya fotoğrafê Dundıl vıraziyayo. Aw ca d' biçim nalê astori esto. Sek tu kerra ona dayo pıro şekıl veto (V.57).

179. Lewey Dundıl

Wext ma qıç ib pey Şenıg ıd yo kerre uca d' bı. A Kerra z' ina yo çi ser ıb zey lingê astor ib. Yo noxta z' ha Simsor da ya z' eyne o qeydi ya. Von Hezret Eli omo, astoray yi ehınık derg ib yo lingey xu Simsor dı na ro, a bin eşt itya pey Şenıg ıd na ro (V.73).

180. Pay Dundıla Hezret Eli

Rayeri Wışkala u Zımag ser, qeymaya serin ê Zımag ıd yow kerre est. Yow qul ha tede ya. Qul zaf xorin ni ya. Vatên ina qul pay Dundılê Hezret Eli yo. Mı zaf hew di. İnkê belka tehrib biya. Monena herinde lingê her ya z' astori (V.42).

181. Qencê Hezret Eli

Yow kerrow xışn ha qarşı Ziyarê Celaledini, dest çep ser do. Voni ina qencê Hezret Eli ya. Voni yi u keyney qıral awca d', ser Kelay Siyar ıd qenc kaykerd, ina qenc iz ser dês ra peraya omeya itya (V.42).

182. Şeylê Hezret Eli

Yow kerre zi onik ha mabeyn Şelaheydo u Horsel do. Yow kerrow xışn o, kocaman yow kerrow. Voni ina şeylê qeweti Hezret Eli ya (V.42).

3.4. Efsaneyi Tarixi u Komelki

3.4.1. Efsaneyi Şexısanê ki Vırameyişê Şari dı Ca Giroto

3.4.1.1. Heyduti Sosyali

183. Em Heyd

Ez tornê Em Heyd a. In meseley bayi mı, daa mı, apon mı mi r' anlatmış kerdi. Emer Becerikli Vazanon ra wo. Se serr ıb merd. Hiris u çar serrı wo merdo. Zaf cesaretli yo merdımek ıb, zaf efendi b'. Dı heb bırey yi bi b'. Nomey yo Hesên ıb, yo z'

Şêx Wıstıf ıb. Herb ıd, Herbê Şêx Said Efendi dı bı. Rojêk hukmat omi dew, yino dıma geyreyni. Piriki mı va qey yi dıma geyreni. Şı yo dere d' ser yo dar ıd xu nımıt. Yi yeni uja ateş keni bireyi yi. Yo birey yi yarali keni. Wı z' zaf cesaretli bı, nomey yi Hesên ıb. Sileh doni Şêx Wıstıfı, voni Hesên bıkiş. Wı hewa ra sileh erzeno. Yuzbaşı don yi r' yi kışeno. Kıy way yin ra balte oni pê sarey Heseni tera keni. Pirik mı o wext omo uja oniyeno ek wırdi birey yi omi kıştı. Pey ra koweno eskeron dıma. Yeno Pırdê Sekiz, uja d' pişeno de, duwes askeri kışeno. Eskeri koweni dıma. Zımıston şın kıy keyney birey xu. Rojêk yo hevali yi, yi sıkıştırmış kerd von “ Merg esto, wa haye ma pê bıbo, tı emser kom ha dew di?”. Von “ Ez ha Kopar ıd kıy keyney birey xu da, yo y' ra mevajı.”. Beno zımıston, hevali yi gere keno. Eskera yen zerrey dew. Aw wext bayi mı des u ponc serre bı. Ap mı u bayi mı ra voni “Bayi şıma ho ça, bayi xu biyari.”. Beni lingon yin giredoni koweni, bıngon yin ra gun yena. Koweni verni askeri, yeni Kopar. Bayi mı ra voni “Şu zerre bayi xu ra vaj teslim ıb.”. Bayi mı vatên “Ez şıya zerre silehi xu piyor gıredawo, mı va eskera vona bi teslim ıb. Mı ra va ‘Tu ın zımısto eskera ard bayi ser, bayi şıno ça?’. Mı va bawo mı niard, yin ma ard. Vato ‘Folonkes gere kerdo, mı yi ra vato’.”. Pirik mı yeno teber ateş keno, askeri xu erzeni kıştê percınon ıd xu nımneni. Pirik mı miyon ıd remeno, şıno yo dere kalawê xu gen non ser lewê vovr. Yi z' voni qey biyo yarali uja d ronıştewo. Bayi mı vatên “Ez oniyewa dere ra vejıya çağrey yi ho des yi do şıno.”. Pirik mı uja ra şın, are dı qediyeno. Şêx Said Efendi von “Bi teslim bıb’.”. Wı von “ Ez teslim nibena, mı idom keni.”. Şêx dest xu don paşte yi r' von “Tı teslim bı, tu idom nıkeni.”. Nişeno astor xu, dewan Darahêni ra xatır u helaley vazeno, şıno Diyarbek ıd teslim beno. Gardıyan kağıd don cı, von filon ruej tu idom keni. Wı z' gardıyan ra von “Ez yo mektub nusena dona tu, wa mı idom bıkirı.”. Mektub ıd vono “Ez laji Heyder Becerikli ya, filon kes a.”. Gardıyan ra von mektub ber bı d' savci. Savci oniyeno ek bay yi Heyder Becerikli heval yi yo. Hin idom nıkeni, hiri serri ceza doni cı. Hiri serri yi qediyen, vejino, yatax xu uja d' verdeno. Gardıyan von “ Xalo tı qey yataxa xu nibeni?”. Von “ Ez zona, ez şına çend hebin kışena, reyn yena itya kowena.”. Şıno ara d' dı hiri aşmi qediyen peyser yeno. Voni “ Xalo tu va ez peyser yena reyni hapis kowena, tu qey çi nikew?”. Von “Ez şıya mı numısız kışt nıkışt koki yin niomi, ay ma z' biyi numısız.”

Yo waye yi bıb', zewıjnaye b'. Veyvey bıray ya beno, wa vona ez şına, mirdey ya niverdeno. Mirde wırzen sileh non way ra. Waye hamile b'. Desti qıcı kıştê ya ra yen. Piriki mı raseno cı, way yi vona “Bırey mı, yo y' mı nıkışto, qeze ra sileh gına mı r'.

Şıma qariş yo y' ni b'. Waya mı bıd herunde mı, wa bıon qıcon mı.”. Piriki mi z' way xu ra şınaweno, inon ken. Waya xu ya bin iz dono zomey xu. Are d' ya u mirde don piyor. Mirde von “Mı seni a way tu kışt, ez ina tu z' kışena.”. Ya z' keno yarali. Way cad piriki mı ra vona. Vona “Hal mesele dime ina waya ma, mirdey ya ina kewo cı”. Piriki mı vısturey ya kışt, mirdey ya kışt, bırey mirde kışt. Çhar teni uja d' kışti. Uja ra zemon viyert şêxi, ağayi bitı milet kowt are va ma omış keni. Ver ci elektrik çınık ıb, çıley vıstên ta. Pirik mı şın milet ha uja da, yowna ca d' adır kerdo we, von ez cığara bışımı. Silehi yi ho yi dı b'. Piriki mı uja d' cığara şımeno, oniya a aile ra yo qarşiy yı d' ronıştewo, piriki mı d' qısey keno vera onino ber ra. Pirik mi şubhe kerd. Uca ra yi ateş keni gmeno silehi pirik mı r'. Pirik mı wexto oniya sileh, şın xu erzeno war. Von wa vaji omo kıştış. A aile ra piyor remeni. Ağey mağey uja d' moneni. Piriki mı wırzeno rasen aile ra yo çınık o. A wext Çotla warey yino bi. Pirik mı wexta şın cini, comêrdi piyor kowt tê dest hê govend keni, voni Emer merdo ma xelısiyey. Piriki mı uja d' iz dı hebi kışeno.

Rojek yeno dew, yo darê yi bırnayo. Perseno, voni “Ciron tu Filit bırnaw”. Şıno ver beri veynen cı von “Tu qey dara mı bırnawa?”. Uja d' yo qısey yo yi ra, yo yi ra piriki mı d' yo karda qıjkek bena. Wı z' newe zewıjyawo. Piriki mı uja d' iz reyn kard don paştê yi r', yi z' kışeno. Yo mênık iz çend rueji verni vera şın deyni qıji ayr, deyni qıji ay bin r'. Yo qıj berma va “Daye ina kerd mı.”. Daye yi vona “Lawo meberm! Eka eyro don tu r', sıba don ayr, biyor şın don laji Emer ir. Emer don pıro kışeno, ma tera xelısyeni.”. Eyni da pıro tera xelısyayi.

Rojêk şıno ver aw, yo mênık uja do. Reyn mênık çım gınen cı tersen, hin mênık von se yo toqat don mênık ır. Mênık omi kiy cad merd, tersa bı. Milet tera zaf terseyeni. Yo çım gıneyn cı terseyen. Ama zafın bınumıs ıb.

Rojêk iz reyni şı Solaxon. Uja d' yo heval yi bıb, wı z' mehkum ıb, nomey yi Eli Rıza b'. Şın uja d' yo kiy. Mênık heywon sera bırneno, non don yınon, hızmey yino ken. Heval yi yo xebera xırab wahir kiy r' von. Pirik mı heval xu ra von “ Hezret Omer vato yow çeray hevali xu nikışeno. Tu ina kelima wahir kiy ra vato, tı hevali mı ni b', mı tı kıştên.”. Uja d' ayrılmış beni. Bacu hevali yi yowna ca d' omi kıştış. O mênık ki wı kışt, kowt pirik mı rey. Piriki mı heqsız yere yoyi nikışt. Şeşt u çhar teni kışti, heqsız nikışti.

Hikayey yi bayi mı ma r' vatên. Kiy xu d' zerri mıtfax ıd erd kendıb, bıın kerdıb zey yo wade. Wexteko hıkmey omeyn wı kowtên bıın erd, yin yo texte neni ser, tencerey

şıt neni ser. Yoyi vatên qey tencerey şıt ha uja do. Rojêk seri sıwe yo cini yena, adır bena. Oniyena uja akerdewo pê hesiyena. Şin gere keni, hıkmata yeno dew. Aw ruej iz pirik mı uja d nib'. Seni texte keni a uja d' pê hesiyeni. Hin ca çınık ıb piriki mı xu dek cı, kiy ra z' bı.

Pirik mı dewon Muş ıd merd, se serre b' merd. Mergi yi z' zaf temiz ıb. Wexta merd yo keyna bi, keynay yo şêx ıb. Keyna wı nişnasnen iz, xu r' feqir ıb kiye d' mendib. Seri sıba wırzena şêx ra vona "Baw Emer Ağa kom o? ". Şêx von "Tı qey persena". Keyna vona "Mı emş hon diyo, yoyi mı ra va Emer Ağa merdo, yo guney yi çino, la guney yo cini ho sero." . La yo nizon ma cini kom a? Howt hebi cini ard ıb, yoyi z' niverda. Cini yi merdên ardên, çar heb yi hetib. Dıwes heb laji yı u çahr hebi z' keyni yi bi. A yo ciney yi zaf sinirli b', zaf zoer kerdên. Ya z' pirika mı b', daa bayi mı b'. Rojek oniya zaf zoer kena, kard guret zon ya tera kerd (V.64).

184. Keloğli

Meseley Keloğli hicri 1187 dı biya. Bowkali babi mı yo kitab ıd niştö. Ez oniya cı yo goşe d' ho niştöyo tarix yi. "Qetli İsmail Begı desti Keloğli ra 1187" niştöwo.

İsmail Beg mırê Pali yo. Yeno Xeylo. Gerey bowkali bayi mı tede keni. İsmail Beg yi berd u tehdit kerdo. Aya şew hin çına vinawo se, seri sıbayı yeno koweno keyi yi, vono mı ef kı. Şêx vono, " Meşu Fatrakom çık çino, tı şiri Fatrakom tehlike yo.". İsmail Beg şino Fatrakom. Awca d' Keloğli biyo. Nomey yi Ehmed Ağa wo, keçel o, tera voni Keloğli. Şewa serrnewa bena. Keloğli u İsmail Beg kay keni. Awca pıxeyri bi. İsmail Beg dono kubay Keloğli erzeno bın adiri. Aya vera ciniya Keloğli yena, onina kub ha bın adır da, peyser ageyrana. Keloğli zono yers biya, şino zerre. Ciniy yi vona " Mey zerre, İsmail Beg biyo çına bırr dono kubay tu r' erzeno adır!". Keloğli kalmey xu gêno yeno İsmail Begı keno wırdı wırdı u keno zerrey tımnon yi, wenon astorê yi, xızımıkari yi ra vono, " Qerbegon ra şu, wa herkes vino.". Hıkmata desti Palıyijon dı b', fermon yin veceni. Yo dar ver mezeli Fatrakom ıd esta, voni howtay teni aya dar ra xenıknayi. Fatrakomiji biyi vılayi, inkê ki konca şını Fatrakomij esti. Zerrey Diyarbek ıd, Hêni d' zaf Fatrakomij esti. Dewlet fermana ey vecena.

Guevder ıd Ardurek esta. Ardurek ıd Musfa Ağa vono "Keloğlu İsmail Begı kıştö, ma tera zırar vineni.". Cemat yi vono " İtya ra Siwun çı munasebetê ma pa esta, ma çı zırar vineni?". Keloğlu biyo mehkumi kuyi, ku ra geyreno, beno extiyarı, gıjık u erdişê

yi koweni tēmiyon, cılı yi dıreyeni. Dono raar şino key Musfa Ağay. Şino cemat ho dekerdewo, terefi ciniyon id roşeno. Ciniyi voni “Feqir, xu r’ şu wade!”. Keloğli vono “Wa cemat vıla bo, Ağa mı qebul keno, ez hama şına.”. Cemat beno vıla, Ağa xeber doncı, vono wa biro. Ağa von “Feqir vaj, tı çı geyreni?”. Keloğli von “Ez feqir niya, ez Kel Ağa ya. Arey tu u miro rınd o, tı şiri ina dehway ma hal ki.”. Musfa Ağa emr dono, tıraş keni, cılo doni pıra. Musfa Ağa von “Ez yo çi tu ra persena. Wexto ki memleketi tu d’ yo dehwa seni vıraziyeni, tu aya dehwa sekerdin?”. Keloğli von “Mı heya aya dehwa xışn nikerdên, çeray nivariştên. Mı dehwa kerdên giro, hema vıraştên.”. Musfa Ağa von “Dehway tu terefi Ellay ra nivıraziyena, xu r’ şue.” (V.12).

185. Qas Kosi

Qas Kosi bowkali mın o. Babi babiy mın o. Wextê Herbê Dinya ya Yoyın id Kuwayi Milliye d’ milis ıb. Şêx Şerif Efendi het wı u hevalon xu qarşı Ruson mucadele dawo. Şêx Şerif alay qomutani bı, bowkali mı Qasım Kosi z’ yuzbaşı bı. Bowkali mı idomê Şêx Said ra pey Şêx Abdurrahim het id mucadele kerdo. Meseleya Bowkal mı inaya:

Bowkali mı zomay Melekun o, cesur yo merdım o. Aw zemon dew ik nızdiy bi pê derze koli berdên key Mala Xelili, ğeley yin çinen, kar u gurey yin kerdên. Bowkal mı r’ awdıy yo çi nikerd. Bowkali mı verci Şêx Abdurrahim het id hereket nikew. Key Mala Xelil astorê Şêx Abdurrahim mıqat keni. Gerey yin beno. Key Mala Xelil awca d’ yo dek keni bowkali mı? Yi ra voni biyo şeş aşm ma ina astori mıqat kerda, tı zomay ma yi, biney tı mıqat bı. Nivoni gerey ma biyo. Astorê Şêx Abdurrahim belli kerdıya. Şew beni teslim keni. Aw mehel Eli Heyder alay komutani bı, Eli Barut iz yardımcı yi bı. Şini Eli Heyder het, tıra voni her ne kadar gerey ma biyo se, yanlış adres dayo şıma. Ina astori key ma d’ niya, ha key Qas Kosi da. Voni ma şehne raykeni key yi u ıspat keni. Şehne ay çağ id şiyini dewar omartên, ğele peymawitên u hisse ari dayn. Şehne z’ key Mala Xelil ra yo merdım ıb. Şehne şın gewê bowkali d’ dewari omareno, la astor zerrey axuri da, niverdeni astor bıvino. Şehne bineyk koweni u raykeni. Şehne şın vono astor ha awca da, mı çımon xu ra diya. Wışkala ra Mehmalı Hesên Dergu pê hesiyeno ki fermonê Qas Kosi vejıyaw. Wı dosti Qas Kosi yo, fermonê yi z’ vejıyayo. Voni yin wırdın ha astor himaye keni. Eyni şew id Mehmalı Hesên Dergu hiri hew yeno key bowkali mı, hir hew şino keye. Von “Ma bırem, ma nirem se ma kışeni.”. Bowkali mı von “Liye Mehmalı wa ma bıkışı, qıjon ma r’ duşmeney war nimono.”. Mehmalı vono “

Ma şı belka ina dınya cısêna tadiyah, belka ma af bıb’, duşmeney zi nimono.”. Bowkali mı qıjon xu gêno kowen teberi. Peyi dewê ma d’ pey kerrow sur ıd bıney vındeni, goşdari dew keni. Onini esker ome dowrê dew ıd yo helqa eşt. Awca d’ şını kue. Hiri serri kuya moneni. In ara d’ zaf herb kerdo. Ma anlatmış kerı belka hiri rueji niqediyi. Yin u Yado Paşayı Çolig dıd piya dewom kerdo, Çem Bırqleyn ıd yin u yo alay eskeri kowti çatışma, bın Hêni d’ kowti çatışma... Zaf ca d’ kowti çatışma.

Voni Qas Kosow hucera kıtabon veşnayo. Bowkali mı teyna nibı, piya hevalon xu bı. Hin nieşkayı çare vini. Yow ruej onin ik het Qerbegon ser yo merdım ha şıno. Voni ın mêrik tehlikeli yo. Yi tepşeni, onin ik yow non ha tede ya. Wekto ki non akeni eke mektub ha zerre do. Alay iz Qerbegon dı biya. Mehtub key Mala Xelil erşawıtı Eli Heyder ri. Şını koşka Mala Xelil veşneni u yin ra çend teni kışeni. Wexto ki koşk veyşaya kıtab iz tede veyşeni.

Yo ara d’ Mehmali u yin tepşeni surgun keni. Her yoyı erşawıt cayêk. Bowkali mı u çend merdımı yi şını veri dewê Hêniy Cahiti. Bırazay bowkali mı hêrs beno qolık ra vejın yo dı heb fışekon erzeno. Helak fışekon erzeno veng şıno yo cinek. Cinek ra voni Zerey Diyab, Cahitij a, merdımê zomay Melekun a. Ya z’ ser sıbayı dewar bena aw bolge. Xeber dona eskeri. Tabi hayeya Qas Kosi pey çinik a. Yere yo, beno tari, yow alaya eskeri dowri aya mığara gêna. Voni teslim bıbi. Bowkali mı vono “Ez teslim nibena.”. Dapiray mı z’ vona “Teslim bıb, mala zırar nidiy qıjon ir.” Onino dubare tede esto, teslim bıbo zi heyne kışini. Awca d’ hin yemno r’ beni eşkara, heta yondesi rueji çarpışmış beni. Zomay bowkali mı zaf ciyat ıb, tıra vatên Mıst Mıh Malayi. Vatên sow yowna Hezret Eli bıbiyn se mo z’ Hezret Eli yo. Bowkali mı vono, “ Zoma hin ruej bı gıron, çew wayir çew nivejino.”. Zomay bowkali mı vono “ Madem tu mı ra ina va, tı gereka mı pey beri gomi d’ giredi.”. Awca semed sond yi şiyor ca diye yi giredono u heyne verdeno. Fışeka verin ki esker teqnenı wı kışiyeno. Yin ra dı teni u hiri heb zi silehi yin moneni. Silehi ay çağı surmeli tıfing ıb, tek fışek pê mekanizma kaş kerdên, dayn ver u teqneyni. Yow silah bıbiyn sur, ay eştên kişt u pê silehi bin dewam kerdên. Vatên tıfing hend bıbi sur zerrey desti yin veyşa b’, goşt pa nimend ıb, astey kowt ıb teber. Vatên mo hew pê paşnay lıngê xu surmey tıfingi qelıbnayni. Hin silehi yin qıdiyeno, bombayon doni gome r’. Yin tepşeni u beni. Dapira mı ha yaralıya u hamileya. Cayeko tıfing niyayo pa ra desti qıj omeyo teber. Qomutan von “Şiri aya cinek bıkişi.”. Yow esker raykeni, esker qemiş nibeno tıfing pano, tıfing nono erd ra u

peyser yeno. Yow Aldunij miyon eskeron ıd biyo. Vono “In tıfın niniya goni ra, niyawo herr ra.”. Qomutan vono tı şu bıkişi. Wexto ki tıfing tadeno dapira mı, dapira mı vona, “Mêrik inşalla xoz tu ri do, tu orte ra deko dı heb.”. Netice d’ aw mêrik şino zerreyi gemı, xoz don pıro, orte ra beno dı heb. Dı heb emi mı u babiy mı z’ awca d’ ib. Yow ema mı new des serra bi, yo ema mı des duyes serra bi. Babi mı z’ aw çağ yo serre bı. Qariş yin nikoweni. Wırd emi mı, babiyi mı keni xu paşti u geni şini. Bowkali mı Qas Kosow tepşeni beni Bırcık(Dewa Qerbegon). Awca d’ pê adiri, pê şışon işkence keni cı. Haki şelaqnayen kerdên bini çengonê yi. Aw çağ şeer bi, onceni bini kıftonê xu. Pê şeer qolonê yi giredoni, voni mala qolonê xu niakero ki aw hak dahana ziyed bıveşno. Çowres ruej aw qeyde ra işkence keni cı. Wexto ki Eli Heyder vono, “Qaso tı qey emon nikenî?”. Wı vono, “ Heydo, ez comêrd a, qey emon bıkir?”. Eli Heyder vono “ Tı qey mı ra nivoni Eli Heyder Beg?”. Wı vono “ Tı mı ra vaji Qasım Ağa, ez zi tu ra vona Eli Heyder Beg.”. Eli Heyder vono “ Mı ra vaj Eli Heyder Beg, emon bıwazi, ez tu ef bıkeri.”. Wı vono “ Ez dehwaya xu r’ sadıq a, wexto ki tu ra emon bıwazi dehwa bena şexsi dehwaya mı, huneri ina dehwa nimoneno. Ez dehwaya xu serbımırı se ez bena şehid.”. Zaf işkence keni cı, hin hal tede nimoneno. Yow ema ma bi, tira vaten Şarê Kosi. Zaf ciyat ib, sey ye y’ cesaretle çın ib, comêrdon ra z’ ciyat ib. Ya hel hel şıyn ziyaretê yi. Helak vaten Eli Heyder ha yeno, yi vatên “Şare ma, de hey ina lınga mı berz seri lınga mı, Eli Heyder wa nivajo ki tersayo, mı ver emon kerdo.”.

Netice d’ Ataturk vono “İndıs yo merdım Kuwayi Milliye d’ qarşı Rusya d’ herb kerdo, ma in merdımı ef bık. Sıba ulkey ma heyne savaşı bıkerı se hetê ulkeyi xu gêno.”. Efi yi vejino. Seko efi bowkali mı omeyo terefo ki yi ra hes nikerdo, Eli Heyder ra voni “In merdım bıkiş, tı cewabê xu d’ voni wextok ma wı kışt mektub hema ma dest niresa bı.”. Bad cu yi kışeni. Bowkali mı rayeri şeriet ra şı. Sowbina dewaya yi çın bı (V.15).

186. Yado

Mı Helil Timur ra eşnawıt. Eski Belediye başkanı bı. Bayê yi Ebdi Erebi Şêx Said ir yardım kerd. Ez mesley Yadin tera persa. Va liye wılay dadiy mın pıro vatên mesley Yadin ıd çık ız çın ib. İtya d’ Wıs Begun xalon yi bi. Yo munga dızıyena. Şını gerre keni voni xalon Yadin berda. Yadin eşnawen şino uja, oniyen cendermey hê merdımın yi oni. Hin xal yiyo, lac xal yi yo dest yin dey kelepçe r’. Wı u cendermey don piyor. Uja ra ben mehkum. Nê fıkr bı mehkum nê dewlet ser bı mehkum nê z’ ay gorey fom

kerdên. Mehkum kowt dıma vat in çetey yi yo, saldırmış kerd. İrtibat yi Şêx Said ir çın ib. Mehkumey yi dı serr ib. wextok ben mehkum Heseni Begon, Azizon ra Saidi Talhi elebaşiy çetey in hire heme bi. Şewek şın zımeş Fexrun, Molaoğli est uja d'. Molaoğli ra yo est tera vatên Hus Malon. Wı z' miyon ay mehkumun dı b'. Feqet xefiya b', ıstıhbarat mehkumon ra guretên deyn dewlet. Mehkum pey hesiyen, guya ben kışeni. Çun ra Şêx Mustfa biyo, tera von tu kışeni, xu r' birem. Uja d' remen şın xu r' xelisiyen. Taway yi yo Şêx Said piya çın o. Yi z' xu r' kowt dıma, pê bixelisi. Vatên qey hukumat darbesi keni, yi z' xelisin. Heseni Begon teslim niben, cuwa pey in hediseş nişt, hukmat efa qanuni vet ef bı. Said Telha rema şı Suriye. Dewlet Suriye ra waşt, ard Aşağı Çarşı d' idom kerd. Yadin z' va ez teslim nibena rema şı. Yadin guya cini xu Telli Xanım ben Musyon Butyon verden u wı z' teslim niben geyren. Oliyan ıd mufrezi ken ver, non pa. Cini vona in tu kışeni, wextok tu kişt wa mı meber, heqeret mı mekir, tı mı bıkiş. Von Yad Telli Xanım kişt. Uja ra pey hin fişek yi qıdyeni u teslim geni u kışeni. Heta voni sareş yi tera kerdo. Mehkum ıb yuzbaşı felan nibı, yalanız zaf cesaret bı, ciyat ıb. Yadin dı qeleşi çın biya (V.73).

Yado Cebaxçur ra bı. Tera voni Yad Mahmud Abas i. İtya d' Qeldar esta. Qeldar ra zewijnaye biyo. A wext Bingol qeymeqamlıx biyo. Qeymequm vergi deyn ari. Qeldar ıd Key Azim Şer bi, vıstureş Yad ib. Tera voni vergi bıdı, yi z' nidon. Cendermey yen dı heb gayon yin ben. Yad yen tıfingo non pa. Yad uja ra bı firar. Cuwapeş pa umbazona heştay ten, se ten suwari olarak geyren. O wext hukmat zayıf ıb. Yad omeyn Kuermon, esker omeyn Şabon ıd vınertên. Eskere omeyn itya Yad şın in wer, eskere nıoftên dıma şır. Yad xu comêrd biyo ama çend heb zalım pa bı, millet kiştên. Ciniş Yad, Yad a geyreya. Vatên yo fes neş bı xu ser, kinc comêrdon guretên pıra. Wextok kışiyaya yo yuzbaşı şıno ser, eke cini ya. Yuzbaşı zaf qehriyawo. Vato mı bizonin ma cini ona şer kena, mı ya nikiştên. Zey comêrdon şer keyn. Yad ız Oliyon ıd kışiyawo. Yad Şêx Said ra mı b'. Meseleş Yad baad yin a biyo. İnka Yado Çesmesi est. Yad u firaron xu uja guret, eskera z' ver Mendo guret. Zaf esker uja d' kışiyawo. Esker teslim biyo, o wext bori cıneyn. Voni esker bori cıneyn, ma teslim beni. Firaron nivınert vera kiştên. Voni mirê Palı biyo, vato merdım Kırd taway teslim şıma ra çık nizon, şıma teslim bı hê bori cinen. Şıma eşken se bıkişin. Uja hema eskeri zoer do firaron, firaron xu don kişt. Eskera şıya Bingol. Yado Çesmesi z' uja ra omow, o nomı uja ra niyo pa (V.24).

Yad Mahmud Abas kokê xu Darahêni ra dewa Şin ra wo. Yad asker qaçaği b', kowen kue. Yad kue d' beno meşhur. Çıqas dew est Yad ra memnun ib. Yad niverdeyn hukmat heqeret dewan bıkiro, cergey Yad qewtli ya. Comêrd ib, taway xu r' nıwazen. Buey yi çı hêga esto, hêga ci r' monen. Bıwaştên biyn wahar hêgan. Yani çilekey niken. Ayra milet tera heskena. Hukmat oniyen pê Yad çi ben, soz yi pere keno. Xırab yo merdım niyo. Milet ono piser, eşireton miyon id anlaşme vırazeno. Ay ra tera vatên Yadin Paşa. Herb dınya d' het hukmat vındeno. Yad Qaldar ra Key Ezim Şer ra zewıcıyaw. Cini yi kışeni. Mezel ya Oliyın do. Yo ruej ra pey Yad ben yarali. Dı tenon ra von, şıma bın yo bırr id mı heq keni u şel erzen ser. Mireno yi ben heq keni u şel erzen ser. Niverden çew şir ser. Baad uja beno çımen. Çew mezel yi nizon. Darahêni d' yo meyit ardo, Hukmat veyden buey mı. Voni deyzey tu yo, tı şınaseni. Buey mı onin Yad niyo. Yad durust ib, kom heqeret yo feqir bıkerdên niverdeyn. Xu r' nımac xu ken, Cendermey nişkeyn mudahale bıkir, yi mudahele kerdên. Merdım kışiyen, yi ardên barıştırmış kerdên. Milet goştariy yi kerdên (V.67).

3.4.1.2. Efsaneyi Şexısanê Binan

187. Evdalonij 1

Evdaloniji verin zaf qewtli bi. Voni Evdaloniji şini Qıl Tuj dı vay vejani. Raştê yo kerri beni. Kerre sey asın ib, zaf zor ib. Dewiji nişkeni vay vejıy, voni ma veyn dati. Ancax wı bıeşko ina vay vejıyo. Voni ma yo non(wer) bıdı cı, xu ra hot heb patılay ancax yi r' vejıy. Cı r' patılayon pojani u veyn doni dati. Dat hot hebi patılayon weno. Yo patıla hendê hiri çar heb nono kena. Dat noni xu weno, qazme gêno, aw kerri şelegneno u awk tıra viyarneno. Qazmey ay wextoni pê kore ra vıraştên. Dı fek ib, yo fek qazme b', yo fek iz torzin ib u zaf xışn ib. Dat pê in qazmeyi Vaya Xeç akeno. Ina vay hema z' esta (V.33).

188. Evdalonij 2

Wext verin id yo Evdalonij şino esker. Qomutan yo gulaşçi ono, vono gulaş bıkir. Gulaşçi dormaley yi d' gêyreno geyreno, wı cay xu d' vındeno. Xu zerre d' von, ez nizono bıgeyri, wextok tı kowt mı dest, ez tu ferıknena. Gulaşçi yeno yi ser. Evdalonij wı non hewa, erzeno erd. Gulaşçi xu ra şino. Qomutan şaş beno, von tu seni antreman kerdo tı hend bi qewtli. Evdalonij von, ez antreman ra çık nizon. Wextok ez şıyn dewari, mı herindê kerra d', gewe erd ra kaş kerdên u eştên dewari (V.33).

189. Evdalonj 3 (Mıs Qasi)

Voni Evdalo ra yo mêrik bı, tıra voni Mıh Qasi. Zaf qewetli bı. Rızo ra yo berda velgi(yo berd hiris gırzeyi) non ser kıftonê xu yeno Fatrakom. Uca d' ser bond ıd yo balgind esta, zaf gıron a, çew nişkeno hewa no. Mıh Qasi balgind dı z' non ser kıftonê xu non hewa. Tıra voni ney, berd ser kıftonê tu dı b', berdi tı kaş kerda xu. Berd roneno, ina balgind nono ser kıftonê xu. Banging hend gırona wextok roneno, balgind ser boni qul kena şına zerre, zemin iz qul kena şına axur.

Voni o wext ıd itya d' kerrey ariy vıraştên. Teyna bin arrisiya ariyi(kerrey ariyi) hewa nayn. Arrisiya ariyi zaf gırona, belka ponc sey kilo esta. Hiris çores teni zor hewa noni (V.33)

190. Gelt

Wexto verin ıd dewê ma ra yo merdım biyo, nomey yi Gelt biyo. Gelt zaf ciyat biyo, zaf quwetli biyo, dirençli biyo. Heme işi xu pê destoni xu kerdên. Pê darıy, zengine, nalçık işi xu nikerdên.

Yo pehliwon Muş ra yeno, zerrey deştê Cebexçuri d' çew nişkeno yi d' gulaş bigero, miyonê yi roeno. Perseni, voni eceba Çolig ıd çew merdımı ona zıxm esto ki paştê in pehliwoni Muşi roeno. Yo merdımı extiyar vono, Pueğ ıd Şabon ra yo merdım esto nomeyi yi Gelt o, o mêrik belki bieşko paştê in roeno. Xeber şaweni. Deway ma des u heşt km bajar ra dur a. Şini xeber doni cı Gelt yeno Cebexçuri. Vali Paşa tıra mesele vono. O pehliwon koweno wertı şın yeno. Wı uja d' pewliwon tepşeno, keno berz, non ro u payi xu nono seri miyonê yi vındeno. O pehliwon cayi xu d' moneno, nişkeno hereket bıkeru. Vali Paşa vono "İhtiyaci xu vaji, ez ihyaci tu gidermişkeri. Mı ra vaj ez tu ri çi yo holi bıkeri, çı yo hediye bıdı?". Wı vono "Ez wahar mal a, pes mı esto. Soel esta, bıney soel bıdı ez ben dona pesi xu wa bıwero.". Soel doni cı, eger yo yuk se kilo se, yi ponc sey kilo yo yuk kerdo çuwalon berdo cay xu.

Texmin mı gore hiri sey serr esto itya d' cuyawo. Cayi mezeli yi belli niyo. Mevkiy yi belli yo. Yo dere esto ma voni Derey Gelti. Mevkiy yi, gomey yi esto, nomey yi ho panayawo. Cayi yi Şabon ra nizdiyo, dı kilometre esto (V.11).

191. Gılgıl Oğlı

Yo dewij miyon hêgey gılgıl id zerrey qundax ıd yo piştık vineno. Piştık beno kiy xu, mıqat ken, keno pil. Tera voni Gılgıl Oğlı. Dadi babi yi çin ib, miyon hêgey gılgıl ıd diyo. Nomey yi uja ra omo. Gılgıl Oğlı o qeyde quwetli b' beno pehliwan, qehremani a mıntıqa. Yo siy ari bestên ina ling, yo bestên lınga bin pê şin herb. Herb ıd deyn dêson bono, bon şiyen we (V.49).

192. Hes Wıso

Hesen Wıso piriki ma wo. Hesen Wıso yo fitı(mundi) besteno xu miyoni çoras hew dormaleyi xu ra beno. Yo merdımı ciyat o, nomeyi esto.

O wext dewa Gerib ıb Eli Ağa tede bı. Voni yo heş yeno, cıtyeri yi ho cıt keno. Uja d' heş cıtyeri yi keno birindar. Pey hesiyeni wırzeni we. Eli Ağa yo tırs u yo kalme dono yo espari, von tı verni d' şu Heziron ıd Hesen Wıso esto. Espar şıno veri yi. Ay bin iz heş dıma yi. Espar vono “Xalo heş ome, cıtyeri Eli Ağay kerdo birindar. Eli Ağa ın kalme u tırs şawıt, va ber bıdı Hes Wıso, wa heqi cıtyêri mı bıgiro.” Vono “Tuti mı, tı kalme u tırsê xu bıgi uja d' roşı. Oniyeno heş ho cêr ra yeno espari zi hê dımay. Heş seni oniyeno Hes Wıson ra cehdeyi xu degış keno. Hes Wıso vendeno vono “Tı hındek teresi remeni, duşmeni tu ha itya do, bi qarşı comêrdon”. Vate yi ra dıma heş cara lingon peyon serı vındeno u pırpıliyeno, yo veng gineno pıro. Uja d' heş u Hes Wıso yobin geni. Hes Wıso heşi nono ro, xınceray xu geno dono pıro, heş kışeno. Espari z' heş erzeni seri astor geni şini. O vono mı kışt, o vono mı kışt, o bin vono mı kışt. Voni ağa ma kısıci cıtyeri tu guret. Ina hew o merdımı ki şıyo xeber daya Hes Wısonono vono “Willay Eli Ağa nê inon kışt nê z' mı kışt. Hes Wıso heş kışt.”. Rueja bin Ağa xeber dono Hes Wıso yeno. Ağa vono “Hesen Beg bi, tu ra ina Ğerib esena arazi çendek zaf o, ma beni bırayi cı, nime yo mı ri, nime yo tu ri.”. Hesen Wıso vono “Eli Beg, bıratı tu çımon mı serı. Hele bi Heziron vin, awka yi serdın a, cay yi wenık o. Tede bızo woyek, tede mışno woyek. La tiya d' hutê awk çın a şıma bıweri, şıma honi teş ver teqeni.” (V.75).

193. Hıng u Was

Dewa ma d' dı heb bırayi bıbi. Tera vatên Hıng u Was. Wırd iz ezeb ib u dayka xu het dı bi. Zaf qewetli ib, zaf ciyat ib. Ruej ıd yow bız cayêk ra ardên u werdên.

Vatên, yow ruej gêyreni nişkeni bız bıtrawi. Şini bızê xu, daykê xu ra dızdneni u weni. Des heb bızı yin biy. Dadiyê yin onina ki yow kêmiya ya, new heb biz i. Şına kuyon id gêyrena nigêyrena bızê xu nivinena. Voni, “Daye, tı dewari çır kena, şıt ferq keno, nikeno?” Daykê yin vona, “Ferq nikeno, şıt eyne şıt o.” Voni, “Ma bız bınaya, new çı des çı”. Hema z’ dew id voni “New çı, des çı.”

Yow ruej ver Aldu dı Dola Wasmon tera voni, gome d’ biy. Vatên “Şerit qerifiyeno, yowı kıft xu don şerit ir, aw bin iz şıno ku ra eston vejeno, ono.”

Yow reuj iz Gazij yeni heminê dewari Fatrakomijon remneni beni. Qeweti Fatrakomijon çın ib. Yeni inon ra yardım wazeni. Hıng u Was şini hetê Gaz ı, binê gem id şoney yin besteni yow dara morceleyin u dewar keni xu ver oni Fatrakomı.

Vatên millet yin ra ecız bıb. Hêviyê millet kowt ib. Xeber yena ki inon ra yowı zaf nêweş o. Aldunji, Fatrakomiji komple yeni yow ca, het ra het dormaleyi bon yin gêni u wırdın iz kışeni. Vatên dati yin yi dabi kıştış. Helak kışeni veyndeni dati yin, voni, “ Ma tu erdiş nayo, ma wırd iz kıştı” Dati yin von, “ Şıma ney, mı nayo xu erdiş. Sew mı kıştış nıdayn, dubare pey nıkerdên şıma ney, heminê Siwun bıomeyn yoca heyne z’ nişkayni bıkişi (V.7).

194. Pirik Seyf

Pirik Seyf eslê xu seyidi yo. Wextê Emewiyon id Seyidiyon ra çew nimend, Emewiyi zaf heqeret kerd yin ir. Kom mend iz remayo kowto kuyon. Ini z’ Iraq ra barkerd omeyi itya mezraya Oliyoni(Çevirme) Tal id mudeyek mendi. Oniyeni itya z’ nibeno. Şini bıatey Seyfon u Muradon id dewê Miyalon id xu r’ bonon vırazeni. Bayi yi Şêx Hesên uja d’ wefat keno. Mudeyêk Miyalon id moneni. Uja ra z’ yeni kışta Zımagi d’ qarşiyê Mezraya Gor id bın ormaniye d’ bonon vırazeni. Mudeyek iz uja d’ iz moneni, oniyeni ki uja musait ni yo, yeni Mezraya Gor . Dı birayi bi. Wı u bıray xu uja d’ yerleşmiş beni. Leqabê bıray yi Qol o, cı ri voni Qolinder. Uja d’ mudeyeko derg moneni. O çağ id dewê Seyfon id Ecem biyi. In Ecem iz Yezidi bi. Rojek estori yin şini bin ğelonê Eceyon. Yezidi z’ bueçonê estoron tera keni. Şon id estori yeni kiy, bueçi tera kerdeyi. Pirik Seyf vono, “ In heywon o, ma z’ bile bile ra nıkeni binê ğelon. Şino ğeleyen mı z’ weno, nivono wahirê mın o u ez ğeleyen niweri. Ez intiqomi mı heywonon inon ra gena.”. O çağ Diyarbek beylik ib. Yezidi iz pê qatıron şini Diyarbek. Pirik Seyf xızmetkaron xu ra vono seba ibret yin ra dı tenon bıkişi. Xızmetkari yi dı tenon kışeni. Yezidi z’ merdımın xu defin keni u şini Diyarbek id qadi het. Voni “ O yo

ki Iraq ra omeyo uja, Seyidi yo. Ma ra vono bibi Bısilmane, tehdit keno. Ma z' nibeni. Merdımı xu kerd ra, dı ten merdımı ma kişti.” Hin nivoni ki ma bueçi estoron yin tera kerdi, ma heqeret kerdo yin ir. Qadı cad kağıd nuseno don yin. Vono “Eke niome ez eskeronê xu kena ra, kokê yin ona.”. Kağıd oni doni cı. Hiri heb laji u hot heb iz xızmetkari Pirik Seyfi bi. Xızmetkaronê xu ra vono, “ Ez ha şına Diyarbek. Şiri ay cesedoni qebronê yin ra veji, başka ca d' defın bıker. Dı heb iz kutikon bıkişi u bıberi zerrey mezelonê yin ıd herr serkeri u bêri.”. Şino ver qadiyi. Qadı ra vono, “ Zuri keni. Eke mı merdımı yin kişti cesed u qabiri yin belli yi. Tı z' kesifê xu warızın, ma piya şiri keşif bıkeri. Eke mı kişti, wa ceseti yin biyari cezay mı çita, ez zi cezay xu oncena.”. Şini qebiron keni a, kutiki hê tedeyi. Cad mektub nuseni, voni iftira kerda mêrik ir. Yi u yin piya beni Diyarbek. Qadı wexto oniyeno tera her şey uygun, suc yi çın o. Beno cayê waliyi. Wali z' mektub nuseno şıraweno sulton ir. Sulton cad şecarey yi nuseno, muher iz dono pıro. Vono “Şıma ina şecare doni cı. Aw bolge d' kom qarşılıx da cı eşkeno mucadele bıkeri. Wı layıqê ino gori yo.”. Aya şecere yena gınena cı. Rojek Yezidi z' şınaweni. Oniyeni ki hin itya d' yin ir heyat nimendo. Vındeni şew baronê xu bar keni, direk remeni. Pirik Seyf ser siba oniyeno ki locinê yin ra dımo nino. Xızmetkari yi şino ki dew ıd tek nimendo. Koweni dıma heta Muş. Wextok uja ra şiyi vengê tuton yeno. Oniyeni ki kurna darı d' dı heb tuti qıjkeki hê tede çırreni. Dono xızmetkaronê xu vono “İnon ber kiy mı, ciniy mı ra vaji tı çı qeyde oniyena tuton mı o qeyde ra bıoni ini tuton heya ez bêri.”. Heta Qozmi taqib keni u ageyreni. Yi wırd puti kerdi wı. O cayo ki qıjon vineno namey yi Siyasoar o. Ina ra namey yowı nayo pa “Soar” yowı z' nayo pa “Tek” (V.51).

3.4.2. Binayi Tarixi

195. Dızey Keyney Qılari u Dızey Laci Qılari

Keyney Qılari ha Layê Dızd voni tera, bınatay Darahêni u Bueg id yo la ya. Peyniyê la dı yo dız esta. Uce ra voni Keyney Qılari. Lac Qılari ver pırd id kiştey rue dı yo kela esta. Uca ra z' voni Lac Qılari. Ma miyon şar id eşnawıt, voni keyney qılari u laci qılari eşiq yobino bi. Bınatay wırd dızo dı bin erd ra yo tunel vıraştıbi u uca ra şın yobino diyn u omeyn. Yo rucêk unc o qeyde xebitiy bêri yo ca u tunel gına pıro wırd piya uca d' merdi (V.1).

196. Kelay Şewatari (Sebateryan)

Genc id Kelay Şewatari esta. Weberi Darahêni d' Kelay Keyna esta. In merdimi ma zerr kowen aya prenses. He şew nişeno gomêşî aya keyna vineno yeno. Ruejêk çend umbazi yi yo qamış geni, meqatê gomêş ir keni war. W1 reyna nişen gomêş şino. Awka Murad zaf a medag asnaw kena şina weber u qamış ra aw gena. Medag xeniqyena u w1 z' uja d' pa xeniqyeno. Inkey Kelaya Seberteryani nomey xu uja ra gena. In nome, şewatari ra yeno (V.62).

197. Koşka Maden Ownik

Koşka Maden, Ownik da. Voni wext Bizans id laci qıral itya y' aşiq keyney qıral Pali biyo. Vat ez yow koşk vırazi gereka Pali mı ra bıaso. Koşk vıraşta, koşk keya berz, keya berz Pali tera niasaw u w1 merdo (V.42).

3.4.3. Efsaneyi Xıznavan

198. Quç Kun

Quç Xun Sirbey do. Wextok Armini itya ra şin Suriye, şin bin xeti; hotay heb deva altun, gümüş, qıymetli maden wenaw. Verni ci gırowta, nişkay şir bin xet u peyser ageyray itya d' keuw bin erd heyne şiy (V.42).

199. Xıznav Buirçê Keyna (Dıza Keyna) 1

Buirç Keyna Darahêni da. Buirç Keyna ser ina yo efsunî yeno vatış:

Yo şonî gayinon xu ben çerineno. Oniyen yo mungê yi miyon dırıkêr id bi vin. Pey ra şino yo riyeç esta. Riyeç ra şin oniyeno yo quıl ha şina bin ard. W1 z' pey ra şin mungê xu keno teber. Oniyen zeri d' yo ceyka xıznawa. Tefal mefal est, zerd est, sim est . Oniyen bin ard xeylek iz heraw. Gorey xu çi geno xu dest yeno fek beri, ber qefilyeno. Zeri d' moneno, terseno. O malzeme non ro yeno ber beno a. Von demek yo ğeleti bi. Hine malzeme gen yeno fek beri, ber qefilyeno. Terseno, malzeme non ro kowen teber. Gayinon xu finen xu ver nızdiyê yeri yeno kiye. Dewîji vineni, voni gey tu lez omey sebiyo? Dewîjon ra von hal mesele ina wa. Dewîji baweri xu pê nioni. Pia dewîjon şin Buirç Keyna. Eya ruej heta şew keneni. Qefliyenî caverdenî yeni kiye. Ser sıwa şin oniyen hine biyo de. Dewîj ina hiri ruej şin uja kenen oniyen hunc ben zey ver. Voni demek itya siheron, ma keneni yi keni de. Peyni d' caverden yeni kiye (V.38).

200. Xıznay Dıza Keyney Qılari 2

Semedê Keyney Qılari tayi ina riwayet esti: Voni uca d' yo wadey xezine esto u koma heywon şiyero uca bena belek. Heywon şiyero xeziney altun vin se belek koweni ci. Wext qıjey ma d' yo yo munga belek ib, vatên ina munga şiya zerrey Keyney Qılari d' xezine diya (V.1).

201. Xıznay Queçı

Voni yo merdım biyo. Şino Kuy Şerevdin yo bolê mali ha uja da, yo şone ho verdo. Şoni ra von ez veyşona, mı r' tasık şıt bıdıtiş. Şone von tı roeş ez tu r' şıt bıdıtişi. Wı nışen ro, şone şın bın mişna tasê xu ken pırr şıt ono. Şone şıt non ro, bılurê xu ser tasê şitiya non ro. Tıke qısey kenı. O miyerık oniya şone şı howna. Oniya muyes zerey zıncê yi ra vejiya şı kowt zerey bılur, zerey bılur ra ji vejiya şı qarşı d' yo quç est, kowt zerey quç. Miyerık veyden von “Wırz we, ez şıt xu bore, tı şı howna.” Şone von “Mı yo howneko weş di”. Miyerık von “Tu çı hown di?”. Şone von “Mı yo behreko sıpi di, yo pırdı duwes çımı sera b'. Ez seri ay pırdı ra şiya kowta zerey yo mığara, mı zerd di tu venda mı da.”. Miyerık aqılı b'. Von “Hown o, goeş pa meko.”. Miyerık şıt xu wen şino, şone pes xu geno şino. Miyerık şew şino o quçon oniyeno xezine ha tedıya, zerdon xu geno şino (V.48).

202. Xıznay Tahir Tayro

Ina mesele bawk mı, mı ra vaya. Tahir Tayro ağay Tinig ib, zengin ib. Palê gırowt bon vıraştên. Ino hew taştarey çi ken hedre u von de şa non bıwer, ez yo dı heb zengo itya d' dona pıro. Zengene don pıro zengenê dıyin va zım, onino ki ek duel ha pır altuni ya. Ome va non xu bıwer vıla bi, wa eyro mon. Milet bi vıla, şew warişt şiy akerd ek duyey heb dueli, ha piya besteyi. Şın Diyerbek ra yo Armini çım yi best ib, ard berd ib axur. Ino hew ay helnay kerd kalme, kerd xıncir, kerd tıfingi. Armini von itya d' yo Şıqa Qer cay d' esta ez nizona ça ya. Yo quç ha weyra, yo liyin altunun çar qulp ha zerrey quç do, yo siniya altunun ha fek a, yo dik altun iz ha ser o. Wı von Şıqa Qer itya d' çini ya. Armini von wılay cay d' esta, de ez nizon ça da. Von ek ser ye ya ewlad, dayk id zina bıktı vinen. Tahir Tayro xızmkıro ra von munga verd teber. Von kom goelik koma munga wo. Voni in goelik ina munga wo. Dıçay şew a, ay goelik u munga gên şın ser Şıqê Qer u munga tepşen keli erzen ser. Von ina quç aşon. Yo dı zengene y don pıro ek raştı liyin çar qulp ha tedew u siniya altunun ha fek da u dik iz ha ser o.

awca d' altunun xu dekeno, wenen heywonon xu u don piri mungay xu u viştaray xu gên yen keye. Tahir Tayro zaf bıb zengin (V.23).

3.4.4. Cayi ki pê Musibetan Helak Biyi

203. Çırrê Kermyer

Çırrê Kermyer yo dew biya. Bênete mezray Solaxon u Armaşın da. Armaşın ra Tırki d' voni Guvercin Mezrası, mezray Solaxon iz Tırki d' voni Bayırlı. Vatên ina dew ıd çores kiyey biy. Yo dela kırtewa, leyiri ardi. Dew ıd çew non cı nidow. Del u leyiri ya gesver kowti. Yo weliy Ellayi uja ra yeno, yin vineno. Vono, “Dew terk bıkeri, dew şına erd ro, şıma z' tede şını.” Dew pa insonon u heywonon erd ir şıya war, batmış biya, dumduz biya (V.51).

204. Dewa Kexmut

Kexmut nomow verin o, nomey Arminon o. Dewa verin Kerrê Mêr (Xıravê) dıb. Wesar yeno yeni ben u guardın. Dewij oniyeni yo pising liyiron xu kena feka dew ra vejiyena. Pil Arminiyo zonayê yin von, de bona ina pising ın wext ıd ın liyiro xu bena ça? Dewij kowen pising dıma, pising liyiron ina dewa new ıd nona ro. Dewij yeni pil xu ra voni. Zonayê Arminiyo von ma dew hewelneni. İtya yo xıravi yena ma ser. Teki dewij pê yi wiye, têk dewij zê yi keni. O pil yin u dewij uja ra bar keni, yeni dew new ıd noni ro. Seri sıbê gaza kırdı hezazı qılyen u pê ra yen. Dewa verin pa insonon bın hezaz ıd moneni. Ay iz hewelye xelisyeni. Uja d' dewa newi noni ro (V.9).

205. Dewa Qırqulaq (Dewa Qebequlaq)

Lewey Kuermon ıd yo mezel est. Voni Pali d' yo dew bi, omeş itya warı d' now ro. Piyer nêweř kowti. Bın gueşon yin maseyni. In verinon vatên gueşrap, qabaqulak yani. Piyer merd, berdi leweş Gaz i. Nomeş a dew iz naw pa Qırqulaq (V.24).

206. Dewa Xıraba

Xıraba zerrey dewê ma d' yo mıntıqa wo. Voni uja d' yo dew biya. Xışt(yo nêweřı) kowta miyon, hemen hemen dew ra çow nimend, pêro merd, dı teni mendi u remay şıy Erzurum. Voni cuwa peş yo merdım şıno Erzurum d' muhiti yin dı beno misafir. Voni “Tı çara yi?”. Merdım vono “Ez Sencex ra wa.”. Sencex o wext bağli Kiği b'. Kiği z' ilçe bı, bağli Erzincan ıb. Voni “Tı Xıraba zoni, Xıraba dewê ma biya, ma pêro xışn bı, merdi. Ma çend teni remay omeş itya sığınmış eqrebayon xu bı.”. Çew

nizon o kom komi, nomey yin çina wo. Tırki, Kurdi, Zazayi çew nizon kom qabile ra yi. Hala mezeli yin uja di, mezelon yin ra belli yo, bısılmoni yi. Yin ra pey piriki ma Ebbas hema şino dewê ma. Piriki ma Şernon(Darahêni dı yo dewa) ra wırışt we omeş Şernonê itye y'. Ver Goriz id Hepsur esta, uja d' noni ro. Uja ra z' pirik ma Ebbas pa ponc heb lajon xu ya wırzeno we yeno Şernon. Tehminen ponc sey serr cuwa ver biyo, meseley Xıraba z' şeş sey serr esto (V.43).

207. Kiy Bela

Kiy Bela yo het id yeno manay “toprak ana”, yo het id z' yeno manay “bajar bın hardi” Voni yo tofu dinya d' ben berz, ezmin ra adır vara. Hiri aşm her çi veyşa bı wel. Wextunig ezmin ra adır vara, inso her gonin ra yo çit guret şı mığarey Kiy Bela. Kiy Bela ra yo awka zaf pil vejyena. Mığarey kiy bela ehınd gırd ıb tede her çi bi, pê idarê xu kerdên. Tera yo awka pil vejyên. Aya awk id tede zaf masey bi. İnson masey werdên, astey yi deyn kutık, saray yi deyn aslon, her çi yi piorê gonin pê cuyinên. Hiri aşm cuwapey vor varey. Gorey yo qomê qevak vor kowt hard, nişkey veji tever. Ye dıma hiri aşm varo vara, dinya pior bin awk id mend. Cuwapey awk onciyey, ezmin bı a, tij vejyia, yi z' hin vejyey kowt teber. Voni inson ey goniyon binon ra va “ Şıma wazen yobin id dostati bik, şıma wazen yobin id duşmenti bik. Hin şıma eşken vılab şiri.”. Ey bin iz ben vıla şın. Uja d' cınawır u mêşna zey way u bıray yobin ib. Teyr u mirçik zey way u bıray yobin ib, her çi uja d' zey way u bıray yobin ib. Sanki yo çi kowtıb zerey yin, tevera yo tofu est mecburi way u bırayi yobin ib ki sıwa uja ra veji u hine heyat dewom bib. Voni Mezopotamya d' ina mesele biya. In vatış may verinon o. inson ma wextunig bı zımısto in verino ser meseley yobin ir vatên. Tayin gore howt aşmi, tayin gore hiri serri in mesele dewom kerda (V.38).

208. Mezeli Doqan

Yo semtik est tera von Mezel Doqan. Ma ra nizdiyo, warey Ezizon do. Yo cehde cêr yen miyona şın. Ina kışt mezeli, a kışt mezeli. Cehde bintey mezelon ra viyeren. Mı pilon ra persow, çıra voni Mezeli Doqa? Doqo nomey kutik ib. Dı heb eilan uja d' naw ro. Eil yani koçer, dı koçeran pilan uja d' naw ro. Uja d' kutikan yowbin guret. Nomey kutik Doq ıb. Ay kutik ser kowt pi, yobin kışt. Peyni d' yo qabirik a kışt cehd id naya ro, yo qabirik ina kışt naya ro. Ay kutik ser koekê yobin ard. Çow nêzon in kom ıb, çi wext ıb. Inke haritay askeriya d' uja ra von “Doqo Tepesi” (V.48).

3.4.5. Hediseyi Komelki u Tarixi

209. Hududê Pali (Hududê Siwun) u Liceyi

Siwun o wext bağli Pali bi. İtya d' ma tera voni Ziyarê Kurtnagi, nat Tapantepi dewê Şenlikbirlik esta, ha riy wer Ziyarê Kurtnag da. Ina kişta tera voni Qılboğo het pey do, pey yi Tapantepe wo. Kişta het bin iz Ziyarê Kurtnag a. In wırd cayo k' hın yen pi, yow la esta. Serni aya la d' yow inı ha weyra wo, tera voni İniy Şımwari. Mirê ma vat hudud ma itya w', mirê Lice'y vat ney. Hudud ser tım daw pir. Ina sebeb benate Palıyjon u Liceyijon id tımotım qowğe beno.

Ruejek yen yow ca. Mirê Lice'y Mirê Pali ra von ma yemnu ra zaf merdım kişti, ina nibeno ma gereka yow çare bıvini. Mirê Lice'y von ez şına Lice, tı z' şu Pali. Ez yow yemek pojena, kena yow qab, wenişena astorê xu in het yena; tı z' yow yemek poji, dek zerey yow qab u weniş astor xu in heta bi. Yemek ma konca d' bı serdın ma awca d' don pırı. Ek ma nirasay pi, ma herkes cay xu id vinden, ma yen aw orte kenı hudut. Wırd mir iz heqiği suez don yemno. Mirê Lice'y şın pilawê heb pojen, keno zerey xıl u wenişeno astorê xu erzeno qoşi in heta yen. Yeno heta İniy Şımwari, awca k' çiy yi ben serdı, qepağ nun hewa hin dımu tera nin, awca d' vindeno. Mirê Pali somir pojeno. Somir sey şorba ya. Zerey cırn id kurik kowayni, pur kerdên u dued powtên. Mirê Pali somir ken zerey kuyê qırriki, tapa dun fek ir, wenişeno astorı u erzeno qoşi. Şino, şino İniy Şımwari ek Mirê Lice' y ha awca d' pay vınertow. İniy Şımwari nizdiy Lice yo, Pali ra zaf dur o. Mirê Pali seni tapay kuyê qırrikin kaş ken dımu von puff! Mirê Lice'y rica ken, von ez heyrun tu bena qırbun tu bena, tu mıntıqa bitu mı ra girowt. Awca ken sınır. In hudut heta çend serr ra ver dewum kerd. Muxtari Wışçır nizonayey xu ra da Lice yi (V.42).

210. Qewğey Zazon Kurcancon

O wexton talon berdên. Dewê ma 'd ız Key Emer Ağay bıb, Key Emer Was tera vatên. Pes Emer Ağay bı, dı donim nim roej ra nim roej pes omeyn. Kurmoncon vat ma şı talon Zazon piron biyar. Omey pes cad şaw xu verni. O wextan varey u mêşni cıw kerdên, pes dıtên. Ciniyon aqıllı kerd, lez kerd varey verdi miyon pesi, wa eglı bıb. Xeber omeya dew. İtya ra imdada şı, tıfing ney jobina. Von Seidê Nado, Kurmunci piyor Xınıs Mınıs ra omo. Mı Evdulay Mıs Zeng ra şınawıt. Va "Zazon Sewrek çoras kontır kefen, la u sabun qontırın bar kerd imdad ır şırawıt.". Herb zaf gırd biyo (V.68).

Saidê Nado zaf binomow, imdat Kurmuncon 1d omo, qomutan yin ib. Hus Mer iz qomutan Zazon 1b. Wîrd piya heps Bitlis 1d umbaz yobinoni. Saide Nado veynden von “ Lo lo iro roeja mîna, e Saidê Nado’me”. Hus Mer 1z von “ Lo loo eyr roej roeji mîna Seho ez a.”. Von “ Huso tiy?”, von “ Ez a.”. Von vînderin, wîrd het vîndeni. Derey Gul 1d ê yin o lewe di, 1n 1z 1n lewe di. Wîrd piya astoron xu ser şîn war. Wîrd piya voni “Eger se şîma bizon astoron ma yobin guret, şîma uja ra ateş ken. Ek nişt ro çağrêy xu şîmit şîma bizonon ki ma kek bîray yobinoni”. Wîrd piya şîn ti het, verard ken yobina. Wîrd 1z zaf comêrd 1b (V.55).

Wexta weriomeyiş 1d omey şî Karlıova d’ Bağlo d’ non xu werd, weri viraşt. Sewrek ra, Piran ra, Xarpêt ra her mîntiqey Zazon ra çar ten pili omey şî uja non weriomeyiş. Von begon ra ju çağrey xu pîşt, uja d’ adır toq dî b’. Vat “Kes çin çağrey mı tafîn?”. Yo xal mı wîrd gişt xu eşt bîrskeley adırı, ey Beg Kurmunc dib yi gişt xu eşt bîrskeley adır. Ver xu weta kerda, va wa gişt yi bîşeqi. W1 z’ vîndert w1 z’ vîndert, des veyşen kîji kowta ser. Xal mı va “ Des mı tera zi bîkoweri xu r’ bîg çağrey xu tafîn, ez nişeqinena.”. Ey Kurmunc vat “ Xalza şîma comêrd zey ma” (V.68).

Ino hew wexta daw piyor 1n Kurmunc tepiya remeni, Zazey von “Remey remey..”. Wext weri b1, Kurmuncon vat “ In Rem kom 1b, 1nd qey meşhur 1b ma z’ piyor remey uja ra.”. Ine ma va “ Wiley kes tune remo....”. Von “Ma z’ va dey yardım cı r’ omo, 1n Rem meşhur kom o.”. Kurmuncon vat “ İnon 1d dî heb zaf comêrd babayiğît b1b: Yo Remo, yo z’ Omo.”. Wexta inon ma tîfing neyn pa 1n remeni, inon ma vat “remay”. Wext yin weta hucum kerdên, inon ma vat “omey”. Yin iz vat qey dî heb qehreman miyon est: Yo Remo, yo Omo (V.39).

211. Quçê Mergê Menc

In hadise babi mı mı r’ qısey kerd. Yo mergê ma esta, Mergê Menc ci r’ voni hêni ho mond. Yo quç ho lewe ye wa. Menc dadê pil Arminiyan a. Yo keyney yi bi, zaf keyneka temiz ib. Keyna xu ir nîmîtki bi Bîsılmoni. Eşq kowt 1b zerre, Alley dab cı. Arminiyan ra kom ome niguret. İtya d’ herundê bon Mela Muhammed diyer 1b, enka ma von kilise. Erzurum, Muş Xarpêt, Tunceli ra omeyn itya d’ kongrey xu viraştên bin vıla u Ğas Efendi ita b’ . Dinya d’ meşhur yo inson 1b. Çarnen 1na keyna torn yi nigena. Uja d’ babi keyna kowen ser veyvon ra, ca ken. Babi ho merg çinen, cıney xu ra von tı eyr non mı dona keyna wa biyar. Eşnawıt keyna biya Bîsılmoni. Cini non dona keyna, ci r’ bena merg. Non xu weni. Babi keyna ra von “ In rıyir ra meşo, rıyirok tı omeya dî

ten ser rıyır ra omeý, ser rıyır tu ra vındenı, tu remnenı.”. Keyna xapinen ujo cêr finen lewı, o bırr ro. Uja d’ mabeyn yi u keyna d’ tartışma şına. Aya esna d’ cow ınkay golete ma esta, şowenı uja d’ mali dow meğel, wi z’ ver mal do, kutiki lawen. şowenı kutikon vındarnen hedi hedi yen pey wet yin, uja d’ vınden goştari keno. Babi uja d’ keyna kışeno, quç don a, ken xoerı, keyna finen de, kerron ken ser u don ra şın moın merg. şowenı z’ geýren a, şın ver mali. Babi mı vatên “řond ma hê dew de. Apı Zer ıb çıta b’ yen von keyney mı ha ça? Bışılmono keyney mı remnawa, ez keyney xu wazena.”. Xeber don cıwarı Armini yen piser. Mal ız omo, şowenı von “In çı qerebalıq dew ıd?”. Voni “Hal mesele ınawa, Armini hê ma dew ra ken tever.”. şowenı von “Bıonên mal, ez he yena, ez zona keyna ha ça wa”. Babi mı vatên “ Ma hê vındertey, şowenı cord ome. Va ‘Çı halhalaya şıma wa, keyna ez zona ça.’. Va ‘Bışılmone xu bıdên ın per, şıma z’ pa babi keyna wa xu bıdên ın per’. Va ‘Çar tenı şıma ra, çar tenı Bışılmonon ra, ez zona keyna kom remnawa, ma şın keyna gen yeni.’. Va ‘ Babi keyna bıerzi ma ver.’. Ma seni řı, uja d’ babi von niz mı çıta xu vıra kerd, peyd geýren a u xuř şın unvar. Ma berd heta ver hêgey Barmon, ma cı nırasey. Rema řı ma hema z’ nizon sara şıyo. şowenı cey xu ra nıleqa va ‘İtya açın’. Ma çına, keyna wa. Zow Arminiyon ma ıtıya ra fetılnen, ma ra kıřtên”. O quç ziyaretê a keyna wa. A keyna a quç ıd mend. Çarna hıvê xu bırna, Mela Aęey niverda tera veji, lajon Hec Ebdullay Celil niverda tera veji. Babi mı vatên “ Nıverda ma bışuw. Cey ye y’ çına a, vıraşt, ted na ro, quç kerd ser.”. Kerrey eştış o quçı, Arminiyon kerd icat. Hema çı niyet kerrey eřt çew nizon. Yin ra pey zi İşlomon nalet kerd eřt. Cuwapey zi Hec Ebdulla Celil vato hin nalet mekir, kerra berzi ser raviyeri (V.45).

212. Xızmkarê Armini

Herb ıd Arminiyon pey ra da ma ro. Ma mıyon dı b’ pey ra dey pıro. Pırıkê mı Qers ra bı. Dı heb Armini o wext kıy babi yi d’ xızmkar ıb. Nomey yo Aspar ıb, yo z’ Kesper ıb. Arminiyon pıyor kerd ıb zerre, eyn bono veşnen. Pırıkê mı a wext hiriyes serre bıya. Ay hurdin pırıkê mı pia eqrebey yin a ard kerd zerey yo celi, pıyor xelısnaı. Kurmonci vat “ Ma none babe pırr xuarı, ma xelasek.” . Vat mıyon celi ra meveji heyarı Osmoni omeý. Von ma uja d’ mendi baad onıyay veng tekbıra hema vejıyay (V.66).

3.5. Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni

3.5.1. Efsaneyi ki Cayanê İkametan Ser Vaciyeni

213. Dewa Dirı

İtya d' yo dew esta, ma von Dirı. Bağliy Gırwas biya. Uja d' keşış kom biyo, yani pil Arminiyon niştên ro. Uja d' şeşt u panc heb wadey biy, herg yo wade d' yo ca biyo. In qeyde panayır ib. Serr id yo kez omeyn. A aşmak ziyareti Dirı bibên, milet tever ra omeyn. Pirikê mı ina va: “Kom çım bıgınen Dirı fek ro şin, bul şin. Lastik kerdên xu dest ra, lingon ser nişin, fekawı şin.”.

Warey ma d' yowna merg esta. Uja d' pes xu deyn wer. Xızmkaron yin pes dîtên şit xu ardên kerdên zerey perxumık. Pê perxunikon bori duşemiş kerd, yani pê kefsar vıraşt. Taxminen hot kilometre esta. Uja ra şit yin omeyn Dirı. Şit xu uja kerdên de, şit yin omeyn itya. İtya d' herkes şin şit xu guretên. Uja d' pê litre, pê bargac, pê çiney kerdên de; itya d' herkes o qadar şit xu berdên. Yo awk ız warey ma ra berda, a awk hema z' akmiş bena (V.55).

214. Dewa Gawero

Meseley Gawero miyon Kejon id ina vajiyena: Voni cuwaver uja d' çar birey ib. Zirat yin çin ib. Vato ma barık itya ra şir. Hêver omey in heta warı. Mal xu bintey xu d' bar ken, yo gay yin zied moneno. Bırawo pil von ez pil a, ez gena. Bırawo qıj von ez qıja, ez gena. Onen pê nikenı voni ma gay xu sara bırnên, bıwer u wırz şir. Uja d' gay xu sara bırneni, nişen ro, pa qıjon xu gay xu weni u beni vıla şini. Bırawo qıj şin Mısto Buetiyo, tera voni bıra Guelık. In bin in heta yeni. Bırawo pil yeno Az id non ro, tera voni Kej. Bırawo yow het unvar ser şino. Bırawo yow ız het Erzingon şino.

Gaweron id zi ina vajiyena. Hiri çar serr cuwaver ez şiya Gawero. Mı va hele ez dewa xu vin dew senina, kom est çi çino. Uja d' çend heb extiyar bi, ma nişt ro bıney sohbet kerd. Ma persey, ma ça ra omey, ina mesele çi ya, şima komi? Va “ İnke itya d' dı bağlir esti. Yo bağlir dezey şima yi, yo bağlir iz het xalon şima yi. Yo wext hotay heb kiyey ita d' ib. Yo ziyayet iz ho o cêr id, ziyarê Sofi Şekeri, o ziyaret iz eyay şima wo. Ma piyor Xeylon ra omey. Wextun ıg omeyn itya warı u zımıston id şin Xeylon. Zamon itya d' xu r' baxçey vıraşt, arbid romit u komi xu z' vıraşt hin nişiy Xeylon. Dewar, gey dewon binon yen kowen bin ziraaton yın. Yi z' ken zerı, yo çend donım iqaz keni, voni wahar dewar xu veji zırar don ziraaton ma. Pil ey dewon yen kowen bınatı, qey xatır yi

dewar veradoni. Voni yi hina wahar nivej, yo gayina yin biyor miyon ziraaton ma kur, ma yi sara birnen, weni. Cuwapey onc gayin yin kowen bin baxçey yin. Yi z' yo gayin yin sara birnen weni. Xu r' iz fetwa vejeni, von ehind zırar dawo ma, ma kêm guret. Hin milet tersena, tera voni “gawer”. Voni meverdi dewar şıma o heta şıro sara birnen weni. Nomey yi z' uja ra vejıyaw gawer (V.38).

215. Dewa Kason

Voni, Kasonij verco dewê Kasonê Vazdon ê Qerbegon ıd ib. Wesar ıd pısing şıma ser locın ıd vındena, destê xu kena zimbêlon xu r', estirena u çık vona. İnon ra yow aw bin ra von “İna pısing ha se vona?”. Aw bin vono, “ Vona, willayi in erdo, aw iz asmên a. Ellah Teala vono şıma itya ra warzeni, nu niwarzeni. Eke niwarzeni ez şıma yox kena.”. Kasonij uca ra warzeni, yeni ver layê dew, uca ra z' warzeni yeni cayo inkeyin ıd dewê xu roneni (V.32).

216. Dewa Muradon

Pirik ma Bilal Efendi Medina ra şırawıt, vato ina mıntıqa d' Ermeni zaf i, uja d' din irşad bı. Bilal Efendi omo ina mıntıqa. Laj yi Mehmed Efendi omo Tarpçur(Sarısaman) u uja d' bı extiyar. Murad laj yi b'. Uja d' yo hedise biyo. Murad, Aladdin Beg ra vato yo ca bıd mı, ez itya ra wırzeno. Aladdin Beg vato şu uja, a bolge boş a. Uja ra omey Vılı, Dık İstasyoni. Vato şu uja xu r' bon vıraz. Wı z' şı a bölge d' bon vıraşt. Erd kend, a her tekrar kerda erd. Oniyow boş mend, veng mend, tay menda. Vato “ İtya d' insoni yi ben zaf, la rısq yi tay o.”. Murad uja d' mendo, nomey dew now pa Muradon. İna ma o qeyde şınawıt verinon ra. İno hew derı ra aw ardên, derı bıney dur ib. Rojêk heywon veradon. Yo bız şıma bin gem ra, oniyen bız yena, herdişê bız bi çumır. Bız gırı don, soel don cı. Roeja bin bız veradon, taqıb ken, şın miyon gem oniyen yo çımeş aw warden, a bız uja d' aw wena. In çımeş ra von “Yeney Qenil”, eka z' esto. İna mesele dew ıd hema z' yena vatış, ma hemı ca d' ina voni. Texmini ponc sey serr ra ziyed a.

Vatey Murad omo ca. Eka nufus Murad zaf o, bereketi dew qıj a. Mesela itya d' Kiy Bekiyo est eqrebey ma yi. Puarmuk binin ıd Kiy İbrahim Eli Ağay itya ra şı uja d' bi melay. Dık ıd Kiy Feqi Muhammed cı r' von, şı bi melay. Xınıs ıd Kiy Eli Ağay, Weli Ağay Muradon ra şı uja d' bi melay eka bi ağey (V.29).

217. Dewa Rızo

Kel Hın Ağa, Rızonij o. Yeno Hoka Sayer ıd -yow goel ha weyra zerrey roy do-uca d' dew roneno. Mêrik ağa wo, şoney money yi esti, xızmkar yi esti. Şone wextok dewar çerinen o, taştarey beno Hoka Sayer ıd meğel keno. Unino yow kel yi şın bin ğabi(dırrıkêr), weta yen u erdişê yi hiya. Şone von ın yow ruej, dı ruej şın bin ğab id çına weno? Von ez hê bıoni çına ha itya do? Kowen keli dıma, şıno bın ğabi. Awca d' ek yow awk yena, zaf serdın a, sey buz a. Von hala hala itya d' awk çına ma bıwer, kel awk ca kia. Şone yen Kel Hın Ağa'y ra von hal mesle ina ya, kel ındıs yow awk diya, ha bın ğab da. Ağa emır don xızmkaro, von "In ğab birni, keyk şıma inı ca kia". Ver ruy ra dırrık bırnen awk vera şına qeyme, nihayet şın iniy Rızo ser. Awca d' ay ğab bırneni, inı finen teber. Kel Hın Ağa dewê xu Goela Hoka Sayer ra non hewa yen Rızo d' dew vırazeni (V.42).

218. Dewa Xelifon

Wext Harun Reşid ıd herkes va ma seyidiy. O wext maaş deyn cı. Harun reşid oniya miyon ıd nivejiyon. Beğdad ıd hotay u dı teni ra yo şura qurmuş kerd. Va ek şıma seyid se kalikon xu bıomari bıomari beri Hezret Eli bıresni. Şura piyor vıjney, cı miyona veti. Harun Reşid ra pey kowt Halife Emin dest. Halife Emin bı duşmen Seyidiyon. Ine ma remey, omey Quzey Iraq ıd yo dew qurmuş kerd. Nomey dew Xelifon o. Wext kowt Osmanlıyon dest seyidi reyne bi qıymetli. Kaliki ma uja ra ome Urfa. Osmanlıyon uja ra yi semed irşad şawıt Şerq. Uja ra omey Bitlis. Yo apê yi Bitlis ıd wefat kerd. Bitlis ra omey şiy Muş. Bulanık ıd dewê Xergiz non ro. Uja d' Piriki ma u Apê yi wefat kerd. Heci Xelife geyrayoğ ıb, o wext omo Karlıova Xelifon diyo. Yo dı şew Xelifon ıd vinert u itya ra zaf heskerdo. Tuton xu ra von "İna çuwey mı biyari, eg ez merda şiyerin Gorıla. İna çuwa konca d' erd şiro war şıma uja keni awa.". O wext nomey Xelifan Gorıla biya. Awakerde bi, cuwaver merdımı tede biy. Dı laji u yo keyna yi yeni Gorıla d' non ro. Laji yi Hesên Xelife u İbrahim Xelife yi. Keynay yi j' Ğezal Xanım a. İni çuway xu uja d' seni don erd, çuwa dik erd şına war vındena. A çuwa bena heşin. Hın nişkay çuwa weki, vato cay ma itya wo. Çuwa bi valêr. Hın uja d' mendı. Neho heyon sinor Urıs piyor yin şınasna. Qers ra, Erzurum ra, Bitlis ra milet omeyn Xelifon ziyaretey. Vato xelifey ha uja di. Vato xelifey, xelifey, xelifey uja ra nomey dewı bı Xelifon. A valêr hema ji ha uja da. Uja ina yo tumêk o, owk dormale d' çına. Mexberi hire hemın uja d' bın dar do. Eke yo kişta dar bi wışk se kişta bin ij bena

heşin. Xelifi vato heyon ina dar heşin bimon ewlati mı ha uja di. Inke dewiji ma hemı yi ra omey. İn Şah İsmail ra ver omeybi uja (V.66).

219. Eşira Tavzi

Tavici esah yin ver Basra ra omey. Wextık Moğolon heqeret kerdên, özellikle Bısilmono, seyyido kiştên. Kaliki ma seyyid ib. Moğol İstilasi ra ramey omey Cığsi. Cığsi bağliy Qulpi ya. Têk von hiri birey, têk von ney. İtya d' yo ten von ap u dı bırazzey bi. Cığsi d' yerleşmiş biy, uca d' mudêk serr, dı serr mendi. Cığsi d' dı ten key Bısilmoney. Armini pê hesiyey eg dı ten biy Bısilmoney, vat ma ya teber kıd ya bıkiş. Eyz bi Bısilmoni ina ra yo demek ki şınawıt vato ma z' kışeni, şıma z' kışeni. Ey wırd vato pazar guni eta d' yo mığara esta, Armini şın uca d' ibadet keni. Vat wa şiyen mağara ma z' velg ber fek mığara adır pan. O qeyde yo qerar guret. Ruc bazar Armini hemı şın mağara mı z' velg kaş kew fek mağara, adır now pa, Armini uca d' hemı geber biy. Uca ra hiri birey omey, yo cehde ra wefat kerd, uca d' defin kerd. Meqberey yi oniy cehdi ser o, ziyaret o. Dı birey mend omey Tavz. Onin cayêko hol o, ormaniye wa, her taraf aw a. Omey Şeqon yo mezra esta, von Kiley. Omey Kiley id yerleşmiş biy, uca d' mudêk mend ib. Qadı Medrak id Silemon Beg bı, Tavz Silemon Beg ib. Serr id dorek şın Tavz ra goez moez ardên. Miri, xalon xu ra vonu hezır ib, ma şın Tavz ra goezo oni. Yeni Tavz. Voni binê Kiley id yo aslan bib. Çend hew omey nieftay beri uca. Miri von ma imser şın heta Şegon, uca d' goez zaf i. Yo aslan esto gere ma bıkişi. Omey ver ruyi, yo aslan kıştiw ser cehdi yaw. Omey xeber da Miri, vat ma kışto. Miri yen nata onin tera weta onin cı, oniyen gueş yi pa niy. Vat riy şıma siya b' şıma ça d' kışt, kom kışt gueşi yi tera kerd berd. Wırzen yen ver Kiley id komo vinen. Astoron verden çoras teni yen Kiley. Yo ğiret yin vinena vona şıma xeyr omey. Miri perseno, von şıma ça ra omey. Ğiret hal mesele vona. Şêx Zerraqi yen, yobin perseni. Miri von ma biy veyşon, şıma eşkeni now bıde ma. Xeber don xonıma xu, xonım ardo kena tepsi alawena, dı hebi kerrow uca d' nona ro, toq nona ser, verd nışena ro. Adır çin, biadır a toq ser now pojena. Miri lerzeno, terseno, von dımek in gerçekten seyyidiy. Hikmet ma inay ra diy. Non xu weni, miri tera von etya mın o, o ki şıma muhaciri, holi xu r' mı şıma r' hibı kerd. Miri tavz hibı kerd dow Şêx Zerraqi.

Şêx Zerraqi wexta uca d' yerleşmiş beni, voni xızmkar yi biyo Bısilman zer kowen keynay Şêx. Keyna z' zer kowena yi. Şêx yi ra vono yo şert mı esto, tı biyar ca ez keyna dona tu. Von yo aslon est in çem id, tı aslon bıkiş, ez keyna don tu. Keyna z'

goştari kena. Yeno keyna ra von. Keyna vona vac temom, Şêx ra kalme bıwaz, bi ez bıney rıyes(la), gıla dona tu. Wextok tı şır, sare lay ome tu des ra, gıla bışeqın. Penc şieri gılı şın war, hin nieşken pencon xu tera bıko. Mılı yi cıra ki, gueşon yi big bi. Şıno Şêx ra kalme gêno, keyna ra z' rıyes gêno. Şier yeno, sarey la pişen de gıla şeqınon. Şier pencon xu erzen cı, penci şier gıla d' şın. Şier kışeno, gueşon yi tera ken. Yeno Şêx keyna don cı, şın Umeron. Umeron ay ra yi (V.59).

220. Mahlaya Simoni

Vatên Simon bı. Nomey yi da Simoni. Simon yo Armini b', Erzurum ra omo uja d' na ro. Uja d' nalbatey kerdên. Dı heb hiri heb cini yi, şeş heb keyney yi u howt heb laji yi bi. Mêrık aqılı b', herg yo keynay xu day yo laji begi. Keynon begon ra z' lajon xu gureti. Vatên o Simoni piyorê a mıntıqa kerd bın des xu. Vatên wextonik nıfus xu guret şı xali xu zi ard. Yo xal xu berd Kadımadrag ıd naw ro. Uja d' ca da cı, nalbatey kerdên, kurçiyey kerdên. Yo xal xu berd Madragê weber naw ro, yo berd ıb weber Darahêni ıd naw ro. Vısturey xu ardıb Sağnis ıd ca daw cı. Dı diri henzar heb mışney yi bi. Buk ıd (Simoni) lajon xu r' yo dow na ro. Cuwa pey z' navera İnalı d' toernon xu r' yo dew naw ro. İnalı o cêr piorê yi xırtık ıb, uja d' dewar mawar çerinan. Yo bataxlıxo gırd bı uja d', tera vatên reşikin. Ca ra ın cêr ra heta Welon ir vatên Reşikê Welon. Vatên gomiş kowtên de zoer tera vejıyen. Cuwa ver itya d' Armini çin ıb (V.38).

3.5.2. Efsaneyi ki Cayanê Binan Ser Vacıyeni

221. Banê Koroğlı

Kuy Bingoli d' zey kela yo ca est. Voni Koroğlı uja d' bani xu vıraşt. Vato ez gere zimıstan ıd Kuy Bingoli d' ita d' bımon. Bani xu vıraşt kowt de. Voni Kuy Bingoli d' dı aşm tede vor vareya. Beno puk, hewa yen, kuy orreni, qırreni, durum xırab o. Onıyo mıreno, defteri xu ard nuşt. Vato “E nê mırım ji tiya, e nımırım ji bırçıya, e merım ji orrenê sere çiya.” Yani ez nê gestver merda, nê teşt ver merda. Ez orranê ser kuyan ver merda.”. Koroğlı uja d' mıreno. Voni bani yi hemaj esto (V.48)

222. Cey Zeyn Şirini

Warey Kuertew ıd yo ca est, ci r' voni “Zeyn Şirini”. Zeynel Şirini nomey yi yo. Voni Zeynel Şirin yo are uja ra omeyn şın. Veyşoney bib, zaf bib veyşon. Niştı riye o ceyk ıd. Yi dı z' yo altun bıyo. Ken dest, von “Tı nê werin ez tu bıwer, tı nê kuçeni ez tu bıkuç.”. Altun xu dest ra fırlatmış kerd, eşt. Voni o merdım uja d' wefat kerdo (V.35).

223. Derey Sallani (Derey Omişi)

Darehêni ra wet, het şark ser yo dere esto. Nomey deri Derey Sallaniyo. Wext ra salunayi biyo sallani. Uja d' yabani heywoni, heywon miyon kuyi esti. Milet terseyeni. Tersê xu ver milet nixebityeni, aw vera nideni, keyberi xu niçineni. İno pirikon ma vato ma yo çi vaci, wa neslay ma d' bîb dost, ma xu r' şîr bîxebiti. Yo çi zey kafiyeli uydurmuş kewo. İnıko vono z' nomê yi Heseni wo. Heseni z' şair ib. Von:

Ez şiya Derey Sallani

Mı di bı xış xışey lemani

Ez tersani

Mı xu eşt pey yo lemani

Mı va qey heşani

Wext omow tera kesani

Mı va kesani kesani tı çı rey ina keni

Heseni tersani.

Wextog Heseni vono, heş iz goşdari keni. Uja d' voni heşon vato “ Demek in tersay xu ver yeni don ma r', ma çirey saldırmış in millet keni? İn hin ma ra terseni, in feqiri xu r' kesa ra z' terseni.”. Voni heşon qabiley xu miyon qerar guret, vat ma hin qariş inson nibeni. İnson iz vato mademki yin qerar guret qariş ma nibeni, ma z' hin qariş yin nibeni. Ay ra pey o dere d' heşi qariş inson nibiy. Nomey dereyi zi degiş kewo, feqet roji ma nımo. Derey Sallani kewo Derow Omişi (V.18).

224. Derey Qul

Zerrey Darahêni d' yo Derey Qul est. İnkey biya mehla. Semed ay iz tay çi omev vatiş. Ma qıç ib eşnawıt. O wext hema şenati çin ib. Esas qul niyo gul o. Gul ra Tırki d' voni geyale, hayalet. Kom inson o Derey Qul ra bıviyertên gul diyn. Misal yo şıno oniyen yo pising ha raar a, pising yena xu erzena ser astoer yi, oniyen astor biya gıron, pising biya gırd sare ezmin ra şıno, lıngi erd ra hê kaş beni, hin astoer nişkeyn şiyero. O qeyde çi voni. Tayi voni mi yo qıj uca d' diyo, ho bermeno. Mı nışnaw astoer xu, ez ina oniyeya qıj biyo derg, lıngi yi biy dergi erd ra hê kaş beni. O qeyde zaf meseley esti Derey Qul ser (V.1).

225. Diw Zir

Diw Zir(zerd) ma d' esto. Mabeyn Kavar u Lice do. Tırki nome yi nayo pa "Domuz Dağı". Vatên yo diw bin kuy id mığara vıraştıb, uja d' yaşamış biyene. Mali xu berd bın kuyi. Wexto in memleket id herb bı, diw xu kerd bın kuyi. Yi z' hisar keni şini. Fotoğrafi yi itya ra wedariyo altın(zir) tedeyi. Ay ra in kuy ra voni Diw Zir (V.25).

226. Gola Şekeron

Sofi Şeker heminê mali xu kerdo xızmetkaron xu ser, Gola Şekeron teyna xu r' verdaya. İtya d' ders dayo talebon xu. Heme cayê Gola Şekeron ziyaret o, mubarek a.

Gola Şekeron id awk çın a. Çırrê Sofi Şekeri teyna esta. Gola Şekeron gayet pil a. Zaf dari tede warişti, eyn sey qewaxoni. Her yow dara yi z' hendek gırd a. Wextok hewa yeno, gınenno pıro sewt vejeno. Sewtê gol yeno heta dew. Wextok sewtê ya y' yeno dew, voni gol ha qorena. Eke gol qorayi ya herb, ya ğela ya z' Ellah Teala yow belayo pil dano ma r'. Terorist hendêk şiy gol hema z' tera tek nikışiyayo. Xıraba ra Hes Em tera voni, kowt bın destê teroriston, dı aşm Gola Şekeron id derbest ıb. Sond wendo vono ser ma ra helikopteron sey varon ateş kerdên, nê çık bı yin nê z' çık bı mı. Awca d' esla merdım nino kıştiş. Adır nawo pa, bombay eşt cı niveyşa. Aya serr şeş heb ğızali berdi, eyn kesım keni. Ğızalon kırt nikerd, nişkayi bırnı (V.22).

227. Kafır Dere

Kafır Dere cor d' mabeyn Qeraj u Kuertevi ra yena, şına deşt. Zamon id wext wısar id varon zaf vareno. Laser yeno, yo inson zerrey ay deri d' koweno vera, mıon owk id şıno, beno vin. Day yi ya, way yi ya hin kom se feryat figan kena. Vona laj mı owk berdo, aya owk ra z' vona "kafir, tı gereka kafir bımona. ". Nomey derey iz a ruej ra mend, tera voni "Kafır Dere" (V.35).

228. Kurê Hesiran

Kurê Hesiran mıntıqay Gırwason id Kuy Şerevdin id yo cayo berz o. Uja d' Herbê Dınya yowın id yo alay asker qır biya. Uja ra ıka voni Esir Tepesi, ma Zazaki d' von Kurê Hesiran. Kur dı sungu dewran bı. Uja d' sileh asker ma qediyen. Pê sunguyon ehınd yobino kışen. Tera vat sungu devran, yani sileh qedyaw dewri sunguyon o (V.55).

Alay esker ma qınê ey kur id istirahat kena. Yo alay ma z' Muş ra gere biomeyn. Têk von a alay qomutani rışwet werd, perey guret, zerd guret. Alay Muş niomi, imdet nirese cı. O istirehet id Rus dormale yin gên, alay ma esir ken, pê sunguyon pıro kışen.

Dı ten tera remeni: Yo tiya Solaxon ra w, Selim Nat(Selim Beg) tera vatên u yo alay qomutani yo. Ay bin iz piro ben kur ıd kışen. Pirikê mı vatên heftek o dere d' guin omeyn (V.58).

Dewij ma piron o kuyona rençberti kerd, şoneti kerd. Esła heywan şew o ku ra nivındeno. Heywon xowf keno, remeno. Pirikê mı se serra ziyed emır kerd. Meseley herb piron omeyn ye y' vir. Vatên esker ma wexta şın in kuy ıd herb keni, o herb ıd zaf esker Osmani pey ra darbe guretên. Yinon vatên ma dewamlı hucum şın, qarşi ma gereka weta gulek biyer mermiyek biyer vera gereka siney ma r' dıso. Ama ne hikmet şehid ma piro pey ra şehid bi, qey çınew? Yo qomuntanêk bi zaf zeki b'. Dı hiri xefiye r' emır kerd, vat şıma herb meker pey ra bıonı. Eceba kom vera inon şehid keno? wexta oniyay, in Arminik in memleket ib, inon miyon ma d' herb kerdên ema pey ra darbe deyn ma r'. Yani Ermeniyon ma dır xeyinti kerd. Uja d' şehid zafi, inson wexta uja ra viyeren ra mutlaqa his keno (V.39).

229. Kuw Sıpi

Voni Kuw Sıpi d' xeylek bajar bin hard est. Vatên yo bajar esto, mênık pa astora xu zerey kue d' cêr ıd kowen de, seri tum qıl ıd vejıyen lewe. Zerey qılı ra şıno lewe. Dı hiri qat o. Ay bajar ıd yo derew hirawo u wırd het yi z' dês i. Ez yo merdım ra persewa, va otır yo dere in het ser ıd yo ca d' esto. Teror olayı d' berd beton kerdo. Owk iz bıın ıd zaf a (V.38).

230. Kuy Sıpi u Kuy Karmıcın

Kuy Sıpi u Kuy Karmıcın bırayê cı yi. Kuy Karmıcın hetı Qulp do. Don piyor, Kuy Sıpi zowt don Kuy karmıcın ir. Von wa vor tu ser nişiro, karm bıkowi tu. Kuy Karmıcın iz zowt don Kuy Sıpi r'. Von awk tu ser nimono, zergon ni bêro, tı wuşk ib. In sebeb ra Kuy Sıpi ser zergon çın o, Kuy Karmıcın ser iz tım u tım vor esta (V.13).

231. Mergê Aqtabor

Ku Şerevdin ıd yo merg esta, von Mergê Aqtabor. Omeyn uja ra şın dirı. Voni Mergê Aqtabor ıd perey kerdên wırdı, wexta omeyn uja ware ra qıj mij kerdên vernı, perey şeqneyn vera deyn qıjon. Aqte bol, yani aqte bol doni. Aqte ya z' aqçe nomey perey ay zemon ib. Ina merg nomey xu uja ra guret. Ma z' pirikê xu ra eşnawıt (V.68)

232. Pay Cunê Qıları Gawıron

Pay Cuni mıntıqey dewey ma do, het kuy ser o. Uja d' ona yo kerra gırda pehon esta. Ser kerra d' yo şekıl pay esto. Payê astor niya qıj a, payê leyir astor a, yani payê cuni ya. Uja d' ina çibareka, çala çıqura u benzetmiş pay keni. Voni ina payê cuney astorê qıları gawıron o. Qılar itya ra omow viyerto, astorê yi hend quwetli b', cunê ye z' ik tera quwet quret. Cune vazdo viyerto quwetli şekıl id pay now kerra, lingê yi kerra ra şiya war u kerda yo çalık. Herindê payi yin ha kerrawa da. İnkey aya mıntıqa ra z' voni Pay Cuni (V.34).

233. Qara Cehenım

Qara Cehenım bıntey Çatax u Mezrey Cux do. Bın Ziyaretê Hesar Baba ra şino heta Sağnis. In piyeş bin ra ji yeno heta Arçuk. O mıntıqa ra komple voni Qara Cehenım. 1914 id Harbê Dınya ya Yoyın id askeri Tırki zaiyeteko zaf pil uja da, zaf şehid da. Uja d' cehenım vırajıya tede. Nomey mıntıqa uja ra yeno. Herb ra nat uja ra voni Qara Cehenım (V.48).

234. Qıl Dûeqi

Qıl Dûeqi pey Ova Park Evleri do. Voni zımiston diyeno, uja ra yo veng vejıyeno. Yo vendeno vono “ Şıma sekeni, dewey bêri ez xenikiyaya!”. In veng Madrag id, Simsor id, Welo d', Sin id, Takwaron id in çevre d' şın pêro dewan. Pêro dewan vejıyeni voni ma in mêrik bıxelısni. Pêro deşt id yeni pêser, voni in veng itya ra omeyn, ma pêro omeyi seba in vengi, çew çin o. Gorey riwayeti voni uja d' yo ğeyib biyo. Mıleti onti uja ki wa bêri u bıxenıqi. Zımiston id kom donem id vor zaf vara u biyeni serd, o donem id vendayni. Yo hew mılet omeyi pêser, cuwa pey vendeno nivendeno çew guvenmiş nibeno nişino. Çew nizono wı kom o. Cayeko veng ome, uja ra voni Qıl Dûeqi. Cuwa pey Şêx Erif yeno uja, yobino çarneni Şêx Erif oneno u ay ğeybi besteno. Uja ra pey nê cehde d' vejıyeno nê veng vejıyeno. Verin id mılet cehde ra şiyeni, ğeyib zey yo vêrsi tera vejıyeni cehde ra şıyn, la awk ra wet niftayen şiro. Uja pey hin aw guri qediyo (V.20).

235. Şeref Meydon

In mıntıqay ma d' ma çend teno ra persay ina yo vatış va: Cuwaver nomey Şeref Meydonı Meydon Hero bı. Riy werı d' hiri heb dew bi. Vatên orgutê Arminiyon baskın deyn dewon. Şin dewon Zazon qiji yin waştên. Vatên ya şıma qıjo don ma, ma piya

herb ken ya z' şıma ina mıntıqa terk kenı. Comêrd iz terseyın, dormaley dewê xu nobet tepiştên. Bıvınen çew ha yen xeber deyn yobino remeyn, şın xu nımıtên. Onc ina yo mesele vıraziyena. Nızdıyê yeri ya, şın het dewo ser. Dewıj onıyen hê yen xeber don yobino, comêrd piyor remen şın darıston ıd xu nımnenı. Arınıni yen dew ıd çew nıvınenı, cınıyon yın ben. Bena nızdıyê sıbay comêrd onıyen dew ıd veng meng çino, yeni dew onıyen dew veng a. Qıj mıj esti ama cını berdı. Pey ra kowen dıma, yeni Meydon Hero. Onıyen o qarşı bıń bırron a, qeretıyey inson esena ama çıtaw belli niyo. Von demek itya d' pusu est, ma şiy ma tepişnen. Dınya bena zelal, tıj bena berz onıyen in nıleqeni. Yo merdıń şaweni, merdıń şın onın eg qazıx koway cını dey qazıx ır. Vatên hotay heb cını uja d' deyb qazıx ır. Voni in hin ma r' yo meseley şeref o, ma qarşiy yın gere yo cephe bıgı u herb bıkir. Iney sera nomey uje r' von Şeref Meydo. Xeber heta Bitlis, Erzingon şına bena vıla. Inêk paştyari donı orgutê Arınıniyon hedef gên, inêk paştyari cı nıdon qarış nıben. İna yo piyatêy hin vırazına, derheq yın ıd yo payıtey dariyena we (V.38).

3.6. Efsaneyi Heywananê Binan

236. Bızkuyi/Peskuyi

Ay mehel vaten peskuyi bızı Şarik Şiwoni, wı pa suriy xu geybiyayo. Vatên yow lajêk suriy bızkuyiyon vınenı. Yow kel zaf zıxm kowto ver, yow z' kowt dım. Lajek vono ez kelo veri bıkışı, gueşti yi buweri. Wextok tıfing non ro, kelo k' ha ver do beno yow inson, beno yow kal. Tıfing tadeno ay peyin aw iz beno yow kal. Lajek şıno malayon ra vono. Malay yi ra vonı tı nişkeni yın bıkışı. Ay wırd şoney suriyi, nıverdeni nê kuyi nê z' inson qarış bıkwı. Voni ay wext çew qarış nıkwıtên. Aya k' surı ra perena, tek monena zıkay yın a, helal a, tı eşkeni bıkışı. Wextok zıka kowena cı, yi mıyon xu ra vejani u raykeni (V.22).

237. Bız u Cınawıro Kor

Voni Ella rızqı ki her ca d' don. Yow cınawıro kor bı, yow şıkeft do. Yow bız iz tım bena vın. Şone taqıb keno eke bız şıya şıkeft ıd bıń lıngon cınawıri, şıt dona cı (V.7).

238. Boron, Zerenc, Mase u Pirik

Voni wextok kafiri koweni Pêxamber dım. Pêxamber şıno mığara d' xu nımnenı. Pirik fek mığara gêno, boron iz leyir vejena. Şeyto kafiron ra vono ha mığara di. Kafiri

voni fekê miğara girowte yo, ina heywon iz hak kerdi u leyır veto. Ça ra ma ra ver yeno itya? Zerenc seri kerron ra veyndona, vona eşhedubillah mı çimonê xu ra di Pêxamber şı zerrey miğara. Mase bini behr ra veydeno, vono eşhedubillah mı di, Pêxamber şı zerrey miğara. Ino hew Pêxamberi ma Hezreti Muhamed mase ra vono, “Pê kard tı helali. Ummeta mı baad çeşid çeşid tu bıgiro.” Pêxamber zerenc ra vono, “ Tı pê kard helala, çeşid çeşid tu pê bıgiri.” Bıoni ma domi roneni, ma koweni dıma pê tıfıngon kişeni. Inay ra voni zerenc xayin a (V.36).

239. Duedi

Hazreti Suleyman owka heyati vineno. Von ez etraf xu ra pers inson mı, wezir mı, doest mı von se. Yo fikir bıgir ez buweri nu niweri. Kom ra pers a va bıwer, tı layıqı. Von ez in heywono ra z’ persi. Xeber erşawen, piyor heywoni yeni. Heywon iz voni bıwer. Hazret Suleyman oniyen duedi uja d’ niyo. Şin duedi oni. Von “Duedi mı fişın mı xeber erşawıt, tı seni nin?”. Duedi von “ Mı zonaw tu semed çına veynda mı, ez eyra niomeya”. Von “ Tu zonaw se, vaj ez ina owkê heyat bıwer no niweri?”. Duedi von “ Ya Suleyman! Tı voni ez peyğamber a, doesti Ella ya. Peki yo doest qayilo doest xu ra dur ib, nu cad şiyer bıras cı?” Hazret Suleyman von “ Tabi doest tim qayıl doesti xu het ib.”. Von “ Tı ina owkê heyat weni, doest xu ra milyonon serr kowen duir. In çı qeyde doeste ya, ina doestey çeray biya?”. Hazret Suleyman uja d’ sek hown ra bıb aya, beno hişar yeno xu. Pay don pıro owkê heyati uja d’ rışneno. Hazreti Suleyman uja d’ tac hediye keno duedi r’ (V.49).

240. Duedi u Şewşewok

Ay çağ ıd ma ra tim vatên. Voni ciniyê yow pêxamberi vona ma peli tayron ra yow bina vırazi. Pêxamber howtay zonon iz zon o, emir keno tayron ir. Duedi vernıy hemın yeno, vono “Ya pêxamber, lez bı! Leyiri mı ha alın dı yi, tayr u mari yeni weni. Seni ina vono pêxamber kılawa zerrin non ser o. Duedi von “ Ya pêxamber, tı ina kılawa zerrin na mı ser, semed qılawi inson tıfıng gêni mı kişeni.”. Pêxamber von, “Meters! Herında kılawi purti tu beno derg, sey kılawa zerrin, çew kariş tu nikoweno.”.

Şewşewok nina. Pê zor ya oni u pelonê ya y’ ruçıkneni. Coka peli ya y’ ruçıknaeye yi (V.36).

241. Gemiya Nuh dı Mar, Melşe u Hehecık

Homa Teala emır keno, Hezreti Nuh ra vono, yow gemi vırazi, her heywon ra yow ner yow maki berzi zerrey gemiy. Pêxamber çores ruej ıd vırazeno u heywonon dekeno zerre. Şeyto merri ra vono qul bıkr. Merre qul keno, awk şına zerrey gemiy. Keni nikenı nedılneni. Pêxamber vono maro bueça xu bıkowı qul ir. Şeyto mar ra vono, “Tera vaj çına şırı bı, gunê kom şırı bı, tı doni mı, ez bueça xu kowena cı.” Pêxamber vono tamam. Mar bueça xu koweno cı, awk edılneo. Mar melşe ra vono, “Bıgeyr, gunê kom şırına.” Melşe yeno, vono gunê inson ra şirin çi çın o. Pêxamber hehecık ra vono mala tı melşeyi bıxapın, zon yi kaş kerı, nu inson rehet niverdeno. Hehecık melşi ra vona bıney biya teberi ez zi xu r’ guna şirin bıwera. Seni melşe fek xu akeno, hehecık zonê yi kaş kena u qerıfnena. Melşe ina ra viğviğeno, hin nişkeno xeber bıdo. Mar iz hin zono gunê kom şırına. Şeyto koweno are, mar ra von u raykeno hetê Pêxamberi. Mar vono willayi ez gereka bıdı ummeta tu dı. Pêxamber iz vono “Wa tıfing tadi tu, bê tu nişiro.” Inay ra tıfing bitadı mari kesin gineno cı (V.36).

242. Hehecık 1

Nomey hehecıkon “Hec” ra yeno. Konca dınya d’ beni wa bıb, her serr yow wext ıd şını Kabe tawaf keni u ageyreni. Ina sebeb mubareki, çew qarış nikoweno. Ay çağ ıd omeyn zerrey heyaton ıd halinon xu vıraştên. Ma nımaj weriştên, ber akerdên ki bışiri teber (V.42).

243. Hehecık 2

Helak Hezret İbrahim erzeni adırı, hehecık awk gêna zerrey fekê xu şına yi r’ ardım. Vona ez zona pê ina awk, in adır nişino howna. Ez tu ra heskena u qey Ellayi ardım kena (V.42).

244. Hehecık u Bızlotık

Voni kafiri dest u lingon İbrahim Halilullah besteni u ser yi adır wekeni. Awca d’ hehecık pê herqıliyena eke ha dua keno u bermeno. Şına pê nıqura xu awk ona u kena adır ir. Ino hew bızlotık pê huweno. Hehecık vona “Ya zalım, wa nebiy Ellay bızonu ki ez dosti yi ya. Ez sey tu zalım niya!” Awca d’ ayet yena war, vona kom ay bızlotık bıkişo sek howt heb kafiron bıkişo. Aye ser hehecık qutsal a. Balkona ma d’ ponc şeş heb alın vıraşti. Ma qarış nikowti. Mı va, ya seni Hezret İbrahim ıd qeyd biya, in keye d’ iz qeyd biya (V.5).

245. Her

Ina mesele mı vıstowrey xu ra eşnawıta. Voni her şına ver Hezret Sılemon ıd şikayet kena. Vona “ Ma d’ zon çıno, inson dı z’ rehm çıno. Bar gıron weneni ma, pê ma zaf çi kırışeni, zaf teda keni ma. Ma r’ yow çare vin, wa inson teda meki ma.”. Hezret Sılemon yow wesiqe nusen, don cı. Von “Çı mehel inson bar gıron wena şıma, teda kerd ın wesiqe bırawn cı.”. Her wesiqe gêna, vona ez sekeri, ça d’ bınnımı ki wa vin nıbo. Wesiqe kena pey gueşi xu nibeno, kena bıın bueçê xu nibeno. Vona ez bıwer ki wa vin nıbo. Her wesiqe gêna wena. Baad eqıl yen sara la hin wesiqe şı. Wesiqe beno sıl yeno war. Ina ra heri timotım sıl xu buy keni. Voni belka tede bıvejiyo (V.60).

246. Kındkor

Vıstori mı, bewkali ma ay çağı tım vatên. Verba Mehlaya Şekeron ıd yo kerrow gırd esto, tera voni Kerrey Hes Nero. Eke kındkor wext şew awca d’ veng bıdo mehlay Şekeron ra yow mireno. Mehlay ma d’ yow gozêra gırd bi, eke awca d’ veng bıdo mehlay ma Dewzo ra yow mireno. Seri Kuy Şerbon ra veng bıdo Mehlay Ağon ra yow mireno. Raştı z’ ma cerıbnawo aw qeyde ra wo. Şew veng kerdên, kom het iz veng bıkerdên awca ra yowı merdên (V.22).

247. Koter u Qıjık

Koçeri cêr ıd yeni. Koter u qıjık voni ma şır ser dar, hela çend heb zonon ra voni, ma xu r’ bunder bıb. Yeni seri dar ra vındeni, koter rakowena, qıjık nırakoweno. Cêr ra yeni herg yow xeber voni u viyareni. Yow kurriyê her war ıd monena. Qıjık koter warezneno. Yow keyna veng dona kurri, vona kurri, kurri...Koter ır aw zon teyna moneno. Ay ra vona kurr, kurrr... Qıjık iz hemine zonon, zono (V.36).

248. Luy

Voni yow ormun adır gırowto. Yow mar vejıyayo serê yow dar qij qijeno. Hezret Musa asay xu derg keno, ser dar ra mar yeno pey mıl yi. Mar vono ya Musa ez dono tu ro. Hezret Musa vono maro Ella xeyr bıdo tu, mı tı ser aya dar ra xelesnay, nu adır tı gırowtên. Wı yeno zon u Hezret Musa ha qal keni. Wırd piya keni teşqele. Yow luy cêr ra yena. Luy vona aw çı şa qalabalıx keni? Vono hal mersela mıno luyi ına wa. Luy vona şıma şeriet qebil keni? Wırd piya voni ey. Luy vona, ya Musa asay dergık seri dar. Maro tı z’ şu cay xu. Vona ya Musa asay xu kaşker. Seni asa kaşkeno luy vona “Ya Musa şu rayer xu. Tı çı qerış mar koweni, tu r’ mar lazım niyo.” Hezret Musa von

“Luye goştê tu nê helal o nê z’ heram o.” Voni goşt luy aya ser nê helal nê z’ herom o (V.57).

249. Mar

Voni eke ki mar dekir darbıce u mar nimıro ki nıgeyreno, taqıb keno. Ya z’ eke dı heb maron ra yow kışıya, o bin ki nıgeyreno. Helak mar siya bo, kesin taqıb keno.

Bırarzay mı don mar ir, katay mari xelısyena u boçê yi war ıd monena. Bırarzay mı şew nıftayo rakow. Şıno zerrey embari ğeli d’ rakoweno.

Ma Mazgirt ıd qenalê awkdayış vıraştên. Ma badê xebat ıd şiy asnaw kerd. Uca d’ dı heb mari siya diy. Ma qarış nikowti. Ma ra dıma Muşji şiy awnaw u maron ra yow kışt. Maro bin iz na yin dıma. Vıst u ponc ten bi. Remay omeyi ver ma. Ma z’ dıwês ten bi. Ma nişkayi mar bıkışı. Mı va ma verade şiyeri, mar seracêr eşkeno şiyero la verade nişkeno. Ma verade vazdayi, mar iz kowt ma dıma u lêr bı, kowt zerey qenal. Ma qenal ıd pê xerqıleyon mar kışt. Ina mı çımon xu ra di ya (V.42).

250. Pısing

Nuh Pêxamber yow gemi vırazeno. Her mahluq ra ner u maki, dı teno keno gemi u don ra. Şını ortey denizi awca d’ del u kutık temas beni. Pısing iz pê hewena. Del vona tu bın in komi dı ez şermizar kerda, mala inşallay edeti tu bêro cı, tı pêra eşkara bıwaqi. Aye sero pısing wext edetê xu eşkara weq weqena (V.5).

251. Qela u Mar

Voni, qela hol niya, xayini kerda inson ir. Qela helak qıjnena, yow weqayet yeno serey ki. Qela inson ir xırabi wazena. Meseley qela ina ya:

Hezret Silemon awka heyat don qela, von ma ber, bıd insonon. Qela şına ser dar, awk kena xu r’, xu pê şuwena. Bın dar ıd mehşêr u mar ha weyra y’. Awk rışena yin ir z’. Ina ra emır qela derg o, her serr mar ver erzeno u mehşêr iz qabux erzena (V.33).

252. Werdek

Werdek alın vırazena, leyiron vejena. Yena eke leyiri ye y’ mıreni u bermena. Werdeki voni sebı? Ya vona leyiri mı merdi u vona waq waq waq.. Dona xu r’. Ayra werdek waqwaqena (V.36).

253. Wesiyeti Vergi

Babi mı pes ard kerd zeri gew. Ser sıbay wırışt we şı cınawır piyor kıştı, tek niverda. Voni verg leyron xu ra von “ Wextok ez merda eke şıma mı ra pey kowt bın pesi heta çowresın wesiyet mınno. Çores ra cor şıma çı kışt kar şıma wo.”. Voni in wesiyet ra eke verg kowt bın pesi niweno, kışeno derbaz beno, kışeno derbaz beno (V.48).

254. Zerenc 1

Voni wext herb ıd yo Bısilmon şıno bın hors ıd xu tamarneno. Zerenc şına seri hors ıd veydena, vona ha itya do. Voni aye ra qetilê zerenc kerdo helal (V.22).

255. Zerenc 2

Kafiri u mumini herb keni. Quweti kafiron ziyed ıb, mumini nişkeni tiyd mucadele bıkirı. Pêxamber yo ca d’ xu nımneno. O sıra d’ yo zeraj cey ra yeno, cayok pêxamer xu nımıto yen zerrey wedey u oneno. Yani vono pêxamer ho itya do, başka ca d’ megeyri. Zeraj biya duşmeni mumınon. O pêxamer yo zowt don zerac ir. Vono “ Zerac zerac wa zoni tu beley sari tu bo.” Yani tı tım hedefi inson ıb, yi tu seyde bıkirı. Voni ay ra zerac oneno. Konca onen vendeno duşmeni xu, von bi ez ho itya do, bi mı bıkiş (V.34).

3.7. Efsaneyi Mehluqat u Hediseyanê İstisnayıyan

3.7.1. Efsaneyi Meleketan

256. Ezrail

Wextok hin dınya qediyena, ser ra Ella teyna moneno. Ellah Teala vono “ Ya melek, iş tu hin esto, çıno.” Ezrail vona “ Ya Rabbi tı zoni hin çıno.”. Ella Von “Hin goni xu bıgir.”. Ezrail goni xu kaş kena heta gozek verdiyeno. Hewa dıyın kaş kena heta çaqe heyne verdiyeno. Ella vono “Tı qey kaş nıkena?”. Ezrail vona “ Ya Rabi, mı bızonayn ina zor o, tu ez rehma xu ra bıkerdên mı heyne goni nigırowtên.”. Hewa hiriyın dı Ella cı r’ keno rehet hema gon xu gêna (V.36).

3.7.2. Efsaneyi Cıman u Şeytan

257. Cına Mehmedi Seyo

Yo cına nêweş bena. Şına Melekun ıd key Mehmed Seyo. Nizoni ya cın a. Voni qey yow cinika feqira. Oniyeni ye y', non doni cı. Ya non niwena, şına bın fıraqon lisena, bena mird u yena cayê xu d' roşena. Heta wesar ina kena. Wesar yeno qozbılıki vejıyeni. Wextok cın qozbılık vinena, Kurmonci vona "Pibıka buhar hat.". Yani vona hin wesar ome. Awca d' ğeybiyena, şına. Heta awca z' çew nizonayn ya cına. Awca ra pey tera voni cına Mehmedi Seyo (V.27).

258. Cını Qıco Bedılne

Cını qıcon ma degış kenı. Qıci ma beni, nêweşon xu herındê qıci ma d' roneni. Aw qıc beno nêweş, este postey yi r' helino. Ma nizoni, ma voni qey nêweşo. Heluk aw nêweşi xu dayo ma, ay ma berdo. Ina ra ma qıc pıxur kenı.

Wextok qıc yeno dınya ma çores ruej ardo rokeni, adır erzeni, dimo verdeni cı u qıci pıxor kenı. Wextok çores ruej qıdiya, ma çores heb kuçık awk kenı qıci r'. Çores heb kuli(tas) zi dadiyê qıci kena xu ro u vona " Ez çoreson xu nona ın qıci ser.". Qıc beno cirek, nibermenı. Cını hin nişkeni degış bıkıri.

Eke cınon qıc degış kerd. Ma beni seri ziyara Weliy. Ziyara Weli Horsik da. Awca d' nomey qıci degış kenı u qıc ageyreno. Fata Dat Mıh cınon degış kerd, ma berd seri Ziyara Weliyi ageyrayı. Sowna ma gıc beni bınteli d' roneni u pey xu tadeni cı. Ma hiri hew voni aya xu bıgir, inay ma bıd. Qıci xu beni u inay ma doni (V.27).

259. Şeyton

Voni wextok qıc yeno dınya şeyto gişt koweno qınê yi. Eke şeyto gişt kowt cı, qıc beno pis, beno nehleti. Awca d' inson degış beno. Wextok Pêxamber yeno dınya, meleketi şını dormaley Pêxamber ıd vındenı, niverdenı şeyto qarış yı bıko.

Wextok mı dikey kerdên, ez oniyeni gıc sey merdeyo, cirek o dımek buya İslomeyê yi ziyed a. Wextok qıc dadiyê xu ra koweno vono "beeeğ" bermeno. Şeyto ha dormaley yi do (V.27).

260. Veyvey Cıno 1

Yow ruej gayi ma kue dı mend ib. Payız ib, hin bıb şew, varo varayni. Çık iz mı d' çin ib, sade yow elektrik mı d' bi. Ez şıya ser İniy Wera Sorı, dı wırdês awkê xu

werd. Dı wırdêson awk ra pey sek ona yow wılwılı vejıya. Aw wılwılıyi d' sek ez terseya, sek ina iç ra terseya. Mı bismilay xu wend, mı va gayi se beni wa bıbi. Ez omeya keye u rakowta. Mı hown xu d' yi diy. Eke veyveyi yin o, dawıl doni pıro, ha govend gêni. Eyn sey insoni, yalnız gıjiki yin biney têmiyon kowte yo, zaf derg iz ni yi. Dı teni omeş ver mı. Yow zaf çirkin ıb, aw bin daha yakışıklı b'. Ay çirkin va, ma ını r' ıd. Ay bin iz va, zırar yi nıresew ma, ma çı doni pıro? Aw vatışı yin ıd ez zaf terseya u qıreya. Ez xu hesiyeya suretê mı ra bıgir heta binê lingon mı ereq ıd mend. Demek wılwılıy ser iniy veyvey cındo bı (V.33).

261. Veyvey Cıno 2

Ez zaf hew şıya veyvey cınon. Yi husn xu d' rınd i, ma pis i. Ez hema qıç bıya. Ez u Fidê El Horo bi. Ma Sirbey ra dewar berd hetê Gaweron. Mı di gıjolek omeş, tıfıngon va tak tak tak... Mı va sebi? Mı va qey çık bı. Va “Çi nibeno, çı nibeno keynay mı. In veyvey cınon, ha şın.” Gıjolek ıd qelğemeyi yin bı. Voni wit wit wit.. ina xeber doni. Awca d' ma surey wendi u ters ma qediya (V.27).

262. Veyvey Cıno 3

Dewê ma ra yow mala bı, tera voni Mala Eli Malo. Weta yen veri turbon yow veyvo ho ronaye. Herê yi z' ha barkerdeş. Voni Mala Eli tı xeyr omeş, bı ma het roş. Bar herê yi ser keni, yemek keni hedre oni non ro. Mala Eli oninok yow cini ra eke fıstonê veyvê yi ha pıra dayeya. Lap xu don run ir saweno aya fıston ir. Voni “ Mala Eli tı çıkas yemek weni bıwe, la aya ki benateş ma u şıma da ti nivoni.”. Mala Eli z' bê Bismillah loşme feki xu nıkeno. Pey xu tadeno, seni k' loşmeyo verin keno feki xu von “Bismillahirrahmanirrahim.”. Onino k' çık çin o, heme bıy vin. Mala Eli bar herê xu teyna weneno cı u yeno keye. Veyvê xu ra vono fıstonê xu ya newe ya k' tu wedarta bıya. Veyvê yi fıston ona akena ki lapê run ha pıra dayeya (V.22).

3.7.3. Efsaneyi Mexluqatanê İstisnayıyanê Binan

263. Çeqer

Çeqer şewon ıd şeklê inson ya z' heywonon yeno u inson tersneno. Yo api mı vatên ma Solaxon ra mongey ardên Armaşın. Şew yeno pê wareş ma. Dewê ma d' yo Zeya esto, bineşk qafa ra anormal o, sinirli yo. Zeya ho ser kerron ıd ronıştow. Von “ Zeya, Zeya..” şıno cay yi, Zeya ben vin. Bineş ca şın ben estor, yeno wareş Armaşın

ben her. Qarşi d' ziyareti ma esti. Yeno uja d' xu keno vin. Api mı omı kiye, bı nêweş yo heftı zerre d' mend (V.19).

264. Dêw

Çim dêw sey tepegoz i. Ser sarey yi d' yow çim est. Vatên halhala meki, rehet vındi, qeşmeri meki. Eke dêw şıma herqılıya, şıma ben keno yow loqme weno. Ya z' vatên dêw ome yow tek don şıma r', şıma erzen pey Kuy Qafı u şıma hin nişkeni weyra veji (V.42).

265. Gunahar 1

Çevrey dewê ma d' yo mıntıqa esta, voni uja ziyaret o. Voni Gunahar ha uja da, ha a ziyaret pawena, muhefizey kena. Inay ra şew tari d' çow niefton şıro uja. Wexto tı şew tari d' viyer se yena tu d' bena eşkara, değışik şekil id yena raar tu. Şeklê inson u heywon id yena, niverdena çow uja ra viyero. Yo raar uja ra viyeren u yo ziyaret ha uja da. Dar mari esti, çow nibırneno, voni in dari ziyareti. Eger ma bıbirn se ziyaret bela don ma ri (V.34).

266. Gunahar 2

Vatên pey Heziron id gunahar esta. Yo dariston gırd uja d' ıb. Vatên miyon id yo ordu qır bı, xeylek inso kışiya. Vatên ecnebi omey gew eştıb ujeş ser. Kom ir vatên ecnebi? Belka Osmani, belka Bizans. İnson rema, xu da miyon kue. Yin iz mudafe xu kerdên. Lider yin yo zonaye b', yo alim ıb. Xeylek inson ayon ra kışt, wı z' ben birindar uja d' kışiya. Mezeli yi z' ha uja do. Eya pey o ordı ey bin iz qıjon, ciniyon piyorê yin uja d' kışeno. Eyra vatên bı dariston id gunahar esta. İnke dar bırnawo, gunahari hema z' vajiyena.

Qıje ma d' rehmete daye mı vatên “Ma Maton id hefte d' hew geşt xu deyn ari u şawıtên kiye. Vısturiye mı gena yena, nızdiy şuni ya, hin ben meğreb. Yena uja ra viyeren. Wextonik bı dariston ra viyeren ra, qırayi vinena, zaf tersena. Qıji qiren, inso qira, astori kışiyen. Ters ver vazd ra xu erzena bı dewê Bınziyar, uja d' awk mawk doni cı.”

Gunahar çınaw yo mazlum wextok bıyor kıştış, yo qetliam bıb uja d' neheqey esta. Aye ra von gunahar. Mesela ma d' yo Gomey Maro est. Von uja d' des u çar heb sêwır kıştı. Ma qıj ıb, ma şın o heta, ma ra vatên zaf meşir uja, uja d' gunahar esta. Mesela Ziyarey Keşku ser iz otır vajiyen, uja dı z' gunahar esta (V.38).

267. Hedisey Silemani

Yo qefley asparon şin Darehêni d' alışveriş u tepiya yen nızdiyê dew. O hayd varo varan, vırı koweno. Tesaduf Sileman gen u Sileman mirenno. Sileman ho ser astorê xu do, wı z' merd astorê yi z' pa merd. Otır ra pey o mıntıqa d' insoni viyeren şiyên raar ra, vatên ma şiyın uja cey çi yen verni ma, raar ma bîrneno. Ge luya, ge arweş, ge z' şeklê kutık ıd yen verni heywonon ma, heywoni ma terseni u yona het remeni. Voni in gazab Sileman o. Yo güneyi yo gırd biyo, eyra Ella vırı dawo pıro. Otır ra pey zi ruhi yi şeklê heywonon ıd koweno dewıjon dıma. Ina mıntıqa ra voni "Wari Gor" (V.34).

268. İjdiha

HemSOR ra Adi Hec İbiş şı dewar ben Gedık. Von ez lewey Gedık a, dewar miyon velg ıd ha çerenno. Mı diy lem von qırp qırp qırp... Mı va heş o. Veciya kata yi katay mar a. Mı tersay xu ver giştay tıfing kerd, şa bıdın çıdııs lief dayn. Hınday tırm yow gay bı. Dergey ra derg ıb, xışney yi hınday yow gay bı. Milet vatên in cor d' asmin ra kowti. Voni çım kiyek nigına mari beno xışn, howt serr qediya ben sey yow ijdihay, meleketi çingilow tafenin kaş ken asmi. Inow çım kiyek gına mari çend ıb, awdııs adilyen (V.23).

269. İjdihay Kerrey Gewıl

Voni kerrey Gewıl ra ijdiha omeyn. Ma voni Dıبری Nalı, şiyın awca nalayn, şiyın fek xu nayn rue ya. Rue peysnayn çilkê awk nişin. Kekok mırd xu werd, cêr d' heyne omeyn şiyın kerre. Wextok şiyın dari qerefnayn şiritay yi belli b'. Awca d' nalawo aye ra nome nawo pa Dıبری Nal. Inow ciney Hın Sewd vona, " Ez şiyın izım, ez oniya bın çırray Guert ıd eke yow çiy ha awca d' berqıno, ki von qey lilık o. Yow siyaw, berqıyno hında yow gay o. Ez oniyawo yow estırı pa bı. İna ez biyo xint, mı çım xu akey niaseno. Voni yaqıq ijdiha cor d' kowt awca. Hama in serr ra diy, biy hiri çar serr. Dew ıd zafın diyo. In ijdihay Dıبری Nal niyo, in zemoni ver diyo (V.23).

270. Kapus

Kapus yow cın a, duş inson bena. Şew yena inson ser o. Feki xu nona fekê ki ser, lingon xu nona lingonê ki ser. Nişena ki ser, ki nişkeni xu tadayi ne z' veynd. Veng ki şıno boğazê ya. Ki qıren niqıreni vengê ki nişeno teberı. Mala aya duş inson nıbo. Wextok duş inson bi, ki yo goçin gêni noni xu ser o, eke omey wa goçin şıro pıro (V.27)

271. Kawıs

Cey mı rakerd ib. Ber kerd a omey ver sarey mı d' nişt ro. Ez oniya tera monına ciniy Kak. Mı va ciniy Kak merda, ina niya. Mı sekerd ez nişkaya xu tiyedı, gıjı gıre diya. Ez oniya zon mı bı gıron, yen mı sera pay vındert. Mı vera kaş kerd, ez nişkena xu ser bıker. Ez oniya tera vaz inson o, huniya ver sarey mı d' roniştiya. Kaş kerd kerd, şa ti şa ti dest mi z' bı gıron. Barce mı di Hec Eli hesiya xu. Wext wı hesiya xu, kawıs ber kerd a, da ra şiy. Mı va “ciniy Kaki omey tiya şı.”. Va “ciniy Kak niya”. Mona sepet, tı cı ra xof keni (V.54).

272. Lıvvaşturi 1

Qalikon verinon ma vatên. Lıvvaşturi şewon ıd tı binê cıl dı y', veydeno vono bi teberi. Tı yeni teberi u tu gêno şino. Tu xu herqeliyeni ki tı ha cayo dur dı y'. Tı duşmiş beni, tı voni ez çındıs omeya tiya. Tı peyser yeni keye u rakoweni (V.27).

273. Lıvvaşturi 2

Eyşê Xeyro bi. Aşık ib. Dadê Xet Aşıkun o u dadê Mih Cem ib.

Eyşê Xeyro va: Yow şew ez ha hown da. Mı di yowi venda. Va Eyşey, mı va ho. Va Mih tu het Tıng ser yow ca d' gıraw erd. Ez min cıl ra warišta u kota rayer. Mı yi ra va, tı zoni ha ça do. Va ey, ez zona. Ma pia şiy Sağ Mason. Awca d' yow bırr verdiya lingê mı, ez ina vırvıriya ya. Ez oniyaya awık ha mı ra ver o u mı beno ling yi sey vaşturiy. Mı va nehlet biro tu koer çım şeyton. Wı bı vin. Ez awca d' xu herqıleya, peyser omeya keye u kowta bıncıl. Mêrdey mı Cem va, Eyşey tı şiya ça? Mı va lıvvaşturi ez xapınaya. Hal, mesele ina wa (V.42).

274. Lıvvaşturi 3

Dueşa Bari d' warey Melekun esto. Ha kiştay Ruy Bınbewkal Wasi do. In rue yow qol Dicle yo, veri gumon ma ra şino. Cemat bı, cemat ız dı davist ten merdım biy. Ay çağon ceyro çın ib, izım kerdên pıxeyriy u aw qeyde roeşney biyn. Vist u çar keyey bi, şewon dı piro omeyn yow ca. Xeberdayiş kerdên, fistonik vatên, kom iz deyir kerdên. İna şew viyertên. Cemat raşiyen, Mihê Datib iz şın gumey xu. Mihê Datibi feqir yow merdım, hiçbir zaman qewge mewge tarafı yi çın ib.

Mihê Datib vono: “ Ez şiya keye, mı nimaji erşay kerd, adır wekerd, bıney gele da zerencon u kowta cıl. Adır hin ruseliyeni. Mı di yow va ‘Mihê!’ Ez warišta şiya teber,

geyraya nigeyrara çık çın ib. Mı va kom esto se mı tersneno. Ez omeya kowta cıl. Hewa dıyn va ‘ Mıhê!’. Ez heyne warišta. Mı va tı komi, biy zerre, ez merdımı ters niya. Ez heyne z’ şiya geyraya dormaleyi gowı, boni hewlı çık çın ib. Hewa hirın ıd mı diy ber va ‘çiğğ’ u ber abı. Va ‘ Mıhê!’. Mı tıfing gırowt u ber akerdış dı mı na pa. Mı merdım nivına. Mı di va ‘Ayy!’, ay ra vışır çık çın ib. Ez warišta, mı va ın merdım kom se mı kist. Ez ay cayon ra geyraya yow tırm bıbo la çık çın ib. Ez omeya kowta cıl, hown mı niome. Dınya bıney bi roşn, mı va ez bıgeyri, qêri gınayi piro, eceba tırm ha kowte niyo. Ez oniyaya ver ber ra çılki guni bıney yow ca şiy u kesmiş biyi. Ez dormale d’ geyraya nigeyraya çık nıdı. Mı hin heta yow aşm çew ra nıva. Ceset meset çın ıb, mı awca ra pey va ındıs yow olay mı ser ra viyerta.

Ma ini ra voni lingvaşturi. Kalıkon ma, ma ra vato lingvaşturi veydeno merdım, ki xapineno (V.4).

275. Meseley Mıhê Datib

Dewey Siwun Melekun ıd Mıhê Datib (Hacı Mehmet Sevsin) sey dewıjon binon şıno warey dew Qubatu d’ heywono çerneno u gume d’ moneno. Yow ruej het yeri d’ dewıjon ra beno, şıno gumey xu. Wextek reseno gume hin beno tari. Ceyron u çılay gas çın ib, semedi roeşn bıron don ari pıxeri d’ non ta u veri adır ıd cılê xu raken. Hin şıno xu ra ber kuyeno. Yow veng vono, “Mıhê Dati ber ak.”. Şıno ber akeno, teber ıd yow babi u laji yi vınderteyi. Babi von: “Mıhê Dati çımon xu pad u ma d’ bi.”. Mıhê Datib bıçare vatey yi keno. Yow dı saniye ra pey emır yeno vono, “Çımon xu ak.”. Onino ha Melekun do, ha veri boni xu do. Key yi dew ıd ha ver keyi Mala Musay do. Desti babi d’ yow demıro tuj esto. Mıhê Datib u laji xu ra vono: “Şıma itya d’ vınderi ez şına zeri.”. Şıno key Mala Musay epey vındeno, badêcu yeno teber desti yi d’ çawa asın esta u ters ra recefıno. Babi zere d’ çına diyo ters ra vono: “Mı zere d’ goni Mala Musay gırowtên la dorveri yi d’ Quroni bıb, ez nişka ya bıresi cı.”. Badêcu heyne çımon Mıhê Datib padon yow dı saniye ra pey von: “Çımon xu ak.”.Mıhê Datib xu warey dewê Aldon Selpaş ıd vineno. Uja d’ gumey Mala Eli Xalon esto. Babi pa çawa asın şıno zere yow dı saniye ra pey ageyreno. Sarey çawa asın ıd yo het cigeri esto. Babi vono: “In ciger Eli Xalon o, hiri ruej ra pey wı mereno. Heyne Mıhê Datib ra vono: “ Çımon xu pad.”. Mıhê Dati çımon xu akeno, xu Qubato d’ gumey xu d’ veri adır ıd vineno. Mıhê Datib enag diya, on xu vir heta nımaj hown nikowen çımon yi. Nımaj yeno dew, en hal

Mala Musay ra von: “ Ez nirakote ba, en çiko mı diyo çınaw.” Mala Musa vono: “Eg sey vate tu Eli Xalo hiri ruej ra pey bımıro enag tu diya rašta, eg nimerd tu hown diyo.

Badê hiri rueji Aldo ra xeberê mergi Eli Xalo yena u Mihê Datib u Mala Musa piya şını tezayi yi. Ena mesela Mihe Datib u Mala Musa ra zaf teno goştari kerda u aynog goştari kerd voni ena mesela hown niya rašta (V.4).

276. Meyit Dola Hem Keki

Dewa ma d’ tera voni Dola Hem Keki, voni awca d’ meyit zırreno. Voni yowi awca d’ kışeni u tırmi yi war d’ verdeni. Mala Eli Malo weta yeno eke yow tırm ha awca d’ kowtow. Mala wo, vono ez war d’ verd u şır, Ella Teala vono tu qey niwedarto? Tırm şuweno, erd aşeno u keno de. Tırm wardeno pay, yobino çarneni Mala Eli zor ra yi don erd. Mala Eli awca d’ yi tamarneno, wı z’ awca d’ tew gêno u yeno keye mıreno. Dewê ma d’ zafın diyo, vatên zırreno (V.22).

277. Mezeli Celu

Dewê Siwun Ruy Melekun id benatey dı heb werson id yow mezel esto. In mezel id çew nizon kom defın kerdo, şari ena mıntıqa in mezeli ra von Mezeli Celu. Wexti verinon ra dewiji voni uca d’ vengi omeyi gueşon ma, ya z’ ma uca d’ mezel diyo u enog diyo pey ina zaf efsaneyi vati. Semedi in vatiş ra Mezeli Celu ra herkes terseno u çew nifteno şew uca ra viyero. Ayi ki vajyeni ayon ra yow tena ina ya:

Yow merdım Dewê Melekun ra wo, tera voni Eldayi. Eldayi dewê Ruy Melekun id hêgay xu awk don, weşeno astorê xu heti dewê xu ra koweno rayer. Wextok rayeri Melekun ra şıno ver Mezeli Celu d’, kıştê rayer id yow hınıka rındık vineno. Von war ma hınık çino cad astor xu ra yeno war hınık gêno. Nizdiy dewê xu d’ mereq keno, vono ez bıowni ena hınık ner o niyo mak a u bueçê ye hewa non. A hel yow veng yeno vono: “ Eldayi ner o ner o.” Eldayi zaf terseno hınık verekê xu ra erzeno u çarpay ra şıno dew. Ena mesele nizdiy se serr esta biya u şari Ruy Melekun u Meleku heme zoni (V.4).

278. Mezeli Eli

Mezeli Eli yo mıntıqa wo, ser raer wari ma do. Milet tera tersayni, vatên mezel yeno verni ma. La ez yaşamış biya. Key ma şiy ware. Benatey dewê ma u ware ponc kilometre yo mesafe wo. Ez ik kowtiba erey. Ez wextok kowta ver mezelon ek tersı bı ek gerçek ib, mı di çık xu eşt verni astorê ma. Mı çık di sey pising ib. Mı çim xu cenay

pira, ez tersawa. Mı va ma xu sera on war. Ez gorey yo kilometre şiya, astor iz tersaya vara şına dortnal şına. Mı çimi xu cayi pi, astor vera da (V.43)

279. Mezeli Ezom

Mezel ra kom vuno buci yo, kom iz vun şeyton o.

Wışkala ra Hec Ehmêd Mıh Xun şın muy gêno wenen dı heb qatiron u yeno Mezeli Ezom. Mezeli Ezom rayeri Sosın ser o. Hec Ehmed yeno ver Mezeli Ezom. Awca d' çık nawiyen cı. Hin buciyo, şeytono çınaw se qatiri erziyen. Zoer qatır u zapt keno, onin yow leyirê hınık o.

Vatên ez qatır ra omeya war, mı leyir hınık gırowt na ser qatırıya, ezi wenişta qatiri. Vatên mı meraq kia, mı va ecaba ın leyir hınık ner o nu mak a. Mı va ez hê dest xu ber cı. Mı di leyir bı xeberi. Va, “Ner o, ner o hak liter o”. Mı hin zona ın şeyton o, mı gırowt xu ra eş. Yow taqi tera vejıyey, ez gınaya erd u qatırı erziyey. Qatıro bar da erd o u çem u çem şiy.

Hec Ehmed bıb xint, yeno key ma. Awk mawk doni cı, bıney hiş yi yen yow ca u meseley xu vono. Aya serr Mehmed Ağa z' itya d' ıb. Mehmed Ağa tera von, “Hero ner o, ner o hak liter o”. Ruej bin babiy mın u yi şın qatiron yi gên, muy u gındon yi ari keni u Hec Ehmed gên şino (V.42).

280. Nêweşi 1

Vatên aw mehel niweşi sey insono wenişen heywono geyreyn. Şiyn dayn piri qesebay yın qerıfnayn, yi merdin. Mezel ser nieftayên şir, Ziyaret ser nieftayên, konca ko ziyaret bı perseyın. Ça d' ziyaret est, ça d' mezel est perseyın. Eg şiy aw mezel, aw ziyaret pey ra kowen dıma. E nizon hin kışen seken, ina vatên.

Mehmalı Mıst vaten: “Hiri heb espar omey, bin bonê ma ra viyerti.” Sey bızon lıngi yin vatên çıp çıp çıp.. Lıngi yin bariçek ıb. Mı temaşa kerd, şiy key Mehmed Eli. Aw keye ra benatey hiri ruejan Mehmed Eli u laji yi Hes u Ehm merdi (V.23).

281. Nêweşi 2

Damirê mı va: “Ez keyey Reşit ra omeya teber eke hiri heb espar ha uca d'. Mı va, şıma komi, çı geyreni? Yin ra yowi va, ma ha şın Evdalo, wa tu r' derd ıb. Nımaj diya, ciney Reşit bi nêweş u merd. Yow ten Aldu d' merd. Avdalo ra z' xeberê mergê keynay mı omey.” (V.23)

282. Nêweşi 3

Babi mı ina mesele tım mı ra vatên. Ez vona qey sek yow hon diyo.

Va ez ser cuyın ıd ba. Mı cuyın vay dayn. Dı heb espar omey. Ez vısta xu veri. Ma şı Evdalo. Mı ra va gem astor tepişt. Şı zerre ome teber. Va yow çiko helal çın o ez pey deston xu biestiri. Dıma ma şı Sayeri. Uca d' iz gorevê xu erd ca. Ser sıba ma warişt xeber omeyi. Va yow evdalo d' yow iz Sayer ıd merdo. Babiy mı bı nêweş, çores ruej nişka cıl ra wardo (V.13).

283. Peynişew1

Vısturey mi Heci va, ma itya d' Xıraba d' ıb, pes ma bi. Ber kerd a omey zerre. Mı poncıkê qela eşt adır kışta ništa ro. Ye z' omey itya mı het nişt ro. Ez onina ye ra, ya onina mı ra. Pırçına, zaf pırçına. Mı biney run da pardıso xu ra adır na pa, ye z' xu run kerd u adır na xu ra u kıl guret. Cad kowt tever şı uja d' veyşa. Ino hew qireyn vaten “He vore, he vore, he vore...” yani gaziye mi ra bêri. Heyon şı veyşa bi well (V.54).

284. Peynişew2

Peynişew şewa geyren omeyn, xu eştên ser luncı vendeyn vatên “De bi ma şın folonca gorey tu est.”. Wexta bızonen in peynişew o, vatên “Tı vındere, ez yo zengene gena yena.” u bin vin. Wexta nizoneyn xapıteyn berdên bın çırr. Ek tera bıomen bın çırr ıd şeqneyn, kıştên.

Dew ıd Sel Ameki xapıt berd. Veyn da va “Selim, rey bi gorey tu est, bi ma şı.”. Yi fom nikerd ıb, berd şı, hin tay nimend ıb şiyer çırr ız. Sel zona in peynişew o. oniya lingi yi çowti fom ke rema (V.54).

285. Quli Şew

Ina efsane Seyfonê ma d' yaşanmış bı. Mêrik şew ıd wırzeno, tija aşm a. Vono cini lez kahvalti hazır bıkeri, millet şıya velg, ez itya d' menda. Noni xu weno şıno. Uja d' yo dewij yi beno, nomey yi zıkır keno, von “Ez a”. Dewiji yi ser dar ra velg keno war, wı giredono. Onino dewiji xu ra biyo derg, şıyo resewo asmon. Hin nifton o. Yo meyinık vırazeno, sarey yi taşeno, keno zey çıwo. Velg nona des a, nono seri dara. Dewiji yi guye yeno war. Wı meyinık dono piro, yi şeqneno. Koweni zerrey dereyi, qêri bena, dewiji pê hesiyeni, şını oni. Mêrik yo aşm zerre d' nêweş moneno, aşm qediyena mıreno (V.19).

286. Xırtık

Voni xırtık koweno şeklê inson. Lingi yi çep i. Şewon ıd veng don insoni. İnsan xapineno beno, don buır u mezg yi veceno, weno.

Mihi ma vatên: “Şew ıd yowi venda mı. Va ‘Miho ward, ma şir seydz kuzeyi.’ Ez weriştö, ma şı ver boni Key Beyazon ra viyerti. Ez oniyewo, lingi yi cisnayı, çep roniyeni. Ez peyser ageyrawo. Bıney kowt mı dıma. Mı ra va ‘Şu şu, tı xelisiyayı.’. Ez omeyo keye, kowta bıncıla xu (V.23).

287. Zut Derey Wasi

Vatên Zut Derey Wasi çıplax ıb, zey inson ra wo, çıtaw çew nizonö. Vatên niverdeyn ma raviyer, pey ra nayn ma dıma. Ap Şer zaf yemun yo merdım ıb. Yo xızımıkar yi bı, Zut Derey Was ra zaf terseyın. Ap Şer von mı r’ yo mew derg biya. Mew derg ono, Ap Şer von de hê paştı xu ita şon. Ap Şer pê mew yi dar ra giredon. Tera von meyt Zut yen non qınê dadi tu, tı vıner. Kowt ser sıbay Ap Şer yeno. Xızımıkar von, meyt zut omo xu eştı mı, ama tawa mı nıkerd. Apo hedi mı gıremed, ez hedi nitersen (V.50).

3.8. Efsaneyi Bini

288. Edeti Veyv Ardış

Ehmed Çawış ciron ma b’, her şew ez şın cay yi muhabeti yi goştari kerdên. Yo veyvo bı. veyvo z’ tornon yi b’. Mı va “ Ehmed Çawış ın çı wextêk veyv nata yena fek beri leblebi, eşkıjo, loqumo, şekero, guezo keni ser sarey veyvı?”. Va “ Qey tı nizon? Wextok veyv kowna teber henı non desa. Voni eyro veyvey tu wo. Yo çıko sur erzeni sarey ya y’. Voni encax gune tu deverd tı yena ın kıy. Tı hin bağıliy mirdê xu wa, sadaqat bınavn u kerdên yolci. Wextok yena ver kıy veyv ra voni nonkorti mek, bıbexti mek. Tı yo çı bızon ki razıq Ella wo ama rızq tu mirdê tu temin keno. Tı nonê yin wena, awê yin wena, tı nimeti yin wena. Yi z’ tu r’ hin sey dayi bayiy nonkorti mek. Razıq Ella wo ama tı bağıliy mirdê xu b’, bağıliy kıy xu b’. Zey vartay wısari Homa Teala rızqı tu, tu r’ keno war. Semboliki z’ eşqıji dayni mırdey, seni vart varena o qeyde keno war (V.18).

289. Gerrey Aşmon

Zipo peyin vist yo Edar id kowen. Vatên vist u yo Edar id ruh kowen ard. Vist yo Edar serey serr o, serra newe ya. Hiri aşm roeci gên, hiri rueji roeşo ken. Vist u yo Edar id roeşo qıdyeno. Yani zımıstı kompıle roeci guretên. Vist yo Keşkulon ra heyân vist çar ma aşm, çar rueji zi Roeşon Qırbunun o. Ruej yoyin id “roeşon aryış” o, ruej diyin “roeşon dewar” o, ruej hırın “roeşon insun” o u ruej çarın “roeşon qırbun” o.

Vatên aşmi in wırd aşmon ra zaf xuy keni u şını Ellay het gerre keni. Voni guney ma çınaw, tu piyorê xeyr berd kerd edar u keşkulon miun, qey yin id roeşon est ma d’ çinik? Ya roeşon bıd ma z’ ya z’ yin ra z’ bıgir. Ellah von temom, des ruej des ruej bıçarni wa piyorê ruejon şıma ra b’. Vatên roeci u roeşon piyorê aşmon hina geyren (V.38).

290. Gozêr

Voni kom gozêr ron u miney gozêr bıb hendey miney yi, mereno. Gewıl ra Hus Kal gozêrê xu ronaya, miney gozêr bıb hendey miney yi u şı cı, ser ra gına erd u merd (V.14).

291. Kayi Qertali 1

Meseley qertali inawa: Urıs omeý itya. Heciyon id resmi esker çın ib, pêro milis quweti Zazey ma u Alewiý Kareri bi. Hiris hiri heb eşiret qerşi Rus id cephe tepışt. Se u poncas kilometre dergey cephi bi. Şêx Şerif cephe komutani yo. Dewê Heciyon d’ dı hew zor gineno Ruson çekilmiş beni. Rus komutan Molotof xeber şawen Şêx Şerif ir. Von “Meseley ma u şıma piya çın a, derdi ma İstanbuel o. Cehde bıdên, ma raar viyeri, wa gun nirişo.” Şêx Şerif vono “ İtya topraq ma wo, ma nidon şıma. Yo şart ma esto. Des hebi eskeri tu u yo asker mi wa zerrey meteris id bêr têver herb bıkir. Eger askeri mı şehid bı se, ez cehde don şıma.” General Molotof qebul keno. Şêx Şerif eskeron xu ra von, “ Yo esker mı r’ lazım o, la gerek howt serr ra heta inkey nımaji xu niverno. Dı bırey wırzeni, voni ma haya inkey nımaji xu nivernawo. Yo zewejnaye wo, aw bin iz ezeb o. Ezeb mavzeri xu geno vejıyeno. Eskeri Rusi koweni pey meteriz, eskeri ma z’ koweno pey meteriz u noni yobinona. Eskeri Rusi bayrak onceni, teslim beni. Tribun id Şêx Şerif, Karer ra Ağayo Qıj u generali Ruson Molotof esti. Molotof eskeron xu ra vono, “ Qey şıma teslim bıyi, wı yo ten şıma des teni b’?”. Voni “ Wı yo ten nibı, ver yi d’ hınzar ten, belka dı hınzar asker bı. Kinc yaşıl ser sare yin ib, kinci sıpi pıradaye bi.”

General Molotof wırzeno sılom askeri dono Şêx Şerif u Ağayi Qiji, heta Bitlis çekilmiş beno. General Molotof wextık pey ser ageyreno eskeri yi bın xu d' çarpışmış beni. Emr dono askeron xu pa heywonon u silehon xu derey Çad id xu şuweni. Molotof ferq keno ki in teq req id yo xiyanet est, eskeri yi xu miyon id qowge keni. Ina ra von kıncon, silehon heme çi xu bışuyi ma hema çekilmiş bib. Dı muhaberon id Rusya zaf zahiyat da. Ehınd askeri Rusi kışyeyi qertali yen ser ceseton ra perreni, penc don piri ceseti askeri gen fireni.

Înkey kayi qertali d' yo poste ho uja d', awık kay ken govend geno pê fek xu poste gen u perreno. Figur aw o, figuri qertali wo. Poste, askeri Rus temsil keno. Miletê ma oniyena qertali ceseti askeron keni parçe hê weni. baadcu teqlid keni u ben yo kayi (V.62).

292. Kayi Qertali 2

Yow demêk ver id dewan Çoligi ra yo dew id yow şonew ker u lal cuyen. In şone ver yow ağey dı b', hel waxt yi ca dı b'. Ağa yow ruej yow varaw newe biyo, varew rınd ken bın cergê heywonon. Şone ay vari z' ken bın heywonon şın kue. Çend rueji şın yen. Yow teştarey tesir germ ra şone ina şın howna. Aw fırsat id qerteli yen vari geni, beni vara dew id yow kerre est, uja d' don erd ır, keni parçe parçe. Şonew ker u lal a hel hesiyen xu, bêçare ra qerteli çıra aw vare kew parçe seyr keno. Şone bêçare ra helak heywon xu on dew, ağa onin ki varey yi bın heywonon id niyo. Şonew ker lal ra perseno, in varey ma ho ça? Şone pê deston, pê fek xu, pê çımon xu qertel çıra berd cı r' terif keno. Şone pê hereketon xu cı r' qal keno. In qalkerdişi pê hereketon weş ağay şın. Ağa 'z herkes ra qal ken, mocnen herkes ir. Pê hereketo in qalkerdiş bena yow govend, cı ra pey pê dawıl zurna hın veyvon id key keni. Iney ra voni govendê qerteli (V.63).

293. Koçer

Bawk mı vatên yow koçer şino kue. Vono wılay ez ımser etya d' vındena. Weyra vındeno vor varena varena varena, hind qom varena. Oniyen tera terseni. Von "Goçi qe naçi" , sebena vor varay, qe yow serr nişına sebena. Ino hew yow bıney aqılı ben, von wılay in terseno mereno. Şın yow qazik awk gırinen, on ken vor ır, a herınd vor heliyena, erd kowen teber. Von bion wextok tinj da piri ina heliyena, heyne erd kowen teber (V.23).

294. Laj Qersi

Meseley Laj Qers memleket ma d' menşur a. Ina mesele d' dı çı estı. Yo heyat aileyi u yo z' hewa. Tu di çeley zımıston est ya, çelow ner est u çelow may est. Çelow ner duyey konono verin ıd kowena erd, vıst u dı konono peyin id vejıyen. Yani 22-23 Aralık ıd çelow ner erd ra vejıyen, çelow may kowen erd.

Mêrik est cır voni Laji Qers, dı rey zewıjyawo. Nişeno astor xu von ez şır seyde. Şın ku, xeylêk zemon ku ra geyren seyde xu, hewa ben puk. Ben puk, ben serd, riyer xu ken vin, uja d' ku ra monen. Biçare monen, oniyen zemon şın yover yover bena şew, mısıyel ben. Don pera astor xu kışen, pizey astor xu qılaşnen, zerey yi verden de, kowen zerey kuers astor xu u on pi, tey d' monen. Her go monen tever ra, derey hewa seyın o. Oniyen hewa ge ben raşt, ben a, aşm u astarey eseni, ge ben puk. Omaren howt dor ben a, howt dor ben puk. Ser sıwey tij kowena a, şew qedyena puk muk qedyen. Astor xu ra vejıyen tever, don raa şın kiy. Tabi şın ciniyon xu ra persen, von mon kom mı mereq kerda. Ciniy xu ya qıj ra persen, von "İmş hewa seyın ıb?".

Cini ya qıj vona " Sond çınçingê asteron ıb, ser sıwe z' tij ıb." . Von "Temom?". Şın cini xu ya pıla persen. Cini ya pil vona " Tı şı seyde, ku ra mendı, mı zaf mereq tu kerd. Ez oniyen tevera howt dor bı puk howt dor bı raşt." . Von "Otır ıb", ya vona "Ey". Von tı raştı vona, la aya bin mı mereq nikenı. Aya ciniya bin verden. Wextok ser sıway tij kowena a çelow ner, a puk ra pey qedyeno u çelow may kowen erd. Çeley wısarı ci r' von, yani cemre kowen herr (V.65).

295. Laj Qersi u Çılo Ner

Çılo nér çoras (40) ruejo. vist (20) aşmé Kunin'nıd dest ken pırı hxeta hiris aşmé Kaal (30). Vist (20) ruej nemra şın. (20) vist ruejjiz ben ğıdar, wıška vieren. Niun ğıdar vist ruejund tedı yo serd sıpuur gırd vırazyen. Bena puuki o aird cemednen.

Niun in waxtid him gağun esta o himiz ruéj laj qérs tedı ést. Gağun ha des hiré aşmé kallid. O ruéj laj qérsız ho vist aşmé kallid.

Derheq ruéj laj qérs ser ina yo vatış vajiyen yen: Ruéj laj qérs; vatin vist (20) aşmé Kallid "Qérsir" yo laj ben. O vatin laj qérs punç ruéj nivinen şew o ruej qéyren zuiren. Vatin wi zerid qéren tevera hewa -bat vızzen, zuiren. Yo zuiri ginena hewayir quırfé insun o guniyun kuena. Yen watış vun vatin zere ay ruejunıd yo tuıfu nien piyera, yo serd sıpuur ben ra, çiyıg ho tevera her çiy tedı cémidyen, xénqiyen. Vun insun ay

mihxal xuo xui vun "hxeyan in waxt çew çido inayin nie diyu o niyez eşnawıt. In çiuğ ina biu." Yiz vun "sebéb in çiy biyayiş laj qérsiyó". Ayira yiz numé yi nun pa vun "in ruéj laj qérsiyé". Vatin Qers vun madem in laj mı biu sebéb in tufun gera éz numé yi pan vaj "laj qérs". Vun buayé yi bad tufun waxt waxtu ser vieren ra laj ben pil qers un cir wasiyét xui ken vun "lér in ruéj biyayiş tui wa tuirib. Tı çı wazén se ayé bıkr. Tuir dı ruéj bés." Vun iné serra laj qérs vist (20) aşmé Kallira hxeyan vist punç (25) yé serd sıpuır laj qérsiyó. O des ruéjiz yi dıma o sérd yi rumiyen hin hxewliyen Çilo may ser (Bukan,2022:362-263).

296. Merdım Vımbiyaye

Von yo merdım biyo u yo z' duest yi biyo, cı ra zaf hesken. Duesti yi kowen, mıreno. Şuweni, kefen keni, şini ser mezelan. Waxtak defin keni, laj ay mirek ra von mı bay tu ra zaf heskerd. Tı izin bıd mı, ez dexıl kena. Mirek kowen zere daxıl ken. Voni tızbey yi ha zerey civ elek yi de. Waxta ben çowt, bıney herr ken ser çıman yi, ti nivun tızmey zerey qebır kowen. Telqın don cı yen kiy. Mêrik şun nımac meğreb ıd nımac ken, von ez dest ber tızbon xu tezbih bıkir. Oniyen tızbey çin. O mêrik wahar hal ib. Duşmiş ben, von tızmey mı zerey qebır ıd kowt. Çow ra nivan, şın qebr don a, kerey ser wıraznen we, oniyen çık zerey qebır ıd çin, meyit çin o. Nata oniyen weta oniyen ek verqıl ıd yo şebax (pencera) ha uja da. A pencera ra kowen wer, eke yo dıynika raşna ehınd rında! Şın oniyen yona dınya ya, duest yi piya ponç şeş tenano ha yo hoşıka d', howza, yenewo, owka, dari... İna oniyen tızbey ha dara dart kerdey. Yani rındey yin muzeyenin ninê aqıl. Meyit von bıra bıra tı omey, bırayk mı tı dıma tızbo omey? Selam don, nıştın ro. Oniyen yo dınyeka keska, ehında rında, ehında muzeyena. Xeberik qısey keni, mesela saet bena duyes felan. Mêrik von "Bıra walahi mı nê cini xu ra vat, nê lac xu ra vat, nê çow ra vat. Ez saet duyes ra pey şiri bekçi mı geni. Tı izin mı bıdı ez şır.". Duest yi van " Bıra tı vatey mı keni meşo, zafık van tı xeberê mı ken meşo!". Mêrik izin xu wazen, reyni a şebaka ra zerey qebra kowen teber. Têki nata yen bekçiy goristani dest erzen cı, von " Tı omey dızdey goristani?". Mêrik von ney, ez filankes a. Bekçi von "Tı komi, çiyó ineyin mı ne diyo ne eşnawıt.". Mêrik von " Bıra ez filankesa, filkan kes eyro merd, ez dıma tızbon xu şiya". Bekçi von tı zur keni, yi ben non polison desta. Polis von "Tı komi, laci komi?". Wı z' von ez filankesa. Oniyen adresan dı çin o. Nê o inson o, nê o şeher o. Yo mêrik ina zaf yaşı b' von mı babi xu ra eşnawıt, babi mı babiy xu ra eşnawıt. Yo merdım o tarix ıd biyo vın şiyó. Onin civ yi perey ha tedı. Oniyen hiri

se serr binate d' şiya. Voni ti hiri sey serrak vınbıyayey. Waxtak Homa Teala mênık ra razi bo, a yo saet bena zey hiri se serr (V.48).

297. Nomey Kurdon

Voni qabile ceyk ıd now ro, heyna kowt cehde. Epey cehde ra şini, onino ki tut yin teyd niyo. Dayi vato qey bayi now ser her ra, bayi z' vato qey dayi now ser her ra. Onini tut uja d' çino. Şin geyreni tuti. O yo vono tuti ma ityad ıb, ma itya d' ca verda. Von "kuri ma ci". Kur tut o. Aya qabile biyo Kurmonc. Voni nomey yin o qeyde omo (V.18).

298. Nomey Tırkon

Wext pêxamberon ıd millet ıd çıko ko eyb o, millet pê dejena ma qabile ina yo hereket kewo. Voni Musa Pêxamberi ra vato "İna qabiley şıma ra wa?", Musey vat " ı ih!"; İsa Pêxamberi ra vato " İna qabiley şıma wa?", vat " ı ih!"; Zekerıya Pêxamberi ra vato, vat "ney"; İshak Pêxamber vato, vat "ney"; İsmail Pêxamber vato "ney", Harun Pêxamber vato "ney", şiy Suleyman Pêxamberi ra vato, vat "ney". Pêxamberi ma peyin ra vato, Pêxamber vat " İnay ma bı, ma yi terk kerd.". Voni ina ra voni Turkler, terkler yani. Nomey Tırko uja ra omo (V.18).

299. Nomey Zazon

Çıra ma mileta ma ra voni Zaza? Tera voni biyayış, daa xu ra biyo, daa xu ra ziyewo. Efsane yi ina wo: Voni yo padişah biyo. Padişah yo sual persow, vat kom ina bızonoz ez yo mukafato pil don cı. Kurmonci, Gorani, Tırki, Erebi, Zazey pıro yo cad ıb. Ay yo vato, va "nıbi". Ay binon cewab dow cı, vat " nızona.". Yo qabile omiya cewap dow cı. Vat "za", zona yani. Padişah biyo heyecanlı, dı hew vato: za za. Yani zona zona. Voni ay ra pey nomey aya qabiley biyo "Zaza" (V.18.).

300. Qere Çarşeme 1(Çarşemey Zipo)

Qere Çarşembe serr ıd yo ruej o, ruej çarşeme wo. Zazaki d' voni Çarşemey Zipo. Voni o ruej dınya d' butun heywanat serbest veradiyon. Aslani zinciron xu ra qerifyeni, cını, peri, şeyton meydon dınya d' çıko esto pêton yo ruej veradiyon. Voni eyro veyvey şıma wo, şıma eyro hepis nionceni. Beri beni a, pêro yeni teber u zerar doni inson ir. Aw ruej kom tuti xu r' yo lepat pırod, yi z' teyd doni pıro. Cın, şeyto, periy luejin ra zehir erzeni. Vart varena o vart zehir o, vovr bıvaro o vart zehir o. Şini seri

luejın çapraz zey işareta artı dı heb çuway noni ro. Vatên hin zehir nivaron, itya ra hin nino zerre. Voni wext Qere Çarşembe omeyni tuti qijeni. Vatên eyro ma koweni, ma kışeni, cın u şeytoni ma beni, eyro vart varena zehir yeno. Dayi u bayi yin pê teseli deyn ci. Vatên ma in dı heb çuway eşt, hin qıdy a çık nino (V.18).

301. Qere Çarşembe 2

Aşmê edar id zipey ginen ci. Zipo verin kowen hewa, zipo dıyın kowen awk, zipo hirin kowen erd. Voni wextonık kowen erd goni ra merde herkes gere vor ra biney bıwero kı wa bıxeliso.

Ver aşmê edar id Qere Çarşembe esto. Heftey zipo verin id o çarşeme, Qere Çarşeme wo. Zipo yoyın howt ruejo, peyni aşmê Şıbat ra ruejon xu gen kowen edar. Voni Qere Çarşembe d' riy ezmin ra zehir varen, xırabey yena erd ser. Eya şew piyorê meleko dınya ra şın arş, şeytoni yeni erd ser. Dınya bena tari. Eya şew bead nim ruej id ver şund ra hetun tij nişur kue, tı gerekıy xu ver ber xu awk ik, hêni ra awka pak biyar pê bışuwi. Kinc leyşino, fıraç leyşino gere kiye d' niverd. Eya ruej id wext id non nipoj. Heta eya şun id çew wer nipojeno. Voni eya ruej qiji kiye komo se, des qij kiye ra ben ser luejın ra hiri çaron non ro. Hiri, ponc, hot, vist u yo çaro non piro. Heton hot serre qij dest ra omeyn deha xeyr o. Wextonık o qij nizon se tera voni. Voni "Vaj ya Rabbi! Tı nêweşi in kiye d' nıfın." qij yo çaro non piro. Eya çara bin çepraz non piro. Von "Ya Rabbi! Tı non helal nasib in kiye kir.", eya bin non ro. Von "Ya Rabbi! Tı mali in kiye bıziyed." eya bin non ro. Von "Ya Rabbi! Tı dewari yin bıziyed." eya bin non ro. Von Qiji salihin nasib in kiye kir.". İna heta vist u yo in çaro non ro. Bıwaz se hiri hebon non ro, bıwaz se howt hebon non ro, bıwaz se vist u yo hebon non ro. Çar iz gere hiri serre ra cor nib u temiz ib. Çaro gorey ser luejın gên ben u çepraz non ro. Zaf derg iz gere ro niyen ki niveyş u teber nikow. Ino hew ay siwur on cêr nıft don cı, ek nıft çiniya se biney taron don ci, bin çaron id non ro o sıwur gere pıfuk. Bismilay xu on puf ken, adır ken we. Kıl iz gere zaf niyob, gore qomey yi kıl vejıyo beso. Voni eya kıl ra ay çari uja d' veyşey omey war se, eya serr zaf bereket kowen miyon kiye. Nê eg uja d' siyab zığal ib se, eya serr yo xırabey vıraziyena. Nê eg uja d' bıveyş heway da pırı ey çar eşt teber se, eya serr yo bereket yen ama yin des nikowen, şino. İna yo inokerdış esto. Uja d' taron vıraziyena ya taron keni a, bin eya taron id yo loel powjen weni. Şumey yin eya. Voni gere çew adır xu howna nikero, o adır gere serna pıxeyr id bımono. Tım u tım adır xu temernen keni we, temernen keni we. Teyna eya ruej luejınê xu piyorê yi keni temiz

newe ra adır ken we. Yow ız şin dar fekiyo weşi ra mawaj darey incir, darey tuyero, teyeron yo serrey ra tera kerdên ardên kert deyn pırı. Hiri kert, howt kerti deyn pırı, uja z' waştey xu onc vatên. Kert deyn pırı piştên yo kert kerdên ser ber ra, yo berdên ser kıft raşt qijiya, yo z' kerdên yo bız mıl a. Inokerdış yin ra gore gere ın hemalı çew nidız, nibero. Ek ber se o qismet yin ir şino. Hemalı pawetên. Hin kowen ra ruej bin wırzen normal heyat xu dewom ken, serr otır dewom kena (V.38).

302. Rısqê Cınawıron ê Gola Şekeron

Mahlay dewê ma Şekero ra yo mêrik şino Gola Şekeron. Kowen erey, şew pede yena. Cınawıri het ra het cı gêni. Wı şino seri dar, cınawiri z' binê dar ıd ediliyeni. Heya nızdiy şefeç ina vındeni. Nızdiy şefeçi ıd vineno ki yow çi cor ra ome war, ver cınawıron ıd gına erd. Cınawıri aw çi weni u şini. Wı z' yeno war, geyreno yow felqe vinen u weno. Vono tad aw çi mı çarray nidi. Sond wend von mı hot ruej non niwerd (V.22).

303. Teyer (zıpa)

Voni teyer nezar ra ki muhafeze kena. Teyer ra yow gıl gêni, sey mura keni mıli inson u heywoni hin nezar nigêni. Ina muray teyerin ra voni zıpa. Yow wext ıd dı heb merdımı onini k' dı heb gayi ha debesteyi yow cıtyer z' ha dıma yo. İnon ra yowı von vırderek, ez nezar kena gayo bueç vılın, wı cad geber beno. Aw bin von tı nişkeni nezar bıkir ey. Mêrik keno nikenno, hiri hew neqır keno ga nigıneno erd. Şin ver cıtyer i. Onini zerrey bueça gayı eke gilê teyer ha tede yo. Tera voni zipa. Bueça gay ra vejeno, cad gayo bueç vıl gıneno erd u mereno (V.27).

304. Teyer 2

Voni teyer karşi nazar ıd zaf hol o. Voni şeyto u lac xu cayêk ra şini, yow mêrik ha hêga cıt keno. Sekeni nikenı mêrik cıta xu ra şaş nibeno. Lacê şeyton babiy xu ra von “Qey çık nibeno gayon ın mêrikı, weleng nikenı, nire niqerifneni?”. Şeyto vono “ Ma nişkeni ay mêrikı pey. Kalmeyi yi teyerın o. Sihir ma tede pere nikenno” (V.21).

NETİCE

Tezê ma dı pa varyantan 304 efsaneyi ca geni. Ma seba ini efsaneyan merkez, qezayan u dewanê Çoligi dı cayi ki Zazayi tede cuyeni ra geyrayi u rı bı rı mulaqat kerd. Ma tezê xu dı ini efsaneyi bınê sertuşteyanê Efsaneyi Wareameyiş u Bediliyayiş (36), Efsaneyi Golan u Awan (20), Efsaneyi Dini (126), Efsaneyi Tarixi u Komelki yi (30), Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni (23), Efsaneyi Heywananê Binan (20), Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnaiyan (32) u Efsaneyi Bini (17) dı tesnif kerdı. İnan ra yondes hebi kitabê İbrahim Bukan ra ameyi girotiş ki ini zi metodê aredayiş gore top biyi u bı Zazaki nusiyayi. Ma ino sebeb ra tezê xu dı ca da inan.

Xebata ma dı qısımê yoyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi tehlil biyi. Ino qısım dı bınê sernuşteyê “Efsaneyi Dini” dı weliyan, ziyaretan, şehidan ser efsaneyi ca geni. Aredayişê ma ra efsaneyi tor zêd zi ino qısım dı ca geni. Ino xısus ma eşkeni hına izah biker: Çolig dı hem cuyayişê Zazayanê Elewiyan hem zi cuyayişê Zazayanê Suniyan dı tesirê dini zaf o u her ca dı xu belli keno. Kulturê medreseyan, dergahan, cemaatan hema zi gani yo. Zey şêx, weli, pir, mala, xasi virameyişê şexısanê dini ini cayan dı timotim vaciyeno. Ino xısus şeklê efsane giroto u ê şexısi ki mubarek hesibiyeni ekseriyet bı ini efsaneyan ya zi bı kerematanê xu yad beni. Ziyaretan u şehidan ser zi baweriya bıqewet esta, şarê Zazayan inan ra itibar keno, bı çeşid sebebani ini cayan ziyaret keno u inan ser efsaneyan vano. Xısus bin zi efsaneyanê dini ser baweriya şari hema zi bıqewet devam kena. Bilhesa kesi ki dewan dı biyi pil, kesi ki telimo dini diyo bêşik efsaneyanê dini ra inan keni u her ca dı vani. Hem dewan dı hem zi bajaran dı neslo newe ini efsaneyan ra xeberdar o labelê zaf itibar nêkeno. Yona xısus zi vatoğan egleb efsaneyi dini heqiqet qebl kerdên u bı keyf vatên. La efsaneyanê binan ser qayil nêbiyi melumat bıdi. Ino hal dı ya nêvatên ya zi bı ricaya ma bêzerr vatên. Ma ino qısım dı her mıntıqa ra nımuneyi dayi, hetê motifan ra zi tehlil kerdı. Ma wazeni ki ino mewzu ser xuser yo xebata akademik vıraziyo.

Efsaneyi wareameyiş u bediliyayişi dı motifê dini u mitolojiki xu belli keni. Ini efsaneyi egleb hediseyi tebiet ser o mena dayişê şari ihtiya keni. Ma vaci Çolig cayê erdlerzi yo, ino sebeb ra şarê Çoligi bı ceribnayış u fikirıyaşê xu hediseyê erdlerzi izah kerdo. Efsaneyi kerrabiyayiş Anadolu dı zaf vaciyeni, egleb ini neticeyê cezaya ihlalê

muqedesi ê şari ra wareameyi. Labelê miyanê Zazayanê Çoligi dı zey roc dır hemberi kerdiş motifê ceza esti u biyi sebebê kerrabiyayış. Efsaneyi ki cismanê asmên ser vaciyeni ekseriyet hetê şekil ra mena giroto. Şarê Zazayan eğleb cismi asmêni zey insani hesabnayı u ini munasebetê insanan ra ya sebebê ceza ya zi sebebê mukafati ra biyi cismê asmên. Ino tewır efsaneyi dewan dı hetê merdımânê extiyaran ra hema zi vaciyeni la bajaran dı zaf niyeni zanayış.

Miyanê Zazayanê Çoligi dı awan u golan ser zaf efsaneyi vaciyeni. Xora nameyanê Çoligi ra Bingol u Cebaxcur aw u golan ra wareameyo. Ino xısus dı efsaneyi Çoligi efsaneyanê edebiyatê şari ê Tırkan dı zi cayo muhim geni. Bilhesa efsaneyi Çoligi ki awan u golan seri u Seyahatnameyê Ewliya Çelebi dı ca geni edebiyatê şari ê Tırkan dı nımuneyê muhim i u xebatanê akademik dı zi cayo hira geni. Çolig dı zey awa heyati u awa Kuyê Şariki awi muqeşes u şifayin esti. Yona xısus zi têki awi zey weli, şehid ya zi xas şexısanê mubarekan dır eleqedar i. Şarê Zazayan gore ini awi hetê ê şexısanê mubarekan ra wareameyi u muhefeze beni. Ino sebeb ra zey awa Kuyê Şariki tayê cayan dı awi nımtıyeyi esti ki ancax merdımı pak, bê guna eşkeno bıvino. Anadolu dı golan ser motifê tas u zel zaf vaciyeno. Efsaneyan gore serê yo hêni ya zi aw dı tas u ya zi zela yo şaneyi kowena u ma tas ya zi zel cayêko zaf dur dı yona aw dı veciyena. Ino motif awan u golanê Çoligi dı zi viyerenı, labelê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi dı pa zel u tas motifê nire zi esto ki eğleb nire koweno gol u yona gol ya zi aw dı veciyeno. Ma gorê motifê nireyi efsaneyanê Zazayan ê Çoligi rê xas o u xuser o.

Tezê ma dı binê sernuşteyê “Efsaneyi Tarixi u Komelki” dı têki efsaneyi esti ki Herbê Dınyaya Yoyın ser i u derheqê herb dı melumat dani. Wextê Herbê Dınyaya Yoyın dı Rusi heta nızdiya merkezê Çoligi ameyi u tiya dı hetê qewetê milisan u eskeranê ma ra edilyayı. Zazayanê Çoligi ino herb dı verba Rusan u Armeniyan mucadele kerdo u muzafer biyi. Ino herb dı dewanê Çoligi dı zaf hediseyê trajik ameyi meydan. Reyna ino qısım dı têki hediseyi komelki ca geni. Ini hediseyan ser efsaneyi hema zi vaciyeni. Ini efsaneyi tarixê Çoligi ser çımeyo muhim i u derheqê dewran u hediseyan zaf melumat dani zanayış.

Tezê ma dı şexısanê tarixi ser o têki efsaneyi ca geni, ma ini binê sernuştıkan “Heyduti Sosyali” u “ Efsaneyi Şexısanê Binan” dı nuştı. Zey Keloğlı, Yado, Qas Kosi têki mehkumi esti ki virê şarê Zazayan dı cayo muhim geni u çımê şari dı qehreman i. Mucadeleyê ini kesan zi tarixê Zazayanê Çoligi ser yo çıme yo. Mıntıqayê Çoligi dı têki

şexısı efsanewi zi esti ki bı qewet u qehremaniya xu şınasiyeni. İnan ser zaf melumat çın o. Ini şexısı namdar i, kamca ra yi belli yo u bı efsaneyanê xu şınasiyeni. Reyna ma bınê sernuştikê “Cayê ki Bı Musibetan Helak Biyi” dı têki cayanê tarixi ya zi xırban ser efsaneyi aredayi u nuşti. Ekseriyetê efsaneyanê inê sernuşteyi hetê ma ra arediyayi u nusiyayi. Ma ra ver zey efsaneyê Yadoyi bêğeyr çend efsaneyan heta nıka yo xebata aredayiş u nuştış nêameya meydan. Ma gore efsaneyi inê sernuşteyi kultur u tarixê Çoligi ser nimuneyê zaf bıqıymet i.

Ma bınê sernuşteyê “Efsaneyi ki Cayanê Belliyan Ser Vaciyeni” dı dewan, eşiran u cayanê binan ser efsaneyi aredayi. Ini efsaneyan dı ekseriyet namegırotışê cayan izah beno. Tarix u hediseyê dewan u eşiran diyeno ki kokê Zazayan ê Çoligi ser melumato bıqıymet o. Ini efsaneyan dı coğrafyaya Çoligi ser zi melumat esto.

Efsaneyi ki heywanan u daran seri ekseriyet kokê xu çımeyanê diniyan ra geni. Ini efsaneyan dı zey Hezret Nuh, Hezret Sileman nameyê pêxamberan viyereni. Efsaneyan dı heywani wesif u wezifeyi xu seni giroti izah beno. Ino tewır efsaneyi heminê Anadolu dı vaciyeni u zey pê yi. Cıgêrayişê ma gore medreseyan, dergahan dı zey Enwarul Aşiqın kitabı dini ameyi wendiş u melumatê ini kitabın hetê talebeyan ra miyanê şari dı vıla biyi u badê cu bediliyayi. Têki vatoğanê ra gore zi ino tewır efsaneyi neticeyê talimê medreseyan ra vaciyeni u İsrailiyat i. Labelê ma inan ser eşkeni vaci ki ini efsaneyi eğleb çımeyê xu Qurano Kerim ra giroto u badê cu bediliyayi u biyi efsane. Ino kısım dı peskuviyan ser têki efsaneyi esti ki baweriya şarê Zazayan ra çıme geni. Ma vaci dewanê Kuyo Sipi gore peskuviyi pesê Şarık Şiwun o u muqedes i. Ina baweri Dersim dı zi xu mocnena. Uca dı zi peskuviyi muqedesi u pesê Hz. Eli, Munzur Baba ya zi Düzgün Babayi yi.

Ma bınê sernuşteyê “Efsaneyi Mexluqat u Hediseyanê İstisnaiyan” dı her mıntıqa ra nınumeyi dayi. Ini efsaneyi maneni mitan, eğleb xeyali yi u istisna yi. Labelê miyanê şari dı zaf vaciyeni. Zey mezel, qulşew, gunahar ueb. bıçeşit nameyan yeni zanayış. Wesif u hediseyê inan ciya ciya yi, la heme zi insanın tersneni u zırrar dani cı. Ini efsaneyan dı eğleb wext şew a, ca zi yo dew a ya zi cayêko insanın ra dur o u bêoğır o. İnsani inan ra zaf xof keni u tersê xu ver şewan dı teyna nêgeyreni, cayanê bêoğırın ra dur şını. Ino tewır efsaneyi ekseriyet hetê ciniyan ra vaciyeni. Miyanê inan dı têki efsaneyi esti ki ma sobina cayan dı nêşınawıtı. Ma vaci nêweşi şeklê esparan dı geyrena. Ini espari şiyeri kamca bıqati uca dı nêweşi vıraziyena u miyanê dı hiri rocan dı insanı

mireni. Ino tewır efsaneyi Anadolu dı zi zaf i, labelê miyanê inan dı têki efsaneyi esti ki bixısus baweriya şari ê Zazayan ra ameyi meydan.

Efsaneyi ki binê sernuşteyê “Efsaneyi Bini” dı ca geni dı hetê mewzu ra pêroney çın a. İnan ra têki ma eşkeni binê sernuşteyanê ma dı bıdi la inan dı ciya ciya xısusı esti. Ma vaci kokê xu tarix ra giroto la vatişê inan dı wesıfo tarixi nêaseno, hin kokê xu ra ciya biyi.

Edetê vatişê efsaneyan miyanê Zazayanê Çoligi dı zaf biyo tay u estışê cı binê tehluke dı yo. Dewanê Çoligi dı efsaneyi hema zi vaciyeni, bajaran dı bêğeyr extiyaran çew nêvano. Neslo nıkayin efsaneyanê xu nêzano. Efsaneyi dini u derheqê cayanê meşhuri bajaran dı zi vaciyeni. Efsaneyi dini baweriya dini ra, efsaneyi cayanê meşhur zi tesirê medya u faliyetanê turizm ra estışê xu muhefeze kenı. İnan ra teber zey efsaneyi daran, heywanan, wareameyiş u bedliyayiş, mexluqat u hediseyanê istisna çend tewırı bajaran dı hin nêvaciyeni. Şexısı extiyari ki vani zi bı şermı u bê zerr vani. Ma gore hesabê neslo nıkayin kenı, reaksiyonê inan ra xu anceni u qayil niyi vaci. Wext aredayişê ma dı zaf vatoğan ra zey ino ifade “ Wext verinan dı hına vani la pêro zur i, ma inan nêkeni.” ihazat şınawıt. Yona xısus zi bajaran dı çew ini efsaneyan goştari nêkeno, ino sebeb ra zi niyeni vatiş.

Demo peyin dı dewanê Çoligi ra barkerdış biyo zaf. Tayê dewi biyi veng, tayê dew dı zi şeklê amnani girot u şarê ini cayan anman dı şıno dewan u zımıstan dı yeno bajaran. İnê xısusı zi zaf zerar dayo edetê vatişê efsaneyan. Cayo ki terk biyo ser yo mude ra pey virameyişê şari zi kêmiyeno u vin beno. Ino şekıl efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ra xeylê efsaneyi virê şari ra şiyi.

Ma qısımê dıyın dı efsaneyi Zazayan ê Çoligi hetê simbolizmo arketipi ra tehlikerdi. Tewırê efsaneyan dı mesaj u menayi nımteyi esti. Ini binê hiş ra tebero kolektif dı ca geni. Ma bı simbolizmo arketipi efsaneyanê Çoligi dı kodê şarê Zazayan ê Çoligi dayi izahkerdiş. Simbolizmo arketipi kulturê şari dı pozitif ya zi negatif her çi esto rasneno çımeyo tor verin. Yani wextê wareameyiş ra heta nıka kulturê şari dı çı esto bı sembolan hişê şari dı ca geno. Efsaneyi zi bı sembolan hişê insan u şari kırışeni. Ma bı xebata simbolizmo arketipi hişe şarê Zazayan ê Çoligi da fehmkerdış. Zey tarix, zon, şeklê cuyayiş, baweri ueb. ercê şarê Zazayan bı simbolizmo arketipi izah kerd u ino şekil ruh u nasnameyê şarê Zazayan mocnayı. Ma ina xebat dı hiriyes hebi arketipan ra istifade kerd u nımuneyê efsaneyanê Zazayan ê Çoligi ser şıxulnayı. Ino qeyde derheqê

şarê Zazayan ê Çoligi dı melumat peyda kerd u ruhê şari da şınasnayış. Ma vaci arketipê self ma rê cewabê perse “Miyânê şarê Zazayan ê Çoligi dı insano ideal seni no?” dano, arketipê ferdo pil/kalo zanaye rayberanê şarê Zazayan ê Çoligi dano şınasnayış, arketipê vêrsi xırabiya ki bınhişê kesi dı ya u sebebê ceza ya mocneno, arketipê qehreman/cengawer ruhê mucadeleyi yê şari mocneno, arketipê persona rol u statuyi ki hetê komeli ra dıyayi ferdan nawneno...

Ma qısmê hiriyın dı efsaneyi ki aredayi şeklê vatışê vatoğan gore nuşti. Bı may fek u qıseykerdişê şari qeyd kerd. Metnê efsaneyan hediseyan ser o his u fikiriyaşê şari nawneni. Wextê aredayışê ma dı têki vatoğan hende bı keyf u heyecan vatên ki tı vani qey zerreyê efsane dı yi u nêvani hê cuyeni. Ino sebeb ra bilhesa metnê efsaneyan şeklê ifadeyanê vatoğan nuşti ki his u heyecanê şarê Zazayan metnan dı bıaso u vin nêbo.

Bı netice ma eşkeni vaci şarê Zazayan ê Çoligi bı xısusî hetê tewirê efsane dı bı umumi hetê kulturê fekki dı zaf zengin o. Ina zenginey hema zi dewam kena, labelê şarê Zazayan zey veri qıymet nêdano ina xıznaya xu u nımuneyê kulturo fekki hêdi hêdi vin beni. Vatışan dı kelime u ifadeyê ğeribi biyi zêd, Zazakiya xalis zaf tay qısey bena u Zazaki tehluke dı ya. Ino sebeb ra zey ina xebat gereka zaf xebati vırazi u ini hetê neslo nıkayın ra bêri wendiş. Şarê Zazayan gereka wahirê zonê xu bıveciyo, her ca dı Zazaki qısey bıkeru. Eke wahirê zonê xu nêveciyo zon u kulturê Zazayan vin beno u Zazayi asimile beni.

ÇIMEYİ

Çimeyi Şexısan

1. Abdullah Narin, 1961, Darahêni (Genç), Lisans, Melimo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Darahêni dı Cuyeno.
2. Abdulmecid Seçer, 1956, Kelaxsi/Darahêni (Doğanlı/Genç), Lise, Memuro Teqawıt o, Babiyê xu ra Şınawıtı, Kelaxsi dı Cuyeno.
3. Abdurrahim Kırım, 1989, Hezarşah/Boglon (Hazerşah/Solhan), Lisans, Mala yo, Extiyaranê Hezarşah ra Şınawıtı, Hezarşah dı Cuyeno.
4. Abdurrahman Çelik, 1958, Melekun/Darahêni (Saribudak/Genç), Verlisans, Memuro Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıtı u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
5. Adem Samuk, 1948, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Ruymelekun dı Cuyeno.
6. Ahmet Bürlükkara, 1977, Sini/Çolig (Güveçli/Bingöl), Lisans, Memur u Cigêrayoğ o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Sin dı Cuyeno.
7. Ahmet Pirinci, 1954, Gewıl/Darahêni (Eskibağ/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Gewıl dı Cuyeno.
8. Ahmet Seçer, 1965, Kelaxsi/Darahêni (Doğanlı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Kelaxsi dı Cuyeno.
9. Ahmet Soysal, 1955, Kexmut/Boglon (Gelintepe/Solhan), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Kexmut dı Cuyeno.
10. Ahmet Şenlik, 1954, Wışçır/Darahêni (Direkli/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı, Wışçır dı Cuyeno.
11. Ali Burulday, 1960, Şabon/Çolig (Şaban/Bingöl), Lise, Memur, Pilanê xu ra Şınawıtı, Çolig dı Cuyeno.
12. Ali Kavran, 1944, Xeylono Kebir/Darahêni (Gerçekli/Genç), Mektebo Miyanın, Mallayo Teqawıt bı, Pilanê xu ra Şınawıtı, Şıyo Rehmət.
13. Arif Çakmak, 1939, Fatmakom/Darahêni (Yatağansöğüt/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıtı o, Fatrakom dı Cuyeno.
14. Ayşe Samuk, 1935, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Pilanê xu ra Şınawıtı, İstanbul dı Cuyena.

15. Cezayir Ulukan, 1965, Sosin/Darahêni (Aktoprak Kaleönü Mezrası/Genç), Mektebo Miyanin, Esnaf o, Naca xu ya Zer ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
16. Diyaddin Korkutata, 1953, Çun/Çolig (Göltepesi/Bingöl), Lise, Teqawıt o, Çolig dı Cuyeno.
17. Efendi Taş, 1959, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Verlisans, Melimo Teqawıto, Dewıcanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
18. Ekrem Artuk, 1956, Darahêni (Genç), Lisans, Melimo Teqawıt o, Cıranê xu Ahmed Çavuş (O wext 134 serre bı) u Bayê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
19. Ekrem Tezel, 1971, Mezraya Selaxan/Darahêni (Bayırlı/Genç), Mektebo Verin, Muxtar o, Pılanê xu ra Şınawıto, Mezraya Selaxan dı Cuyeno.
20. Eşref Bürlükkara, 1958, Sini/Çolig (Güveçli/Bingöl), Mektebo Miyanin, Esnaf o, Pılanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
21. Fadıl Aldal, 1950, Tinig/Daraheni (Doludere/Genç) , Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Tinig dı Cuyeno.
22. Fatma Mumcu, 1947, Xeylono Kebir/Darahêni (Gerçekli/Genç), Mektebo Verin, Xanıma Keyeyi ya, Babiyê xu u Vıstureyê xu ra Şınawıta, Xeylono Kebir dı Cuyena.
23. Fatma Pirinci, 1930, Rızo/Darahêni (Harmancık/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Babiyê xu u Dewıcanê xu ra Şınawıta. Gewıl dı Cuyena.
24. Fettah Bulğak, 1951, Kuermon/Çolig (Yelesen/Bingöl), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Kuerman dı Cuyeno.
25. Feyzi Kalkan, 1956, Kavar/Darahêni(Yazkonağı/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Dewıcan u Babiyê xu ra Şınawıto, Darahêni dı Cuyeno.
26. Hacı Akbaş, 1949, Fatrakom/Darahêni (Yatağansöğüt/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Fatrakom dı Cuyeno.
27. Hacire Samuk, 1940, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Şahid Biya u Pılanê xu ra Şınawıta, Ruymelekun dı Cuyena.
28. Halim Kızgın, 1948, Arçuk/Çolig (Alatepe/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pılanê xu ra Şınawıto, Arçuk dı Cuyeno.
29. Harun Çağlayan, 1950, Muradan/Darahêni (Dilektaşlı/Genç), Mektebo Verin, Esnaf o, Pılanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
30. Hasan Demirel, 1929, Mataro/ Darahêni (Üçgül/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer bı, Pılanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Şıyo Rehmet.

31. Hasan Sevin, 1969, Darabi/Azarpêrt (Sütlüce/Adaklı), Lisans, Malımo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Darabi dı Cuyeno.
32. Hasan Tan, 1944, Aldu/Darahêni (Alaattin/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Aldu dı Cuyeno.
33. Hasan Tutkaç, 1959, Evdalon/Darahêni (Sırmalıoya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Evdalon dı Cuyeno.
34. Hayri Kaya, 1955, Miyalan/Çolig (Gökdere/Bingöl), Verlisans, Melımo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
35. Hıdır Baytemur, 1956, Kuertew/Çolig (Çukurca/Bingöl), Verlisans, Mala yo, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
36. Hüseyin Alakaş, 1941, Ruymelekun/Darahêni (Çaybaşı/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Ruymelekun dı Cuyeno.
37. Hüseyin Burulday, 1950, Şabon/Çolig (Şaban/Bingöl), Mektebo Verin, Muxtarı Teqawıt o, Cemaatê Dewa xu u Pilanê xu ra Şınawıt, Sabon dı Cuyeno.
38. İbrahim Bukan, 1963, Bınziyar/Çolig (Altınışik/Bingöl), Lise, Cigêrayoğ u Esnaf o, Extiyaranê Çoligi ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
39. İlhan Göktaş, 1977, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lisans, İdarekar, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
40. Mahmut Kaya, 1992, Qerebegan/Muş, Lisans, Melım o, Pilanê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
41. Mahmut Sinan, 1948, Ğeyt/Darahêni (Karcı/Genç), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Çolig dı Cuyeno.
42. Mahsun Dinç, 1971, Sirbey/Darahêni (Servi/Genç), Lise, Teqawıt o, Dewıcê xu Hec Şewket Dinç u Pilanê xu ra Şınawıt, Sirbey dı Cuyeno.
43. Mehmet Barman, 1947, Şirnan/Çolig (Sudüğünü/Bingöl), Mektebo Verin, Esnaf o, Pirikê xu ra Şınawıt, Çolig dı Cuyeno.
44. Mehmet Çelik, 1955, Melekun/Darahêni (Sarıbudak/Genç), Verlisans, Mallayo Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıt u Şahid Biyo, Darahêni dı Cuyeno.
45. Mehmet Günerigök, 1940, Faxran/Çolig (İçpınar/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Fexran dı Cuyeno.
46. Mehmet İlge, 1941, Evdalon/Darahêni (Sırmalıoya/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt, Evdalon dı Cuyeno.

47. Mehmet Katıksız, 1943, Melekun/Boglon (Mutluca/Solhan), Mektebo Verin, Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
48. Mehmet Sait Koçak, 1949, Qelancıq/Kanireş (Kalencik/Karlıova), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Babiyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
49. Mehmet Sıddık Karaarslan, 1955, Mıre/Çolig (Bahçeli/Bingöl), Lisans, Melimo Teqawıt o, Babiyê xu u Cematê Dewa xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
50. Muhammed Kızgın, 1944, Arçuk/Çolig (Alatepe/Bingöl), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu u Dewıcanê xu ra Şınawıto, Arçuk dı Cuyeno.
51. Murat Görgel (Hec Maruf), 1954, Seyfan/Darahêni (Koçsırtı/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Verinan ra Şınawıto, Darahêni dı Cuyeno.
52. Mustafa Bingöl, 1982, Ğarzo/Darahêni (Günkondu Yeniçağ Mezrası/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto, Ğarzo dı Cuyeno.
53. Mustafa Dursun, 1933, Vılık/Darahêni (Aktoprak/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıto u Şahid Biyo, Vılık dı Cuyeno.
54. Nazi Bozyel, 1936, Duerni/Boglon (Bozkanat/Solhan), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Pilanê xu ra Şınawıto, Bozkanat dı Cuyena.
55. Nazmi Çalışan, 1965, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lisans, Extiyaranê Gırwas ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
56. Nihat Çabuk, 1960, Serbon/Boglon (Dilektepe/Solhan), Lise, Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Serbon dı Cuyeno.
57. Osman Tozkoparan, 1956, Kaso/Darahêni (Günkondu/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawıt o, Kaso dı Cuyeno.
58. Ömer Karagöz, 1961, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Lise, Memuro Teqawıt o, Pirıka xu ra Şınawıto, Gırwas dı Cuyeno.
59. Razaman Dağılma, 1940, Nederan/Darahêni (İncesu/Genç), Lise, Memuro Teqawıt o, Pilanê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyeno.
60. Refika Samuk, 1965, Gewıl/Darahêni (Eskibağ/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Vıstureyê xu ra Şınawıto, Çolig dı Cuyena.
61. Remziye Dengeşik, 1960, Valêr/Darahêni (Çaytepe/Genç), Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Extiyaranê Valêri ra Şınawıto, Çolig dı Cuyena.
62. Sadın Bukan, 1961, Binziyar/Çolig (Altınışik/Bingöl), Lise, Memuro Teqawıt bı, Extiyaranê Çoligi ra Şınawıto, Şiyo Rehmet.

63. Sadullah Koç, 1972, Gaz/Darahêni (Güzeldere/Genç), Lisanso Berz, Melim o, Extiyaranê Çoligi ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
64. Saibe Beri, 1970, Muş, Mekteb Nêwenda, Xanıma Keyeyi ya, Babiyê xu ra Şınawita, Çolig dı Cuyena.
65. Salih Öztaş, 1982, Hezarşah/Boglon (Hazerşah/Solhan), Lisans, Melim o, Extiyaranê Mıntıqayê xu ra Şınawito, Boglon dı Cuyeno.
66. Sebahattin Kavak, 1954, Xelifan/Kanireş (Halifan/Karlıova), Lise, Memuro Teqawıt o, Datê xu ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
67. Selahattin Bayram, 1936, Çolig, Mektebo Miyanın, Memuro Teqawıt o, Babiyê xu ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
68. Selahattin Süt, 1954, Gırwas/Boglon (Arakonak/Solhan), Mektebo Verin, Tecir o, Babi u Pirika xu ra Şınawito, Gırwas dı Cuyeno.
69. Selim Düşürge, 1951, Gewıl/Darahêni(Eskibağ Çöğürlü Mezrası/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawito, Gewıl dı Cuyeno.
70. Tahir Celayir, 1957, Kur/Çolig (Dikme/Bingöl), Lise, Esnaf o, Dewicê xu Mala Huseyin ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
71. Tahir Pirinci, 1973, Gewıl/Darahêni(Eskibağ Çöğürlü/Genç), Mekteb Nêwendo, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawito, Gewıl dı Cuyeno.
72. Tayyip Salcan, 1950, Faxran/Çolig (İçpınar/Bingöl), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawito, Fexran dı Cuyeno.
73. Yılmaz Levent (Hasan Levent), 1937, Şenig/Çolig (Simani/Bingöl), Mektebo Verin, Pilanê xu ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
74. Zeki Hasanoğlu, 1946, Heziron/Çolig (Haziran/Bingöl), Mektebo Verin, Soferti Kerdên u Deyirbaz o, Extiyaranê Çoligi ra Şınawito, Çolig dı Cuyeno.
75. Zeki Kete, 1949, Gaz/Darahêni (Güzeldere/Genç), Mektebo Verin, Cıtyer o, Pilanê xu ra Şınawito, Gaz dı Cuyeno.

Kıtabi

- Akbulut, Yılmaz, (1995), *Bingöl Tarihi* (Vol. 28), Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Alay, Okan, (2006), *Kültür Dünyamızda Bingöl*, Elazığ, Üniversite Kitap Evi.
- Alptekin, Ali Berat, (2018), *Efsane ve Motifleri Üzerine*, 3.Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları.

- Alptekin, Ali Berat, (Ed.) (1993b), *Fırat Havzası Efsaneleri: Metinler*, AB Alptekin.
- Arda, Akif, (2006), *Bütün Yönleriyle Çewlik-Bingöl*, Ankara, Doz yayıncılık.
- Aydar, Mehmet, (2009), *Huzursuz Topraklar*, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Ayverdi, İlhan, (2010), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, Kubbealtı Yayınları.
- Bahadır, Abdulkerim, (2010), *Jung ve Din*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Boratav, Pertev Naili, (1969), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi
- Boratav, Pertev Naili, (1984), *100 Soruda Türk Folkloru: inanışlar, töre ve törenler, oyunlar*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Bukan, İbrahim, (2022), *Zegun Zazaki*, Ankara, Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Campbell, Joseph, (2021), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, (Çev. Sabri Gürses), İstanbul, İthaki Yayınları.
- Çobanoğlu, Özkul, (2009), *Halk Edebiyatına Giriş*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit, (2006), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 23. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Doğan, Oğuz, (2020), *Bitlis Efsaneleri: Psiko-sosyal ve Arketipsel Çözümleme*, 1. Baskı, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık
- Ekici, Metin, (2019), *Halk Bilgisi (Folklor): Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara, Geleneksel yayınları.
- Elçin, Şükrü, (2004), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Eliade, Mircea, (1991), *Kutsal ve Dindışı*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, Gece Yayınları.
- Eliade, Mircea, (2003), *Dinler Tarihine Giriş*, (Çev. Lale Arslan), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Ergun, Metin, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, I. Cilt, Ankara, TDK Yayınları.

- Franz, M. L. V. (1997), *Archetypal Pattern in Fairy Tales: Studies in Jungian Psychology by Jungian Analysts*, Canada, Inner City Books.
- Freud, Jung, Adler, (1981), *Psikanaliz Açısından Edebiyat*, Ankara, Dost Kitabevi.
- Geçtan, Engin, (1998), *Psikanaliz ve Sonrası*, 8. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Gibson, Clare K. (2013), *Semboller Nasıl Okunur: Resimli Sembol Okuma Rehberi*, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Gökhan, Halil, (2009), *Semboller*, (Editör), İstanbul, Dharma Yayınları.
- Gürol, Ender, (1977), *Carl Gustav Jung*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Hall, Calvin. Springer & Nordby, Vernon. J. (2016), *Jung Psikolojisinin Ana Çizgileri*, İstanbul, Cem Yayınevi.
- Hayıg, Roşan & Werner, Brigitte, (2012), *Zazaca-Türkçe/Türkçe-Zazaca Sözcük Listesi*, İstanbul, Tij Yayınevi.
- Hobsbawm, Eric J, (1995), *Sosyal İsyancılar*, (Çev. Necati Doğru), İstanbul, Sarmal Yayınları.
- Indick, William, (2011), *Senaryo Yazarları İçin Psikoloji*, (Çev. Ertan Yılmaz & Yeliz Karaarslan), İstanbul, Agora Kitaplığı.
- Jung, Carl Gustav, (2019), *Dönüşüm Sembolleri*, (Çev. Firuzan Gürbüz Gerhold), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2016), *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, (Çev. Nur Nirven), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav, (2006), *Analitik Psikoloji*, (Çev. Ender Gürol), İstanbul, Payel Yayınevi.
- Jung, Carl Gustav, (2008), *İnsan Ruhuna Yöneliş*, (Çev. Engin Büyükinel), 7. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2015a), *Feminen Dişilliğin Farklı Yüzleri*, (Çev. Tuğrul Veli Soylu), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.
- Jung, Carl Gustav, (2015b), *Maskülen Erilliğin Farklı Yüzleri*, (Çev. Didem Gamze Erdinç), İstanbul, Pinhan Yayıncılık.

- Jung, Carl Gustav, (2015c), *Kırmızı Kitap*, (Çev. Okhan Gündüz), İstanbul, Kaknüs Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2020a), *Dört Arketip*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, Carl Gustav, (2020b), *İnsan ve Sembolleri*, (Çev. Hatice Mukaddes İlgün), İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Kahraman, Seyit Ali ve Dağlı, Yücel, (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 3.Kitap Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Le Guin, Ursula K. (2015), *Kadınlar Rüyalar Ejderhalar*, (Çev. Bülent Somay), İstanbul, Metis Yayınları.
- Lezgin, Roşan, (2022), *Ferhengê Termanê Edebi*, Diyarbakır, Roşna.
- Margaret, Mark & Pearson, Carol S. (2001), *The Hero and the Outlaw: Building Extraordinary*, New York, McGraw-Hill.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (2002), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar, (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Oğuz, M. Öcal vd. (2018), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 15. Baskı, Ankara, Grafiker Yayınları.
- Önder, Ali Rıza, (1955), *Yaşayan Anadolu Efsaneleri*, Kayseri, Erciyes Matbaası.
- Pearson, Carol S. (2003), *İçimizdeki Kahraman*, İstanbul, Akaşa Yayınları.
- Sakaoğlu, Saim, (2018), *Efsane Araştırmaları*, 3. Baskı, Konya, Kömen Yayınları 38.
- Sakaoğlu, Saim, (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sakaoğlu, Saim, (1978), *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul, Damla Yayınları.
- Sambur, Bilal, (2005), *Bireyselleşme Yolu: Jung'un Psikoloji Teorisi*, İstanbul, Elis Yayınları.

- Schimmel, Annemarie, (2021), *Sayıların Gizemi*, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul, Alfa Basım yayın.
- Sevin, Hasan, (2016), *Yaradılışın Sırları Kârer'de Kur Hüseyin-i Kol ve Seyyid Ali Kal*, İstanbul, Cem Yayınları.
- Soylu, Hasbi, (2003), *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Bingöl*, Erzurum, Aktif Yayınevi.
- Şemsettin Sami, (2012), *Kâmûs-ı Türkî*, (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul, İdeal Kültür&Yayıncılık.
- Şenates, Şaban, (2022), *Ferhengê Zazaki(Dımili-Kırmanci-Kirdi) Türkçe Açıklamalı*, İstanbul, Nubihar.
- Tanyu, Hikmet, (1968), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- TDK, (1998), *Türkçe Sözlük*, C1, Ankara, TDK yayınları.
- Tecimer, Ömer, (2006), *Sinema Modern Mitoloji*, İstanbul, Plan B Yayınları.
- Tektaş, Şevket, (2008), “Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi”, *II. Bingöl Sempozyumu*, r.347-350.
- Tuncel, Metin, (1992), “Bingöl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, r.183-184.
- Turani, Adnan, (2009), *Çağdaş Sanat Felsefesi*, 7. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Uludağ, Süleyman (1998), “Tasavvuf ve Halk İnançları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, r. 409-411
- Uludağ, Süleyman, (2022), “Keramet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, r. 265
- Uzun, Yasemin, (2020), *Fantastik Edebiyat ve Masal: Analitik Psikoloji Yaklaşımına Göre*, İstanbul, Kriter Yayınevi.
- Ülken, Hilmi Ziya, (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Wilkinson, Kathryn, (2011), *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler, Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, (Çev. Seda Toksoy), İstanbul, Alfa Yayınları.

Tezi

Akça, Hilal (2016), *Kemal Tahirin Romanlarında Yolculuk Arketipi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.

Çağlayan, Ercan, (2008), *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Ege, Fatih, (2015), *Arketipsel Sembolizm Bağlamında Kuzeydoğu Anadolu Masallarının Analizi*, Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ardahan.

Göde, Halil Altay, (2002), *Isparta Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, ,Yayımlanmış Doktora Tezi, Konya.

Gökeri, A. İpek, (1979), *Arketiplere dayanan yeni bir inceleme yönteminin tanıtılarak İngiliz ve Türk edebiyatında bazı romans ve epik niteliğinde yapıtlara uygulanması*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara.

Işık, Neşe (2009). *Türk Masallarının Sembolik Açıdan Çözümlemesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.

Kotancı, Aykut Yaşar(2023), *Azerbaycan Peri Masallarının Arketipsel Sembolizm Bağlamında İncelenmesi*, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Ardahan.

Seyidoğlu, Bilge (1978). *Erzurum Efsaneleri (Erzurum 'da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.

Tekgül, Işık Kara, (2020), *Tunceli Masallarına Arketipsel Sembolik Bir Yaklaşım*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Türktaş, Mevlüt Metin, (2012), *Denizli Efsaneleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli.

Yaldız, Adem. (2002). *Hayvanlarla İlgili Efsaneler*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya .

Yılmaz, Ümit (1991), *Renk psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Meqaleyi

Alptekin, Ali Berat, (1993a), "Bingöl Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçindeki Yeri", "*Türk Kültürü*", 31 (368), r.754-762

Atasagun, Galip, (2006), "Ziyaret Fenomeni", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), r.33-60.

Ayva, Aziz, (2007), "Beyşehir Gölü Üzerine Anlatılan 'Göl Üzerinden Yürüyerek Geçme' Motifi Üzerine", *Milli Folklor*, 19(76), r.191-201.

Bars, Mehmet Emin, (2018), "Deli Dumrul Anlatısının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (44), r.57-75.

Boratav, Pertev Naili, (1997), Ali Rıza Önder-Yaşayan Anadolu Efsaneleri, (Yay. Haz.: İsmail Görkem), *Milli Folklor*, 5(33), 112-118.

Coşkun, Nilgün Çıblak, (2020), "Alevi-Bektaşî İnancında Kerametler", *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, (22), r.25-58.

Dırıhi, Ehmed, (2010), "Yado Paşa", *Kovara Vate*, (34), r. 26-45

Elaltuntaş, Ömer Faruk ve Karaca, Emin, (2021), "Eric Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Bir Halk Kahramanı: Yado Paşa", *Akademik Matbuat*, 5(1), 43-56.

Ergöz, Ramazan, (2019), "Erzurum Efsanelerinde Tabuların Çiğnenmesi ve Gölge Arketipleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (41), r.92-105.

Fedakâr, Pınar, (2014), "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri", *Milli Folklor*, (103), r.5-19.

Gacar, Şamil, (2019), "Hobsbawm'ın Sosyal Haydut Prensipleri Bağlamında Atçalı Kel Mehmet", *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(3), r 302-326.

Gözütok, Türkan, (2011), "Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe'nin Türk Edebiyatına İz Düşümü", *Türkbilig/Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (21), r. 49-72.

Kayaokay, İlyas, (2014), “Fuzûlî'nin Leyla İle Mecnûn Mesnevîsinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, r.337-351.

Köse, Onur, (2021), “Tunceli’de Dağ Keçisi/Geyik Kutsallığı ve Tarihsel Derinliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Near East Historical Review*, 11(11/4), r.35-48.

Oymak, İskender (1996), “Malatya ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Üzerine Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), r.287-300.

Özçelik, Mevlüt, (2021), “İmâm-ı Rabbânî'nin Mektûbât'ında Nakşî Müridlerin Âdâbı”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24(47), r.219-243.

Pehlivan, Gürol, (2009), “Dinî Şahsiyetler Hakkında Oluşan Anlatılar”, *Milli Folklor*, 21(83),r.88-96.

Şimşek, Esmâ, ve Özdemir, Serdar Deniz, (2021), “Boston Destanı'nın Arketipsel Tahlili”, *Millî Folklor*, 17(129), r.58-71.

Şimşek, Esmâ, (2015), “Kıbrıs'ta Anlatılan" Hacı Mehmet Buba İle Lalası" Efsanesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *International Journal of Eurasia Social Sciences/Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), r.105-115

Uğurlu, Yavuz Selim, (2022), “ Persona (Maske) Arketipi Açısından Orhan Kemal'in Murtaza Romanı”, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), r.1313-1319.

Uygur, Hatice Kübra, ve Mungan, Hayriye Sema, (2021), “Mardin'den Derlenen Keloğlan Masalına Arketipsel Bir Yaklaşım”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 9(26), r.34-51.

William R, Bascom, (2003) “Folklorun Biçimleri Nesir Anlatılar”, (Çev, R. Nur Aktaş, Banu Aktepe, Başak Değer, Ayhan Doğan, Yeliz Özyay ve Kıvılcım Serdaroğlu), *Milli Folklor*, 15(59), r.76-95.

Yalçın, Melike, (2021), “Dede Korkut Hikâyeleri'nde Anne Arketipi”, *Journal of International Social Research*, 14(77), r.69-77.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz, (2018), “Bir Arketip Olarak Yılan”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), r.420-431.

Yıldız, Melih, (2021), “Arketipsel Teori Bağlamında Reklamlarda Sunulan Kadın Temsillerinin Göstergibilimsel Analizi”, *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), r.171-195.

İnternet

<http://www.bingol.gov.tr/ilcelerimiz> (15.03.2023)

<http://www.mus.gov.tr/kultur-ve-turizm> erişim (17.02.2024)

<http://www.mus.gov.tr/kultur-ve-turizm> erişim (17.02.2024)

<https://bingol.ktb.gov.tr/TR-56989/ilin-cografi-konumu.html> (15.03.2023)

<https://carljungturkiye.wordpress.com/2017/06/14/persona/> (05.06.2024)

<https://holyharmony.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/01/animus2.gif> (04.06.2024)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-62/kuran-yolu-meali-5> (23.04.2024)

<https://sorularlaislamiyet.com>. 23.04.2024

<https://www.biyografya.com/biyografi/2038> (02.01.2024)

<https://www.harita.gov.tr/urun/bingol-fiziki-il-haritasi/438> (06.08.2024)

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/efsane> (Çıme: *Christian Bartholomae, Altiranisches Wörterbuch sf. 1575*) (05.04.2023)

<https://x.com/BingollulerDer/status/1184392101083136002> (03.09.2024)

İLAVE

Fotoğrafi:

Fotoğraf 1: Wextê Jonê 19 dî Xebata Aredayîşê Ma ra(Çamlîx/Darahêni)

Fotoğraf 2: Xebata aredayîşê ma ra. (Wareyê Dewa Kexmuti/Boglon)

Fotoğraf 3: Lînga Beri/Payê Dundîl (Kaso/Darahêni)

Fotoğraf 4: Quçê Pêxamberî (Ruymelekun/Darahêni)

Fotograf 5: Siyê Way u Bırayı (Sosın/Darahêni)

Fotoğraf 6: Kerreyê İjdihayı(Şabon/Çolig)

Fotoğraf 7: Dıza Sereterias/Dıza Şewetari (Darahêni/ Çolig)

Antoğ: Nebi Butasım

Fotoğraf 8: Hêniyê Rızo (Rızo/Darahêni)

Fotoğraf 9: Hêniyê Muso(Kaso/Darahêni)

Fotoğraf 10: Gola Qulingi/Yüzen Ada (Hezarşah/Boglon)

Fotoğraf 11: Gola Gerindal (Şabon/Çolig)

Fotoğraf 12: Leweyê Şariki/Kuyo Sipi (Siwun/Darahêni)

Fotoğraf 13: Kayê Qertali

<https://x.com/BingollulerDer/status/1184392101083136002>

Fotoğraf 14: Ziyara Celaledin Harzemşah(Melekun/Darahêni)

Fotoğraf 15: Estunê Sofi Şekeri (Xeylani Kebir/Darahêni)

Fotoğraf 16: Mewlid/faaliyetê Ziyara Kalemîna (Aldu/Darahêni)